

Szovák Márton

A történetírás határán

Marin Sanudo naplójának forrásai és magyar vonatkozásai

Doktori (PhD) értekezés

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola

Textológia és régi irodalom program

A doktori iskola vezetője:

Dr. Hargittay Emil DSc

Témavezetők:

Mátyus Norbert András PhD

habilitált egyetemi docens

Neumann Tibor PhD

tudományos főmunkatárs
(ELKH BTK TTI)

Budapest, 2023

Bevezetés.....	1
Szövegközlési elvek.....	3
1. <i>La Serenissima</i>	6
1.1. Társadalom és közigazgatás.....	8
1.2. Mítosz és történetírás	11
1.3. Diplomácia és hírszerzés.....	19
2. Marin Sanudo élete és művei	24
2.1. A tehetséges ifjú	25
2.2. A veronai <i>camerlengo</i>	34
2.3. A könyvek megszállottja.....	38
2.4. A bukott politikus	40
2.5. Sanudo kéziratos hagyatéka	44
3. Sanudo műveinek recepciója.....	46
4. <i>A Diarii</i>	63
4.1. Naplók és világkrónikák	63
4.2. Motivációk és célok	69
4.3. Szerkezet és szövegfolyam	72
4.4. Gyűjtés és írás	77
4.5. Nyelv és stílus	79
4.6. Kézirat és kiadás	84
5. Alkotóelemek és források.....	88
5.1. A napló kerete	88
5.2. Delfin naplója.....	100
5.3. Velence levéltára.....	110
5.4. Röplapok tára	126
5.5. Szövegek csodakamrája	132
6. <i>A Diarii</i> hungarika vonatkozásai	136
6.1. Magyar kutatások Sanudóval kapcsolatban	140
6.2. Csulai Móré Fülöp velencei követjárásai.....	146
6.3. A mohácsi ütközet híre Velencében.....	159
6.4. I. János Mohács utáni útkeresésének nyomai	174

Összegzés	182
Összefoglalás.....	186
<i>On the Edge of Historiography: Sources and Hungarica in Marin Sanudo's diary</i> – Summary	187
Bibliográfia és rövidítésjegyzék	188
Közgyűjtemények.....	188
Adattárak, adatbázisok és lexikonok.....	188
Teljes és válogató forráskiadványok Sanudo műveiből.....	189
Egyéb forráskiadványok.....	193
Szakirodalom.....	194
Függelék.....	211
F.1. A <i>Diarii</i> autográf, másolt és kiadott kötetének konkordanciája	212
F.2. Sanudo munkatempója a hónapok során.....	214
F.3. Címsorok a <i>Diarii</i> szövegfolymában	220
F.4. Sanudo könyvtárának maradványai a sevillai Biblioteca Colombinában	220
F.5. A Mantovába küldött jelentősebb híradások a mohácsi csatáról	221
F.6. Hungarika-források a <i>Diariiban</i> 1526. november 10-től 1527. július végéig	225

Bevezetés

A *Cinquecento* kezdetén a keresztény Európa keleti határán a Velencei Köztársaság és a Magyar Királyság történetük sorsfordító korszakát élték. A nyugati török expanzió az egész keresztény világot hatalmas kihívás elé állította, amelynek a legsúlyosabb következményei az Oszmán Birodalommal tengeren és szárazföldön határos területeken mutatkoztak. Magyarország esetében ezek a következmények néhány éven belül, akut módon jelentkeztek, Velence esetében még évszázadokig elhúzódtak, de végső soron mindkét állam helyzetét gyökeresen változtatták meg. Az ilyen politikai helyzetben hatalma zenitjére érő, sőt azon éppen túljutó Velence gazdag historiográfiai termése közül emelkedik ki Marin Sanudo 1496 és 1533 között írt naplója (*Diarii*), amely egyszerre tart távolságot a legfényesebb állam, a *Serenissima Signoria* propagandacélú történetírásától és az antik minták kényszeres imitálásával túlzásba vitt retorikusságtól. A naplójellegű történetírás közel sem egyedülálló a korszakban, még csak Velencében sem, azonban Sanudo majd' negyven éves kitartása és az átlagosnál szélesebb forrásbázisa elhalványítja a konkurens erőfeszítéseit. A Magyarországon is érdeklődésre számot tartó olasz irodalomtörténet szempontjából Sanudo vizsgálata azért is fontos, mert „nem lehet az olasz irodalom történetét teljességében tárgyalni anélkül, hogy figyelembe vennénk a helyi kultúrákat, és ezért le kell rázni annak az évszázados vélekedésnek a béklyóját, amely a toszkán irodalmi termésnek tulajdonította a vezető szerepet irodalmunkban anélkül, hogy foglalkozott volna az itáliai kultúra [olasz] Egységet megelőző tényleges policentrizmusával, tehát elfogadhatjuk, hogy Marin Sanudo [...] sem kisebb jelentőségű szerző, mint oly sok másik, akiket sokkal gyakrabban emlegetnek a friss irodalomtörténeti műveink.”*

A *Diarii* jelentőségét a hungarikakutatások szempontjából alapvetően az adja, hogy olyan korszak megismeréséhez kínál adalékokat, amelyről jelentőségéhez képest aránytalanul kevés forrás maradt csak fent Magyarországon. Tovább növeli a mű fontosságát, hogy ezek az adalékok az ismert világ szinte egészéből származnak, hiszen Velencében gyűltek össze a *Serenissima* az egész Mediterráneumot és Európát behálózó, messzi keleti tájakig is elnyúló gazdasági-politikai összeköttetései révén megszerzett értesülések. Végül a *Diarii* különlegessége, hogy a fentiekből is fakadóan szövegét a magyar viszonyokat külső

* Az utóbbi idők legjelentősebb Sanudo-kutatója, Angela Caracciolo Aricò bevezetője Sanudo a dózsék életéről szóló művéhez: *Vite* 2001, I, pp. LXXI–LXXII.

szempont(ok)ból bemutató, elfogulatlan, stilisztikai kényszerektől mentes alkotói eljárások hozták létre.

A modern tudományosságot megelőző korokban a tág értelemben vett irodalom szolgált a tudomány minden területén született eredmények megőrzőjeként és közvetítőjeként. Ez a kapcsolat a történettudomány esetében a mai napig szorosan megmaradt, hiszen az irodalomtudomány olyan ágai és határterületei, mint a filológia, a stíluskritika, a műfajttörténet és a historiográfia elengedhetetlenek elsősorban a narratív – de általánosságban is az írott – történelmi források alapos feltárásához, pontos értelmezéséhez. Ezért szükséges, hogy Marin Sanudo főművét a maga teljességében, az irodalomtudomány eszköztárával is megvizsgáljuk. A művel bő kétszáz éve foglalkozik a nemzetközi tudományos közösség, és azt a kezdeti nézőpontot, hogy a *Diarii* egyszerű történelmi adathalmaz, az utóbbi időben egyre többen igyekeznek felülírni és a tudatos szerzői jelenlétet kimutatni a szövegben. Magyar területen a modern Sanudo-kutatások elmaradottabbak a naplóírók övező általános érdeklődéshez képest, a kutatók megrekedtek a korábbi, adathalmaz szemléletnél, ugyanakkor a leggyakrabban homogén alkotásként tekintenek a *Diariira*, holott sokrétű, változatos forrásértékű korpuszról van szó. Ez az elmaradottság a *Diarii* XIX. századi újrafelfedezését követő magyar tudományos reakció európai viszonylatban is kiemelkedő gyorsaságát tekintve méltatlan az elődök (Jászay Pál, Wenzel Gusztáv, Fraknói Vilmos, Benisch Artúr és Balogh István) munkásságához. Bő száz évvel az említett kutatások után mindenképpen szükséges a modern eszközök és a nemzetközi eredmények segítségével a források felülvizsgálata, valamint ezeknek értelmezéséhez Sanudo alakjának és életművének irodalom- és kultúrtörténelmi szempontú értékelése. Disszertációmban ezt az elmaradást igyekszem lehetőségeimhez mérten pótolni, hogy ezt a sokoldalú művet a korábbiaknál tudatosabban lehessen felhasználni a kultúratudományi vizsgálatokhoz, és hogy a nemzetközi szakirodalomban felhalmozott eredményeket saját vizsgálataimmal kiegészítve a magyar kutatók rendelkezésére bocsássam.

Az értekezés alapját az 1526. január 1-gyel kezdődő és a napló végéig, 1533. szeptember 31-ig tartó időszak vizsgálata és teljességre törekvő hungarika-szempontú feltárása jelentette, amelyet olyan kitérők egészítettek ki, mint a Csulai Móré Fülöp velencei tevékenységének (1505–1526) és kapcsolatainak vizsgálata az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében.* A forrásfeltárás fő csapásirányának kezdő dátumát a Wenzel-féle hungarikagyűjtemény vége és a *Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet* kutatási projektben meghatározott feladatomból, az 1526-os Sanudo-források fordítása jelölte ki. A forrásfeltárás keretében körülbelül 1800

* ÚNKP-19-3-I-PPKE-66

olyan szöveghelyet azonosítottam, ahol magyar területek, személyek vagy események kerülnek szóba. Mivel a naplóbejegyzések tartalmilag szorosan Velencéhez fűződnek, csak akkor található ezekben magyar vonatkozású adatok, amikor a Magyar Királysághoz kötődő személy járt a városban, vagy ha Sanudo a Magyarországra vonatkozó, sokadkézből származó értesülésre tett szert. Ezért a személyes tapasztalaton alapuló naplóbejegyzések száma eltölpül a külső forrásból származó hungarika-szövegrészek mellett, ami egyben azt is jelenti, hogy a feltárt anyag jelentős része közvetett formában megmaradt primer forrás, mint például I. János király – eddig részben ismeretlen – levelei. Ez első látásra újfent a *Diarii* adathalmaz megítélését támasztaná alá, azonban már felületesebb vizsgálattal is egyértelmű, hogy nem lehet egyszerű iratköteggént tekinteni Sanudo alkotására.

Az életfogytig vezetett, szerzője életének értelmévé váló *Diarii* vizsgálatához nemcsak az 1500 körüli Velence életének legalább felszínes áttekintése szükséges, hanem a szerző életrajzának mélyreható ismerete is, historiográfiai műről lévén szó nem tekinthetünk el a megszületését környező kultúra és az alkotó vizsgálatától. Bár Sanudo műveinek befogadástörténetében a modern történettudomány vizsgálatai dominálnak, újabb kutatások bizonyították, hogy nem maradt hatástalan a közvetlen utókor velencei történetírására sem, a pályakép után ezt részletesebben ismertetem. Majd a *Diarii* műfaji, szerkezeti és nyelvi ismertetését követően bemutatom annak különböző összetevőit, Sanudo saját szövegalkotásait és a beillesztett vendégszövegeket. Mindezek ismeretében a disszertációt a napló vizsgálatában rejlő hungarikakutatási lehetőségek bemutatásával zárom, összefoglalva a korábbi magyar kutatásokat és megvizsgálva, szükség esetén újraértékelve és kiegészítve azokat, valamint további kutatási lehetőségeket felvillantva.

Szövegekölzlési elvek

A disszertáció összeállítása során többféle primer forrással dolgoztam, amelyek esetében a forrás típusához illő átírási, idézési eljárásokat követtem. A legtöbbször Sanudo különböző műveinek szövegét idézem a főszövegben saját fordításomban, itt az értelmező kiegészítések szögletes zárójelben olvashatók, a szöveg belsejéből szándékosan elhagyott részeket [...] -tal jelölöm. Minden esetben feltüntetem a lábjegyzetben az eredeti nyelvű szöveget is a kiadások írásmódját tükröztetve, kivéve a szerkesztői kiemeléseket, például a *Diarii* kiadásában dőlttel szedett latin szavakat, és a nyilvánvaló sajtóhibákat. Ahol a kézirat vizsgálatának eredményeképpen érdemben módosítottam a kiadásból vett szöveget, arra [recte: ...] jelzéssel vagy a kéziratot kötetre hivatkozással hívom fel a figyelmet.

Ezekben az esetekben, valamint a további kéziratos források közlése során a központosítást, az egybe- és különírást, valamint a kis- és nagybetűk használatát az olasz nyelvi helyesírása szerint jelöletlenül egységesítem, ide értve a tisztelgő megszólításokat, titulaturákat is. A latin szövegekben az e caudatát ae-vel írom át. A rövidítéseket jelöletlenül feloldom és a különböző rendszer szerint jelölt számneveket arabra írom át. A szöveget betűhíven közlöm az i/j és u/v alternáció egységesítésétől eltekintve, a népnyelvű szövegekben a diakritikus jeleket a modern helyesírás szerint használom, a latin szövegekben az e-caudatát ae-vel írom át. A dokumentumok fizikai sérüléseiből fakadó hiátusok pótlását, vagy értelmező célú javítását szögletes zárójelbe teszem.

A nyomtatásban megjelent hosszabb idézetek is – ahol másként nem jelzem – saját fordításban olvashatók, de ezeknek csak a forrását tüntetem fel lábjegyzetben, kivéve, ha primer forrás átírását veszem át abból.

Az idézett régi nyomtatványok teljes címleírása helyett csak a szerző nevét és a mű címét egységesítve veszem fel, majd a megjelenési évet és legrelevánsabb szakkönyvtári hivatkozást adom meg.

Az itáliai személyek nevének az olasz életrajzi lexikonban (*Dizionario biografico degli italiani*) olvasható alakjait használom, az ebben nem szereplők esetében pedig a *Diarii*-szövegkiadás névmutatójában egységesített formákat. Így a dolgozat központi figurája is Sanudo néven fog szerepelni a korábbi olasz és még a recens magyar tudományos diskurzusban is elterjedt, latinizáló Sanuto vagy latin Sanutus helyett.

A velencei állam Sanudo korára közel hatszáz éve formálódó tisztviselőinek, tanácsainak és hivatalainak szemképrázatos sokszínű rendszerét a lábjegyzetekben csak felületesen és Sanudo korára koncentrálni nyílik módom ismertetni:

- *avogadori del comun* 18.
- *bailo* – a Stato da Mar egyes állomáshelyein, pl. Konstantinápolyban 117.
- *camerlenghi* – a *Terraferma* településein p. 34.
- *cancellier grande* p. 112.
- *capitani* – a *Terraferma* településein p. 11.
- *Collegio dei savi* (Bölcsék Tanácsa) 208.
- *Consiglio dei dieci* (Tízek Tanácsa) 20.
- *doge* (dózsse) 24.
- *Maggior consiglio/Gran conseio* (Nagytanács) 19.
- *podestà* – a *Terraferma* településein p. 11.
- *provveditori sopra la sanità* 892.
- *provveditori sopra le pompe* 893.
- *Quarantia* 803.
- *rettori* – a *Terraferma* településein p. 11.
- *savi agli ordini* 190.

- *savi di Terraferma* 279.
- *savi per tansar* 578.
- *Senato/Pregadi/Rogati* (Szenátus) 23.
- *signori di notte* p. 33.
- *signoria/Minor consiglio* (Kistanács) 674.
- *Zonta* 23.

A tisztségek Sanudo-féle felsorolása: *Cronachetta* 1980, pp. 288–292, működésük részletes, modern feldolgozása: DA MOSTO 1937, pp. 13–270, majd az ő nyomán MILAN–POLITI–VIANELLO 2003, a kormányzat rövid, magyar nyelvű ismertetése: BALOGH 1929, pp. 5–7, újabban – elsősorban az elérhető magyar és régebbi német szakirodalom alapján, ismeretterjesztő jelleggel – BÁRÁNDY 1999, 2016a, 2016b. A *signoria*, ’uraság’ szó a velencei államra vonatkozó, tágabb értelme mellett egy kifejezett tisztviselőcsoportra, a Kistanácsra is vonatkozott, a disszertációban az állam megnevezéseként nagybetűvel, a Kistanácsra utalva kicsivel írom.

A 4.3-as alfejezetben részletesen kitérek a napló fizikai kiterjedéséből eredő problémákra, elsősorban a kötetszámozás kérdésére. Ahol nem írom másképp, a ’kötet’ szóval a szövegkiadás kötetére utalok.

Az online források elérhetőségét utoljára 2023. március 31-én ellenőriztem.

1. *La Serenissima*

Mielőtt Marin Sanudo naplóját egyáltalán kinyitnánk, meg kell ismerni azt a sajátos kulturális környezetet, amelyben a *Diarii* megszületett. A földterületek és -birtokosok hierarchikus rendszerére épülő középkori Európa viszonyai között különleges zárványként – bizonyos megfogalmazások szerint anomáliaként¹ – virágzott Velence, az Adriai-tengert északnyugatról lezáró lagúna vizére épült, arisztokratikus városköztársaság, így a korszakról alkotott általános ismeretek nem nyújtanak elégséges kapaszkodót a naplóorozat értelmezéséhez, szerzőjének megismeréséhez.

A Krisztus utáni V. századig visszanyúló, többféle legendában megörökített alapítású² tengeri kereskedőtelep a XI–XIII. században kezdte el sajátos indirekt eszközével, a gazdasági nyomásgyakorlással kiterjeszteni befolyását a környező itáliai államokra. A XIV. század végére a város rivalizáló családjai Itália szárazföldjén is birtokokat szereztek, ennek köszönhetően ütközőzóna alakult ki Velence közvetlen környezetében Treviso mélységéig. A XV. század elején ezt a védelmi zónát igyekeztek tágítani, így 1420 körülre Padova, Vicenza, Verona, Feltre, Belluno városai és Patria del Friuli³ is velencei fennhatóság alá került. Az így kialakult területet egyszerűen *Terraferma*, 'szárazföld' névvel illették. Az itáliai hódításokkal párhuzamosan az Adriai-tenger keleti partvidékén, a görög szigetvilágban és a levantei területeken is egyre több kikötővárosban vetették meg a lábukat a velencei kereskedők. Kis-ázsiai területszerzéseiknek a keresztes hadjáratok sora, elsősorban a negyedik adta a legnagyobb löketet, amelyek logisztikai támogatásának fejében behozhatatlan gazdasági előnyöket szereztek kereskedelmi konkurenseikkel szemben.⁴ Ez a kereskedelmi támaszpontokból, lerakatokból álló hálózat a *Stato da Mar*, 'tengeri állam' névre hallgatott.⁵ A XV. század közepén Velence Trentino déli részéért háborúba keveredett a Milánói Hercegséggel, amelyből Bresciát, Bergamót, Ravennát és Cremát kanyarította ki, a kialakult helyzetet a lodi béke szentesítette, amely szűk fél évszázadra békét és prosperitást hozott az Appennini-félszigetre. De Velence étvágyának ez sem volt elég. 1482-ben IV. Sixtus pápa a

¹ Vö. CASINI 2005, passim.

² Ezeket lásd: ZORZI 2021, pp. 45–53.

³ Friuli területe a középkorban különböző államok részeként működött, utoljára Aquileiai Patriarkátusként a Német-római Birodalomnak alávetve, 1420-tól kezdve tartozott a Velencei Köztársasághoz viszonylagos autonómiát élvezve. Északról Karintiával, keletről Krajnával határos, tehát a *Terraferma* magyar területhez legközelebb eső része.

⁴ Vö. TEKE 1968, p. 209.

⁵ Vö. LANE 2003, pp. 37–54.

Nápolyi Királyság ellen keresve a Köztársaság szövetségét elfogadta ennek a Ferrarai Hercegség területeire vonatkozó igényeit. Velence régi szövetségek megsértése címén bele is kezdett a hódításba, csapatai kezdetben jelentős sikereket értek el. Mindezt látva és a külpolitikai helyzet változását felmérve (Milánó és Firenze is Ferrarát kezdte támogatni, sőt a szavak szintjén a ferrarai herceg sógora, Hunyadi Mátyás is⁶) az egyházfő interdiktummal fenyegette meg a Köztársaságot, amely végül 1484-ben meghátrált és beérte a Pó folyó torkolatánál fekvő Polesine régió megtartásával, amelynek révén a folyón zajló kereskedelmet is az ellenőrzése alá vonta.⁷

1494-ben VIII. Károly francia király elhatározta, hogy megszerzi az Anjou-örökségnek tekintett Nápolyi Királyságot, igényét azzal igyekezett legitimizálni, hogy a dél-itáliai kikötőkből keresztes hadjáratot folytatna. Hadseregének a kis itáliai államok külön-külön nem tudtak ellenállni, ezért Velence diplomáciai úton, a félsziget államainak összekovácsolásával és a spanyol király, valamint a német-római császár bevonásával igyekezett megfékezni a támadást. Az összefogás eredményeképpen 1495-re sikerült kiszorítani a franciákat Nápolyból, de a háború felborította a lodi békével kialakult erőegyensúlyt Itáliában. Velence kihasználta az alkalmat, hogy a békeszerződésben az Adda folyónál meghúzott határát kiterjessze, és jelentős területeket szerzett Lombardiában (elsősorban Cremona gazdag városát) és Pugliában.⁸

Ennek, valamint a levantei területeken erősödő pozícióinak következtében Velence politikája nemcsak az itáliai államok érdekeit sértette súlyosan, hanem már az európai nagyhatalmakét is. A Velence-ellenes hangulat eredményeként alakult meg a cambrai-i liga 1508 decemberében, hivatalosan a törökök elleni keresztes hadjárat céljából. A francia erők 1509. május 14-én Agnadellónál súlyos vereséget mértek a velencei csapatokra,⁹ majd ugyanebben az évben, december 22-én a Pó menti Polesellánál a Ferrarai Hercegség sorakoztatta fel ágyúit a folyót övező gátakon, és az elővigyázatlanul felhajózó velencei flottát rommá lőtte.¹⁰

Időközben kelet felől is komoly veszély fenyegette Velencét az Oszmán Birodalom képében, amellyel a Földközi-tenger feletti ellenőrzésért folytatott küzdelmet, amelyben végül

⁶ A magyar király ötszáz lovas küldéséről határozott, ha lesz szabad útjuk Ferrarába – az ellenséges Velence területén át. Mátyás békére törekedett a *Serenissimával*, ezért inkább követei útján igyekezett megbékíteni I. Ercole d'Este ferrarai herceget és a Köztársaságot. Vö. JÁSZAY 1990, pp. 180–183.

⁷ A háború eseményeit Sanudo *Commentarii della guerra di Ferrara...* című művét (lásd a 2.1-es alfejezetben) és a ferrarai szerzők kortörténeti munkáit összevetve ismerteti BORGATTI 1917. Lásd továbbá: LANE 2003, p. 279, KNAPTON–LAW 2014, pp. 12–14.

⁸ Vö. LANE 2003, pp. 282–284, NEERFELD 2006, pp. 2–3, GYÖRKÖS 2016, p. 27.

⁹ A csata részletes leírása: MARZO MAGNO 2021, pp. 204–212. A csata irodalmi visszhangjáról és társadalmi következményeiről lásd PASTORE STOCCHI 2011, CARACCILO ARICÒ 2013b. Lásd továbbá: LANE 2003, pp. 284–285, LENCI 2011, CRIFÒ 2016 pp. 8–10.

¹⁰ Vö. MARZO MAGNO 2021, pp. 212–219.

alulmaradt. 1499-ben II. Bajazid szultán flottát küldött a jón-tengeri velencei támaszpontok ellen, amely Pülosznál súlyos vereséget mért a velencei hajóhadra, ez a zonchiói ütközet néven vonult be a köztudatba. Ezután a törökök végigprédálták Velence adriai-tengeri kikötőit, sőt Friulit is, ezzel a velencei városiak testközelébe hozták a háborút. 1503-ban számos balkáni és görög stratégiai jelentőségű kikötő árán a Köztársaság kényszerű békét kötött a törökökkel, amelyet ezután folyamatosan megújítottak.¹¹

Bár ezek a konfliktusok csak kisebb területi veszteségekkel, a *Terrafermán* főleg a XV. század végi lombardiai hódítások feladásával jártak, sokkolták a velencei közvéleményt és végső soron a *Serenissima* expanziós, itáliai és földközi-tengeri vezető szerepre törekvő politikájának végét jelentették.

A XV–XVI. század fordulóján, hatalma és kiterjedése csúcsán a Velencei Köztársaság itáliai birtokai 32 000 km²-re terjedtek ki, tengerentúli gyarmatbirodalma pedig 69 000 km²-en terült el, köztük olyan stratégiai fontosságú szigeteken, mint Ciprus, Kréta és Korfu.¹² Velence város lakossága 1509-ben elérte a száztizenötezer főt, 1563-ra százhetvenezerre nőtt, ezzel magasan az európai városi tendenciák fölé emelkedett.¹³ Bár az állam területe alig érte el a Magyar Királyság harmadát, népessége a magyarok kétharmadára rúgott,¹⁴ gazdasági ereje pedig legalább kétszerese a középkori Magyarországnak.¹⁵ Egy ilyen sűrű, kompakt állam irányítása különleges módszereket és magas szintű állampolgári részvételt kívánt meg.

1.1. Társadalom és közigazgatás

A középkori Európában ritkaságszámba menő köztársaság megnevezés Velence esetében a Machiavelli által is példaként állított *optimata* államot,¹⁶ arisztokratikus köztársaságot takart. A százezernél nagyobb lélekszámú város és a kétmillió lakosú állam felett a legősibb velencei családok tagjai, a nemesek (Sanudónál gyakran 'patríciusok') gyakorolták

¹¹ Az oszmán hatalommal innentől kezdve folytatott kétkulacos politika nyomait számos helyen megtaláljuk a Sanudo-naplóban, pl. *Diarii* 43/125 – gratuláció I. Szulejmánnak a mohácsi győzelemhez, *Diarii* 51/45 – tanácskozás, hogyan viselkedjenek a törökökkel szemben, hogy ne törjön ki háború és a keresztények sem ítéljék meg rosszul Velencét. Meglepő adat, hogy az Oszmán Birodalom születése (1302) és a Velencei Köztársaság bukása (1797) közötti 495 évből csupán 86 telt a két hatalom közötti háborúval. Maria Pia Pedani számítását idézi ZORZI 2021, p. 11. Lásd továbbá: BARTA 1981, p. 154, LANE 2003, pp. 283–284, ÁGOSTON 2014, pp. 91–95, MARZO MAGNO 2021, pp. 19–32.

¹² Lásd: F. MOLNÁR 2019, pp. 121–122.

¹³ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 11.

¹⁴ Vö. PÁLFFY 2011, pp. 33–37.

¹⁵ Velence 1500 körüli 1,15 millió dukátos jövedelmeiről és kiadásairól a mérleg lásd LANE 2003, p. 280, az egykorú magyar bevételekről (200–500 ezer forint) és a rendkívüli, háborús kiadásokkal súlyosan terhelt gazdasági helyzetről lásd NEUMANN–C. TÓTH–PÁLOSFALVI 2019, pp. 34–59. A dukát és a forint ekkoriban egyenértékűnek tekinthető.

¹⁶ Vö. MACHIAVELLI 1909, passim.

a hatalmat.¹⁷ Az ebbe a csoportba tartozó családokat az 1506. augusztus 31-én lezárt és hivatalos formába öntött, 1343 óta vezetett anyakönyv – pontosabban aranykönyv, a *Libro d'oro* – rögzítette, amelyben az *avogadori de Commun*¹⁸ jegyezték fel születési, házasságkötési és halálozási adataikat. Ez alapján lehetett nyomon követni, hogy ki jogosult részt venni a Nagytanács ülésein,¹⁹ vagyis az állam életének irányításában. Elméletben a *Libro d'oro* listája szerint legfeljebb kétezer-ötszáz fős elit réteg irányította tehát az államot, amely számarányában alig haladta meg a magyar birtokos nemességét az ország teljes népességéhez képest. Viszont a döntéshozásban résztvevők kereskedő életvitele miatt a napi gyakorlatban ezernégyszáz-ezeröttszáz személy működött közre aktívan az állam működtetésében, még a fontosabb választások alkalmával is legfeljebb ezernyolcszázan üléseztek. Ez a jelenség a korlátlan hatáskörrel rendelkező szervek, elsősorban a Tízek tanácsának²⁰ túlkapásaival és a pénzarisztokrácia az elszegényedett nemesek szavazatainak megvásárlása révén elért térnyerésével²¹ együtt tovább gyengítette a velencei államszervezet demokratikus intézményeit. A nemességhez tartozást a fekete *toga* (az ókori római mintától eltérő köpeny) fejezte ki, amelynek színe csak a magasabb tisztségek viselői esetében változott meg, a bölcsek²² violaszínt, az *avogadori* vöröset, a Szenátus²³ tagjai és a dózse²⁴ tanácsosai pedig

¹⁷ Lásd: BÁRÁNDY 1999, pp. 142–144, CRIFÒ 2016, pp. 11–12, MARZO MAGNO 2021, pp. 155–156, ZORZI 2021, p. 24.

¹⁸ A „köz ügyvédei”, a Köztársaság jogrendjét őrző három tisztviselő. Bármilyen tanács, még a Tízek tanácsának ülése is csak akkor legitim, ha legalább az egyik *avogadore* részt vesz rajta, lásd *Cronachetta* 1980, pp. 97–98.

¹⁹ A Nagytanács (*Maggior consiglio, Gran conseio*) a velencei főhatalom letéteményese, a választásra jogosult nemesek teljeskörű összejövele. Az ide tartozó személyeket 1297-ben, a *serrata del Consiglio*, a Tanács elrekesztése alkalmával határozták meg. Vasár- és ünnepnapokon, illetve „ahogy esik, és ahogy a *signoriának* jónak tűnik” gyűlnek össze a Dózse-palota Tanácstermében (*sala del Consiglio, salla del Conseio*). Itt választják meg a Köztársaság életét irányító tisztviselőket. Vö. *Cronachetta* 1980, pp. 146–152, KNAPTON–LAW 2014, p. 17, BÁRÁNDY 2016a, pp. 72–74.

²⁰ A Tízek tanácsa Velence folyamatosan bővülő, az igazságszolgáltatás, adminisztráció és pénzügy területére is kiterjedő jogkorú állambiztonsági szerve. 1310-ben egy lázadás elfojtására hozták létre, működését folyamatosan meghosszabbították, majd 1335-től állandósították. 1382-től saját, titkos gazdálkodást folytat, hatalmuk a kémrendszerrel kiegészítve a XV–XVI. század fordulójára ért a csúcra. Feladatuk egy 1468-as megfogalmazás szerint kiterjedt az árulásokra, szektákra, rendzavarásokra, összeesküvésekre, szodómiára, iskolákra, kancelláriára, a tisztviselők kinevezésére és a legtitkosabb dolgokra (*secretissime cose*). Sanudo szerint is „nagyon félelmetes szervezet” (*magistrato molto tremebondo*). Vö. KNAPTON–LAW 2014, p. 17, PRETO 2016, pp. 51–53, BÁRÁNDY 2016b, pp. 76–77.

²¹ Lásd: CASINI 2005, p. 365.

²² Több magisztrátus megnevezésében szerepelt a *savio*, ’bölc’s’ szó.

²³ A Szenátus (*Pregadi, Rogati, Senato*) Velencei Köztársaság elsődleges törvényhozó testülete választott és hivatalból ide tartozó tisztviselőkkel. A tanácsba hatvan főt választottak, rajtuk kívül ide tartoztak például a dózse tanácsadói (hivataluk letelte után is), illetve előbb húsz, negyven, végül hatvan kiegészítő tag (*Zonta*). Sanudo szemében a Szenátus volt a nemesség szegényebb rétegének védőbástyája, a velencei függetlenség és értékek letéteményese az egyházi előljárókkal és a leggazdagabbak által „kisajátított” Tízek tanácsával szemben. A Dózse-palota *salla di Pregadi* (szó szerint a felkértek terme) nevű termében üléseztek, tagjait egy évre választották. A tisztség hosszabbítható, ismételhető. Vö. *Cronachetta* 1980, pp. 100–104, DA MOSTO 1937, pp. 34–38, COZZI 1968, p. 313, BÁRÁNDY 1999, pp. 144–148, KNAPTON–LAW 2014, p. 17, BÁRÁNDY 2016b, pp. 71–73.

²⁴ A Velencei Köztársaság államfője, tisztségében a kelet-római helytartó, a *dux* méltósága élt tovább. Összetett szavazási folyamattal választották meg a harminc éven felüli nemesek, kinevezése egy életre szól. A XIV.

skarlátvöröset.²⁵ A nemeség ügyes kommunikációval azt közvetítette az alsóbb osztályok felé, hogy megvédi a *Terraferma* nemességétől, ezzel tartotta stabilan hatalmi pozícióját. Ezzel párhuzamosan a velencei „szegény nemesség”²⁶ – közéjük tartozott a Sanudo-család is – kiszorult a hatalomból, elszegényedett, bár velencei születésük továbbra is komoly előjogokat biztosított számukra.²⁷

A nemesek után a városiakok második rétegét az eredendő polgárság (*cittadini originari*) alkotta, őket az ezüstkönyv rögzítette. Legalább három generációra visszamenően velenceinek kellett lenniük, és ezek a felmenőik nem végezhettek kézi, iparos munkát. A hajóhadban és a közigazgatásban előkelő, de nem elsővonalbeli tisztségeket viselhettek, karrierjük lehetséges csúcsa az állami írásbeliséget koordináló *cancelliere grande* volt.²⁸ Ebből világos, hogy közel sem volt akkora hatalmuk, mint a nemességnek, de a bizonyos vélemények szerint a hatalom negyedik ágát képező adminisztratív ügyvitelben betöltött szerepük révén mégis képesek voltak bizonyos szintű érdekérvényesítésre.²⁹

A városiakok legszegényebb rétegét az iparosok alkották, akik céhekbe és szövetségekbe, *scolák*ba tömörültek, érdekeiket ezeken keresztül képviselték.³⁰

A társadalmi dinamikától függetlenül – amely Machiavelli szerint az *optimata* államot elkerülhetetlenül a kevesek uralma, az oligarchia felé hajtja – Velence irányítása komoly humánerőforrást követelt. Sanudo művei alapján 831 tisztviselői, tanácsosi helyet azonosíthatunk, 550 velencei és 281 városon kívüli tisztséget.³¹ Ezek különlegessége, hogy a jogállamiságot biztosító, szabályozott működést nem a hatalmi ágak elkülönített gyakorlásával valósították meg, hanem a kölcsönös ellenőrzés révén, hiszen egyik tanács sem gyakorolta kizárólagosan valamelyik hatalmi ágat, és mindegyik többféle hatalomban részesült.³²

A *Terraferma* irányítása sajátos kihívásokat tartogatott. A szárazföldi területeken nem alakult ki sem egységes velencei identitás, sem egységes politikai berendezkedés. A különböző időben és úton a Köztársasághoz csatolt települések egymástól független szerződésben (*dedizione*) rögzítették viszonyukat Velencével. A *Serenissima* ezek preambulumaiban hangsúlyozta, hogy jogosan, békés úton kerültek a területek, városok a fennhatósága alá, ezek

századtól kezdve hatalmát fokozatosan korlátozta az arisztokrácia, így egy idő után a választás a veszélyesen megerősödő, befolyásos politikusok hatástalanításának eszközévé vált. Vö. *Cronachetta* 1980, pp. 85–91, PILCH 1937, p. 100, CASINI 2005, p. 364, BÁRÁNDY 2016a, pp. 68–71.

²⁵ Lásd: ZORZI 2021, p. 26. A vörös árnyalatairól és ezek jelentőségéről lásd ZORZI 2021, pp. 79–83.

²⁶ „Nobili poveri”, Sanudo megfogalmazását idézi BERCHET 1902, p. 84, majd CRIFÒ 2016, p. 12.

²⁷ A velencei társadalmi folyamatokra lásd CRIFÒ 2016, pp. 11–12.

²⁸ Lásd: ZORZI 2021, p. 33. A *cancelliere* szerepéről bővebben a 5.3-as alfejezetben.

²⁹ Vö. BÁRÁNDY 2016a, p. 74.

³⁰ Lásd: ZORZI 2021, pp. 33–34.

³¹ Lásd: MARZO MAGNO 2021, p. 190.

³² Lásd: BÁRÁNDY 2016a, p. 66.

a megfogalmazások Jakob Burckhardtot is megtévesztették, aki Velence kormányzatát „meglehetősen szelídnek” minősítette a *dedizionék* fényében.³³ Abban kétségtelenül igaza van a svájci kutatónak, hogy a rendszerint zsarnoki, önkényes hatalom alól Velence fennhatósága alá kerülő területek nagyobb mozgásteret remélhettek az alkotmányosan szabályozott Köztársaság részeként,³⁴ de a *dedizionék*at kodifikáló tárgyalások gyakran katonai akciókat követően kezdődtek csak meg,³⁵ és a központ és a periféria – vagy inkább perifériák – közt a későbbiekben is érezhető maradt a feszültség. Bár Velence fenntartotta a jogot a szárazföldi területek életének egységes szabályozására, ez a gyakorlatban nem működött zökkenőmentesen, már csak a velencei hivatalok belső rivalizálása miatt sem.³⁶ Problémák merültek fel továbbá a bíraskodás, a *Terrafermát* aránytalanul terhelő hadszervezés és a javak igazságtalan elosztása kapcsán is: az agnadellói vereség után például a *Terraferma* éhezett, miközben Velencében szakadatlan volt az élelmiszerellátás. Ez az irodalmi művekben is lecsapódott, Velence szempontját történetírói (például Sanudo és Girolamo Priuli) képviselték, a *Terrafermát* pedig Angelo Beolco (Ruzzante) komédiaszerző.³⁷ A legnagyobb feszültség a Velencéhez közeli területekkel alakult ki, itt szerzett a leggyakrabban birtokokat a városi nemesség, tehát innen húzták a legtöbb hasznot, és nem utolsó sorban ide jutottak el a legkönnyebben az ellenőrzéseket végző hivatalnokok.

Jelentős konfliktust okozott a helyi elit elnyomása is, amely nem keveredhetett a velencei nemesekkel, az előkelő rétegek befolyási lehetőségei pedig szigorúan egyirányúak voltak, vagyis a lokális elit nem szólhatott bele az állam központi irányításába, csupán a lakhelyüket érintő jogkörrel rendelkeztek. A központi hatalmat meghatározott időre, tizenhat hónapra érkező velencei nemesek képviselték a *Terrafermán*, egy vagy két előljáró (*rettori*, a *podestà* és a *capitano*), akiket a gazdasági ügyekben a *camerlengo* segített. A helyi előljáróknak kiemelkedő szerep jutott a hírszerzésben és az információk áramoltatásában.

1.2. Mítosz és történetírás

Uralkodott a kincsekkel tele
Kelet fölött s Nyugat védője volt;
Velence senkinek meg nem hajolt,
nemes sarj volt, Szabadság gyermeke.

³³ Lásd: BURCKHARDT 1945, p. 49.

³⁴ Vö. KNAPTON–LAW 2014, passim.

³⁵ Vö. KNAPTON–LAW 2014, p. 15.

³⁶ A *Terraferma* problémáiról bővebben lásd Michael Knapton és John E. Law munkásságát.

³⁷ Lásd: CARACCILO ARICÒ 2013b.

Sem bőszerő, sem csel nem győzte le;
szűz város volt, tündöklő és szabad,
S mikor jegyest választhatott, a vad,
örök tenger lett hú szerelmese.

S megérte bár, hogy hervad dicstelen
s hogy dísz hull és többé mitse vár³⁸

Velence részben spontán kialakult, részben tudatosan alakított mítoszának köszönhető, hogy az eddigiekben ismertetett fénykora után a Köztársaság még közel háromszáz évig (1797-ig) fennmaradt,³⁹ és hogy végzete, emléke olyan kulturális visszhangra talált, amelyet például Wordsworth fenti verse is képvisel. A legendás elemek – az alapítók trójai eredete, Szent Márk evangélista pártfogása, a városalapítás különböző mitikus fázisai – és a városállam egyedülálló jellemzői – a Burckhardtot is megtévesztő „látszólagos veszteglés és a politikai hallgatás”⁴⁰ és a sajátos kultúra – segítette Velencének „a valóság pluralitását egységbe szorítani, a lét töredékes esetlegességét lényeggé sűríteni, a történelmi-politikai ellentmondásokat olyan harmóniává szervesíteni, mely legalábbis elrendezi, ha már megoldani nem képes őket.”⁴¹ Ha Claudio Magris idézett mondatainak esztétikuma megkérdőjelezné bárkiben a tudományos relevanciájukat, érdemes figyelembe venni a kifejezetten Velence mítoszána kialakulásával, alakításával és hatásával foglalkozó szakirodalom eredményeit. Különösen jelentős az utolsó kitétel is, hiszen a valóságban Velence egyre kevésbé sikeresen egyensúlyozott Kelet és Nyugat között, tengeri pozícióvesztésével és itáliai terjeszkedési lehetőségeinek elfogytával egykori hatalma lassan elapadt.⁴²

A legendás elemek sokszor *ad hoc* módon, kétes kimenetelű katonai akciót⁴³ vagy váratlan politikai fordulatot⁴⁴ értelmező születéseit követően a Velencei Köztársaság ugyanis egyre tudatosabban építette maga köré mítoszáat. Az évszázadok múlásával természetesen egyre ritkábban történtek az ezek táptalajául szolgáló csodák, a humanizmus és a reformáció korában pedig már a szentek természetfeletti tettei sem segítettek volna hatékonyan a közösségi múlt értelmezését. Emiatt Velence kénytelen volt új alapokra helyezni mítoszáat, amelyeket az ókori Róma iránt feléledő érdeklődést kihasználva saját különleges államformájának dicsőítésében talált meg, mint a szabadság és egyenlőség letéteményese, valamint az antik birodalom örököse.

³⁸ William WORDSWORTH, *A Velencei Köztársaság halálára* (részlet), RADNÓTI Miklós fordítása.

³⁹ MAGRIS 1988, pp. 26–27: „A hanyatló Velence [...] inkább a mítoszból él, mintsem a valóságból, dekadenciájában saját tökéletessége és ragyogása után sóvárog, s rendületlenül bízik benne, hogy ellenállhat az időnek...”, Székely Éva fordítása.

⁴⁰ BURCKHARDT 1945, p. 35, Elek Artúr fordítása.

⁴¹ MAGRIS 1988, pp. 115–116, Székely Éva fordítása.

⁴² Vö. CASINI 2005, pp. 355–356.

⁴³ Lásd: ZORZI 2021, pp. 14–15.

⁴⁴ Lásd: ZORZI 2021, pp. 59–60.

Az itáliai városok közt Velence kevésbé előkelőnek számított, mivel nem a rómaiak alapították, ezért római gyökereit a Via Flavia környékén, Isztria városaiban látható antik emlékekből próbálta pótolni, az ezeknek tulajdonított jelentőség érződik Marin Sanudo *Itinerario* című útleírásában is.⁴⁵ Továbbá a távoli tájak, különleges helyek iránti kíváncsiságra építve sajátos, tengeri elhelyezkedését reklámozta Velence, nem tévesztve szem elől az utazók továbbra is meglévő vallásos motivációit sem.⁴⁶ Míg az előbbi, politikai mítoszt a történetírók voltak hivatottak közvetíteni, az utóbbit a nyomdatechnika fejlődése révén terjesztett grafikák, például Iacopo de' Barbari monumentális Velence-fametszete.⁴⁷ De a Sanudo *Cronachetta* című művében olvasható ereklyelisták is erre az igényre látszanak felelni, bár kéziratban maradvány nem váltottak ki érdemi visszhangot, ellentétben azokkal a nagyközönséghez valóban eljutó útikönyvekkel, amelyek részben a *Cronachettából* is merítenek adatokat. Mindezzel a nagyhatalmi státusz helyett egyfajta kultúrfőlényt igyekezett a Velencei Köztársaság kifejezni,⁴⁸ amelyben sikeresnek is bizonyult.

A mítosz társadalmi beágyazottságát a művészetek⁴⁹ és a politikai reprezentáció eszközeivel, például a tenger eljegyzésének, a *Sensának* megünneplésével,⁵⁰ és a köztisztületben álló nagyhatalmakkal, akár a pápasággal versengő látványelemekkel mélyítették el.⁵¹

A külső hatalmak felé pedig a történetírás eszközeivel kommunikálta mítoszáat Velence azon túl, hogy azok követői, átutazó fejedelmei szemtanúi lehettek az említett városi ünnepeknek is. Velencében a kezdetektől fogva célvezérelt történetírás zajlott, kezdetben a Nyugat- és Kelet-római Birodalom maradványaival szemben dukátusként, majd *comuneként*, később a környező itáliai államokkal szemben köztársaságként kellett megvédenie és ideológiailag alátámasztania függetlenségét, ezért „nem hagyta meg a szólás szabadságát saját historikusainak, azért fizette őket, hogy azt mondják, amit ő akart”.⁵² Ezzel a módszerrel szembement a történetírás klasszikus elméleti megközelítésével, mely szerint:

Ki ne tudná, hogy a történetírás első alapszabálya, hogy a szerző ne merészeljen hazudni? Hogy legyen bátorsága kimondani az igazat? Hogy ne

⁴⁵ Vö. FORTINI BROWN 2000, 2017, bővebben lásd a 2.1-es fejezetben.

⁴⁶ Vö. *Cronachetta* 1980, pp. XXV–XXVII.

⁴⁷ Lásd: CASINI 2005, p. 377.

⁴⁸ Vö. CRIFÒ 2016, pp. 8–10.

⁴⁹ Erről bővebben lásd: ROSAND 2001.

⁵⁰ Lásd: ZORZI 2021, pp. 178–180. Az ünnepséget 1509-ben is megtartották, amikor az agnadellói vereség utáni második napra esett, lásd CARACCIOLIO ARICÒ 2013b.

⁵¹ Például a tisztviselők korábban említett (püspök)lila és bíbor öltözékével, vagy a dózse által viselt halászgűrűvel, ez utóbbira lásd ZORZI 2021, pp. 60–62.

⁵² SABBADINI 1922, pp. 82–83, idézi PERTUSI 1970, p. 287.

merüljön föl a részrehajlás gyanúja? Vagy épphogy az ellenszenv? Ezeket az alapokat mindenki ismeri.⁵³

Emiatt a historiográfia az állam irányítása és fenntartása iránt elkötelezett nemesi réteg tevékenysége maradt, akik hozzáfértek azokhoz az iratokhoz, amelyek segítették történeti munkák hiteles összeállítását.⁵⁴ A városköztársaságban a XIII. században alakult ki a két makrostrukturális részből álló krónikák műfaja, melyek első egysége kompilált elemekből építkezve beszélt el kezdetben latinul a város alapításának mitikus történetét a korábbi, gyakran névtelen krónikairódomra hagyatkozva, majd a jelenkort szemtanú beszámolóként, gyakran napi feljegyzések formájában ismertette. Ennek a gyakorlatnak köszönhetően elmosódott a krónikák és a naplók határa, amely a művek címeiben is megmutatkozott (leggyakrabban: *diaria*, *diario*, *annali*, *cronaca*).⁵⁵ A latin krónikáiró hagyomány csúcsát Andrea Dandolo *Chronica brevis* (1342) és *Chronica extensa* (1352) című művei jelentik, aki azonban sem tartalmilag, sem módszertanában nem alkotott újat.

A velencei történetírás sajátos műfaja a *caxade*, 'családi krónika' amelyeket a legtöbb arisztokrata családban megalkottak, és amelyek az emlékek (címer, lakóhely a városban, eredet, néhány híresebb, fontos tisztséget betöltő családtag) megőrzése mellett társadalmi, politikai céllal is bírtak. Egyfelől igazolták a létrehozó család nemességhez tartozását a dicső elődök felsorolása révén, másfelől pedig a nemesi réteggel való összetartozást is kifejezték, mivel ezekben a krónikákban a családok története a nemesség kollektív történetének részeként jelent meg. A Velence alapításával kezdődő történeti elbeszélést a dózsék uralkodása szerint tagolták, akikről megkülönböztetett figyelemmel jegyezték fel, hogy melyik családból származott. A történet középpontjában a város állt, az egyes személyeknek csak akkor jutott szerep, amikor a köz érdekében jártak el.⁵⁶ A toszkán *ricordanze*-termésben⁵⁷ szereplő adatok fényében meglepő, hogy a *caxadé*kbán nem tulajdonítanak nagy jelentőséget a születésnapoknak, ezt ugyanis a velencei közigazgatás automatikusan nyilvántartotta, hiszen a *cursus honorum* fokozatai életkorhoz voltak kötve, amelyet pedig hivatalos forrás alapján kellett igazolni.

A XIV. század közepe táján jelentek meg és terjedtek el a népnyelvi művek, abból a célból – ahogy az első fennmaradt népnyelvű velencei krónikában⁵⁸ az anonim szerző fogalmaz

⁵³ Marcus Tullius CICERO, *De oratore*, 2, XV [62], POLGÁR Anikó és CSEHY Zoltán fordítása.

⁵⁴ Vö. PERTUSI 1970, pp. 270–271.

⁵⁵ Lásd: NEERFELD 2006, pp. 15–17.

⁵⁶ Vö. NEERFELD 2006, pp. 17–24.

⁵⁷ A *caxade* toszkán népnyelvi párhuzama, amely a kereskedői számadáskönyvek családi adatokkal – születésnapok, házasságkötések és halálozások ideje –, majd kezdetben a szűkebb családot, később a lakóhely életét érintő narratív elemekkel kiegészítése révén jött létre. Ez utóbbinak köszönhetően a városi történetírás forrásává, részévé is vált. A műfaj recens szakirodalmának összefoglalását lásd SZOLNOKI 2021, pp. 180–183.

⁵⁸ Ismerteti, illetve a velencei krónikás szöveghagyományban elhelyezi RAZZOLINI 1977.

–, hogy az olvasó több élvezetet és vigasztalást meríthessen a műből, és szívesebben fogadja azt be az anyanyelvén. Ebből a korszakból jelentős hatása miatt kiemelendő Enrico Dandolo *Cronicha de Veniexia* című alkotása, mely 1362-ig beszélt el az eseményeket Andrea Dandolo latin krónikája és anonim népnyelvi művek alapján.⁵⁹ Enrico Dandolo munkáját folytatta Antonio Morosini, aki a Dandolo-krónika gyakorlatilag lemásolása után saját kortörténetét írta meg levelek, adó- és árjegyzékek beemelésével. Bár Morosini saját feljegyzései csak tizennyolc évet öleltek fel, mégis ez alkotta a szöveg terjedelmesebb felét.

A XV. században Velence az észak-itáliai területeken alkalmazott agresszív, terjeszkedő külpolitikai céljainak hitelesítésére vetette be a történetírást, miután Giovanni di Conversino *Dragmalogia* című művében, egy padovai és egy velencei dialógusában már 1404-ben a padovai szereplő szájába adta a szemrehányást, hogy Velence nem él a kultúrpolitikai lehetőségeivel. Di Conversino tudatában volt annak, hogy a történetírás területén a városköztársaságok alkothatnák a legmaradandóbb műveket, ugyanakkor a legjobb szerzők megszerzéséhez a fejedelmek presztízse kellett.⁶⁰ Az intézményesülés felé induló történetírás, a majdani 'köz-történetíró', *pubblico storiografo* legkorábbi előfutára a Luxemburgi Zsigmond császár és magyar király titkáráként is működő Pier Paolo Vergerio volt, aki egy barátja buzdítására néhány oldalas dicsőítő munkát állított össze a *Serenissimáról*.⁶¹ Vergerio munkásságánál jóval maradandóbbat alkotott Lorenzo De Monacis jegyző és diplomata,⁶² akinek munkái minden bizonnyal a velencei millennium (1421) alkalmából készültek. *De gestis, moribus et nobilitate civitatis Venetiarum* című művének annalsztikus sémáját Dandolo krónikái adták, de ezeket levéltári anyagokkal és – ami különösen jelentőségteljessé teszi munkáját – bizánci görög forrásokkal egészítette ki. A keleti forráscsoport bevonása hatást gyakorolt követőire, Flavio Biondóra és Marcantonio Sabellicóra is. Régies stílusa miatt De Monacis műve Velencében csekély sikert aratott, és a szerző halála miatt befejezetlen is maradt.⁶³ De Monacis tevékenységét követően a XV. század közepéig szünet következett a hivatalos történetírási vonalban, amelyet még leginkább Poggio Bracciolini *Oratio in laudem rei publicae Venetorum*a tört meg. Bár Poggiót felkérték egy kiadósabb munka összeállítására is, ezzel az írásával leginkább a rá 1459-ben kirótt firenzei pénzbírság felett érzett dühét vezette

⁵⁹ Neerfeld 1373-mal jelöli a krónika végpontját, de a '62 utáni rész szerzősége vitatott, vö. *DANDOLO, Enrico*, DBI.

⁶⁰ Lásd: GAETA 1980, pp. 1–3.

⁶¹ Lásd: PERTUSI 1970, pp. 277.

⁶² A Magyar Királyságban is járt ilyen minőségben, erről és magyar vonatkozású munkásságáról lásd FERENCZI 2009.

⁶³ Lásd: PERTUSI 1970, pp. 278–289.

le.⁶⁴ Hasonlóan csekély jelentőségű a Porcelliónak is nevezett nápolyi Giovan Antonio Pandoni Velence és a Sforzák közt dúló 1451–1452-es háborút tárgyaló munkája, amely a velencei táborból haza, Alfonso d’Aragonának küldött jelentésein alapult. A munka kettős ajánlása (Francesco Foscari dózséhez és V. Miklós pápához) már messziről elárulja, hogy objektivitásnak nyoma sem lesz a műben, a versbetétekkel, szónoklatokkal és csodás események leírásával, ugyanakkor dokumentumokkal is gazdagított írás inkább pályamű, mint tényleges történetírói alkotás. Pandonit Ludovico Foscari, a kultúra iránt elkötelezett velencei nemes bízta az írásra, de egyelőre magánemberként, még mindig nem a velencei kormányzat kezdeményezése nyomán.⁶⁵

A XV. század második felében Flavio Biondo vette fel az egyelőre félhivatalos velencei történetírás fonalát. Természetesen már az egész Itáliával foglalkozó *Historiarum ab inclinatione Romani imperii decades* és az *Italia illustrata* lapjain feltűnt Velence, de Biondo a lodi békét követő lelkesedésében kizárólag a városköztársaságnak szentelte a figyelmét, és megalkotta a *De origine et gestis Venetorum*ot, valamint elkezdte a *Populi Veneti historia* című művét, amely azonban csak az első könyvig készült el. A *De origine* említésre méltó jellemzői, hogy egyrészt a *Decades*ből visszaköszön a város alapításának 456-ra datálása, illetve a Kelet-római Birodalom és Velence közötti *translatio imperii* kifejtése.⁶⁶ Bár Ludovico Foscari igyekezett elérni, hogy Biondo kapjon megbízást Velence történetének megírására, de ezt nem érte el egyrészt a számos konkurens miatt,⁶⁷ másrészt mivel a levantei eseményekre és a kortárs politikára helyezte a hangsúlyt. Így nem jutott alkalma a *Terrafermával* foglalkozni, ahol a városállam antik gyökereit vélte fellelni, és amely területen a hódításait kellett volna ideológiailag alátámasztani. Biondo munkássága idején kezdett a velencei kormányzat komolyabban törődni a kultúrával, amelyet – a történetíráshoz hasonlóan – inkább kommunikációs eszköznek, mint önmagáért való, értékteremtő tevékenységnek tekintett. A *Cancelleria ducale* mellett logikai, retorikai, filozófiai és orvostudományi iskolák nyíltak, privilegizálták a hazai egyetemeket – 1446-tól sem tanulni, sem tanítani nem lehetett a köztársaság területén kívüli egyetemen – és a hivatalos történetíró kérdését is napirendre vették, bár a számos jelentkező (Biondo mellett például Lorenzo Valla) miatt ebben nem jutottak dűlőre.⁶⁸ De a *pubblico storiografo* ötlete legalább arra jó volt, hogy sok humanista kedvet kapott a történetíráshoz, a XV. század vége ilyen szempontból igazi virágkor Velencében. A

⁶⁴ Vö. PERTUSI 1970, p. 289.

⁶⁵ Lásd: BURCKHARDT 1945, p. 54, PERTUSI 1970, pp. 290–291.

⁶⁶ Ennek képzőművészeti megjelenéseire lásd CASINI 2005, p. 375.

⁶⁷ Lásd: PERTUSI 1970, pp. 292–298.

⁶⁸ Vö. PERTUSI 1970, pp. 298–304.

korszak csúcsteljesítménye Bernardo Giustinian munkája,⁶⁹ aki az utókor szerint Velence első teljes és modern értelmezését alkotta meg. Giustinian a 421-es alapításról a VI. századra helyezte át Velence új aranykorát, és ennek tükrében igyekezett korának eseményeire morálisan reflektálni.⁷⁰ Műve abból a szempontból is újdonság, hogy forráskritikán alapszik elbeszélő források (Dandolo, Biondo és De Monacis), hivatalos dokumentumok, sőt tárgyi emlékek felhasználásával. Ezenkívül a tényeket tág nemzetközi kontextusba helyezte, amely segítette Velence önértelmezését az európai nagyhatalmak között.⁷¹

Az első hivatalos történetírói megbízást Marcantonio Sabellico udinei retorikatanár kapta, aki tizenöt hónap alatt kompilált⁷² művével nyerte el a Szenátus támogatását. A *Rerum Venetarum ab urbe condita libri XXXIII* oldalain Velencét új Rómaként, a köztársasági értékek, az igazság és szabadság letéteményeseként mutatta be. Az állam elismerése jeléül gondoskodott a mű kiadásáról.⁷³ Rövidesen megalkotta még a *De situ urbis Venetae*, a *De pretoris officio*t és a *De Venetis magistratibus*t, amely meghozta neki végül a kinevezést. Noha a kormányzat a teljesen elégedett volt Sabellico tevékenységével, kortársai éles kritikával fogadták, mivel még erősen támaszkodott legendákra és bizonytalan forrásokra, ezzel pedig tartalmilag a forráskritikát hanyagoló középkori történetíráshoz láncolta magát, holott formai, nyelvi szempontból már megfelelt a humanista eszményeknek.⁷⁴ Sőt azt túlzásba is vitte közönsége véleménye szerint, akik túlzott retorikussággal vádolták.⁷⁵ Agostino Pertusi értékelése szerint Sabellico felmutatja a nem magas szintű történetírók összes hibáját, munkáját a dicsőítő célnak rendeli alá, fél az értő kortársak kritikájától, és hiányzik munkájából az ok-okozati összefüggések feltárása, a történeti perspektíva. Továbbá kiegyensúlyozatlan a forráshasználatban és az anyag időbeli elosztásában, legtöbb forrását pedig másodkézből használja.⁷⁶ Miután Sabellico elnyerte az oly sokak által oly régóta áhított kinevezést, nem alkotott többet.

A cambrai-i krízis megbénította az éppen csak szárnyait bontogató velencei kultúrpolitikát, 1509 és 1512 között nem működtek az iskolák, és az agnadellói sokkból ébredő város legkisebb gondja volt a *pubblico storiografo* kérdése. 1512. január 23-án azonban határozat rendelkezett a hivatalos történetíró „ősi szokásának” visszaállításáról és az iskolák

⁶⁹ Bernardo GIUSTINIAN, *De origine urbis Venetiarum* (1492), GW M15544.

⁷⁰ Lásd: NEERFELD 2006, p. 202.

⁷¹ Vö. PERTUSI 1970, pp. 304–316.

⁷² Forrásai elsősorban Biondo *Decadesa* és De Monacis, lásd PERTUSI 1970, p. 320.

⁷³ Marcantonio SABELLICO, *Res Venetae* (1487), GW M39264.

⁷⁴ Lásd: BREISACH 2004, p. 163.

⁷⁵ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 26. Hasonló kritikákat az utókor is megfogalmazott, lásd pl. BURCKHARDT 1945, p. 125.

⁷⁶ Vö. PERTUSI 1970, pp. 320–327.

felélesztéséről.⁷⁷ Sabellico munkásságának folytatását 1516-ban tanítványára, Andrea Navageróra bízta, aki kiemelkedő képességű latinista és ógörögös volt. Tehetségét, tudását jelzi, hogy közreműködött Aldo Manuzio klasszikus-sorozatának gondozásában.⁷⁸ Kinevezési okmányában olvasható a *pubblico storiografo* feladatának meghatározása és indoklása:

Mivel a tisztelet minden állam elsődleges tartóoszlopai közt szerepel [...], ezért a világ minden királyának és fejedelmének és köztársaságának közös törekvése volt mindenkor gondoskodni arról, hogy minden eszközzel kivívják azt nem csak önmaguk számára híres és emlékezetes tetteik révén, de az utókornak is ezeknek az emlékeivel. Mégpedig azáltal, hogy ezeket nem felületes és bizonytalan, zavaros és csiszolatlan krónikákban és évkönyvekben örökítik meg, hanem megbízható, hiteles, finom és díszes históriákban...⁷⁹

A megbízásért Marin Sanudo is elkeseredetten küzdött, de azt a *Diarii* már a kortársak előtt is nyilvánvaló adatközpontúsága és Sanudo kikezdzhetetlen igazságérzete miatt nem kaphatta meg. Legtöbb művét ugyanis népnevelő, ismeretterjesztő céllal állította össze, ám Velence ekkor nem volt vevő az efféle „bizonytalan, zavaros és csiszolatlan” munkára, amely nem nevezhető mentesnek az intézményrendszerrel érintő kritikától sem. A *Diarii* lapjain ugyanis gyakran olvasni olyan kiszólásokat, amelyek Sanudo a város működését érintő véleményét, indulatait tükrözik. Ezt a műfajt csak jó száz évvel Sanudo után Francesco Sansovino *poligrafo*, vagyis mindent lejegyző történetíró vitte sikerre, akinek velencei útikönyvhöz hasonló munkájáról Angela Caracciolo Aricò kimutatta, hogy erősen támaszkodott naplószerző elődje munkásságára.⁸⁰ Velencének azonban ekkortájt nem az ifjú politikugeneráció pallérozására volt szüksége, hanem reprezentatív történeti elbeszélésre.

Navagero viszont dolgavégezetlenül halt meg, 1529. május 25-én Sanudo azt jegyezte fel, hogy a franciaországi követség során elhunyt, de előtte úgy kívánta, hogy égenség el az írásait. Sanudo szerint ezzel akarta leplezni, hogy nem alkotott semmit.⁸¹ 1530. szeptember 26-án Pietro Bembot bízta meg a feladattal egy velencei ház és 60 dukát évjáradék fejében,⁸² aki valóban képes volt reprezentatív történeti művet alkotni. Bembo kitűnő választásnak tűnt a

⁷⁷ Az oktatási megújulás keretében Sanudo volt iskolájába, a San Marcóba például görög tanárnak Marco Musurót, latintanárnak Gregorio Amaseót kérték fel, lásd GAETA 1980, p. 75.

⁷⁸ Lásd: GAETA 1980, pp. 78–80.

⁷⁹ Idézi GAETA 1980, p. 79: „Essendo la reputation un de i principal fundamenti de cadaun Stado [...], de qui è che'l fu sempre universal instituto de tuti i re e principi e republiche del mondo procurar de conservarsela cum ogni mezo, et non solamente a si medemi mediante i preclari e memorandi facti, ma etiam a la posterità mediante la memoria de quelli, perpetuandola non cum el mezo de compendiose e incerte, varie et rude cronice e annali, ma de certe, autentice, elegante et floride historie”.

⁸⁰ Lásd: CARACCILO ARICÒ 1979.

⁸¹ *Diarii* 50/372.

⁸² *Diarii* 53/568.

velencei döntéshozók szemében, hiszen már befutott szerzőnek számított, és be is váltotta a személyéhez fűzött reményeket, formailag tökéletes apologetikus művet alkotott.⁸³ Ám ezen mégsem érezhető a velencei politikai rendszer alapos megértése, és bár a Köztársaság számos forrást bocsátott a rendelkezésére – Sanudo naplóját is –, ezekkel sem élt.⁸⁴

Bembo halála után 1577-ig nem jelöltek ki *pubblico storiografót*, de *Annali* címmel folytatták Sanudo munkásságát – egy percig sem a nyilvánosságnak szánva. 1577 után a nemesek közül választottak történetírókat a város történetének folytatására, akik két-három évente benyújtották munkájukat a padovai egyetem *riformatoréi*, vezetői elé, akik ellenőrizték a munkák minőségét.⁸⁵

1.3. Diplomácia és hírszerzés

A mítosz közvetítésének eszköze volt az Európa- és Mediterráneum-szerte jelenlét is, amelyet a velencei kereskedők és követek biztosítottak.⁸⁶ Ennek az eszköznek tudatos használata Sanudo politikai működésében is megfigyelhető, aki a mítosz, a dicsőség és a reprezentáció fontosságának tudatában ellenezte a németalföldi kereskedelem felfüggesztését, amikor az Indiák felé vezető hajóút megnyílt, mondván, hogy pusztán gazdasági érdekből ne mondjon le a Köztársaság méltóságának és dicsőségének képviseléről.⁸⁷

Az elenyésző szárazföldi területtel rendelkező Velencei Köztársaság hatalmának egyik legfontosabb biztosítékát a diplomáciai összeköttetései képezték, az ezeket gondozó képviselők a Velence-mítosz megtestesítésén kívül nagyon is kézzelfogható politikai tevékenységet folytattak. Az alkalmasszerűen küldött követek ókor óta ismert és a *ius gentium* kategóriába tartozó íratlan szabályokkal, például a személyi sértehetetlenséggel védett intézményét a reneszánsz Itália diplomatai emelték új szintre, ebben nagy szerep jutott a *Serenissima* képviselőinek is.

A középkor hajnalán a *Respublica Christiana* felbomlott, a Szentszék által irányított egyetemes keresztény diplomácia helyére pedig az államok (illetve az azokat irányító uralkodók és dinasztiák) saját külpolitikája lépett.⁸⁸ Az itáliai államok, a Szentszék, Milánó, Firenze, Nápoly és Velence előnnyel indultak a külkapcsolatok fejlesztésének területén kiterjedt kereskedelmi vagy kapcsolati hálózatuk révén, és nagyon hamar az államközi relációk tudatos

⁸³ Pietro BEMBO, *Historiae Venetae libri XII* (1551), EDIT 16 CNCE 5037.

⁸⁴ Lásd: NEERFELD 2006, p. 208.

⁸⁵ Vö. GAETA 1980, pp. 86–91.

⁸⁶ Lásd: JÁSZAY 1990, p. 217.

⁸⁷ Lásd: BRUNETTI 1923, p. 58.

⁸⁸ Vö. ÁGOSTON 2014, pp. 91–95.

és intenzív építésére kényszerültek, mivel a XV. század folyamán egymással viselt, megnyerhetetlen háborúikat a politikai erőegyensúly kialakításával igyekeztek lezárni.⁸⁹ Az Itálián belüli intenzív kapcsolatokat sokan tévesen a modern diplomáciai gyakorlatban működő állandó követségek rendszerének visszavetítésével értelmezték, de Fritz Ernst vizsgálatainak eredményeképpen ma már nyilvánvaló, hogy az egy jól meghatározott ügy elintézésére küldött rendkívüli követeknél (pl. ceremonális követek) hosszabb időt töltő diplomaták esetében nehéz a határ meghúzése a bonyolultabb, külső tényezőktől függő kérdéseket tárgyaló megbízottak és a kapcsolatok folyamatos fenntartásáért felelős állandó követek között. A huzamosabb időt külhonban töltő megbízottak jelenléte nem zárta ki, hogy uralkodójuk különleges ügyeket megtárgyalni rendkívüli követeket is küldjön, ebből fakad az *ambassadeur extraordinaire* máig tartó elsőse a diplomáciai rangsorban.⁹⁰

A diplomáciai feladatok más jellegű specializálódása azonban már megjelent a korszakban, a velencei külügy két minőségben is alkalmazott képviselőket, követként (*oratore*), majd 1460-as évektől a követet támogató titkárként vagy önálló ügyvivőként (*secretario*).⁹¹ Utóbbiakat külön bízta meg az állam, jelentéseiket is közvetlenül haza küldték, így a követ akadályoztatása, hazahívása esetén is folytathatták munkájukat, illetve biztosíthatták a követek váltása idején a tapasztalatok átadását és az ügymenet folytonosságát.⁹²

A követ feladatait először Ermolao Barbaro, a Velencei Köztársaság római képviselője kodifikálta a *De officio legati*, 'a követ feladatáról' lényegretörő című művében.⁹³ Az efféle traktátusokat a hosszabb küldetések gyakorlata tette szükségessé,⁹⁴ hogy a kémkedés – nyilvánvalóan nem megalapozatlan – gyanúját távol tartsa a diplomáciai személyzettől, mivel gyakorta vállalkoztak külügyi feladatokra olyan viszályszítók és szerencsevadászok, akik a delegáló állam ellenőrzése alól kibújva saját érdekeiket hajszolták.⁹⁵ Az állandó jellegű képviselők azonban egészen a XVII. századig szórványosan és gyakran unilaterálisan működtek, sem az államok közti tiszteletet, sem egy állam szuverenitását nem fejezték ki önmagukban a követküldések.⁹⁶

⁸⁹ Vö. WENZEL 1871, III, pp. 166–168.

⁹⁰ Vö. ERNST 1951, pp. 88–89, 94.

⁹¹ Lásd: BALOGH 1929, p. 9.

⁹² Lásd: MATTINGLY 1955, p. 89.

⁹³ Vö. MATTINGLY 1955, pp. 94 sqq. A velencei diplomaták működésének szabályozásáról lásd FÖGEL 1912, pp. 8–9.

⁹⁴ Lásd: MATTINGLY 1955, p. 87.

⁹⁵ Lásd: ALONGE 2019, p. 12.

⁹⁶ Lásd: MATTINGLY 1955, p. 88.

A jó követ-irodalomban⁹⁷ a Barbaro művéhez hasonló elméleti munkák mellett olyan esettanulmányok is napvilágot láttak, mint a Jean de Langeac Velencébe küldött francia követ missziójának ismertetése Étienne Dolet tollából. Ezekben az írásokban egyszerre voltak jelen a diplomataira vonatkozó idealista és praktikus megközelítések. Ez utóbbiak a követ feladatait részletező részekben érhetőek tetten, ahol a megbízó uralkodó képviselője és érdekeinek érvényesítése mellett hangsúlyozottan jelen van az információszerzés – megfelelő diszkrécióval akár kétes utakon is.⁹⁸ A tényleges politikai aktivitás mellett a követnek ügyelnie kellett a precedencialistában elfoglalt helyének megőrzésére is, hogy ezzel óvja ura méltóságát.⁹⁹ Az idealista előírások a követ általános jellemzésében figyelhetők meg, akinek rendelkeznie kell az arisztotelészi erényekkel, avagy Cicero által a *vir civilis*en számonkért tulajdonságokkal, és szerénysége, alázata, valamint önmérséklete révén elkerüli az arrogancia csapdáját az idegen hatalom előtt. Mindenképpen hűségesnek kell lennie urához, hiszen az ő képviselőjében jár el, ugyanakkor alkalmazkodnia kell a célországához, ha kell a *dissimulatio*, mimikri révén.

A követ levélforgalma is szigorú normák szerint zajlik. *Credentialis* levelét és az instrukciókat úgy fogalmazza meg a megbízója, hogy ne legyen bizonyító erejű, ha az ellenség kezébe jutna,¹⁰⁰ a követség valódi – titkos – célja ezekben nem is szerepel.¹⁰¹ Cserébe követjelentéseit abban a tudatban kell megírnia, a szerzett híreket úgy kell megszűrnie, hogy azzal ura döntéseit befolyásolja.¹⁰² A XV. század elején alakul ki a velencei diplomáciai gyakorlatban a legalább kéthetente küldött *dispacciók* és a küldetést záró *relazionek* rendszere,¹⁰³ utóbbiak egyéni stílusukkal és hagyományaikkal először Velencében alakulnak a politikai irodalom különleges fajtájává,¹⁰⁴ gyakran kész országleírásnak is beillenek.¹⁰⁵

A követek nyilvános audienciák színjátéka mögött zajló titkos megbeszélései és egyezkedései nem örvendtek egyöntetűen pozitív megítélésnek, az államok sorsát vértelenül, de gyakran becstelenül meghatározó ténykedés a középkori lovagság nyílt eszméivel szemben számos udvarban megvetés tárgya volt.¹⁰⁶ Ezt tetézte a követek hírszerző tevékenysége is, hiszen ahogy már utaltam rá, feladatuk nem korlátozódott a megbízólevélben leírottak elintézésére. A fogadó ország politikai, gazdasági viszonyairól is értékes információkat

⁹⁷ Erről részletesen: KELLNER 2006.

⁹⁸ Például az említett Jean de Langeac jelentései akkor a legbőségesebbek, amikor nem hivatalos csatornákon, hanem a velencei lakos Giovan Gioacchino da Passano révén gyűjti a híreket, vö. ALONGE 2019.

⁹⁹ A pápai udvar XVI. század eleji, keresztény világban mérvadó precedencialistájára lásd LAKATOS 2017.

¹⁰⁰ Vö. ALONGE 2019, pp. 75–76.

¹⁰¹ Lásd: ERNST 1951, p. 75.

¹⁰² Lásd: ALONGE 2019, p. 11.

¹⁰³ Lásd: PRETO 2016, p. 198.

¹⁰⁴ Lásd: ERNST 1951, pp. 70–71.

¹⁰⁵ Velence a Magyar Királyságba küldött követeinek *relazioneit* emiatt dolgozta fel BALOGH 1929.

¹⁰⁶ Vö. ERNST 1951, pp. 72–73.

gyűjthettek össze missziójuk során, kezdve az úton látottaktól a reprezentatív alkalmakon lezajló társalgásokban hallottakon át a kémeik útján szerzett értesülésekig. Ilyen formában a követek tevékenysége jelentette a velencei hírszerzés alapját is, akik a kiküldetési helyükön hivatalos találkozókon és nem hivatalosan, saját megbízottakon, informátorokon keresztül szerzett értesítéseket a *dispacció*kban adták a Köztársaság tudtára. Ez természetesen a fogadó országok számára is nyilvánvaló volt, kezdetben ezért nézték rossz szemmel a hosszabb időt náluk töltő követeket. A kiváló diplomáciai érzékű XI. Lajos francia király kifejezetten ellenségesnek, a bizalmatlanság jelének tekintette, hogy Francesco Sforza állandó követet küldött hozzá,¹⁰⁷ a magyar országgyűlés pedig a töröknek kémkedés gyanúja miatt küldette haza a velencei követet 1525-ben, miután a *Serenissima* békét kötött a törökkel.¹⁰⁸

A követekéhez hasonló módszerekkel működtek közre a hírszerzésben a *Terraferma* településeinek előjárói is. Bár nem alkalmaztak állandó hírszerző személyzetet, alkalmi kémekkel, utazók kihallgatásával, levelek elfogásával gyűjtötték a híreket, amelyeket ugyancsak írásban továbbítottak Velencébe akár napi gyakorisággal. A *Terraferma* hírszerző szerepe elsősorban a határterületeken kiemelkedő, például az osztrák tartományokkal és Dalmáciával szomszédos Friuli esetében, amelynek központja Udine volt.¹⁰⁹ A kémkedést itt sem főállású hírszerzők végezték, hanem a határvidék szülötteiként általában több nyelvet beszélő, talpraesett katonák, erre utal a magyar vonatkozású kémjelentésekben gyakran feltűnő *Corvato* vagy akár *Ungaro* ragadványnevük. Az állandó kémek hiányának is köszönhető a hírszerzők megnevezésének kavalkádja, amely a Sanudo-naplóban is megfigyelhető. A germán eredetű *spia* szót 1264-től használták saját embereikre és a külföldről érkező kémekre a velenceiek, az ebből képzett *spione* néha saját, de leginkább ellenséges kémet, Sanudónál a török kémeket jelentette. A XV. században a latin kontakthatás miatt gyakrabban jelenik meg az *esploratore*, az elsősorban hadjáratok idején működő katonai felderítő. De előfordul az egyszerű *messso*, 'küldött', vagy a *nuntius* valamely népnyelvi alakváltozata is.¹¹⁰

A követek és helyi előjárók tevékenységén túl – Jacob Burckhardt szavaival – „minden idegenben élő velencei született hírvivője volt a kormánynak”.¹¹¹ A gondolat érvényességét kétségtelenül igazolja több olyan szöveghely a *Diarii* lapjain, mint a venzonei Marco da Viscon kijelentése, aki 1528 nyarán az osztrák területeken zajló háborús előkészületekről számolt be:

¹⁰⁷ Lásd: ERNST 1951, pp. 76–77.

¹⁰⁸ Lásd: JÁSZAY 1990, pp. 217–218.

¹⁰⁹ Udine a hírszerzésben betöltött szerepére lásd PRETO 2016, p. 211.

¹¹⁰ Vö. PRETO 2016, pp. 41–49.

¹¹¹ BURCKHARDT 1945, p. 38, Elek Artúr fordítása. Az olasz fordítást idézi PRETO 2016, p. 88. Bár a bázeli kultúrtörténész itáliai reneszánszról alkotott nézetei ma már sok szempontból meghaladottak, azt John Monfasani is elismeri, hogy „Burckhardtnak a részletekben általában igaza van”, lásd MONFASANI 2006.

„Ez minden, amit megtudtam, eljöttem, hogy beszámoljak róla, mert Szent Márk szolgája vagyok”,¹¹² vagy Riccardo Sbruglióé: „A sok indok közül, amelyek arra indítottak, hogy uraságtoknak írjak [...], a két legfontosabb a kegyelmetek hősiesség jósága és nagylelkűsége és az én kötelességem a felséges velencei állam és édes hazám iránt.”¹¹³ Tehát lényegében a kereskedők, egyetemjáró diákok és más utazók minden hazajuttatott értesülése a hírszerzési rendszer részének tekinthető.

Az így szerveződő, továbbá a kereskedelmi hálózatra alapuló spontán információgyűjtést a XV. század elejétől kezdte intézményes szinten szervezni a Tízek tanácsa. Ezt 1310-ben Baiamonte Tiepolo és szövetségesei államcsínyének¹¹⁴ elfojtására hozták létre ideiglenes jelleggel, de működését sorozatosan meghosszabbították és végül állandósították. Így alakult ki a világ talán első belbiztonsági szerve, mellyel a modern állam kialakulása felé jelentős lépést tett a városköztársaság.

Ennek a sokrétű és professzionizálódó hírszerző rendszernek köszönhető, hogy az információ vált Velence a távoli tájak különleges árucikkeinél is értékesebb portékájává. A hírek jelentőségét városon belül is felismerték, ennek jele, hogy 1510 őszén a Szenátusba egy évre szóló megfigyelői jogot lehetett venni 1000 vagy 2000 dukát kölcsön fejében.¹¹⁵ Ezenkívül azzal is motiválták a polgári részvételt a hírszerzésben, hogy a személyesen aláírt, vagy harmadik fél által hitelesített, a Tízek tanácsának benyújtott, az állam szempontjából fontos (hadit, tudományos, politikai) ügyről szóló feljegyzésekért (*raccordo*) cserébe kedvezményeket, akár egy száműzött büntetésének visszavonását lehetett elérni.¹¹⁶

Az összegyűlt híreket nemcsak helyben, hanem a kiküldött velencei követeken keresztül is terjesztették, ennek is számos példája olvasható a *Diarii*-ban, például Pietro Bragadin konstantinápolyi *bailo*¹¹⁷ levelében. Ebben elmondja, hogy az 1525-ös páviai csatáról szóló értesülések közül (talán Lala) Musztafa „pasa csak Velence híreit hiszi el, másét nem.”¹¹⁸ Egy

¹¹² *Diarii* 48/339: „Questo è quanto ho inteso, et son venuto a referir perchè son servitor de San Marco.”

¹¹³ *Diarii* 42/605: „Molte sono le cause che me riducono ad scriver a vostra signoria [... delle quali] doe sono precipue: la vostra heroica bontade et magnanimitate, et lo ofitio mio ver lo inclito Stato Veneto, et la dolce patria.”

¹¹⁴ Lásd: ZORZI 2021, pp. 30–31.

¹¹⁵ Lásd: NEERFELD 2006, p. 149.

¹¹⁶ Vö. PRETO 2016, pp. 155–157.

¹¹⁷ A Velencei Köztársaság konstantinápolyi képviselője egyszerre diplomáciai és gazdasági feladatokkal. A bizánci fővárosban 1082-ben Alexiosz Komnénosz császár adományozott egy egész városrészt a velenceieknek, a kolónia vezetőjét kezdetben *vicecomes*, *consul*, majd a negyedik kereszties hadjárat után *potestas*, végül a Palailogoszok alatt *bailo* címmel illették. Konstantinápoly 1453-as elfoglalásakor a város védelmére siető *bailót* az oszmánok kivégezték, ennek ellenére Velence gratulált II. Mehmed szultán győzelméhez és elhatárolódott a *bailótól*. 1454-re elcsitult a velencei-oszmán feszültség, a hivatalt sikeresen átmentették, innentől kezdve a *bailo* kéthetente jelentést küldött haza. Lásd: MATTINGLY 1955, p. 59, ÁGOSTON 2014, p. 93.

¹¹⁸ *Diarii* 38/277: „E il bassà crede le nove di Venetia e non di altri.” Más példákkal (*Diarii* 2/1001–1002, 58/303–305) együtt idézi PRETO 2016, pp. 87–88.

ilyen információs nagyhatalom központjában nem csoda, hogy egy történetírói ambíciók hajtotta ifjú a hírek gazdagságától megrészegülve naplórásba kezdett.

2. Marin Sanudo élete és művei

Scripti et salvavi animam meam – a latin bölcsesség kevesekre igaz olyan mértékben, mint Marin Sanudóra, a Velencei Köztársaság életét harminchét éven át megörökítő történetíróra. Monumentális főművével, a *Diariival* nemcsak a *Signoria* mindennapjait örökítette meg, hanem saját életét is dokumentálta. Életrajzának objektív összeállításához viszont ezek a saját kútforrásból származó adatok még akkor sem tekinthetők elégségesnek, ha egyébként érzelemmentes, tárgyyszerű bejegyzések formájában maradtak fenn.¹¹⁹ Kontrollforrásokat keresve viszont azzal szembesül a kutató, hogy sem anyakönyvek, sem más hivatalos dokumentumok nem ismertek Sanudóval kapcsolatban, és a legtöbb további elérhető életrajzi forrás valamilyen módon magán viseli a szerző keze nyomát.¹²⁰ Elsősorban dicsérő, tisztelgő levelekről van szó, amelyeket fiatalkorában kapott a rendkívül tehetségesnek tartott Sanudo, aki ezeket büszkén kötetekbe is rendezte.¹²¹ Eredeti formájában megmaradt a végrendelete és annak kiegészítése,¹²² illetve néhány autográf levele,¹²³ amelyek adalékokat tartalmazhatnak ennek a különleges személynek a megismeréséhez. Ezek alapján Sanudo életrajzát és alkotói pályaképét már többen összeállították rövidebb-hosszabb terjedelemben, amelyet az említésre méltó további szakirodalmi adalékokkal egybefoglalva ismertettek az alábbiakban.¹²⁴

A velencei arisztokrata Sanudo-család kora középkori langobárd felmenőkkel, a Candiano-családtól való származással büszkélkedett, akik közt padovai királyt (sic), a Rialto-szigeten¹²⁵ Velence három alapítójának egyikét és négy dózsét is megtalálunk.¹²⁶ Maguk

¹¹⁹ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 14.

¹²⁰ Kivétel például a veronai működését megörökítő levéltári források, erre lásd CHAMBERS 1977, p. 42 sqq.

¹²¹ Bibl. Marc. Ms. Lat. cl. XII, 210 (=4689), 211 (=4179), Ms. Lat. cl. XIV, 267 (=4344). A gratuláló szövegek közül kiemelkedik Federico da Porto Sanudónál tett látogatásáról írt verse a 211-es kéziratban, amely bővelkedik a naplószerző lakókörülményeire és gyűjteményeire vonatkozó utalásokban. A költeményt szórványos említések után először Angela Caracciolo Aricò, majd Ilaria Morresi elemezte: CARACCIOLO ARICÒ 2008a, CARACCIOLO ARICÒ 2011, MORRESI 2016 (összefoglaló jellegű bevezető tanulmánnyal – különös tekintettel a vers dantisztikai vonatkozására –, kritikai kiadással és prózai *volgarizzamentó*val, olasz fordítással).

¹²² BROWN 1838, III, pp. 213–228, a kiegészítés: BROWN 1838, III, pp. 228–231.

¹²³ Marin Sanudo Zaccaria Barbarónak és Giovanni Malipierónak, említi CRIFÒ 2016, p. 15.

¹²⁴ Elsődleges forrásaim Guglielmo Berchet a *Diari*hoz írt bevezetője, továbbá Francesco Crifò és Christiane Neerfeld disszertációjának életrajzi fejezetei: BERCHET 1902, CRIFÒ 2006, pp. 13–28, NEERFELD 2006, pp. 27–33.

¹²⁵ Velence földrajzi központja a San Polo és Santa Croce kerületekkel, melyet a ma *Canal Grande* néven ismert mély folyó (*rivus altus*) ölel körül. A legenda szerint itt alapították 421-ben Velence első templomát, lásd ZORZI 2021, p. 15.

¹²⁶ Például Thoma Candiano, vagyis Sanudo, lásd *Cronachetta* 1980, pp. 12–13, idézi COZZI 1968, p. 298.

a Sanudók is több jelentős személyiséggel gazdagították a Velencei Köztársaság történetét, elég az első dózsét 697-ben megválasztó tizenkét nemes egyikét,¹²⁷ a Míloszt, Pároszt és Naxoszt a XIII. században elfoglaló Marco Sanudót,¹²⁸ vagy az idősebb, Torsellónak is nevezett Marint említeni, aki levantei és szentföldi tapasztalatai alapján több írásával buzdította a keresztény világot keresztes hadjáratra.¹²⁹ A XIV. században a család szerepelt Velence első huszonnégy legfontosabb famíliája között, majd 1500-ban a velencei nemeseket rögzítő *Libro d'oro* listájára is felkerültek. Ugyanakkor nem rendelkeztek kiterjedt szárazföldi birtokokkal, a családtagok közül pedig kevesen foglalkoztak kereskedelmi tevékenységgel, így számottevő gazdasági erő híján komoly politikai befolyást sem tudtak szerezni.¹³⁰

2.1. A tehetséges ifjú

A XV. században a Velence nyugati részén elterülő *Santa Croce* kerület *San Giacomo dell'Orio* plébániájának területén élt a Sanudo-család egyik ága, amelynek egyik legjelesebb tagja Leonardo Sanudo, az irodalmi érdeklődéssel is bíró államférfi volt. Harmadik feleségétől Letizia Veniertől¹³¹ született Marin¹³² nevű fia 1466. május 22-én,¹³³ akit az említett történetíró felmenőjére tekintettel szükség esetén ifjabb jelzővel pontosít az utókor. Marin még csak tíz éves volt, amikor Rómában diplomáciai küldetés során elhunyt Leonardo Sanudo. A családfő elvesztése megrendítette a család anyagi helyzetét, Marin kijelölt gyámja, Alvise Sanudo¹³⁴ ugyanis először kiházasította egyik leány édestestvérét, majd a maradék vagyonnal Szíria területére távozott. Minderről maga Marin számolt be levélben apai nagybátyjának, Francescónak,¹³⁵ aki nem is késlekedett megsegíteni az ifjút. Finanszírozta a tanulmányait, és megmentett annyit Leonardo vagyonából és a jövedelmeiből, hogy Marinnak ne kelljen dolgoznia, sőt könyvgyűjtő tevékenységbe kezdhesen. Hosszabb távon is komoly hátrányt okozott Sanudónak apja elvesztése, aki egyrészt aktív politikusként bevonhatta volna fiát kapcsolati hálójába és megtaníthatta volna neki a diplomatikus viselkedés, véleménynyilvánítás módszereit és jelentőségét, másrészt megfontoltabb gazdálkodásra nevelhette volna.¹³⁶ Az

¹²⁷ Lásd: LEADER 1866, p. 7, ZORZI 2021, p. 50.

¹²⁸ Lásd: LEADER 1866, pp. 78–79, LANE 2003, p. 72, ZORZI 2021, p. 25.

¹²⁹ Lásd: *SANUDO, Marin, il vecchio*, ENCÍT.

¹³⁰ Lásd: FEDI 1994, pp. 30–31.

¹³¹ A Venier-család is a velencei nemességhez tartozott, vicenzai eredetűek, de 1297-ben már a Nagytanács tagjai. Három dózsét adtak a Köztársaságnak. Vö. LEADER 1866, pp. 86–87.

¹³² A latin Marinus név velencei népnyelvi formája, amely vagy a 'tengeri' melléknévből, vagy a Marius személynévből származik.

¹³³ Születésnapját önmaga rögzíti, lásd *Diarii* 2/742.

¹³⁴ Leonardo Sanudo elsőszülött fia második feleségétől, Celestina Contarinitól.

¹³⁵ A levelet teljes szöveggel közli BERCHET 1902, pp. 15–16.

¹³⁶ Vö. COZZI 1968, p. 298–300.

elmaradt atyai útmutatás hatását érzékelteti, hogy Marinnal ellentétben idősebb féltestvérei, Alvise és Antonio képesek voltak elérni a tisztviselői pálya csúcsát jelentő rangokat,¹³⁷ például bekerültek a Tízek tanácsába.

A kis Marin korán érdeklődést mutatott az irodalom és történelem iránt, erre tekintettel családja humanista képzést igyekezett biztosítani számára. Ismereteinek alapját Niccolò da Legnano és Macario da Camerino mesterek vetették meg a *scuola di San Marco* iskolában, ahol „platonista, humanista és moralista” központú oktatásban részesítették.¹³⁸ Sanudo már itt kiemelkedő eredményeket mutatott fel. Emellett komoly hatást gyakoroltak rá a velencei humanizmus legjelentősebb tagjai, például Giorgio Merula¹³⁹ és a történetíró Marcantonio Sabellico, utóbbit az ifjú érdeklődése olyan mértékben lenyűgözte, hogy még verses dedikációt is intézett hozzá.¹⁴⁰

1478–79-ben pestisjárvány dúlt Velencében, ezt Sanudo anyai nagybátyjának birtokán, a Verona közelében fekvő Sanguinettóban vészelte át.¹⁴¹ Ekkorra tehető első írásos alkotása, egy versgyűjtemény nagybátyja részére, aki 1479-től 1480-ig Padova katonai előjárója (*capitano*) volt, ez szolgáltatta az apropót a verscsokor összeállításához.¹⁴² Nagybátyja feladatai közé tartozott, hogy ellenőrző körutat tartson a várost övező területeken, erre az útjára Marin is elkísérte, amely bevett formája volt az informális politikai tapasztalatszerzésnek.¹⁴³

Egyetemi tanulmányokat a velencei fiatalok csak és kizárólag Padovában folytathattak,¹⁴⁴ így Sanudo is itt részesült felsőfokú képzésben. Tizennégy évesen eltervezte első művét, egy antik mitológiai gyűjteményt, és hozzá is látott az anyaggyűjtéshez, alkotáshoz, inkább kockáztatva, hogy ifjenci hibáit szóvá teszik és javíttatják, minthogy tétlenséggel vádolják meg.¹⁴⁵ 1481-re készült el Boccaccio *De genealogiis deorum*ának mintájára a *Memorabilia deorum dearumque* (Istenek és istennők emlékezetes tettei).¹⁴⁶ Marin a mű

¹³⁷ Lásd: KNAPTON–LAW 2014, p. 46.

¹³⁸ A *San Marco* rivális iskolája a *scuola di Rialto* volt, ahol „filozófiai, természetismereti és tudományos” képzés folyt, lásd MARZO MAGNO 2021, p. 185.

¹³⁹ Filológus, tanár (1430/1431–1494), 1465 és 1482 között Velencében működött, lásd MERULA, *Giorgio*, ENCIT. Galeotto Marzióval ennek *De homine* című munkája kapcsán éles és komoly érdeklődést kiváltó vitát folytattak (lásd: ÁBEL 1880, pp. 259–260.), amelyre Sanudo is utal: *Itinerario* 2014, pp. 194, 483.

¹⁴⁰ Bibl. Marc. Ms. Lat. cl. XII, 210 (=4689), fol. 88.

¹⁴¹ Lásd: KNAPTON–LAW 2014, p. 50.

¹⁴² Lásd: VERCÌ 1796, p. 148.

¹⁴³ Lásd: KNAPTON–LAW 2014, p. 50.

¹⁴⁴ Lásd: MARZO MAGNO 2021, p. 118.

¹⁴⁵ Lásd: BERCHET 1902, p. 17.

¹⁴⁶ Bibl. Marc. Ms. Lat. cl. X, 289 (=3855). A kéziratkatalógusban a címléírás mellett áthúzott „autographo” bejegyzés. Sokáig elveszetteként tartották számon, és máig kiadatlan.

istenekről szóló első felét Leone Michielnek dedikálta,¹⁴⁷ a másodikat, amelyben az istennők a főszereplők,¹⁴⁸ gyámolító nagybátyjának, Francescónak.

Az ifjú 1483-ban újabb tanulmányútra csatlakozott Giorgio Pisanihoz, Pietro Vetturihoz és Marco unokabátyjához, akik a *Terrafermáért* felelős három tisztviselelőként Velence itáliai szárazföldi birtokait utazták végig, hogy pénzügyi ellenőrzést végezzenek és feljebbviteli bírakként járjanak el.¹⁴⁹ Április 15-én indultak, és október 3-án ért véget a küldetés, amelynek sikerét jelzi, hogy utána Marco Sanudót a Szenátus tagjai közé választották. Sanudo élményeit az *Itinerarium cum syndaciis terrae firmae* (Útleírás a *Terraferma* felügyelőivel) című munkában foglalta össze – a címmel ellentétben népnyelven –, melyet értelemszerűen az utazást lehetővé tevő unokabátyjának ajánlott. Az úton történekről az eseményeket napról napra elbeszélve számolt be Sanudo, aki a közvetlen jogi-adminisztratív tapasztalatszerzésen kívül romantikus kalandokba is bonyolódott Gemma és Candida néven megörökített hölgyekkel. Az utazás során más jellegű, humanista élvezeteknek is alkalma nyílt hódolni az ifjúnak, több Velence környékén lakó tudóssal találkozott,¹⁵⁰ Montagnában felkeresték Galeotto Marziót, akinek a könyvtárát is megcsodálhatták.¹⁵¹ Bár a *sindacóknak* hivatalosan a teljes *Terrafermát* ellenőrizniük kellett volna, a ferrarai-velencei háború miatt Ravennát és Cerviát nem érintették, viszont bejárták az Isztriai-félsziget velencei fennhatóság alatt álló területeit is, amelyek már a *Stato da marhoz*, a Köztársaság tengeri gyarmatbirodalmához tartoztak. Sanudo ezeknek a területeknek a településein kívül az útvonalhoz közel eső jelentősebb városok közül is ismertetett néhányat, így olvashatunk Ferraráról, Mantováról és Pordenonéről is az *Itinerarióban*, melyek közül az első kettő szuverén államok központja, utóbbi pedig Habsburg-enklávé volt Patria del Friuli területén.¹⁵² Az egyes településeken Sanudo külön kiemelte azokat a házakat, amelyeket velenceiek építettek, vagy azokon megjelentek a Köztársaság és a velencei családok – köztük saját felmenőinek – szimbólumai:

Monselice [...] Két loggia is látható, az egyik nagy a hegy lábánál a *pretore* palotájánál, ez új. Ezt Giulio Bollani építtette 1470-ben, ahol az összes

¹⁴⁷ Velencei nemes (1433–1490), magas humanista körökbe ágyazottságát jelzi, hogy levelezett Marsilio Ficinóval, lásd CICOGLIA 1853a, p. 665.

¹⁴⁸ Lásd: BERCHET 1902, p. 17.

¹⁴⁹ *Sindaci alla Terraferma*, vö. *Cronachetta* 1980, pp. 126–127, KNAPTON–LAW 2014, pp. 30–37.

¹⁵⁰ Lásd: KNAPTON–LAW 2014, p. 52.

¹⁵¹ *Itinerario* 2014, p. 483.

¹⁵² Vö. KNAPTON–LAW 2014, pp. 9–10.

pretore és a címereik fel vannak festve. Az első Ermolao Lombardo volt, ott van a Sanudo-címer¹⁵³ is, Marinóé, apánk atyjáé.¹⁵⁴

Nemcsak a településeket ismertette Sanudo, hanem az ezek közt szövődő kommunikációs útvonalakat, folyami és szárazföldi összeköttetéseket is, hegyes vidéken külön kitérve az utak állapotára, járhatóságára (kocsival, lovon stb.). A látottakról alkotott leírásai emberközpontúak, a hegyek magasságát értelemszerűen nem számosítva, hanem benyomásai szerint adja meg, ahogy a településeket is inkább közigazgatásilag, az úthálózatban elfoglalt helyzetükkel határozza meg, semmint földrajzi viszonyítás szerint. A felkeresett városokat Sanudo alapítási idejük és egyházi jelentőségük alapján rangsorolta, amelyet befolyásolt az aktuális előljáró személyisége is. Egy-egy helyre érve az ifjú naplószerző elbeszélte a fogadási ceremóniát, a település méltóságai közül a Velence városából származókat, továbbá a katonai előljárókat. A helyi lakosságból kiemelkedő tisztviselőket csak elszórva tüntette fel, ezzel szemben meglepő, hogy a lokális társadalom élvonalából akár a nemrég elhunytakat is említette. Ezek szerepeltetéséről Knapton és Law megállapította, hogy személyük Velence szempontjából kiemelkedően fontos volt.¹⁵⁵ A látottakat le is rajzolta Sanudo, ugyanis a Tízek tanácsának 1460-as rendelete szerint a *Terraferma* birtokait *in vera pictura* is be kellett mutatni. A szöveg és kép egységét ebben a korai Sanudo-munkában kifejezetten modern vonásként értékeli.¹⁵⁶ A *sindacók* gazdasági ellenőrzéssel is járó feladatainak viszont kevés nyoma maradt az *Itinerarió*ban, bár Sanudo hagyott helyet a kamarák bevételeinek feljegyzésére, végül nem rögzítette azokat, csak a beszolgáltatott adóösszegeket. A pénzügyi adatok hanyagolása a szerző alapvető érdektelenségét jelzi a gazdasági kérdések iránt, amely még élesebben látszik más kortárs naplóírók feljegyzéseivel összevetve.¹⁵⁷ Ez az eljárás és az *Itinerarió*ban említett szereplők megválogatása rávilágít arra, hogy Sanudo olyan a velenceiek számára érdekes szempontokra helyezte a hangsúlyt, mint a Velencéhez tartozás látható elemei és a nemesség aktív részvételének hagyománya a Köztársaság intézményeiben. Ugyanakkor nem palástolta a közigazgatási rendszer és az abban munkálkodó emberek hibáit sem, és nem viseltetett a velenceieknél gyakran érezhető urbánus megvetéssel a *Terraferma* lakói iránt. Az *Itinerario*

¹⁵³ Ezüst mezőben kék harántpólya.

¹⁵⁴ *Itinerario*, p. 186: „Moncelece [...] Sono do loze: una granda a piede del monte apresso lo palazzo dil pretore, et nuova: questa fece far et nel suo tempo fu construta di Iulio Bolani del M^oCCCCCLXX, dove è tuti li pretori et arme sue pinte; fu il primo Ermolao Lombardo, et è l’arma Sanuta, di Marino, padre dil padre nostro.”

¹⁵⁵ Például a Martinengo-család kertjeinek dicséretére külön kitér Sanudo, akik később a velencei nemesek közé emelkedtek, lásd KNAPTON–LAW 2014, pp. 68–74.

¹⁵⁶ Lásd: KNAPTON–LAW 2014, p. 61.

¹⁵⁷ Christiane Neerfeld négy kortárs velencei naplószerzőt – köztük természetesen Sanudót – összehasonlító munkájában mutatja ki, hogy közülük Sanudo szentelte a legkisebb figyelmet a gazdasági, kereskedelmi kérdések iránt. Vö. NEERFELD 2006, pp. 199–208.

megalkotása során a naplószerző előtt példaként Flavio Biondo *Italia illustratája* állt, Padova, Verona és Velence leírásainál gyakorlatilag *ad litteram* átvételeket találni.¹⁵⁸

A ferrarai-velencei háború, amely Sanudo *terrafermai* útjára is rányomta a bélyegét, ihlette a naplószerző első jelentősebb, immáron történeti művét a *Commentarii della guerra di Ferrara tra li Viniziani ed il duca Ercole d'Este nel MCCCCLXXXII*-t (Feljegyzések a velenceiek és Ercole d'Este herceg közötti, 1482-es ferrarai háborúról). A mű címéből egyértelmű a klasszikus modell választása, ugyanakkor az eseményeket Sanudo pusztán részletekbe menően elbeszélte, tágabb kontextusba helyezve nem értelmezte. A szöveget sajtó alá rendező Mariano Borgatti értékelése szerint Sanudo nagyon részrehajló ítéleteket fogalmazott meg erős indulatokkal, rendszertelen elbeszélésben.¹⁵⁹ Saját kommentárja Gaetano Cozzi szerint nem haladja meg a patrióta moralizálás szintjét,¹⁶⁰ ugyanakkor a kutató a mű erényeként emeli ki, hogy az összecsapásokat Sanudo képes volt életszerűen, lendületesen elbeszélni.¹⁶¹ Sanudo ezt a munkáját is népnyelven írta meg, a bevezető sorokban nyíltan fel is vállalja és meg is indokolja döntését:

Talán hibáztatni fognak néhányan, kedves olvasók, mert magasztos témát az anyai nyelven írtam le, és hanyagoltam a nemesebb nyelv, a latin használatát. De mivel azt mondják, hogy ennek a háborúnak az eseményei méltóak kiváló szerzők elbeszélésére, talán majd ők a latint választják. Én pedig azoknak írtam, akik elfoglaltak a dolgaikkal, azért hogy nekik is legyen némi tudomásuk a ferrarai háborúról, ahogy azoknak a patríciusoknak is, akik a tudományban nem túl jártasak. Ezért, ha valaki szorgalmasan megfontolja művecském hasznát a díszes és elegáns beszéd mód firtatása nélkül, nem kétlem, hogy el fogja ismerni hasznos és tiszteletre méltó fáradozásomat.¹⁶²

Az 1484-es év nemcsak a *Commentarii*¹⁶³ összeállítás miatt volt jelentős Sanudo életében, hanem azért is, mert ekkor regisztrálták a *Balla d'oróban*, vagyis abban a jegyzékben,

¹⁵⁸ Vö. COZZI 1968, pp. 298–300, COZZI 1997, p. 90.

¹⁵⁹ Lásd: BORGATTI 1917, pp. 220–221.

¹⁶⁰ Lásd: COZZI 1997, p. 91.

¹⁶¹ Vö. COZZI 1968, pp. 298–300.

¹⁶² *Commentarii*, p. XIV: „Sarò forse biasimato, o Lettori soavissimi, da taluno, perchè essendo materia dignitosa, io l'abbia descritta nel sermone materno, e tralasciato di usare la lingua più nobile, cioè la latina. Ma siccome dicesi, che i fatti di questa guerra siano per iscriversi da eccellenti Autori, così questi la latina, forse sceglieranno; e così avrò io scritto per quelli, che nelle faccende sono occupati, affinchè essi pure qualche cognizione della Ferrarese Guerra possano avere, come pure per quei Patrizj che di scienza non sono periti. Per la quale cosa se questi l'utilità della mia operetta diligentemente considereranno senza ricercare l'ornato, e l'elegante parlare; non dubito che tale mia utile ed onesta fatica commenderanno [...]”

¹⁶³ Tekintettel arra, hogy a szöveg kiadása az olasz helyesírás normalizálását megelőzte, a művet röviden *Commentarii* címen emlitem. A *Diarii* esetében a szövegkiadás monumentalitására tekintettel maradok az archaikusabb többesszámú formánál.

amelyből évente kisorsolták a tizennyolcadik évüket betöltött ifjú nemesek ötödét,¹⁶⁴ akik a rendes életkornál (25 év) hamarabb kerültek a velencei Nagytanácsba. Rövidesen ki is sorsolták, így 1486-ban Marin helyet foglalhatott a Köztársaság legfelsőbb döntéshozó szervében, szerény politikai karrierje ezzel veszi kezdetét. Aktívabb politikai működése előtt azonban még Padovában, Francesco nagybátyjánál tartózkodott, ahol egyrészt kiheverte a *Commentari* szerkesztését, amelybe szó szerint belebetegedett, másrészt az egyetemi körökben forgolódott, ahol új történetírói módszer példáját láthatta: a szigorú forrásellenőrzést, valamint a kortárs írók és az okiratok tanúságának előnyben részesítését. Ilyen elveket szem előtt tartva fogott bele a dózsék életére felfűzött Velence-történeti munkájába, amely végül több mű elhúzódó összeállítását eredményezte.

Az anyaggyűjtésből kinőtt és önállóan is igen értékes mű *Cronachetta* (Krónikácska) címen ismert, hangzatos latin címe pedig *De origine, situ et magistratibus urbis Venetae* (Velence városának eredetéről, elhelyezkedéséről és tisztviselőiről). Bár korábban is születtek hasonló művek, például Flavio Biondo *De origine et gestis Venetorum* és Marcantonio Sabellico *De Venetis magistratibus*, amelyek Sanudo előtt is mintaként álltak, a *Cronachetta* Velence első a valóság elbeszélésére és nem mítoszeremtésre törekvő leírása.¹⁶⁵ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy bizonyos mitikus pontokból Sanudo sem engedett, így a város legendás 421-es alapítási évéből sem.¹⁶⁶ A *Cronachetta* máig az egyik legfontosabb forrás a lagúnák városának intézménytörténetéhez, kifejezetten ezért dicsérték már Sanudo kortársai is, sőt a főművének tartották. Sabellico a tisztségekről írt művéhez képest, amelynek ismertetői kikerülnek a történeti-politikai kontextusból, Sanudo leírásain érezhető, hogy ismerte a magisztrátusok kialakulásának történetét és értette azok funkcióját,¹⁶⁷ így képes volt az ezekkel kapcsolatos gyakorlati kérdésekre koncentrálni, és felülemelkedni a kortárs politikaelméleti írások tisztviselőkről szóló traktátusain.¹⁶⁸ Nem pusztán az intézménytörténeti adatok miatt érdekes a mű, Sanudo abból a szempontból is különlegeset alkotott, hogy a középpontba a hétköznapi életet állította, a fókusz a Dózse-palotáról¹⁶⁹ a Rialto kereskedőnegyedre került.

¹⁶⁴ A sorsolásra kiválasztottak neveit párhuzamosan húzták ki egy kalapból egy másik kalapból húzott arany és ezüst golyókkal. Minden ötödik golyó volt arany, akinek a nevét ezekkel együtt húzták ki, bejutott a Nagytanácsba, lásd *Cronachetta* 1980, pp. 145–146.

¹⁶⁵ Lásd: COZZI 1968, pp. 303–304.

¹⁶⁶ Lásd: CARACCILO ARICÒ 1979, *Cronachetta* 1980, p. XVIII.

¹⁶⁷ Lásd: COZZI 1968, p. 304.

¹⁶⁸ Lásd: *Cronachetta* 1980, p. XXIII. Itt Angela Caracciolo Aricò fel is sorol néhányat a korban keletkezett hasonló művek közül.

¹⁶⁹ Velence politikai, igazgatási központja a Szent Márk téren, ismertetése: *Cronachetta* 1980, pp. 33–34, BÁRÁNDY 1999, pp. 193–197.

Nemcsak az élő és kihalt nemesi családokat,¹⁷⁰ tisztviselőket,¹⁷¹ velencei ereklyéket és templomokat sorolta fel,¹⁷² hanem a velencei élet olyan részleteire is kitért, hogy milyen tengeri és folyami halakat kapni frissen a városban.¹⁷³ A *Cronachetta* lapjain az erényes viselkedés és az életrevaló kereskedői magatartás megférnek egymás mellett, a városban igazságosság (saját törvényhozás) és rend uralkodik, amelyek a társadalmi jólét alapját képezik.¹⁷⁴ A munka kedvező fogadtatásra talált, többek közt Aldo Manuzio figyelmét is felkeltette, aki első Sanudónak ajánlott nyomtatványában (1498) már a dedikációk szokásos formuláin (járatosság az államügyekben, ékesszólásban, tudományban) túl konkrétan a *Cronachettára* is utalt:

Láttam az előző napokban sokféle könyvvel zsúfolt könyvtárban azokat a könyveket, melyeket a velencei tisztviselőkről, a dózsék életéről, akik a város alapításától ezekig a mostani időkig tartottak, találékonyan és művelten írtál...¹⁷⁵

Az *opus magnum*, amelynek járulékaként keletkezett a *Cronachetta*, ugyancsak 1493 óta formálódott Sanudo keze alatt, utolsó kiegészítései pedig 1530-ból származnak. Ez a *Le vite dei dogi* (A dózsék élete), melynek első, Velence eredetéről szóló része megegyezik a *Cronachettában* olvashatóval. A város alapításának elbeszélése ebben az esetben sem távolodik el a *Serenissima* mitikus eredettörténetétől, ezt sajátosan ellenpontoszza a számos tárgyyszerű jegyzék és lista, amelyek ugyancsak azonosak a *Cronachetta* megfelelő részeivel. Ezeket követően olvasható Velence története dózsénként tagolva elveszett és ismert krónikák alapján,¹⁷⁶ esetenként elsődleges forrásokkal kiegészítve.¹⁷⁷ A történet végét pedig a ferrarai háborúról szóló *Commentari* szövege alkotja, ehhez, vagyis Sanudo saját korához közeledve a *Vite* egyre részletesebbé válik. Nyelvi szempontból a *Vite* határozottabb helyi, velencei vonásokat mutat, mint például a *Diarii*.

1494-ben VIII. Károly francia király itáliai hadjárata valósággal sokkolta a félsziget lakóit, ennek nyomát a legváltozatosabb történetírói munkákban megtaláljuk, Francesco Guicciardini 1494-gyel kezdi a *Storia d'Italia* című munkáját (1538), a *Fejedelem* XII. fejezetének végén pedig Niccolò Machiavelli így fogalmaz: „Itáliát lerohanta Károly,

¹⁷⁰ *Cronachetta* 1980, pp. 68–70.

¹⁷¹ A dózsék felsorolása: *Cronachetta* 1980, pp. 65–68.

¹⁷² Ereklyék: *Cronachetta* 1980, pp. 46–49, templomok: *Cronachetta* 1980, pp. 49–50.

¹⁷³ *Cronachetta* 1980, pp. 64–65.

¹⁷⁴ Vö. CARACCILO ARICÒ 1979.

¹⁷⁵ Angelo AMBROGINI (Poliziano), *Opera* (1498), GW M34727, fol. [1]v.

¹⁷⁶ Például újfent Flavio Biondótól, akivel Sanudo vitába is száll, lásd COZZI 1968, pp. 302–303. További forrásait Angela Caracciolo Aricò gyűjtötte össze, lásd *Vite* 2001, I, pp. XXX–LXXII, *Vite* 2004, I, pp. XXVI–XXXI.

¹⁷⁷ A begyűjtött források miatt a XV. század második felére vonatkozó részeket Gaetano Cozzi napjainkban is releváns történeti forrásnak minősíti, lásd COZZI 1968, pp. 302–303.

végigprédálta Lajos, s színtere lett Ferdinánd betolakodásának és a svájciak nemtelen árulásának”, vagyis a félsziget gyötrelmeinek kezdeteként jelölte meg a francia király hadjáratát.¹⁷⁸ A nagy horderejű esemény több velencei nemest indított alkotásra – általában napló formában –, köztük a feltörekvő Sanudót, aki ekkor fogott neki *La spedizione di Carlo VIII in Italia* (VIII. Károly hadjárata Itáliában) című művének. Felismerte a jelentőségét, hogy az Itália életét meghatározó események középpontjába kerüljön, ezért 1494-ben csatlakozott Girolamo Zorzihoz¹⁷⁹ milánói követségére, 1495-ben a novarai küldöttséghez, majd 1496 szeptemberében a római királyhoz küldött rendkívüli követekhez (Antonio Grimani és Marcantonio Morosini) újfent Milánóba. Innen a hosszabb ideje Milánóban tartózkodó követekkel együtt Vigevanóba, a milánói hercegek egyik kedvelt lakhelyére utaztak, erről már a *Diari*ban olvasunk részletes leírást.¹⁸⁰ A küldetés félbeszakadt, Grimani betegsége miatt a diplomaták hazatértek. Ezt a művet Sanudo Agostino Barbarigo dózsának ajánlotta.

Aldo Manuzio már a *Spedizionét* is említette Poliziano-kiadásának ajánlásában, a megjelentetésére mégsem vállalkozott, nem volt ugyanis senki, aki megelőlegezte volna a nyomdaköltségeket Sanudónak.¹⁸¹ A tőke hiánya és az emiatt elmaradt megjelenés annál szerencsétlenebbnek tűnik, hogy bizonyosan volt igény az efféle háborús összefoglalóra, hiszen Manuzio kiadta ugyanebben a témában Alessandro Benedetti¹⁸² latin nyelvű beszámolóját.¹⁸³ Bár Manuzio méltatta a naplószerző döntését, hogy népnyelven írt a kevésbé műveltek kedvéért,¹⁸⁴ üzleti és esztétikai érzékét tekintve érthetőnek tűnik, hogy a harcokat testközelből megtapasztaló orvos külföldön is eladható beszámolóját előnyben részesítette Sanudo népnyelvű, megkérdőjelezhető stilisztikai értékű művével szemben. Rinaldo Fulin, a naplószerző számos művének kiadója zavaros, rendezetlen adathalmaznak tartotta a *Spedizionét*, a *Diarii*-kiadást lezáró Guglielmo Berchet pedig Sanudo írásai közül egyenesen a leggyengébbnek minősítette, mivel a naplószerű elbeszélés még kiforratlan, a dokumentumok másolatai pedig rendszertelenül helyezkednek el a szövegben. Francesco Crifò is olvashatatlanak találja a szöveget, amely legfeljebb enciklopédikus felhasználásra alkalmas a

¹⁷⁸ Niccolò MACHIAVELLI, *A fejedelem*, XII, LUTTER Éva fordítása. A szöveghelyet idézi FINLAY 1980, p. 590.

¹⁷⁹ Girolamo Zorzi (1431–1507) kiemelkedő küldetéseket teljesítő diplomata (pápai és szultáni követségek stb.), Sanudo egyik unokahúgának férje, lásd *Cronachetta* 1980, p. XXI, *ZORZI, Girolamo*, DBI.

¹⁸⁰ *Diarii* 1/304–320, 335–338, 369.

¹⁸¹ Lásd: COZZI 1968, p. 308.

¹⁸² Élt 1450 körülől 1512-ig, orvos-humanista, Sanudo barátja, a Szent Liga fő katonaozosa. Vö. CARACCILO ARICÒ 2008a, p. 85, *BENEDETTI, Alessandro*, DBI.

¹⁸³ Alessandro BENEDETTI, *Diaria de bello Carolino*, (1496. augusztus 27. után), GW 863.

¹⁸⁴ Angelo AMBROGINI (Poliziano), *Opera* (1498), GW M34727, fol. [1]v. Aldo Manuzio nyelvi igényességéről, nyelvpolitikájáról lásd MARZO MAGNO 2020, pp. 121–125.

kronologikus rendezésnek köszönhetően.¹⁸⁵ Sanudo sógorához írt leveléből kitűnik,¹⁸⁶ hogy maga is rájött, a hadjárat alapos ismertetéséhez szükség lett volna a főszereplő, VIII. Károly bemutatására és egy átfogó helyzetképre is az európai politikáról, sőt belátta, hogy mialatt a történelem zajlik, nem lehet azt megírni.¹⁸⁷ A megalapozott kritikák ellenére a *Spedizione* a legnagyobb lélegzetvételű kortárs gyűjtemény a hadjárat idejéről. A *Spedizionéval* többé-kevésbé párhuzamosan kezdte meg Sanudo a *Diarii* összeállítását, amelyet 1496. január 1-től kezdve vezetett folyamatosan. Mindezekkel a művekkel a tarsolyában Sanudo már bátran csatlakozhatott a nemesekhez az állam szolgálatára, továbbra is alkotásra bízatták a művelt velenceiek.¹⁸⁸

A köztársasági *cursus honorum* első lépcsőfokára 1498-ban lépett, amikor *signore di notte* (éjszakai előljáró) tisztet viselve biztosította szülőhelye, a *Santa Croce* kerület éjjeli nyugalma a táncmultságok, valamint a zsidók és keresztények közötti szerelmi légyottok korlátozásával. Mindehhez kapcsolódóan házasságtörési, lopási és emberölési ügyekben bírói teendőket látott el fél éven keresztül.¹⁸⁹ 1498 októberétől – tehát közvetlenül a *signore di notte* megbízása lejártával – bekerült a Szenátusba *savio agli ordini* (a törvények bölcse)¹⁹⁰ megbízással, amelynek keretében tengeri és kereskedelmi kérdésekkel foglalkozott. A legtöbb velencei magisztrátushoz hasonlóan ez a tisztség is fél évre szólt, de hosszabbítható, ismételhető volt. Sanudo 1504-ig még további öt alkalommal viselte a hivatalt¹⁹¹ annak ellenére, hogy saját bevallása szerint „nem valami tengeri ember”,¹⁹² vagyis nem foglalkoztatták a kereskedelem és a hajózás. Kötelességének mégis igyekezett maximálisan eleget tenni, gyakorta felszólt, támogatta Velence hajóhadának fejlesztését. Rendszerint az elsők közt érkezett a tanácskozásokra és sokat jegyzetelt, e feljegyzésekből állította később össze naplóját. Gyakran jelölték ki reprezentatív feladatokra, például az érkező követek fogadására is. Érdeklődését ilyenkor sem fogta vissza, és az így szerzett adatokkal tovább gazdagította a *Diariit*. 1499 augusztusában ismét Novarába utazott, ahol immáron XII. Lajos francia király próbálta örökösödési jogait érvényesíteni Ludovico il Moro milánói herceggel szemben. Útközben viszont Sanudo megbetegedett, ezért dolgvégezetlenül kellett visszafordulnia.¹⁹³

¹⁸⁵ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 29.

¹⁸⁶ Édestestvérének, Sanutának a férje, Giovanni Malipiero. A levél szövegét közli BERCHET 1902, pp. 38–40.

¹⁸⁷ Lásd: BERCHET 1902, p. 35, COZZI 1968, p. 308.

¹⁸⁸ Ezeket részletesen ismerteti BERCHET 1902, pp. 42–45.

¹⁸⁹ Vö. *Cronachetta* 1980, pp. 129–130.

¹⁹⁰ Őt nem fizetett tisztviselő, egyikük fiatalabb 25 évnél. Szavazati jog nélkül vettek részt a Szenátus és a Bölcsök Tanácsa ülésén. Felügyelték a hajóhadat és a levantei birtokokat, továbbá részt vettek a kormányzati rendeletek előkészítésében, lásd *Cronachetta* 1980, pp. 94–95, CHAMBERS 1977, p. 39.

¹⁹¹ 1499 és 1500. április 1-től, 1500, 1502 és 1503. október 1-től.

¹⁹² *Cronachetta* 1880, p. 36: „non esser troppo maritimo”.

¹⁹³ Lásd: COZZI 1968, p. 308.

2.2. A veronai *camerlengo*

1501 májusától a következő év szeptember 13-ig Sanudo Veronában szolgált *camerlengó*ként, ebben a minőségében a város gazdasági ügyeit kellett igazgatania.¹⁹⁴ A két *camerlengo* a *podestà* és a *capitano* alárendeltjeként szigorú ellenőrzés mellett munkálkodott tizenhat hónapon keresztül, úgy csúsztatott nyolchavi váltásban, hogy a tapasztalatátadást folyamatosan biztosítsák. Munkájuk kiemelkedően fontos volt az adók begyűjtése szempontjából, ebből fakadóan közvetítő szerepet töltek be a helyi és a velencei adminisztráció között. A veronai *camerlengo* fontosságát növelte a tény, hogy az ő kezén folyt át az egész *Terraferma* lovasságának a zsoldja, akiknek Verona volt a központi kifizetőhelye.¹⁹⁵ Sanudo ezenkívül felügyelte a határbejárást és térképet készíttetett a Veronához tartozó területekről,¹⁹⁶ amelyet megfestetett a *camerlengók* irodájában is családi címerével kiegészítve. Részt vett továbbá a Magyar Királyságba tartó királyné, Candale-i Anna ünnepélyes fogadásának szervezésében is.¹⁹⁷ Munkásságával ugyan kivívta a városlakók elismerését, de a velencei hatóságok ellenszenvét is, akik nem értékelték az egyéni öntudat olyan megnyilvánulásait, mint a családi címer ábrázolása egy közhivatalban.¹⁹⁸ De ennél jóval súlyosabb volt, hogy Sanudo hivatalos minőségben kért menlevelet fivérének a mantovai örgróftól,¹⁹⁹ hivatalviselése idején hivalkodó, exhibicionista életvitelt folytatott,²⁰⁰ a pénzügyeket átláthatatlanul kezelte és elnézte a városi előljárók túlköltekezését,²⁰¹ ezek később visszavetették a karrierjét.²⁰² Ugyanakkor működésének pozitív hozadéka, hogy törekedett a Velence és Verona, illetve általában a *Terraferma* helyi elitje közötti feszültség enyhítésére, amelyet a korszakban különösen kiélezett a telekadó (*campatico*) intézménye és a tragikus közbiztonság, amely egyrészt a fegyveres banditák fosztogatásaiban, másrészt a velencei előljárók gúnyolásában, sőt megtámadásában nyilvánult meg.²⁰³ Végül Sanudo nyilvános

¹⁹⁴ Lásd: CHAMBERS 1977, pp. 40–41.

¹⁹⁵ Lásd: SAMBIN 1945, pp. 21–22.

¹⁹⁶ Lásd: FULIN 1881, p. XX.

¹⁹⁷ *Diarii* 4/287–296, ASVer, Archivio dell'Antico Comune, Atti del consiglio, 1500–1504, Reg. 67, fol. 178r.

¹⁹⁸ Lásd: CHAMBERS 1977, pp. 56–57.

¹⁹⁹ Lásd: CHAMBERS 1977, p. 59, Doc. I. A királyné fogadását lásd még az 5.2.1-es szakaszban.

²⁰⁰ Például sikertelen udvarlása a férjzett Laura Brenzoni Schioppónak (ezt részletesen ismerteti MURARI 1898), vagy a különböző engedmények, előnyben részesítések reményében írt dicsérő beszédek és versek címzettjeként tetszelgés, melyeket kötetbe is gyűjtött (Bibl. Marc. Ms. It. cl. IX, 364 [=7917]), lásd CHAMBERS 1977, pp. 52–57. A dicsérő versek közül néhányat Murari sajtó alá is rendezett idézett művében a Brenzoni Schioppóhoz intézett és tőle kapott versekkel együtt.

²⁰¹ Lovagi játékokon indokolatlanul magas pénzjutalmak, külföldi vendégek költséges fogadása, Giorgio Corner követjárása során túl drága ajándékok beszerzése stb. Mindez nem lett volna főbenjáró, ha a törökkel hadban álló Velencei Köztársaságnak ne lett volna szüksége minden dukátra, lásd CHAMBERS 1977, pp. 46–52.

²⁰² Lásd: CHAMBERS 1977.

²⁰³ Vö. VARANINI 1981, pp. 291–294.

elmarasztalásban nem részesült,²⁰⁴ de többet nem kapott sem fizetéssel járó, sem a *Terrafermára* szóló megbízást.²⁰⁵

Sanudo 1502-ben másodszer is kiértemelte, hogy Aldo Manuzio nyomtatványt ajánljon neki, Ovidius *Átváltozások* című művének nyolcadrét kiadását. A mű kiválasztásának oka, hogy Sanudo még 1481-ben előadást tartott az *Átváltozásokról*²⁰⁶ iskolamestere, Macario da Camerino összejövételén. Az ajánlásban Manuzio már méltatta a naplószerző hivatali pályafutásának fontosabb állomásait is:

Abban az időben ugyanis téged egyszer a bűnösöket és gonosztevőket büntetve a hatok²⁰⁷ tagjaként, másszor a törökök urával vívott igen nehéz háború kezdetén a törvények bölcséként az atyák tanácsában,²⁰⁸ harmadszor Verona engedelmes és tevékeny városában tehetséges és kiművelt embernek, feddhetetlen és szorgalmas számvevőnek láttunk.²⁰⁹

1503 áprilisa és októbere – két *savio agli ordini* megbízás – között feltételezhetően egy rövid utazást tett Friuli területén. Valószínűleg ennek tapasztalatait tartalmazhatta egy kisebb lélegzetvételű műve a *Descrizione della Patria del Friuli* (Patria del Friuli leírása).²¹⁰

1504 tavaszán, miután letette a hatodik alkalommal viselt *savio agli ordini* tisztelet, Sanudo úgy írt, mint aki vissza akar vonulni a közügyektől, ez egyrészt első politikai kudarcainak, másrészt talán házassági szándékának következménye. Ami az első lehetséges okot illeti, veronai visszaélései, továbbá kompromisszumra és megalkuvásra képtelen személyisége miatt már ekkor valószínűsíthető volt, hogy nem fog tudni magasabb pozíciót elérni. Bár a Szenátusba később nyolcszor is beválasztották, de komoly hatalommal járó tisztségeket nem érhetett el. Mindez számára is nyilvánvalóvá vált, el is ismeri a *Diarii* lapjain:

²⁰⁴ Valószínűleg előkelő – és a túlköltekezésben egyaránt részes – feletteseinek (Bernardo Bembo, Giorgio Corner stb.) és *savió*ként tevékenykedő unokatestvérének, Marcónak köszönhetően. A különböző túlkapásokban társ eljárákat egyébként nem felejtette el naplójában sem feljegyezni, ezzel is kendőzve felelősségét, pl. *Diarii* 4/312, idézi CHAMBERS 1977, p. 51.

²⁰⁵ Lásd: CHAMBERS 1977, p. 58.

²⁰⁶ *Praelectio in lib. XII Ovidii Metamorphoseos*, Bibl. Marc. Ms. Lat. cl. XIV, 267 (=4344), fol. 41. A kéziratos kötetben a *Vité*hez készül levéltári anyaggyűjtésből is található anyagok, továbbá egy ismeretlen szerzőségű előadás (*Praelectio de oratione Ajacis in Ulissem*, foll. 42–43) és egy fiktív Laura-levél.

²⁰⁷ Velence hat kerületének (*sestiere*) élén álltak a *signori di notte*k, innen a latin *sexvir*.

²⁰⁸ A Bölcsék tanácsa (*Collegio dei savi*) a Velencei Köztársaság kormánya. Elsősorban kül- és hadügyi kérdésekkel foglalkoztak, ők hallgatták ki a követeket is. Robert Finlay megfogalmazásában a Szenátus kormányzó bizottsága, amely a bölcséket saját soraiból választotta. A *Collegio* minden reggel összegyűlt a Kihallgatások termében (*Audientia*), a Dózse-palotában. Ide tartoztak a dózse és tanácsosai (hat negyven évnél idősebb férfi a hat kerületből), a három elnök a *Quarantia* bíróságból, a *savi Grandi*, a *savi della Terraferma* és a *savi agli Ordini*. Vö. *Cronachetta* 1980, pp. 96, FINLAY 1980, p. 588, BÁRÁNDY 1999, pp. 153–154, BÁRÁNDY 2016a, p. 72, ALONGE 2019, pp. 53, 112, KNAPTON–LAW 2014, p. 17.

²⁰⁹ Publius OVIDIUS Naso, *Metamorphoses* (1502), EDIT 16 CNCE 36136, fol. a1 v.

²¹⁰ Lásd: KNAPTON–LAW 2014, p. 51.

Ezután néhány szót szoltam a magam védelmében, hogy a szónoki emelvényre gyakorta lépés nekem károkat okozott, ellenséggemmé tettem azt, akiről beszéltem. Mégis e Köztársaság iránti szeretetem arra vitt, hogy ne azzal foglalkozzam, mit okozhatnak nekem egyes dolgok, hanem tegyem meg a kötelességemet. Isten, a mi Urunk, az emberek szívének ismerője pedig tudja, mivégre léptem erre az emelvényre: csak azért, és nem másért, hogy uraságtok javára, hasznára és előnyére mondjam el a véleményemet. Ha pedig emiatt engem baj ér, Isten majd más módon kárpótol, mert nem jött még senki erre az emelvényre, aki ne tette volna kockára a megbecsülését. Ezt akartam mondani, felséges uraságtoknak ajánlom magam.²¹¹

Hivatali kudarcai ellenére jó kapcsolatban maradt a humanista körökkel, de kiemelkedő eredményeket a kulturális szférában sem ért el, ennek kézzelfogható jele, hogy nem lett *pubblico storiografo*.²¹² Előnytelen hatással lehetett tudományos, kulturális pályafutására az is, hogy nem tanult ógörögül, holott erre Velencében a hellén kereskedők és a konstantinápolyi menekültek jelenlétének köszönhetően kitűnő lehetőségei nyíltak volna. Ez alapján Rino Avesani a humanista kultúra egy „kevésbé gazdag és alapos” rétegéhez sorolja Sanudót.²¹³ Érdeklődése nem lankadt viszont a költészet és a színház iránt,²¹⁴ az antik világ felé éppúgy, mint a kortárs irodalom irányába. Tagja volt Aldo Manuzio akadémiájának²¹⁵ és a *scuola di San Giovanni evangelista* egyesületnek is.²¹⁶ Barátai és támogatói közül kiemelkednek Zaccaria Barbaro, Filippo da Bergamo testvér²¹⁷ és Giovanni Battista Cipelli atya, a *scuola di San Marcó*ban a humán tudományok *lectora*.²¹⁸ Sanudo a humanista ügyek iránti elkötelezettségét jelzik olyan naplóbejegyzései, amelyekből érződik, hogy figyelemmel követte a művelt réteg utánpótlását is:

²¹¹ *Diarii* 27/680–681: „Poi dissi poche parole in mia excusation: che questo montar spesso su queste renga mi feva danno, perchè me incitava inimicitia contra di chi parlava, tamen per l’amor portava a questa Republica non stimava alcuna cossa mi fosse fata pur che facesse il debito mio; et il nostro Signor Dio conoscitor dil cuor di homeni, cognosce a che fin vengo sopra queste renga, solum per dir l’opinion a ben, utele e profucuo di le Signorie vostre e non ad altro effecto; e si ben mi vien danno, Dio mi remunerà in altro, perchè non si vien mai su questa renga che non si meta il suo honor in pericolo: haec volui dixisse, et a Vostre Excellentissime Signorie mi ricomando.”

²¹² Lásd az 1.2-es alfejezetben.

²¹³ Avesani Paul Oskar Kristeller kutatásai nyomán a humanista lét XVI. századi konnotációit vizsgálta. Áruklodónak tekinti, hogy Aldo Manuzio halálának rögzítésekor Sanudo „optimo humanista *et greco*” (*Diarii* 19/425) jellemzi az elhunytat, vagyis számára a humanista tevékenységhez nem tartozott szorosan az ógörögös műveltség, lásd AVESANI 1970, p. 208. Bár Federico da Porto kaldeus, arab és görög könyveket is említ Sanudo gyűjteményében (lásd: MORRESI 2016, p. 196.), valószínű, hogy érdekességként, a gyűjtemény fényének emelésére szerezte be ezeket Sanudo.

²¹⁴ Például listába gyűjtötte a népszerű „komédiák”, gyakorlatilag bármilyen színpadi előadásra szánt, dialogikus művek kiadásait (lásd: PADOAN 1970, pp. 199–203.) és részt vett az ifjú nemességből verbuválódott *Compagnia della Calza* színésztársulat életében, vö. JORDAN 2014. Színházi élményeit szorgosan jegyezte a *Diarii*ba is, pl. *Diarii* 52/553, 57/528, 57/548.

²¹⁵ Lásd: WAGNER 1971, pp. 250–254.

²¹⁶ Sanudo végrendeletében úgy rendelkezett, hogy a *scuola* egyenruhájában helyezték örök nyugalomra, lásd BROWN 1838, III, p. 220.

²¹⁷ Lásd: FILIPPO da Bergamo, DBI.

²¹⁸ Érmegyűjtő és neves humanista, élt 1553-ig, vö. ZORZI 1988, CIPELLI, Giovanni Battista, DBI.

Ma meghalt az említett Marinnak, Sebastian Justinian fiának kilenc éves fiúgyermek, aki lázas beteg volt, Sebastiannak hívták, görög és latin műveltségű volt, igen nagy kár az ilyen halál.²¹⁹

Sanudo másik, magánéleti oka a közügyek hanyagolására a házasságkötése volt. 1505. február 15-én jegyezte el Cecilia Priulit, Girolamo Barbarigo özvegyét, aki lányával, Elenával és 5500 dukát hozománnyal érkezett a kapcsolatba. Esküvőjüket március 29-én tartották, de mivel Sanudo csak visszafogottan írt róla a *Diariiban*, valószínűleg szerény keretek között. 1508. november 27-én Cecilia asszony elhunyt,²²⁰ ezután Sanudo özvegyemberként, egyedül élt tovább. Valamivel később vette alkalmazásba házvezetőnőjét, a padovai Annát, aki kezdetben 4, később 6 dukát éves fizetést kapott.²²¹ Az elszegényedő Sanudo gyakran elmaradt a fizetésekkel, ezeket megtérítendő és az elzálogosításra kölcsönadott gyűrűket és evőeszközöket meghálálendő a végrendeletében is megemlékezett házvezetőnőjéről.²²² Két természetes lányát, Candianát²²³ és Biancát kiházasította,²²⁴ és végrendeletében is gondoskodott róluk.²²⁵ Candiana nevében a Sanudo-család felmenői iránti büszkeség köszön vissza (lánytestvére, Sanuta példáját tekintve nem a naplószerző az első a családban, aki így tisztelgett az ősök emléke előtt), Bianca nevét pedig a *Terrafermán* lelt kedveseinek neveivel (Gemma – gyöngy, Candida – ragyogó) kapcsolhatjuk össze. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a lányok 1530 körüli férjhez adása a kor szokásait figyelembe véve gyakorlatilag kizárja, hogy az 1483-as utazás során fogantak volna, így a névválasztást inkább az ifjonti szerelmek nosztalgiája indokolja, mint az anya személyére utalás.

Marin kapcsolata féltestvéreivel Alvise Szíriába távozását követően sem alakult kiegyensúlyozottan, fel kellett osztaniuk a Sanudo-palotát, amelyből a *fondamenta del Megióra*²²⁶ néző rész jutott a naplószerzőnek, illetve további néhány ingatlan, amelyek csekély jövedelmet biztosítottak számára.

²¹⁹ *Diarii* 49/132: „Hozí morite uno fiol di sier Marin Justinian di sier Sebastian preditto, quale è amalato, di età di anni 9, nominato Sebastian, doto in greco et latin, da febre; grandissimo peccato di tal morte.”

²²⁰ *Diarii* 6/672.

²²¹ Ez a háztartási alkalmazottak minimálbére volt, de átlagosan inkább 7 dukátot kaptak évente, lásd LABALME 2008, p. 542.

²²² BROWN 1838, III, p. 219, lásd még BRUNETTI 1923, p. 64.

²²³ „Ezen a napon – örök emlékezet végett feljegyzem – természetes lányom, Candiana megházasodott Giovanni Morellóval, Lorenzo fiával. Isten adjon nekik jó sorsot!” *Diarii* 53/201: „In questo zorno, a eterna memoria noto, maridai mia fiola natural, Candiana, in Zuan Morello fo di Lorenzo; che Dio li doni bona ventura.”

²²⁴ „Ezen a napon volt és teljesedett be az esküvője Bianca természetes lányomnak Angelo di Grattarolival, messere Alessandro orvosdoktor fiával. Szép és megbecsült szertartást tartottak, mert elég sok szenátor és más rokonaim is megjelentek.” *Diarii* 58/495: „Fo in questo zorno fâte et compite le noze de Bianca mia fiola natural in Anzolo di Grataroli fo di missier Alexandro dotor fisico, et fu fâto belle et honorate noze, perchè fo assà senatori et altri mei parenti.”

²²⁵ BROWN 1838, III, pp. 216–217.

²²⁶ A *San Giacomo dall’Orio* plébániához tartozó terület északkeleti részén futó rakpart, amely az itt található gabonarakárkról (*miglio*, ’köles’) kapta a nevét.

1509-ben a Velencei Köztársaság agnadellói veresége és megözvegyülése arra sarkallta Sanudót, hogy újra a közügyekbe vesse magát, ez a *Diarii*ba halmozott adatok mennyiségéből is látszik.²²⁷ 1510-ben újra megválasztották *savio agli oridininek*, 1512-ben pedig felkerült a Magyar Királyságba küldött követjelöltek listájára,²²⁸ ám végül Antonio Suriant választották meg, ami Sanudónak sem volt ellenére,²²⁹ mert ekkortájt a *sindaco alla Terraferma* megbízásra pályázott.²³⁰ 1513-ban önként jelentkezett Padova védelmére a cambrai-i liga csapatai ellen, akiket sikeresen vissza is vertek Andrea Gritti vezetésével,²³¹ de ezek után újra tisztviselőválasztási kudarcok sora érte.

A politikai kudarcok közepette némi vigaszt nyújthatott neki Aldo Manuzio harmadik dedikációja,²³² amelyben Catullus, Tibullus és Propertius műveit azért ajánlja a naplószerzőnek, hogy ezekkel pihenje ki a közügyek fáradalmait. A mű ajánlásának apropójaként azt jelölte meg a nyomdász, hogy Sanudo Catullus szülővárosában, Veronában volt *camerlengo*.

2.3. A könyvek megszállottja

Az 1510-es években élte fénykorát Sanudo könyvtára, amelyet már 1498-ban „sokféle könyvvel zsúfolt” jelzővel illetett Aldo Manuzio, és a Velence legfontosabb magángyűjteményévé vált több ezer kéziratos és nyomtatott kötetével. A könyvtár folyamatosan változó állományának méretéről szórványos adatok érhetők csak el, először 1502-ből, amikor Manuzio ötszáz könyvet említ egy a naplószerzőnek szóló ajánlásában.²³³ Sanudo 1516-ban 2800 könyvről ír a naplójában, melyek 2000 dukátot érnek,²³⁴ ehhez képest 1515 és 1519 közötti látogatása²³⁵ alkalmával Federico da Porto 2049 könyvet említ, a számadatot azzal érzékelteti szemléletesen, hogy Bernardo Bembo,²³⁶ az ugyancsak kiemelkedő, de híresebb gyűjtő „bár bejárta a követ az egész világot / mégis csak hárommal előz meg téged könyveire

²²⁷ Lásd a 4.3-as alfejezetet és az F.2-es függelékét!

²²⁸ *Diarii* 13/408.

²²⁹ Andrea Fedi szerint az eredménytelen jelöléseket követő 'ügysem akartam' jellegű bejegyzések inkább a választási kudarc enyhítését szolgálták, semmint Sanudo valódi lelkiállapotát tükrözték, lásd FEDI 1994, p. 49. Ugyanakkor ebben a konkrét esetben a kísérőként már kipróbált *sindaco* megbízás, amely akár régiséggyűjteményének gyarapítását is szolgálhatta volna, jobban vonzhatta Sanudót, mint a számára ismeretlen és az itáliai követek által gyakorta kellemetlennek tartott magyar követi megbízás. A velencei követek panaszait a *Diariiból* kiemelve lásd BALOGH 1929, p. I: nincs közbiztonság, rossz utak, p. VII: nem fizetik meg a velencei követeket. Továbbá általánosságban: FÓGEL 1912, p. 13, Estei Hippolit kormányzójának, Ercole Piónak kellemetlenségei: DOMOKOS 2019, passim.

²³⁰ *Diarii* 13/407.

²³¹ Lásd: LANE 2003, p. 288.

²³² Caius Valerius CATULLUS, Albius TIBULLUS, Sextus PROPERTIUS, *Opera* (1515), EDIT 16 CNCE 10358.

²³³ Lásd: ZORZI 1990, p. 136.

²³⁴ *Diarii* 22/172.

²³⁵ Vö. MORRESI 2016, pp. 175–176.

²³⁶ Bernardo Bembo (1433–1519), *podestà* Veronában 1502 áprilisától 1503 szeptemberéig. Vö. BEMBO, *Bernardo*, DBI, továbbá: ZORZI 1988.

nézve.”²³⁷ 1533-as végrendeletében Sanudo 6500 példányos állományáról rendelkezett,²³⁸ amelyről inventáriumot is vezetett a könyvek vételárát is feltüntetve, de ez sajnos elveszett. A könyvek jegyzékszámát felvezette a kötetekbe is, amelyekbe possessorbejegyzésein kívül csak elenyésző esetben írt.²³⁹ A gyűjteményből szétszóródott könyvekben olvasható inventáriumi számok egészen 1994-ig egybeváltak a végrendeletben megjelölt darabszámmal, ám ekkor a pordenonei *Biblioteca del Seminario di Concordia* állományában azonosítottak két nyomtatványt, amelyek közül az egyikbe a 20 123-as numerust jegyezte be Sanudo.²⁴⁰ A problémát jelző Agostino Contò nem tudott biztos magyarázatot adni az anomáliára, de több lehetőséget felvetett, például hogy Sanudo nem *numerus currens* módszerrel jelzette könyvtárát, vagy hogy abban valóban megfordult húszezerrel több folyamatosan cserélődő könyv, amelyekből annyit el kellett adnia a naplószerzőnek, hogy élete végére csak harmadennyi példány maradt. Megfontolandó, hogy Sanudo tévedésből a 2123. tétel számnevéből a *'duemila...'* nulláit kezdte kiírni.

A könyvtárban egyrészt a naplószerző munkájához szükséges másolatok kaptak helyet, másrészt ritka kódexek, sőt betiltott könyvek is, például Martin Luther írásai.²⁴¹ A szövegek mellett képi anyagot, viseletábrázolásokat és térképeket is gyűjtött Sanudo.²⁴² Alberto Pico della Mirandola jegyezte fel, hogy 1511-ben olyan világtérképet látott a naplószerző gyűjteményében, amelyen már az új földrajzi felfedezéseket is ábrázolták.²⁴³ Sanudo tehát joggal büszkélkedhetett azzal, hogy a művelt vagy előkelő kortársak, például 1513-ban a pápai legátus számára Velence kiemelt látványosságai közt a hajóépítő műhely (*Arsenale*) és a Szent Márk-bazilika kincstára mellett magánkönyvtára is előkelő helyen szerepelt.²⁴⁴ Az 1530-ban a lagúnák városába látogató salernói herceg²⁴⁵ is csak három emberre volt kíváncsi: Pietro Bembóra, Giovanni Pero kódfejtőre és Sanudóra. Ő viszont megtagadta a könyvtára meglátogatását,²⁴⁶ elképzelhető, hogy ennek már az állt a háttérében, hogy elszegényedése miatt fokozatosan el kellett adnia a könyveit. De még ebben az időszakban is vásárolt újakat, egyik utolsó szerzeménye a Stefano Plazon iskolamester házában 1530-ban tartott stílusgyakorlatok

²³⁷ Kiadja MORRESI 2016, p. 196: „Et licet orator totum peragraverit orbem / nunc tantis libris [...] te superasse tribus”.

²³⁸ BROWN 1838, III, p. 220. Összehasonlításképpen a korszak legnagyobb gyűjteménye, Domenico Grimani bíboros római könyvtára tizenötezer kötetet számlált, lásd ZORZI 1990, pp. 140–142.

²³⁹ Lásd: WAGNER 1971, passim.

²⁴⁰ Vö. CONTÒ 1994.

²⁴¹ *Diarium* 29/135.

²⁴² Lásd: FULIN 1881, pp. XIX–XX.

²⁴³ Lásd: BERCHET 1902, p. 56.

²⁴⁴ *Diarium* 16/517.

²⁴⁵ Ferrante Sanseverino (1507–1568).

²⁴⁶ *Diarium* 53/173.

gyűjteménye.²⁴⁷ A XX. század második felében derült fény a Sanudo-könyvtár egyik prominens felvásárlójára Kolombusz Kristóf törvénytelen fiának, Fernandónak személyében, az ő birtokába jutott példányok ma is megtalálhatók a sevillai *Biblioteca Colombina* állományában.²⁴⁸ A Sanudóhoz hasonlóan bibliofil Fernando Colombo (Hernán Colón) 1531-ben, amikor a naplószerző az anyagi csőd szélén állt, megfordult Velencében, és már miután elutazott a városból, Padovából visszatért az értékes könyvvásárlási lehetőség hírére, hogy kihasználja azt.²⁴⁹ 15 370 kötetes könyvtárának Sevillában megmaradt nyomtatványai és kódexei közül hatvanban olvasható Sanudo possessorbejegyzése is.²⁵⁰ A pénzzé tett könyveket végrendelete szerint az inventáriumban kereszttel jelölte meg. Testamentumában úgy rendelkezett könyvtáráról, hogy árverezték el, bár korábban a Szent Márk-könyvtár részére vagy egy új könyvtár alapítására akarta hagyni, ennek végrehajtására Giovanni Battista Cipellit és Antonio di Marsiliót jelölte ki.²⁵¹ A végrendelethez fűzött 1536-os kiegészítés (*codicillo*) viszont már a kéziratok eladásáról és a könyvtárat illető rendelkezések eltörléséről szól, ekkorra a *Diarii* kötetain kívül mindent eladott vagy elzálogosított.²⁵²

Sanudo könyvei mellett régiséggyűjteményének néhány különleges tételéről is tudomásunk van. Ehhez egyrészt végrendelete nyújt megbízható forrást, amelyben Szent Sebestyén egyik csontereklyéjét a San Sebastiano templomra hagyja fogadalmi ajándékként gyógyulásáért.²⁵³ Másrészt Federico da Porto a naplószerzőnél tett látogatását megörökítő versében utal antik vázákra, számos különböző technikával készült festményre és egy *macchina mundira*, vagyis armilláris gömbre is, melyek leírása alapján egy igazi Wunderkammert képezhettek.²⁵⁴

2.4. A bukott politikus

1516-ban annyira kiürült a velencei kincstár, hogy a tisztségeket gyakorlatilag áruba bocsátották. Bár ezt az eljárást Sanudo ellenezte, mégis maga is 500 dukátos felajánlást tett, amelynek fejében bejutott a Szenátusba. Itt viszont újra csak konfliktusokba keveredett, rendszeresen leszavazták javaslatait, melyeket szorgalmasan listázott és időnként

²⁴⁷ Lásd: ZORZI 1990, p. 136.

²⁴⁸ Vö. WAGNER 1971, 1972, 1981, CARACCILO ARICÒ 2013.

²⁴⁹ Vö. WAGNER 1971, pp. 250–254.

²⁵⁰ A könyvtár feltárásáról és az állomány pontosabb méretéről lásd a 3. fejezetet.

²⁵¹ BROWN 1838, III, pp. 220–221.

²⁵² Vö. CARACCILO ARICÒ 2008a, pp. 80–81.

²⁵³ BROWN 1838, III, p. 221.

²⁵⁴ Vö. CARACCILO ARICÒ 2008a, pp. 87–89, MORRESI 2016, pp. 201–208. Mindennek ellenére az 1980-as évek végén rendezett, velencei régiséggyűjtést bemutató kiállítás katalógusában Sanudo neve elő sem kerül, vö. ZORZI 1988.

önigazolásként a *Diarii*ba is beillesztett.²⁵⁵ A befektetés pedig tovább rontotta anyagi helyzetét, december 18-án az adósok börtönébe vetették egy éjszakára.²⁵⁶ Tartozásainak megváltására el kellett adnia a tulajdonában álló vendéglő, az *Osteria della Campana* egy részét.²⁵⁷ Az eladósodás mértékét érzékelteti, hogy a Rialto-hídhöz közeli vendéglő – maga Sanudo szerint – nagyobb hasznot hajtott, mint a város legszebb palotái.²⁵⁸ Ebben az időben zárultak le a cambrai-i liga háborúi, ezért az európai helyzet változásait tekintetbe véve Sanudo a Szenátusban a törökökkel egyébként is kétkulacsos politikát folytató Velence közeledését javasolta az Oszmán Birodalomhoz. 1519 októberétől két ciklusra bejutott a Szenátust kiegészítő *Zontá*ba, ekkor is gyakran felszólalt az oszmán-kérdésben. Bár második hivatalviselése után Leonardo Loredan dózse²⁵⁹ igen dicsérte, harmadjára nem választották meg. Jelölték viszont előjárónak (*sindaco*) a levantei területekre, ám a kereskedelemben járatlanként ezt visszautasította.

Politikai kudarcainak sorozata ezután is folytatódott. Családon belüli érdekellentétek miatt Sanudo előmenetelét a saját rokonai is akadályozták, a *Diarii* szerkesztése háttérbe szorította emberi kapcsolatainak ápolását, a politika által megkövetelt kompromisszumoktól és megalkuvásoktól pedig kategorikusan elzárkózott, így viselkedésével lényegében saját magát lehetetlenítette el. Ezenfelül egy *laido vizio*, 'csúf hajlam' gyanúja vetett árnyékot jellemére, ezt a mantovai örgróf követe írta róla jelentésében,²⁶⁰ amelyben azt tette szóvá, hogy Sanudo hetente fizet a követ egyik szolgájának, hogy „álljon sorompóba háromszor”.²⁶¹ Berchet a *Diarii*hoz írt bevezetőben megvédi Sanudót a követ állításaitól, a vádat Pietro Aretino koholmányának tartja, illetve azt hangsúlyozza, hogy Sanudo az erkölcstelenség minden fajtáját elítélte a naplójában.²⁶² A legújabb kutatások viszont további értelmezésekkel foglaltak állást Sanudo szexuális irányultságával kapcsolatban. Angela Caracciolo Aricò a Sanudo gyűjteményében található műalkotások (egy Ganümedész elrablását ábrázoló szobor, II. Gyula pápa és az ifjú Federico Gonzaga portréi egyazon teremben) és a Malatesta-jelentés alapján

²⁵⁵ Pl. *Diarii* 24/705.

²⁵⁶ *Diarii* 23/343.

²⁵⁷ Lásd: FEDI 1994, p. 28.

²⁵⁸ Vö. LANE 2003, p. 516.

²⁵⁹ Agostino Barbarigo utódja, élt 1436–1521, velencei dózse 1501–1521.

²⁶⁰ Giacomo Malatesta levele Giovanni Giacomo Calandra mantovai *castellano* részére, Velence, 1529. január 29. Eredeti: ASMn, AG, Est. Venezia, busta 1463, 29 gennaio 1529. Idézik BERCHET 1902, p. 72 és CARACCIOLO ARICÒ 2011, p. 384.

²⁶¹ „Correre le lanze tre volte” – a ritka kifejezés elsődleges jelentésének értelmezéséhez a Sanudo-plagizátor, Marco Guazzo egyik műve segíthet, amelyben egy lovagi torna kapcsán olvashatjuk: „Huszonhat lovast számlált meg a király, akiket két csoportra osztottak, jól felszerelve és igen gazdagon felöltöztetve nagyon szép lovagi tornát mutattak be *kopjatöréssel*, kardforgatással és a lovak táncoltatásával...” Marco GUAZZO, *Cronica* (1553), EDIT 16 CNCE 22065, p. 387.

²⁶² Lásd: BERCHET 1902, pp. 72–73.

állítja határozottan, hogy meleg volt,²⁶³ Peter Jordan azt húzza alá, hogy a naplószerző szívesen töltötte idejét a fiatal színészek társaságában,²⁶⁴ végül Patricia Fortini Brown mutat rá, hogy az *Itinerarióban* egyik útitársát (akivel Galeotto Marziót látogatta meg) csak Püládészeként emlegeti.²⁶⁵ Ez utóbbi érvet valamelyest gyengíti, hogy a *Terrafermán* megélt érzelmek olyan nyomokat hagytak Sanudón, amelyek törvénytelen leányainak elnevezését is befolyásolhatták. A gyanú a kortársak számára sem lehetett kellőképp megalapozott, hiszen akkor Sanudót megbüntették volna,²⁶⁶ ahhoz mégis elégséges volt, hogy tisztos távolságot tartson tőle a nemesség. Megfontolandó továbbá a kérdésben határozott állásfoglalást elkerülő Andrea Fedi megjegyzése, mely szerint a magánéleti híresztelés és a politikai sikertelenség közötti oksági kapcsolat nem csak egy irányban működhetett, Sanudo ellentmondásos politikai tevékenysége miatt ellenfelei is koholhatták ezeket a vádakokat.²⁶⁷

1520 húsvétját Sanudo anyai ági rokonaival töltötte Aquileiában, a városnak a *Diariiben* is részletes leírást szentelt.²⁶⁸ Ugyanebben az évben ismét bekerült a *Zonta* tagjai közé, ekkori bejegyzéseiből érződik, hogy kortársainál jobban érezte a földrajzi felfedezések miatt Velence elé kerülő kihívásokat. Hivatalviselése után Sanguinetto-ba vonult vissza, majd Fierébe, Treviso mellé. Ekkor hosszabb időre megbetegedett, az 1522-es év nagy részét betegágyban töltötte, emiatt majdnem abbahagyta a *Diarii* vezetését.²⁶⁹ Egyébként Sanudo többször is utalt művében arra, hogy rövidesen felhagy a naplóírással, például Andrea Navagero *pubblico storiografónak* kinevezése alkalmával (1516), és ilyen alkalmat jelentett támogatója, Loredan dózse halála is (1521). Végül mégis folytatta a munkát az új dózse, Antonio Grimani²⁷⁰ alatt is, aki kiemelkedő jóindulattal viseltetett Sanudo iránt, mivel szegről-végről rokona volt.²⁷¹

Marin Sanudo 1520 és 1524 összeállított egy Velence-történeti összefoglalót is, amely négy részből áll.²⁷² Először a város történelmét 746-tól kezdve Andrea Dandolo krónikájának Pietro Dolfin által készített kivonata alapján összegzi, majd Francesco Foscari dózse²⁷³ életét Dolfin krónikája alapján írja meg. Harmadjára értekezést szentel a dózse hivatali esküjének

²⁶³ Lásd: CARACCILO ARICÒ 2011, pp. 381–386.

²⁶⁴ Vö. JORDAN 2014.

²⁶⁵ Lásd: FORTINI BROWN 2017, p. 7.

²⁶⁶ 1502 júniusában a Tízek tanácsa öt évre számúzta például Marcantonio Priulit szodómiáért, amelyet ha megszeg, öt év letöltendő börtönt kap, lásd *Diarii* 4/275.

²⁶⁷ Vö. FEDI 1994, pp. 32–34.

²⁶⁸ *Diarii* 28/407–408, vö. *Itinerario* 2014, pp. 438–445.

²⁶⁹ Az ekkor írt naplóbejegyzéseknél azt is dokumentálta, kitől kapta az információt, pl. *Diarii* 32/205.

²⁷⁰ Leonardo Loredan utódja, élt 1434–1523, velencei dózse 1521–1523.

²⁷¹ Sanudo feleségének, Cecilia Priulinak a másod-unokatestvére, lásd FINLAY 1980, p. 592.

²⁷² Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 157 (=7771).

²⁷³ A 65. velencei dózse, élt 1373–1457, hivatalban 1423–1457.

módosításáról, végül Foscari halálától 1494-ig több krónikából foglalja össze az eseményeket.²⁷⁴

1525-ben újra a *Zonta* tagja, ezidőtájt a külügyek, a német és a francia kapcsolatok foglalkoztatták. Emellett folyamatosan képezte magát, esténként a templomok mellett működő iskolákban hallgatott filozófiát és teológiát. Azokban az időszakokban, amikor a Szenátusba nem jutott be, a Nagytanács üléseit látogatta. Igyekezett számára fontos kérdéseket tematizálni, hangoztatta a műemlékek megőrzésének fontosságát,²⁷⁵ és felszólalt anyai rokonsága birtokának, Sanguinettónak a védelmében is.²⁷⁶ Amióta *camerlengo* volt Veronában, a város érdekeit is képviselte, például megsürgette az Adige hídjának újjáépítését, közbenjárt a bírósági fellebbezések szabályozása ügyében a *Terraferma* városainak kérésére, és igyekezett elsimítani egy vitát, amely a Padova és Verona közötti vízelvezető csatorna költségei körül bontakozott ki.²⁷⁷ Erre valószínűleg anyai ági rokonsága és a város római gyökerei is indították,²⁷⁸ és ezt az érdekképviselőt folytathatta volna 1517-ben *savio di Terraferma*ként.²⁷⁹ 1530-ban újabb nehéz betegség sújtotta, amely még a hetente egyszer ülésző Nagytanács látogatásában is megakadályozta.

Élete alkonyán Sanudónak még történetírói önbecsülését is mérlegre kellett tennie anyagi érdekeivel szemben, nagyobbik lánya, Candiana kiházásítása (1530. május 9.) után a csőd szélére jutott, a másik lányt önerőből már nem tudta volna hozománnyal ellátni. Erről maga számol be a Tízek tanácsához intézett levélben, amelyben kinyilvánítja, hogy hajlandó Pietro Bembo rendelkezésére bocsátani naplóját, holott korábban ezt 100 dukátos élethosszig tartó évjáradék ellenében sem tette meg.²⁸⁰ A gesztusra válaszul 1531 szeptemberében 150 dukátos évjáradék megítéléséről döntött a Tízek tanácsa, hogy Sanudo folytathassa naplóját.²⁸¹ Ehhez a rendelethez kötődik egy másik határozat, hogy Sanudo már tényleg minden Velencébe érkező iratba betekintést nyerhetett.²⁸² Az életjáradékról szóló határozat után Sanudo levelet írt Bembónak, amelyben már nyoma sincs az összegyűjtött anyag átadását illető fenntartásainak, sőt örömet fejezi ki, hogy a Köztársaság elismeri munkásságát, és hogy Bembo latin, ékesszóló

²⁷⁴ Lásd: BERCHET 1902, pp. 82–83, ZORZANELLO 1956, p. 58.

²⁷⁵ *Diarii* 53/541.

²⁷⁶ *Diarii* 47/426.

²⁷⁷ Lásd: KNAPTON–LAW 2014, p. 50, VARANINI 1981.

²⁷⁸ Lásd: CHAMBERS 1977, p. 40.

²⁷⁹ 1420-tól kezdve öt fő hathavi ciklusokban felügyelte a *Terraferma* védelmi intézkedéseit és pénzügyi-adminisztratív ügyeit, melyeket részben a *camerlengó*któl vettek át. 1435-től a Szenátus tagjai, vö. MILAN–POLITI–VIANELLO 2003, p. 44.

²⁸⁰ Vö. BETTIO 1828, pp. 11–15, BERCHET 1902, pp. 95–97. Erről lásd még az 1.2-es alfejezet végét.

²⁸¹ Összehasonlításként: egy kancelláriai titkár 125, egy egyetmi oktató 350 dukát körüli összeget kapott évente, lásd LABALME 2008, p. 542.

²⁸² BETTIO 1828, p. 19.

históriája révén Velence dicsősége növekedni fog.²⁸³ Ugyanakkor többször is leírja legnagyobb fájalmát, ami az egész életén át a hazája dicsőségére munkálkodó dolgozó történetírót gyötörte, és a *Diarii* lapjain is többször visszaköszön, hogy Andrea Navagero, bár fizetett *pubblico storiografo* volt, semmit sem írt. Az együttműködést elősegítendő a levél elején emlékezteti a címzettet, hogy apjával egyidejűleg szolgált tisztviselőként Veronában. Bembo válaszelevelében gratulált az életjáradékhoz, a továbbiakat – a *Diarii* használatát – személyes találkozón javasolta egyeztetni.²⁸⁴

1532-ben Sanudót ismét megválasztották a *Zontába* két ciklusra. Ezután egészségi állapota leromlott, 1533-ban felhagyott a *Diarii* szerkesztésével, majd végrendekezett, amelyhez még 1536 februárjában egy kiegészítést fűzött. Ugyanebben az évben április 4-én halt meg. Gyászszertartását a *San Zaccaria* templomban celebrálták, de testét ezután máshova szállították, ezzel nyoma veszett. Noha végrendeletében megszövegezte saját sírfeliratát,²⁸⁵ az nem készült el, így végső nyughelye máig ismeretlen. Beteljesedett tehát a Sanudo által többször idézett latin kirohanás: *ingrata patria non habebis ossa mea*,²⁸⁶ hálátlan hazájában nincsenek meg a csontjai. A *fondamenta del Megión* álló háza falán ma a következő modern kori tábla őrzi emlékét:

Marinnak, Leonardo Sanudo fiának, a patrícius férfiúnak, a korszakának velencei, itáliai és egész világot érintő dolgait hittel, okossággal és bőséggel jelesül megírójának házáat, ahol élt és 1536. április 4-én meghalt, szemléld meg, utazó!²⁸⁷

2.5. Sanudo kéziratos hagyatéka

A Velence-környéki közgyűjteményekben saját alkotásain kívül is találni Sanudótól származó kéziratos anyagokat. A Szent Márk-könyvtár olasz nyelvű kéziratai közt őrzik az idősebb Marin Sanudo *Liber secretorum fidelium crucis* című művének az ifjabb Marin Sanudo által népnyelvre átültetett szövegét,²⁸⁸ Francesco Janis²⁸⁹ spanyol követsége során született és

²⁸³ BETTIO 1828, pp. 16–17.

²⁸⁴ BETTIO 1828, p. 18.

²⁸⁵ BROWN 1838, III, p. 216.

²⁸⁶ *Diarii* 41/540, 51/611. Scipio Africanusnak tulajdonítja Valerius MAXIMUS, *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*, V, 3.2.

²⁸⁷ MARINI LEONARDI FILII SANVTI VIRI PATRICII / RERVVM VENETARUM ITALICARUM ORBISQUE VNIVERSI / FIDE SOLERTIA COPIA SCRIPTORIS / AETATIS SVAE PRAESTANTISSIMI / DOMVM QVA VIXIT OBIITQUE PRIDIE NONAS APRILIS MDXXXVI / CONTEMPLARE VIATOR

²⁸⁸ Bibl. Marc. Ms. It. cl. VI, 276 (=8398). A töredékes fordítás létrehozójának kilétével alapos filológiai kutatások még nem foglalkoztak, a sajtó alá rendező Rinaldo Fulin szerint az ifjabb Sanudo csak másolta a szöveget, mert annak nyelvezete régiesebb a naplószerzőénél, lásd SANUDO 1881, p. 61.

²⁸⁹ Életére lásd Rinaldo Fulin bevezetőjét a szövegkiadáshoz: JANIS 1881, pp. 63–66.

Pietro Zeno²⁹⁰ *bailo* konstantinápolyi útibeszámolóinak összefoglalóit,²⁹¹ továbbá számos levéltári jellegű dokumentumot és felsorolást (például a Velencében megtelepedett szerzetesrendekről), amelyeket Sanudo forrásként használt művei összeállítása során.²⁹² Szintén az anyaggyűjtés része volt különböző krónikák kivonatolása, például Pietro Dolfiné.²⁹³ Petrarca *Trionfiját* is lemásolta a naplószerző, amely inspirálhatta az *Itinerario* bevezető versének megírásakor.²⁹⁴ A koszorús költő iránti nagyrabecsülésének jele az is, hogy többször is lemásolta Petrarca híres Laura-bejegyzését, azt a rövid szöveget, amelyet Petrarca a saját Vergilius-összes példányába illesztett be – mintegy emlékként saját maga számára – Laurával való kapcsolatának különböző eseményeiről.²⁹⁵

Sanudo régiséggyűjtő szenvedélyének ékes bizonyítéka a *De antiquitatibus et epitaphiis* című válogatás, amelynek kéziratát Veronában őrzik római, itáliai, görög, francia, spanyol és németalföldi feliratmaradványokkal.²⁹⁶ A naplószerző epigráfiai érdeklődésének ehhez kapcsolódó nyoma továbbá a Szent Márk-könyvtár egyik XVI. századi kézírata többek közt a század elejének leggazdagabb spanyol epigráfiai gyűjteményével (*Varia diversa que epitaphia variis locis reperta, et primo in Hispania*).²⁹⁷ A *De antiquitatibus* egy része az 1483-as *terrafermai* úton gyűjtött anyag, amelyből huszonöt az *Itinerarióban* is megjelenik,²⁹⁸ de a legújabb kutatások kimutatták, hogy nagyjából Konrad Peutinger *Romanae vetustatis fragmenta* című, nyomtatásban is megjelent művének és más kéziratgyűjteményeknek a kivonatai.²⁹⁹ A valóban Sanudo által begyűjtött anyag értékéből a Peutingertől merített kiegészítés nem von le, mert többnyire pontos olvasatokat közölt, tíz töredék esetében elsőként

²⁹⁰ Éltek kb. 1453-tól 1539. június 25-ig. Apja híres utazó, anyja a naxoszi előljáró lánya, így szinte predesztinálva volt a tengerentúli diplomáciai szolgálatra. Kisebbségi megbízások után rendkívüli követként vitte I. Szulejmán szultánhoz a Velencei Köztársaság gratulációját Rodosz elfoglalása alkalmából 1523-ban, az erről az utazásról készült beszámolóját foglalta össze Sanudo. Éppen ekkor halt meg az aktuális *bailo* pestisben, így a következő képviselő érkezéséig ő látta el a Köztársaság képviselőt a Portánál. 1525 és 1530, valamint 1531 és 1533 között már saját követi és *vicebailói* minőségében teljesített szolgálatot Konstantinápolyban. 1539-ben negyedik török küldetése során, útközben hunyt el, lásd ZENO 1881, pp. 104–105.

²⁹¹ Bibl. Marc. Ms. It. cl. VI, 277 (=5806). A Janis-út összefoglalója sietve készült, nehezen olvasható, a kéziratot a nedvesség is károsította, lásd JANIS 1881, p. 66.

²⁹² Bibl. Marc. Ms. It. cl. X, 359 (=7520), Ms. Lat. cl. X, 291 (=3334).

²⁹³ Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 157 (=7771).

²⁹⁴ Bibl. Marc. Ms. It. cl. IX, 367 (=7169).

²⁹⁵ Bibl. Marc. Ms. Lat. cl. XIV, 245 (=4682), p. 30, Bibl. Marc. Ms. Lat. cl. XIV, 267 (=4344), fol. 49v.

²⁹⁶ Bibl. Com., Verona, Ms. 2006.

²⁹⁷ Bibl. Marc. Ms. Lat. cl. XIV, 260 (=4258). A kilenc kodikológiai egységből álló mű első két része köthető Sanudóhoz, az első Konrad Peutinger epigráfiai gyűjteményének (Konrad PEUTINGER, *Romanae vetustatis fragmenta in Augusta Vindellicorum et eius dioecesi* (1505), VD 16 P 2079) saját kezű másolata (az ajánlólevéltől az impresszumig, foll. 1r–10v), a második egy valószínűleg szintén Peutingerhez köthető, kiadatlan feliratgyűjtemény az Ibériai-félszigetről (foll. 11r–26v), vö. CARACCILO ARICÒ 1996. A kézirat további egységei Giambattista és Paolo Ramusio tevékenységéhez köthetők.

²⁹⁸ Lásd: BUONOPANE 2014, pp. 96–97.

²⁹⁹ Vö. CARACCILO ARICÒ 1990.

ismertette ezeket, esetenként pedig azóta elveszett régiségek egyetlen tanúja.³⁰⁰ Theodor Mommsen mégis inkább elmarasztaló bírálatot fogalmazott meg Sanudóról, akitől elvárta volna az összegyűjtött anyag régészeti-történeti keretezését.³⁰¹

Szintén egyfajta gyűjtemény a lovagi költemények bibliográfiája,³⁰² amelyben Sanudo megadja harmincegy – köztük több más forrásból nem ismert – verses művet tartalmazó nyomtatvány rövidített címét, első versszakát és a feltüntetett megjelenési adatokat (hely, nyomdász, év).³⁰³

Wenzel Gusztáv további négy címet is felsorolt a magyar vonatkozású szöveggyűjteményének bevezetőjében,³⁰⁴ ám ezek forrása ismeretlen és Sanudo azonosított műveivel nem kapcsolhatók össze.

3. Sanudo műveinek recepciója

Az már Marin Sanudo előtt is nyilvánvaló volt, hogy naplójának élethosszig tartó vezetése, amelybe a Velencei Köztársaság szigorúan titkos dokumentumai is bekerültek, különleges jelentőségű lesz az utókor számára. Bár Sanudo jellemrajzából nem hiányzott sem az arrogancia, sem a hiúság, mégsem vonható kétségbe a Tízek tanácsához intézett 1531. évi levelében leírt megállapításának érvénye, mely szerint „senki jól ama kor történetét meg nem írhatja, ki az ő *Diarijé*hez nem fordul”.³⁰⁵ A szerző halála után a naplónak valóban különös sors adatott, de nem olyan, amilyenre Sanudo számított. Az alábbiakban ezt a sorsot fogom bemutatni, valamint a naplószerző egyéb műveinek utóéletét, mindez a Sanudóval foglalkozó szakirodalom tágabb áttekintésére is alkalmat ad. A teljesség igényével kizárólag a magyar befogadás- és kutatástörténetet igyekszem vizsgálni,³⁰⁶ nemzetközi szinten a disszertáció keretei csak az alapművek és a kurrens szakirodalom áttekintését engedik meg. Tekintettel arra, hogy a szerző stílusát illető vizsgálatok és a *Diariiban* található utalások felfejtése Sanudo többi művének ismerete nélkül aligha kivitelezhetők, ezért azok feldolgozásának jelenlegi állását is össze fogom foglalni.

³⁰⁰ Vö. BUONOPANE 2014, pp. 95–101.

³⁰¹ Lásd: BUONOPANE 2014, pp. 102–104.

³⁰² Bibl. Marc. Ms. It. cl. IX, 369 (=7203), foll. 225r–232v. A kéziratos kötet politikai és szatirikus versek Sanudo készítette másolatait tartalmazza, többek közt Francesco Berni (1497–1535) költeményeit is. Ez utóbbiak filológiai jelentőségére lásd LUZIO 1886.

³⁰³ Ismerteti CRESCINI 1885, újabban HARRIS 1994, I.

³⁰⁴ WENZEL 1878, I, p. IX.

³⁰⁵ BROWN 1838, III, pp. 316–319: „niun scrittore mai farà cosa buona delle Istorie moderne, non vedendo li miei Diarii”. A mondat veretes fordítása Benisch Artúrtól: BENISCH 1903, pp. 14–15.

³⁰⁶ Lásd a 6.1-es alfejezetet.

Sanudóról már életében látták, hogy milyen elkötelezettséggel és kitartással vezeti naplóját, és nemcsak a velencei kormányzat ismerte fel az ebben rejlő lehetőségeket, hanem már a kortársak is értékelték a naplószerző erőfeszítéseit. Maga Sanudo jegyezte fel, hogy már életében idézték egy nyomtatott latin nyelvű krónikában³⁰⁷ és egy dózsénak írt verses köszöntésben³⁰⁸ is megemlítették.³⁰⁹ Nem mindenki fogadta ugyanakkor elégedettséggel a munkát és az alkotót, Pietro Bembo például hiányolta belőle az események jelentőségének megállapításához szükséges ítélőképességet, és hogy nem helyezte az eseményeket tágabb történelmi keretbe,³¹⁰ valamint a *Diarii* adatgazdagsága mellett a felesleges információkban bővelkedését is kritizálta.³¹¹ Ugyanakkor mégis igényt tartott a *Diarii* használatára forrásként,³¹² ezért is kötötte a Tízek tanácsa feltételként Sanudo évjáradékához, hogy bocsássa azt a humanista rendelkezésére.³¹³

1536. április 4-én hunyt el Marin Sanudo, ekkor kezdődött szűk három évvel korábban megszakadt naplójának és más műveinek önálló élete. Végrendeleletében a *Diarii* köteteit a Tízek tanácsának kezelésére bízta, hogy tetszésük szerint rendelkezzenek vele,³¹⁴ többi történelmi munkáját pedig házával együtt Marin nevű unokaöccsére, Leonardo Sanudo fiára hagyta.³¹⁵ A *Diarii*ba foglalt bizalmas anyagokra tekintettel a köteteket elzáratták, és csak alkalomszerűen, különleges engedéllyel bíró személyeknek, történetíróknak tették lehetővé a betekintést. Így Sanudo alakja 1733-ig feledésbe merült, amikor a *Vite* sajtó alá került a *Scriptores rerum Italicarum* sorozatban. De még ettől az időponttól is fél évszázadot kellett arra várni, hogy Sanudo neve és a *Diarii* a tudományos érdeklődés látóterébe kerüljön.

A megjelenést a szerző életében vagy azután rövidesen több tényező is akadályozta az elzártságon kívül is. Nem elég, hogy a *Diarii*t nem latinul írta Sanudo, de még a népnyelvi stílusa és a később bemutatandó történetírói módszertana sem felelt meg a kortársak szemében egy széles körben terjeszthető történelmi munka követelményeinek. Ezen felül a fénykora utolsó pillanatait élő Velencének nem annyira objektív ismertetésre volt szüksége, mint egy reprezentatív, dicsőítő históriára.³¹⁶

³⁰⁷ Giacomo Filippo FORESTI: *Supplementum supplementi* (1513), EDIT 16 CNCE 19467.

³⁰⁸ Publio Francesco MODESTI, *Ad Antonium Grimanium* (1521), EDIT 16 CNCE 57903.

³⁰⁹ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 52.

³¹⁰ Vö. CRIFÒ 2016, p. 52 sqq.

³¹¹ Lásd: BERCHET 1902, pp. 94–95.

³¹² *Diarii* 54/574.

³¹³ *Diarii* 54/596. A Bembo történetírói munkássága és a *Diarii* közti kapcsolatot (illetve annak hiányát) az 1.2-es alfejezet végén részleteztem.

³¹⁴ BROWN 1838, III, p. 220.

³¹⁵ BROWN 1838, III, p. 221.

³¹⁶ Vö. CRIFÒ 2016, p. 53 sqq.

A Tízek tanácsa 1781-ben utasította Francesco Donàt, az utolsó *pubblico storiografót*, hogy készíttessen oldalra pontos másolatot a naplóról, ezeket pedig ő mutatókkal is ellátta, a munkával 1784-re végzett.³¹⁷ A *Diarii* nyilvánosságra kerülése felkeltette az érdeklődést Sanudo iránt, 1796-ban már készült is róla egy részletes életrajzi szócikk.³¹⁸ Ennek összeállítója, Giovanni Battista Verci a naplószerző két leveleskötetét használta forrásként, amelyekbe Sanudo a neki írt köszöntő sorokat, verseket, ajánlásokat őrizte meg, így a szöveg inkább dicsérő beszédnek, mint tudományos igényű életrajznak tűnik. Verci maga is a *poligrafók* munkamódszerével dolgozott, így Sanudóval rokon alkatnak érezhette magát, amely ugyancsak magyarázza a kritikátlan, pozitív hangvételi biográfiát. Fontos megjegyezni, hogy már Verci sürgette a napló hű kiadását.³¹⁹ Ezt követően 1828-ban Pietro Bettio adott ki négy, a *Diarii* szempontjából kiemelten jelentős dokumentumot.³²⁰

Az első munka, amely már a *Diarii* szövegének érdemi felhasználásával és részleges kiadásával készült, Rawdon Lubbock Brown három részben publikált *Ragguagli sulla vita e sulle opere di Marin Sanuto* (Eligazítás Marin Sanudo életéről és műveiről) című könyve.³²¹ Maga Brown anyagi és családi gondok miatt Velencébe települt angol értelmiségi volt, aki a *Serenissima* történelme iránti érdeklődésének köszönhetően könnyen beilleszkedett a városi kutatók és régiséggyűjtők közé, később alapító tagja lett a velencei helytörténeti társaságnak (*Deputazione Veneta sopra gli studi di Storia Patria*). Levélben ismerte el követőjének, James Dennistoun skót történésznek, hogy „*Sanuto mania*” ragadta magával,³²² ezt a *Ragguagli* hatalmas munkálatai mellett az *Itinerario* szövegének megjelentetése is példázza. A *Ragguagli* oldalain Brown a Donà-féle másolatból³²³ kiválasztott szövegrészeknek, a Pietro Bettio-féle négy iratnak, Sanudo már többször említett végrendeletének és azoknak a könyvajánlásoknak felhasználásával tekintette át Sanudo életét és munkásságát, amelyeket Aldo Manuzio írt a naplószerzőnek. Az életrajzi fókusz mellett Brown az angol vonatkozásoknak is kiemelt figyelmet szentelt művében. A munka korát megelőző érdeme, hogy a kéziratos szöveghelyeket oldalra pontos forrásmegjelöléssel hivatkozta, végjegyzeteiben pedig rendkívül gazdag tárgyi magyarázatokkal látja el a kutatókat. Ha a Donà-féle másolat fel is hívta a kutatók érdeklődését

³¹⁷ Lásd: BERCHET 1902, p. 119, CRIFÒ 2016, p. 51.

³¹⁸ VERCÌ 1796. Ugyanennek a lexikonnak, a *Nuovo Dizionario istorico*nak a valamivel korábbi (1794), nápolyi kiadásában még erősen csonka a Sanudo-szócikk, Crifò hiányolja belőle a születési és halálozási évet, továbbá a *Diarii* említését is, lásd CRIFÒ 2016, p. 13. A lexikon idézett kiadása már mindhárom hiányt pótolja.

³¹⁹ VERCÌ 1796, p. 152.

³²⁰ BETTIO 1828. A dokumentumok a naplók Pietro Bembo rendelkezésére bocsátását érintik, az 1. fejezetben ismertettem őket. A negyedik a Tízek tanácsának engedélye, hogy Sanudo minden Velencébe érkező irathoz hozzáférjen, erről az 5.3-as alfejezetben is lesz szó.

³²¹ BROWN 1838.

³²² Lásd: LAW 2005, p. 555, LAW 2014, p. 92.

³²³ Lásd: FEDI 1994, p. 15.

Sanudóra, a kutatások széleskörű kiterjedéséhez – és a monumentális kiadási munkák kockázatának felvállalásához³²⁴ – Brown adta meg a kezdőlökést a *Ragguagli*val, illetve Emmanuele Antonio Cicogna számos Sanudóval kapcsolatos munkájával.³²⁵

Az 1850-es években már az egyes nemzetek és államok történelmére fókuszáló gyűjtők is a *Diarii* vizsgálatához láttak, munkájuk elvitathatatlan értéke, hogy mind a kézirat alapján készültek. Ilyen gyűjtemény Ivan Kukuljevic-Sakcinski válogatása a délszláv népekre vonatkozóan³²⁶ és Wenzel Gusztáv első Sanudo-közleménye Verböci István 1519-es követsége kapcsán.³²⁷ Számos efféle gyűjtemény keletkezett a teljes szövegkiadás munkálataival párhuzamosan is. Cesare Cantù az *Archivio Storico Lombardo*ban egyrészt általánosságban méltatta a kiadást – erről később esik még szó –, másrészt hangsúlyozta a napló Lombardia és Milánó történelme szempontjából kiemelt jelentőségét is, ezt illusztrálandó pedig néhány részletet, többek közt teljes levélmásolatokat közölt.³²⁸ A Német-római Birodalmat illetően ki kell emelni Giuseppe Valentinelli, a Szent Márk-könyvtár *vicebibliotecarió*jának regesztagyűjteményét,³²⁹ mely a magyar-birodalmi kapcsolatok miatt több hungarika vonatkozású dokumentum kivonatait is tartalmazza.³³⁰ Valentinelli latinul regesztázta a dokumentumokat a Donà-féle másolat alapján. A regeszták forrásának jelzetén kívül – amelyből persze azonosítható a *Diarii* – nem utalt sem Sanudóra, sem arra, hogy milyen sajátos filológiai helyzetű szövegek alapján készítette kivonatait. Ugyanebben az időszakban kerültek sajtó alá Wenzel forráskiadványai³³¹ és feldolgozásai³³² is. Svájci szempontból Victor Céréssole aknáztta ki ekkortájt a *Diarii*it.³³³ A szövegkiadók, gyűjtők forrása ekkor még mindig a kézirat volt, vagy legalább azzal összevetett másolatok, cédulák. Francesco Crifò a *Diarii* nyelvéről írt disszertációjának kutatástörténeti fejezetében további kéziratban maradt (a Francia Királyságra és a Cadore-völgyre vonatkozó) részleges másolatokat is felsorol.³³⁴ Ebben az időszakban emeli Jakob Burckhardt Sanudót az itáliai humanizmus legjobb népnyelvű történetírói közé.³³⁵

³²⁴ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 55.

³²⁵ Sanudóhoz hasonlóan megszállott gyűjtőgető, műkedvelő köztisztviselő, élt 1789-től 1868-ig, lásd *CICOGNA, Emmanuele Antonio*, DBI. Műveinek jegyzéke: FULIN 1873.

³²⁶ KUKULJEVIC-SAKCINSKI 1859.

³²⁷ WENZEL 1850.

³²⁸ CANTÙ 1888.

³²⁹ VALENTINELLI 1866.

³³⁰ Pl. VALENTINELLI 1866, II, no. 896, 901, 905, 908–910, 914, 940, 943, 953 (I. János magyar király leveleinek kivonatai).

³³¹ WENZEL 1878.

³³² WENZEL 1871.

³³³ CÉRÉSOLE 1864.

³³⁴ Lásd: CRIFÒ 2016, pp. 55–56, 51–54. jegyzetek.

³³⁵ BURCKHARDT 1945, p. 126. A magyar kiadás készítői szükségesnek látták Sanudo munkásságát egy betoldott félmondattal ismertetni, mely szerint „1496. május 21-ikétől 1535 szeptemberéig 58 ívrétű kötetet tulajdon kezével

A *Diarii* iránti növekvő érdeklődés és az éledő olasz nemzeti szellem az ország egyesítését követően a velencei kutatókat arra indította, hogy a hatalmas mennyiségű szöveg kiadásához lássanak. Erről 1877. július 22-én Padovában határozott a *Deputazione*,³³⁶ a társaság folyóiratában (*Archivio Veneto*) a főszerkesztő, Rinaldo Fulin adott hírt a kiadás megkezdéséről.³³⁷ Programadó cikkében számba vette az addig keletkezett szöveggyűjteményeket, hangsúlyozta a napló eseménytörténeti, valamint irodalom- és kultúrtörténeti jelentőségét, és vállalta az előfizetők felé, hogy négy év alatt az első tizenkét kötet szövegét változtatások nélkül kiadják. Végül a 12. kötet csak az első megjelenését követő hetedik évre (1886) készült el, azonban ez a késés sem lett akadály a munkálatok folytatásának.

Fulin (1824–1884) szemináriumi tanulmányait és pappá szentelését követően az 1848–49-es itáliai függetlenségi mozgalmak munkáját támogatta röpiratok szerkesztésével, a Habsburg-hatalommal szemben azt hirdette, hogy a népnek joga van levetni magáról rossz kormányzóját. A velencei területek az Olasz Királysághoz csatolása után a pátriárka el is tiltotta a prédikálástól, mivel politikai aktivitásához képest „kevés volt elkötelezett a szent szolgálat gyakorlásában”.³³⁸ Ezután Fulin atya a történeti kutatás és oktatás felé fordult, számos szövegkiadást állított össze és a velencei történészek önszerveződésében – többek közt a *Deputazione* megalapításában és a Correr-gyűjtemény gondozásában – játszott jelentős szerepet.³³⁹ Mellette a szerkesztési munkát Niccolò Barozzi, Federico Stefani és Guglielmo Berchet kezdték meg. Barozzi (1826–1906) a *Diarii* sajtó alá rendezése előtt már jelentős mennyiségű Velencébe küldött XVII. századi követjelentést publikált, a Sanudo-projekttel párhuzamosan pedig a Museo Correr igazgatási feladatait is ellátta *conservatore*ként 1866-tól 1882-ig.³⁴⁰ Federico Stefani (1827–1897) a velencei helytörténészek társaságának elnökhelyettese, majd elnöke volt, 1889-től pedig a Velencei Állami Levéltár igazgatója.³⁴¹ Berchet (1833–1913) jogi végzettségű műkedvelő történészként már a követjelentések kiadásában is együttműködött Barozzival, és fiatalkora óta számos levéltári dokumentumot publikált az *Archivio Veneto* lapjain.³⁴²

írt meg”, de a gazdagabban jegyzetelt német kiadásokból egyértelmű, hogy a bázeli kultúrtörténész ezt a véleményét nem a *Diarii*, hanem a *Vite* használata során alakította ki.

³³⁶ Lásd: BENISCH 1903, p. 19, CRIFÒ 2016, p. 58.

³³⁷ FULIN 1877.

³³⁸ Lásd: FULIN, Rinaldo, DBI.

³³⁹ Fulin a napló kiadási munkálatait is érintő levelezését a XIX. század második felének egy másik kiemelkedő történészével, Carlo Cipollával ismerteti BERENGO 1994.

³⁴⁰ Lásd: BAROZZI, Niccolò, DBI.

³⁴¹ Lásd: BAROZZI 1897.

³⁴² BERCHET, Guglielmo, DBI.

A vállalkozást már 1888-ban méltatta Cesare Cantù (1804–1895) az *Archivio Storico Lombardo* folyóiratban, helyeselte a szövegkiadók központosítást illető beavatkozásait, de javasolta a helytelenül írt személynevek egységesítését.³⁴³ Ugyanakkor dicsérte a szerkesztők munkáját a névmutatóval, amely ellensúlyozza a személynevek normalizálatlan írásmódját. A cikkben a *Diarii*-ben előforduló különböző szövegtípusokat is bemutatta egy-egy példával. A venetói történész-társadalom megtisztelőnek tekintette a cikket, így az *Archivio Veneto*-ban újraközölte azt (vol. XVIII, pp. 409–428.).

A kiadás költségeit előfizetésekből finanszírozták, melyet a következő feltételekkel lehetett kötni:

1. Az első tizenkét kötet megjelenése alatt az előfizetést nem lehet lemondani.
2. A szöveget havonta megjelenő füzetekben adják ki, egyenként hat nyomdai ív (192 hasáb) terjedelemben.
3. Az előfizetési díj 5 líra, mely ekkor a Latin Monetáris Unió keretében egyenértékű volt a francia frankkal, és kb. 4,5 g ezüst értékének felelt meg.
4. A címnegyedekre felkerül az előfizető neve, az előfizetői névsort minden füzet végén feltüntetik.
5. A nyomdai munkálatok a megfelelő számú előfizető összegyűlése után kezdődnek, ezt követően havi rendszerességgel, megszakítás nélkül küldik a füzeteket.

A kiadás munkálatai több hátráltató tényező ellenére megszakítás nélkül zajlottak, sem a szerkesztői kezdőcsapat két prominens tagjának (Fulin és Federico Stefani) és a nyomdász Marco Visentininek (1891-es) halála, sem az előfizetők csökkenő száma, sem az olasz kormány által kezdetben megítélt 3000 lírás évenkénti támogatás megszüntetése nem akasztotta meg a *Diarii* publikálását. Fulin atya halála után a főszerkesztői feladatokat előbb Federico Stefani, majd Guglielmo Berchet vállalta magára.³⁴⁴ Stefani elhunytá után Marco Allegrit vonták be a szerkesztői munkálatokba, aki elsősorban a mutatók összeállításában működött közre.³⁴⁵ Marco Visentini nyomdász munkáját fiai, az ifjabb Marco és Federico folytatták. Az anyagi gondokat a kiadó Visentini-család nagylelkűsége segítette áthidalni, akik a *Deputazione*-val és Fulinnal régóta együttműködtek.³⁴⁶

A kiadás lezárása szerencsés módon egybeesett az 1903. április 1 és 9. között tartott római nemzetközi történészkongresszussal (*Congresso internazionale di scienze storiche*), ez

³⁴³ CANTÙ 1888.

³⁴⁴ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 58. sqq.

³⁴⁵ Lásd: BERCHET 1902, p. 129.

³⁴⁶ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 58.

alkalomból Andrea Da Mosto doktor, a Római Állami Levéltár munkatársa, később a velencei igazgatója üdvözölte lelkes, elismerő recenzióval a kiadványt, amelyben röviden ismertette Sanudo a *Diarii*val összefonódó élettörténetét, és méltatta rendkívüli történetírói teljesítményét.³⁴⁷ Az így született szövegkiadás máig a legtöbb Sanudóval foglalkozó munka alapja, ez alapján készítették el anasztatikus eljárással³⁴⁸ a napjainkban is forgalomban lévő utánnomást (Bologna, casa editrice Forni, 1969–1970).

A teljes kiadást követően a nemzeti, területi alapon válogatott gyűjtések napjainkig folytatódnak. Az 1910-es években Emilij Laszowski használta a *Diariit* a Habsburg-uralom alá került Horvátország, Dalmácia és Szlavónia forrásainak összegyűjtéséhez, amelynek első két kötetéhez (1526–1530, 1531–1540) tudta hasznosítani Sanudo munkáját.³⁴⁹ 1922-ben a Szafavida Birodalom történetére vonatkozó forrásokat Franz Babinger összegezte,³⁵⁰ legújabban pedig Serban Marin több moldvai és havasalföldi vajdaságokkal és uralkodókkal kapcsolatos közleményt állított össze.³⁵¹ Kifejezetten Velence városára vonatkozóan Patrizia H. Labalme adott közre szöveggyűjteményt, amelyben kilenc tematikus csoportra bontva mutatja be Sanudo alakját és a velencei életet Sanudo-szövegrészek angol fordításán és kommentárján keresztül.³⁵² Ebben a formában olvashatunk a velencei kormányzásról, igazság- és külügyről, a város gazdasági kapcsolatairól, társadalmi és vallásos életről, valamint a humanizmusról és művészetekről, külön fejezetben tárgyalva a színházi életet.

A *Diarii* elrettentő terjedelme miatt Paolo Margaroli történész állított össze viszonylag rövidebb, közel kétszáz tételes ismeretterjesztő válogatást 1997-ben.³⁵³ Ebben átfogó képet nyújt elsősorban a ténylegesen Sanudo által írt szövegeket felhasználva³⁵⁴ a naplóban található különleges eseményekről, jelenségekről és tárgyakról, melyeket számos nyelvi és tárgyi jegyzettel hoz közelebb az olvasóhoz. Margaroli antológiája segíthet a Sanudo iránti érdeklődést feléleszteni, filológiai értelemben viszont nem mutat fel minőségi előrelépést a Fulin-kiadáshoz képest, mert szövegét abból meríti, sem téves olvasatait, sem tipográfiai hibáit nem törekedett javítani.³⁵⁵ Ugyanakkor Margaroli törekedett a reáliák pontosítására, amelyek a Fulin-kiadásban néha helytelenek.

³⁴⁷ DA MOSTO 1904. A kiadás értékelését lásd a 4.6-os alfejezetben.

³⁴⁸ A XIX. században kifejlesztett, litográfiához hasonló eljárás, melynek során az utánnomásra szánt szöveg savval átitatott példányát cinklapra helyezik, a nyomtatott és üres részek eltérő savassága pedig eltérő mértékben kezdi ki a fémlemezt, így az a továbbiakban nyomólemezként használható.

³⁴⁹ LASZOWSKI 1916.

³⁵⁰ BABINGER 1922.

³⁵¹ MARIN 2009, MARIN 2013.

³⁵² LABALME 2008.

³⁵³ MARGAROLI 1997.

³⁵⁴ Lásd: MARGAROLI 1997, p. 26.

³⁵⁵ Vö. TOMASIN 1998.

Az általános és ismeretterjesztő szöveggyűjteményeken túl szép számmal jelentek meg egy-egy tudományterületre vagy konkrét történelmi eseményre fókuszáló válogatások és feldolgozások is, melyek mennyisége tükrözi a *Diarii* tematikai sokszínűségét. Még a szövegkiadás előtt megjelent az első Lutherrel és a reformációval kapcsolatos részeket közlő kiadvány.³⁵⁶ A *Diarii* relevanciáját és kimeríthetlenségét a témában az is jelzi, hogy 2018-ban többek közt a napló alapján tárgyalta Lorenzo Tomasin a hitújítók tevékenységének fogadtatását is tükröző megnevezéseket,³⁵⁷ és még Luther nevének korabeli olasz kiejtésének változását is rekonstruálni lehetett Sanudo feljegyzéseinek segítségével.³⁵⁸ Pierre Sardella Velence információs központ szerepéről, valamint a hírek és az árak, üzleti spekulációk összefüggéseiről végzett úttörő, ám folytatás nélkül maradt kutatásokat,³⁵⁹ amelyhez mintegy tízezer Sanudo-adatot dolgozott fel.³⁶⁰ Róma 1527-es kifosztására fókuszáló eseménytörténeti gyűjteményt Danilo Romei állított össze a szövegkiadásból,³⁶¹ aki törekedett a nyilvánvaló hibák javítására és a hangsúlyos magánhangzók modern helyesírás szerinti jelölésére. A napló kultúr- és életmódtörténeti vonatkozásainak jelentőségét ékesen példázza, hogy Emmanuele Antonio Cicogna velencei történész több állami és családi ünnepség leírását is kiemelte Sanudótól alkalmi kiadványként,³⁶² újabban pedig Patrizia H. Labalme szentelt külön cikket a velencei házasságkötési szokásoknak,³⁶³ és más társadalomtörténeti szakmunkákban is alapvető forrásként szerepel a *Diarii*.³⁶⁴ A Velence fénykorában virágzó művészetek Sanudo által megőrzött nyomait is folyamatosan dolgozzák fel,³⁶⁵ több művészeti ágat figyelembe véve Giangiorgio Zorzi³⁶⁶ és Alessandro Marzo Magno. Zorzi bő hatvan oldalnyi bevezető után további hetvenet töltött meg általában a művészetekre, a festőkre és az egyéb művészekre vonatkozó hármas tagolású függelékkel. Az első részben helyet kapnak építkezések, erősítések, számos adat és levélrészlet Marcantonio Michiel műgyűjtőtől – aki maga is a *Diarii*hoz hasonló

³⁵⁶ THOMAS 1883.

³⁵⁷ TOMASIN 2018.

³⁵⁸ MIGLIORINI 1955, p. 28, idézi TOMASIN 2018, p. 139. 1520 elején, amikor Luther először tűnik fel a *Diarii* lapjain, neve németes, *Luther* formában tűnik fel, ebből Migliorini arra következtet, hogy ekkortájt németesen, az első szótagra hangsúlyt helyezve ejtették a reformátor nevét. 1522-től viszont már a *Lutherio* alak és változatai tűnnek fel (pl. *Diarii* 33/597.), amiből a nyelvész az *-erio* végződésű olasz főnevekkel analogikusan arra következtet, hogy a hangsúly a második szótagra tolódott.

³⁵⁹ SARDELLA 1948, említi PRETO 2016, p. 87.

³⁶⁰ Lásd: NOVÁK 1999, p. 100.

³⁶¹ ROMEI 2016.

³⁶² CICOONA 1852 (= *Diarii* 34/363–365, 368. Tárgyi jegyzetekkel ellátott szövegkiadás.) és CICOONA 1853b (= *Diarii* 37/440, 445, 447, 456, 470–471, 472–476. Tárgyi jegyzetekkel ellátott szövegkiadás.).

³⁶³ LABALME 1999.

³⁶⁴ Pl. BELLAVITIS 2013.

³⁶⁵ Ugyanakkor Mario Brunetti hiányolja a Tizianóra vonatkozó „csontsovány sorok” mellől például a titokzatos Giorgionéra vonatkozó feljegyzéseket, lásd BRUNETTI 1923, p. 66.

³⁶⁶ ZORZI 1961.

naplót vezetett –, továbbá egy 1523-as római turistakalauz is. A festők közt találkozunk a legfontosabb velencei – Gentile Bellini, Andrea és Ludovico Mantegna, Tiziano – és itáliai művészekkel – Raffaello, Michelangelo stb. –, az utóbbiakra vonatkozó adatok is nagyrészt a Marcantoni Michiel-levelekből származnak. Végül ötvenkét egyéb alkotóval, többnyire mérnökökkel kapcsolatos háromszáz szöveg hely zárja a közleményt. Alessandro Marzo Magno pedig Velence sorsfordító tíz évének (1499–1509, a zonchiói tengeri ütközettől az agnadellói és polesellai vereségekig) kulturális felvirágzását ismerteti gyakran támaszkodva a *Diari*ban megőrzött adatokra,³⁶⁷ illetve külön kötetet szentel Aldo Manuzio nyomdász tevékenységének, akinek ismertetéséhez – Sanudo közeli barátjaként – ugyancsak hasznosak a napló adatai.³⁶⁸ Giorgio Padoan és tanítványai Sanudo munkásságának színháztörténeti vonatkozásait dolgozták fel, ezek közül kiemelkedik egy sietősen összeállított felsorolás a nyomtatásban is megjelent színelőadásra szánt művekből.³⁶⁹ Sanudo ezirányú érdeklődése és a lista megalkotása abból a szempontból is jelentős, hogy korán jelzi az Ibériából érkező és a későbbiekben tudatos befolyásolássá alakuló kulturális transzfert, továbbá a regionális teátrális sajátosságok Itálián belüli áramlását is.³⁷⁰ Bár Sanudo kisebb érdeklődést mutatott a gazdasági és pénzügyi kérdések irányába, mint más kortárs naplóírók,³⁷¹ a bankárokról is megőrzött annyi információt, hogy érdemes legyen belőle legalább egy tanulmányt írni.³⁷²

Sanudo magángyűjteményei is régóta foglalkoztatják a kutatókat. A 2.3-as alfejezetben ismertetett könyvtárának a sevillai *Biblioteca Colombina* gyűjteményében megőrzött maradványait először Klaus Wagner mutatta be. Fernando Colombo megmaradt gyűjteményének átvizsgálása, és abból a Sanudo tulajdonában állt kódexek³⁷³ és nyomtatványok³⁷⁴ listájának publikálása után Wagner 1981-ben egy másodlagosan felhasznált előzéklap alapján azonosított egy további újrakötött kolligátumot hat nyomtatvánnyal, amely Sanudo könyvtárából származott.³⁷⁵ Wagner nem közölte a naplószerző kézjegyeit a könyvekből, továbbá húsz olyan nyomtatvány és négy olyan kódex is van, amelyben nem található a Sanudo-könyvjegyzéki szám, vagy más Wagner által is listázott könyv lajstromszámával egyezik.³⁷⁶ 2013-ban a possessorbejegyzéseket is átírva Angela Caracciolo

³⁶⁷ MARZO MAGNO 2021, ad indicem.

³⁶⁸ MARZO MAGNO 2020, ad indicem.

³⁶⁹ Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 375 (=8954). Ismerteti: PADOAN 1970, pp. 181–183. Színháztörténeti viszonylatban lásd még: TABORELLI 2005, p. 462, JORDAN 2014.

³⁷⁰ Vö. PADOAN 1970, pp. 199–203.

³⁷¹ Pl. Girolamo Priuli és Pietro Dolfin, lásd NEERFELD 2006, p. 106.

³⁷² BRUNETTI 1950.

³⁷³ WAGNER 1971, pp. 255–262.

³⁷⁴ WAGNER 1972, pp. 187–190.

³⁷⁵ WAGNER 1981, pp. 130–131.

³⁷⁶ WAGNER 1972, no. 17 (vö. no. 8), no. 22 (vö. no. 28), no. 23 (vö. WAGNER 1971, no. 1).

Aricò vette számba újra a sevillai állományt, aki a huszonnégy bizonytalan provenienciájú tételt elhagyta, viszont azonosított öt további kódexet, egy újabb nyomtatványt és az egyik Wagner által is leírt nyomtatvány másodpéldányát. A velencei professzorasszony ezenkívül több közleményt is szentelt Federico da Porto Sanudónál tett látogatását megörökítő versének, amelyekben azt közre is adta, kísérletet tett a datálására és da Porto két a költeményben említett társának (Alvise Trevisani³⁷⁷ és Angelo Beolco³⁷⁸) identifikálására, és Sanudo epigráfiai emlékgyűjteményével is foglalkozott.³⁷⁹ Ez utóbbi témát mélyebben Alfredo Buonopane vizsgálta.³⁸⁰

A *Diarii* velencei történetírás keretében értékelésére is több kísérlet történt, a sort természetesen a szövegkiadás atyja, Rinaldo Fulin kezdi 1881-ben. Ő több naplójellegű történetírói munkából (Sanudo *Diarii*ja és *Itinerariója* mellett Girolamo Priuli naplójából), gyűjtött példákat adott közre bevezető kommentárokkal. A legkörültekintőbben Gaetano Cozzi elemezte Sanudo történetírói fejlődését és elképzeléseit.³⁸¹ Fulint követően Christiane Neerfeld vizsgálta a *Diarii*t összehasonlító módszerrel, aki Sanudo és Priuli naplóiin kívül Marcantonio Michiel és Pietro Dolfin munkáit is bevonta az elemzésbe.³⁸² A velencei városi történetírást tágabb időkeretben vizsgálva Antonio Carile³⁸³ (XIII–XVI. század), majd Agostino Pertusi³⁸⁴ (a kezdetektől a XVI. századig bezárólag) foglalkozott a művel, a *pubblico storiografo* működésének szempontjából pedig ismét Gaetano Cozzi.³⁸⁵ Sanudo naplója nem maradhatott ki az *Enciclopedia Italiana* szerkesztéséért felelős intézet által gondozott Velence-történeti munkából sem, amelynek a reneszánsz politikával foglalkozó negyedik kötetében Gino Benzoni foglalja össze a történeti-politikai írásokat.³⁸⁶

Sanudo életrajzát a *Nuovo Dizionario storico*-ban olvasható szócikk és a Brown-féle *Ragguagli* óta többen összefoglalták, először Giuseppe De Leva, aki az 1887. szeptember 20-án Velencében rendezett szerzői jogi konferencián tartott Sanudo-előadását adta közre.³⁸⁷ Bár a Marco Guazzo-féle plágium ténye,³⁸⁸ amelyet De Leva meg is említ, elsőrangú témának tűnik

³⁷⁷ CARACCILO ARICÒ 2008a.

³⁷⁸ CARACCILO ARICÒ 2011. Az ebben a közleményben javasolt újabb datálást és a harmadik látogató Beolcóként azonosítását meggyőzően cáfolja MORRESI 2016, pp. 175–179.

³⁷⁹ CARACCILO ARICÒ 1996.

³⁸⁰ BUONOPANE 2014.

³⁸¹ COZZI 1968.

³⁸² NEERFELD 2006.

³⁸³ CARILE 1969.

³⁸⁴ PERTUSI 1970.

³⁸⁵ COZZI 1997.

³⁸⁶ BENZONI 1996.

³⁸⁷ DE LEVA 1888.

³⁸⁸ Lásd a fejezet végén.

egy efféle szimpóziumra, De Leva mégis inkább a történeti kutatások és a szellemi munka fontosságának példaként állította a méltatlanul elfeledett Sanudót a hallgatóság elé. Később Mario Brunetti,³⁸⁹ majd Giovanni Battista Picotti,³⁹⁰ a legújabbban pedig Matteo Melchiorre³⁹¹ foglalkozott Sanudo biográfiájával. Olasz nyelvterületen kívül Marie Viallon-Schoneveld ismertette átfogóan a naplószerző életét és munkásságát.³⁹² A munka a legalapvetőbb szakirodalmi állításokat foglalja össze francia nyelven Sanudóról, amely ismeretterjesztő célra kiváló is lenne. Ugyanakkor szakirodalmi forrásait csak elszórtan, a *Diarii* pedig pontatlanul hivatkozta, és visszatérően 1535-re teszi a napló lezárását, ami a forrás felületes ismeretére utal.³⁹³ Függeléként egy rövid szemelvényt közöl eredetiben és francia fordítással a koronázására utazó V. Károly egy étkezéséről, de sem a szöveg kiválasztásának okát, sem a forrását (kézirat vagy szövegkiadás), sem a pontos helyét nem tünteti fel.

A naplóíró életének különleges fejezete volt veronai tartózkodása, amikor másfél évig gazdasági vezetőként szolgált a Velencei Köztársasághoz tartozó várost. A „tisztes, okos és szorgalmas”³⁹⁴ veronai hivatalviselés romantikus vetületét Rocco Murari tárgyalta Sanudo Laura Brenzoni Schioppóhoz írt versei alapján, ám utóbb működésének képe nem bizonyult olyan fényesnek, ahogy azt Murari lefestette. Sanudo tisztviselősége alatt elkövetett hibáiról David S. Chambers írt alapos elemzést nyolc elsődleges forrás kiadásával.³⁹⁵ Gian Maria Varanini pedig három levelet adott közre, melyeket Sanudo írt a veronai *provveditoré*knak, és amelyek a Velence és a helyi elit közötti feszültség megszüntetésének szándékát példázzák.³⁹⁶ A *camerlengo* megbízás nagyon jelentős hatással volt a *Diarii* összeállítására is. A velencei események sűrűjéből kikerülve Sanudónak pótlólagos forrás után kellett néznie naplójához, amelyet Pietro Dolfin azonos műfajú munkájában talált meg. A két mű összefonódásairól és Sanudo módosításairól Paolo Sambin jegyez cikket,³⁹⁷ melynek megállapításait alapul véve és azokon továbbindulva a veronai időszakot jelen disszertáció 5.2-es alfejezetében ismertetem.

³⁸⁹ BRUNETTI 1923.

³⁹⁰ *Sanudo, Marino, il Giovane*, ENCIT.

³⁹¹ *SANUDO, Marino il Giovane*, DBI.

³⁹² VIALON-SCHONEVELD 2001.

³⁹³ Az érthetetlen, talán eredetileg szedési hiba Rinaldo Fulin az *Archivio Veneto* 1881-es évfolyamához írt bevezetőjében és *Az olasz reneszánsz műveltségének* magyar kiadásában is feltűnik, lásd FULIN 1881, p. VI, BURCKHARDT 1945, p. 126.

³⁹⁴ MURARI 1898, p. 145.

³⁹⁵ CHAMBERS 1977.

³⁹⁶ VARANINI 1981.

³⁹⁷ SAMBIN 1945.

A naplót már a szövegkiadók és kortársaik sem értékelték nagyra irodalmi és stilisztikai szempontból, Andrea Fedi³⁹⁸ és Caracciolo Aricò³⁹⁹ ezt a kemény, bár nehezen cáfolható bírálatot igyekeztek árnyalni a következetes szerzői jelenlét keresésével, illetve az első kötetekben még meg-megmutatkozó drámai kifejezőerő bemutatásával.⁴⁰⁰ Francesco Crifò monográfiaként is napvilágot látott disszertációjával a Sanudóval kapcsolatos lexikológiai vizsgálatok hiányát igyekezett pótolni.⁴⁰¹ A napló méretének a kutatókra gyakorolt elrettentő erejét mutatja, hogy Fedi csak az első tizenhat kiadott kötetre (1496–1513) alapozza vizsgálatait, Crifò pedig a naplóírás különböző időszakaiból vett hat szövegmintára. Andrea Fedi azzal indokolta döntését, hogy stilisztikailag egységes szövegrészt akart bemutatni, X. Leó 1513. évi megválasztásával pedig Velence kikerült a közvetlen veszélyből, ami miatt csökkent a narratív feszültség Sanudo írásában.⁴⁰² Sanudo nyelvhasználatát, elsősorban a *Diarii* nyelvezetét Anna Laura Lepschy mutatta be tanulmányában,⁴⁰³ Velence nyelvi politikájának tágabb horizontján pedig Rembert Eufe helyezte el a naplót.⁴⁰⁴

Sanudo korai művei máig kiadásra várnak, legelső írása, a *Memorabilia deorum dearumque*, előadása Ovidius *Átváltozások* című műve kapcsán, illetve a 2.5-ös alfejezetben felsorolt másolatainak nagy része. Ezek közül az idősebb Sanudo-fordítást⁴⁰⁵ és a két itinerárium összefoglalásait⁴⁰⁶ rendezte sajtó alá Rinaldo Fulin 1881-ben az *Itinerario* velencei kéziratával együtt, hogy ezekkel illusztrálja a naplószerző földrajzi érdeklődését és a velencei történeti kutatások földrajztudományi vonatkozásait a harmadik Geográfiai Kongresszus (*Congresso Geografico*) alkalmából.⁴⁰⁷ A lovagi költeményeket tartalmazó listát, amelyre Vincenzo Crescini már 1885-ben felhívta a figyelmet,⁴⁰⁸ bő száz évvel később elemezte jóval körültekintőbben⁴⁰⁹ Neil Harris, aki a lista diplomatikai átírását is közölte⁴¹⁰ aprólékos

³⁹⁸ FEDI 1994.

³⁹⁹ CARACCILO ARICÒ 2008b.

⁴⁰⁰ Vö. CRIFÒ 2016, pp. 56–57.

⁴⁰¹ CRIFÒ 2016.

⁴⁰² Lásd: FEDI 1994, p. 4.

⁴⁰³ LEPSCHY 1996.

⁴⁰⁴ EUFE 2003.

⁴⁰⁵ SANUDO 1881.

⁴⁰⁶ JANIS 1881, ZENO 1881.

⁴⁰⁷ Lásd: FULIN 1881, p. V. A közleményeket tartalmazó folyóirat-évfolyam *Diarii e diaristi veneziani* címmel jelent meg.

⁴⁰⁸ Neil Harris összegyűjti Crescini hibáit és felhívja a figyelmet, hogy a tanulmány a legsúlyosabb tévedések javításával már 1892-ben megjelent a XIX. századi tudós műveit összegyűjtő kötetben. Ugyanakkor az eredetit közlő *Giornale storico della letteratura italiana* folyóirat jóval szélesebb körben elérhető, így az érdeklődők sajnos ehhez fordulnak gyakrabban.

⁴⁰⁹ Elismerve Harris alapos munkáját, nem szabad elfelejteni, hogy a Crescini kutatásai óta eltelt száz év alatt a hatékonyabb kommunikációs eszközökön kívül, amelyek segítenek kapcsolatot teremteni a világban szétszórt kisnyomatványokat őrző könyvtárak munkatársaival, a fénymásolók és egyéb reprodukciós eszközök is sokat lendítettek az efféle kutatásokon.

⁴¹⁰ HARRIS 1994, II.

nyomdászattörténeti kommentárral. Ezenkívül az összegyűjtött adatokból általános, a nyomtatásban megjelent művek példányszámára vonatkozó következtetéseket is levon, ami pedig a Sanudo-kutatások szempontjából fontosabb, a lista eredetére vonatkozó hipotéziseket is felvet.⁴¹¹ A lista utolsó egyértelműen datálható tétele 1527-es, ez alapján elképzelhető, hogy Sanudo életének abban a szomorú időszakában (az 1520-as évek végén, 1531-es mélyponttal) keletkezett, amikor anyagi körülményei miatt fokozatosan meg kellett válnia könyvtárától, a lista talán az eladásra szánt műveket tartalmazza. A naplószerző feliratgyűjtő szenvedélyének eredménye, a *De antiquitatibus et epitaphiis* is kiadatlan. Angela Caracciolo Aricò több közleményt szentelt a Sanudóhoz köthető epigráfiai gyűjtemények ismertetésének,⁴¹² ezek alapján a *De antiquitatibus* csak kis részben önálló alkotás, így a kiadása valószínűleg nem jelentene komoly újdonságot.

A keletkezés időrendjében az első Sanudo-mű, amely modern kiadásban napvilágot látott, az *Itinerario*, amely két jelentős mértékben különböző autográf példányban is fennmaradt. A velencei Szent Márk-könyvtár egyik kéziratában található egy kezdetlegesebb, töredékes változat,⁴¹³ melynek kibővített, javított változata a padovai egyetemi könyvtárban tanulmányozható.⁴¹⁴ A kötet érdekessége, hogy a városok ábrázolásai egy korábbi kéziratból, vázlatfüzetből lettek átragasztva. Az átszerkesztés során egyrészt tovább erősödött az említésre méltatott személyek és épületek megválasztásánál érezhető Velence-központúság, ezenkívül további kulturális utalások kerültek a szövegbe. Végül bevezető költeménnyel toldotta meg művét Sanudo, amelyben az utazást tercinákban foglalta össze. Az 1484-ben készült *Commentari* ajánlásában Sanudo azt írja, csak akkor fogja közreadni az *Itinerariót*, ha dicsérettel fogadják ezt a művét,⁴¹⁵ ez alapján későbbre datálható a második változat szerkesztése. A mű első változatát, amely a velencei kéziratban maradt fenn, Rinaldo Fulin rendezte sajtó alá,⁴¹⁶ a második, kidolgozottabb, ma Padovában található változat pedig több kiadást is megért. Bár az első kiadáson, amelyet a jelentős Sanudo-kutató, Rawdon Brown gondozott, a megjelenés éveként 1847 olvasható, a nyomdai munkát a velencei felkelés miatt csak 1848-ban végezték el.⁴¹⁷ Maga a szerkesztő is fájalta, hogy Sanudo vázlatait ügyetlen metsző próbálta reprodukálni, így a kiadvány illusztrációi szerencsétlenül sikerültek.⁴¹⁸ 2008-

⁴¹¹ Lásd: HARRIS 1994, I, p. 6.

⁴¹² CARACCILO ARICÒ 1990, 1996.

⁴¹³ Bibl. Marc. Ms. It. cl. VI, 277 (=5806).

⁴¹⁴ Bibl. Univ., Padova, Mss. 996.

⁴¹⁵ *Commentari*, p. XIV.

⁴¹⁶ *Itinerario* 1881.

⁴¹⁷ *Itinerario* 1847.

⁴¹⁸ Lásd: LAW 2014, p. 87 sqq.

ban készült el az *Itinerario* ismeretterjesztő jellegű kiadása,⁴¹⁹ majd 2014-ben a kritikai kiadás is napvilágot látott szerteágazó bevezető tanulmányokkal és Sanudo vázlatrajzainak immáron színvonalas reprográfiájával.⁴²⁰

Sanudo a ferraraiakkal vívott háborút tárgyaló *Commentarija* több apográf kéziratot példányban is fennmaradt.⁴²¹ Guglielmo Berchet értékelése szerint az 1668-as jelzetű áll a legközelebb a sanudói eredetihez, Sanudo ugyanis a naplószerűen szerkesztett mű egy részét a *Vitébe* is bedolgozta,⁴²² de ez a XIX. századi (és máig egyedüli) szövegkiadás elkészítésének idején még lappangott. Pietro Bettio szövegkiadása⁴²³ Guglielmo Berchet értékelése szerint megkérdőjelezhető értékű, mivel a kézirat, amely alapján Bettio a szöveget sajtó alá rendezte, a XVI. század első felében készült másolat, és sem stílusában, sem szerkesztési módszerében nem tükrözi Sanudo szokásait,⁴²⁴ bár Bettio így is arra ragadtatta magát, hogy Sanudo „*Diarii*jének valódi kezdetét 1482-re kellene tenni, mivel nyilvánvalóan ez a história is a *Diarii*ével egyező módszerrel készült”.⁴²⁵ A mű csekély visszhangra lelt az utóbbi két évszázadban is, egyedül Mariano Borgatti katonatiszt végzett összehasonlító elemzést Sanudo szövege és a ferrarai kortárs történeti írásokat összegző Antonio Frizzi szakmunkája között.⁴²⁶ Az elemzés alapján a szövegkiadót illető banális tévedés mellett megállapíthatjuk, hogy Borgatti tábornok Sanudo alakjával sem volt egészen tisztában, a naplószerző tevékenységét talán apja diplomáciai küldetéseivel mossa össze, amelyből egy a Szentszékhez több pápa uralkodása alatt is delegált Sanudo képe bontakozik ki, aki a *Diarii*ban római tapasztalatait foglalta össze.⁴²⁷ Az elemzés tanulságai elsősorban hadtörténetiek,⁴²⁸ amely további ékes példája annak, hogy Sanudo alkotásai a tudományterületek milyen széles spektruma számára értékesek.

⁴¹⁹ *Itinerario* 2008.

⁴²⁰ *Itinerario* 2014.

⁴²¹ Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 159 (=7606), 521 (=7885) és 1668 (=7754).

⁴²² Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 801 (=7152), foll. 125–256.

⁴²³ *Commentari*. Zavarba ejtő, hogy a szerkesztő neve sehol nem tűnik fel a kiadványban, kielétre Berchet azonosításán kívül csak a bevezető megfogalmazása vet némi fényt. A szövegkiadáshoz Leonardo Manin numizmata írt ajánlást lánya esküvőjének alkalmából nászasszonyának, Marina Donà Grimandinak. A közreműködők nevének fel (nem) tüntetése összezavarta Mariano Borgattit is, aki a szerkesztőt Ludovico (!) Maninként nevezte meg, lásd BORGATTI 1917, p. 220. A házasságkötések alkalmából született szövegkiadások szokását a bevezetőben méltatja Bettio (*Commentari*, pp. VII–X.), aki más alkalommal is adott közre ugyanilyen indíttatásból Sanudóval kapcsolatos anyagokat: BETTIO 1828.

⁴²⁴ Lásd: BERCHET 1902, p. 25.

⁴²⁵ *Commentari*, p. XI.

⁴²⁶ BORGATTI 1917.

⁴²⁷ BORGATTI 1917, p. 221.

⁴²⁸ Például a *Commentari* tanúsítja először szárazföldi és vízi csapatok koordinált hadmozdulatát, a mezei tüzéség és a petárdák használatának korai példáit, valamint a harcoló alakulatoktól különválasztott árkászokat (*guastatori*) is, vö. BORGATTI 1917, p. 255–256.

A *Commentari*val kapcsolatban a magyar szakirodalomban több téves adat is előfordul, melyeket érdemes tisztázni. Egyrészt a Benisch Artúr munkájából kikövetkeztethető datáláshoz képest, aki Sanudo húsz éves korához köti a mű keletkezését,⁴²⁹ két évvel korábban készült a *Commentari*, ezt a nemzetközi szakirodalom is így tartja számon, és már Benisch előtt Wenzel Gusztáv is ugyanígy állította. Ugyanakkor maga Wenzel is összemosott két adatot, amelyek mára jól elkülöníthetők. A XIX. századi magyar kutató a *Commentarit* a magyar vonatkozású forrásokhoz írt bevezetőjében a következőképpen említi: „»*Storia della Guerra di Ferrara*«, Barbaro Zakaria dogénak ajánlva”,⁴³⁰ holott a művet Zaccaria Barbaro csak ellenőrizte,⁴³¹ és bár jelentős politikai feladatokat látott el, nem volt dózse.⁴³² Viszont valóban az aktuális dózsénak, Giovanni Mocenigónak⁴³³ szólt az ajánlás.⁴³⁴ Wenzel tévedését talán az magyarázhatja, hogy a XV. század végén a Barbarigo család több tagja – Marco⁴³⁵ és Agostino⁴³⁶ – is viselte a dózsei tisztséget, akik közül az utóbbinak Sanudo több művet is ajánlott.

Sanudo *Cronachetta* címmel elterjedt művét már a szerző életében élénk érdeklődés övezte, a szerző büszkén írta Giovanni Malipieronak már 1495-ben, hogy műve „mindenki által megbecsült ennek a földnek az alapos ismerete miatt”.⁴³⁷ Ugyanerre következtethetünk a mű kéziratos terjedéséből is.⁴³⁸ Ám a célközönség nem a művelt, humanista réteg volt, akik saját műveikbe átírva továbbvitték volna a *Cronachetta* hírét, a visszhang hiánya így indirekt módon jelzi, hogy Sanudo nyelv- és témaválasztásával célt ért.⁴³⁹ Ebből a műből is több változat maradt meg napjainkig, melyek teljességüket tekintve eltérnek, hiszen a hosszas, 1493-tól 1526-ig nyúló munka különböző fázisait képviselik. Elérhető vázlatos⁴⁴⁰ és teljes autográf,⁴⁴¹ illetve Giovanni Tiepolo⁴⁴² 1587-es másolata is.⁴⁴³ A különböző változatokhoz különböző dedikációk tartoznak, az első változatot és – annak ellenére, hogy a címzett lassan egy évtizede elhunyt –

⁴²⁹ Lásd: BENISCH 1903, p. 13. Az utalás Sanudo húsz éves korára pontatlan a biográfiai adatok ismeretében.

⁴³⁰ WENZEL 1878, I, p. IX.

⁴³¹ Vö. *SANUDO, Marino il giovane*, DBI.

⁴³² Tehetséges diplomata, élt 1422/23–1492. A ferrarai háború idején kiemelt fontosságú küldetéseket teljesített, így az ezt ismertető mű ellenőrzésére kiváló választás volt Sanudo részéről, lásd *BARBARO, Zaccaria*, DBI

⁴³³ Velence 72. dózséja (1478–1485), élt 1409–1485.

⁴³⁴ Vö. RF, pp. 281–282.

⁴³⁵ A 73. velencei dózse, élt 1413–1486, hivatalban 1485–1486.

⁴³⁶ A 74. velencei dózse, élt 1419–1501, hivatalban 1486–1501.

⁴³⁷ „*De principio, de situ et magistratibus urbis venetae* pur a esso sublime Principe donata, opra [!], *ut ita dicam*, da tutti extimata per la grande cognitione di questa terra che ivi è...” A levelet közreadja BERCHET 1902, pp. 38–40.

⁴³⁸ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 52.

⁴³⁹ Vö. CARACCILO ARICÒ 1979, pp. 429–432.

⁴⁴⁰ Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 264 (=9251).

⁴⁴¹ Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 761 (=7959).

⁴⁴² Élt 1570–1631, politikus, főpap, velencei pátriárka 1619-től, lásd *TIEPOLO, Giovanni*, DBI.

⁴⁴³ Mus. Corr. Cod. Cicogna 969, 970.

még az 1515-ös autográf másolatot is Girolamo Zorzinak ajánlotta Sanudo,⁴⁴⁴ vagyis ezzel a humanista körök elismerését célozta meg. A Tiepolo-féle másolat dedikációja viszont már Agostino Barbarigo dózséhez szól, amely az elismerésnél kézzelfoghatóbb támogatás reményét sejteti.⁴⁴⁵ A *Cronachetta* utóéletének további jelentős állomása Francesco Sansovino (1521–1586) *Venetia città nobilissima et singolare* (Velence, a legnemesebb és egyedülálló város) és *Tutte le cose notabili e belle che sono in Venetia* (Minden említésre méltó és szép dolog, ami csak Velencében van) című műveinek születése. Közhelyes megállapítás Sansovino műveiről, hogy Velence első művészeti szempontú leírásai, de túl azon, hogy Sanudo a *Cronachettával* egyértelműen megelőzte Sansovinót és mintát adott neki (Sansovino még a megcélzott olvasói réteget is ugyanúgy választotta meg – az egyszerű politikust, katonát, kereskedőt stb.), Angela Caracciolo Aricò szövegszerűen bebizonyította, hogy Sansovino azt forrásként használta.⁴⁴⁶ A művet 1880-ban Rinaldo Fulin rendezte sajtó alá a két teljesebb kézirat alapján,⁴⁴⁷ kritikai kiadását pedig Caracciolo Aricò készítette el.⁴⁴⁸

A *Vite dei dogi* kéziratok hagyománya izgalmasan alakult. A XIX. század közepéig az autográf példány lappangott, addig csak a modenai *Biblioteca Estense* XVII. századi másolatát ismerték.⁴⁴⁹ Itt a szöveg két kötetben maradt fenn, az első az 1474-ig, a második az 1493-ig tartó időszakokat tartalmazza erősen toszkanizált nyelvezettel. A XVII. század végéről származik Pietro Foscarini másolata az 1423–1481-es intervallumról.⁴⁵⁰ A modenai kézirat első kötetéről Francesco Donà a XVIII. század végén készítettett másolatot, a másodikról pedig Emmanuele Antonio Cicogna. Utóbbi – melyet a Szent Márk-könyvtár őriz – Pietro Bettio készítette, aki a *Commentari* szövegkiadását is gondozta. 1843-ban Girolamo Contarini gazdag családi könyvtárát a Szent Márk-könyvtárnak adományozta,⁴⁵¹ ekkor bukkant fel az autográf szöveg eleje (1423-ig)⁴⁵² és vége (1474–1494).⁴⁵³ A *Vite* is pozitív fogadtatásnak örvendett már a közeli utókorban,⁴⁵⁴ Francesco Sansovino pedig ezt is használta *Delle vite de' principi* (A

⁴⁴⁴ A *Commentari* bevezetésében is úgy említi a művet, mint amit Zorzinak ajánl, lásd *Commentari*, p. XIV.

⁴⁴⁵ CARACCILO ARICÒ 1979.

⁴⁴⁶ Lásd: CARACCILO ARICÒ 1979, pp. 436–437.

⁴⁴⁷ *Cronachetta* 1880, a kiadás alapját képező kéziratok: Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 761 (=7959) és Mus. Corr. Cod. Cicogna 969.

⁴⁴⁸ *Cronachetta* 1980, új, bővített kiadása: *Cronachetta* 2011.

⁴⁴⁹ BEMO VIII, F, 9 és 10 = α , H, 5, 12 és 13 jelzetű kódexek, lásd *Vite 2001*, I, XII. Ezekről is Francesco Donà készítettett másolatot, amelyek 1839-ben a velencei Museo Civico (ma: Museo Correr) gyűjteményébe kerültek (Mus. Corr. mss. Cicogna 3767, 3768).

⁴⁵⁰ Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 125 (=7460).

⁴⁵¹ Vö. *Vite* 2004, I, pp. VII–IX.

⁴⁵² Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 800 (=7151).

⁴⁵³ Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 801 (=7152).

⁴⁵⁴ CRIFÒ 2016, p. 52.

dózsék életéről) című művének összeállításakor.⁴⁵⁵ Ez volt Sanudo első műve, amely a modern kutatók látóterébe került, Ludovico Antonio Muratori a *Rerum Italicarum scriptores – Fontes rerum Italicarum* sorozatban adta közre részlegesen a modenai példány alapján,⁴⁵⁶ de csak a másolat első kötetét és a második kötet elejéből közölt egy keveset. Ezután a *Vite* publikálása hátrányba került a *Diarii*val szemben, csak 1900-ban fogtak újabb kiadásához. Ekkor Giovanni Monticolo látott a munkához, aki az 1423-ig tartó és az 1474 utáni részeket az autográf alapján kezdte közölni, az abból hiányzó középső részt pedig a modenai példány és a Foscarini-féle XVI. századi másolat összevetésével, Muratorinál gondosabban rendezte volna sajtó alá.⁴⁵⁷ Szerencsétlen módon azonban elhunyt, még mielőtt az első kézirat végére ért volna, munkája megszakadt a 800-as jelzetű kézirat 93. levelénél. Legújabbban Angela Caracciolo Aricò és tanítványai gondozták a szöveget, akiknek sikerült az elérhető kéziratokból a legteljesebb kiadást összeállítani.⁴⁵⁸

A *Diarii* közvetlen előzményének tekinthető és VIII. Károly itáliai hadjáratáról szóló *Spedizione* apográf másolatát a párizsi *Bibliothèque nationale* őrzi,⁴⁵⁹ az autográf elveszett. Ennek a Sanudo-műnek a sorsa a legtekervényesebb, egyfelől ugyanis plagizálták, másfelől egy másik azonos témájú történeti művet tulajdonítottak Sanudónak. 1546-ban Marco Guazzo szerkesztette át a szöveget úgy, hogy a szerzői utalásokat eltüntette, nyelvileg nivellálta, és az általa jelentéktelennek ítélt részeket elhagyta.⁴⁶⁰ A plágium tényét a *Spedizione* párizsi példányának előkerülése alkalmával ismerte fel Rinaldo Fulin, aki rögvest ki is adta a szöveget.⁴⁶¹ Korábban csak a Manuzio-ajánlás és Giacomo Filippo Foresti dicséretei alapján tudtak a műről – átírt kiadásait pedig még Guazzónak tulajdonították⁴⁶² –, ezért Muratori egy anonim *De bello Gallicó*val azonosította a *Spedizione*t,⁴⁶³ amelyről utólag bebizonyosodott, hogy egy másik naplószerző, Girolamo Priuli munkája.

Megjelent továbbá Sanudo földrajzi-helytörténeti leírása Friuliról Leonardo Manin gondozásában,⁴⁶⁴ amelyben Emmanuele Antonio Cicogna is közreműködött.⁴⁶⁵ A mű kézirata magántulajdonban van.

⁴⁵⁵ NEERFELD 2006, pp. 8–9.

⁴⁵⁶ *Vite* 1733.

⁴⁵⁷ *Vite* 1900.

⁴⁵⁸ Az 1474-ig tartó időszak: *Vite* 2004, az 1474 utáni: *Vite* 2001.

⁴⁵⁹ BnF Département des Manuscrits, italien 1422.

⁴⁶⁰ DE LEVA 1888, p. 118.

⁴⁶¹ *Spedizione*.

⁴⁶² Marco GUAZZO, *Historie* (1547), EDIT 16 CNCE 33784, Marco GUAZZO, *Historie* (1548), EDIT 16 CNCE 65906.

⁴⁶³ Muratori tévedését Wenzel Gusztáv is követte, lásd WENZEL 1878, I, p. IX.

⁴⁶⁴ *Descrizione*.

⁴⁶⁵ Lásd: FULIN 1873, p. 167.

4. A *Diarii*

Sanudo életét és munkásságát áttekintve átfogó történetírói program körvonalazódik, amely a város alapítástól kezdve kompiláltan – *Vite dei dogi* –, majd a szerző korához érve már lehetőleg első kézből szerzett értesülések alapján – *Commentari* és *Spedizione* – beszéli el Velence történetét. Ennek a programnak a betetőzése lett volna az a história, amely a *Commentari*, *Spedizione* és folytatólagosan a *Diarii* anyagát megszűrve összegezné a Köztársaság megpróbáltatásait a XV. század végén és bemutatná, hogyan kerekedik felül ezeken különleges értékeinek, elsősorban függetlenségének köszönhetően, és amely a *pubblico storiografo*, a hivatalos történetíró rangjára emelné Marin Sanudót. De csak lenne, összegezné, bemutatná és végül, de nem utolsó sorban emelné. „Már csak így alakul a világ sorsa és az ő csillagzata”⁴⁶⁶ – mondhatná Sanudo, de ő csak akkor írt le ilyen magvas gondolatokat, amikor valaki mással történt szerencsétlenség. Ebben a fejezetben ismertetem, hogy milyen műfaji környezetben értelmezhető a *Diarii*, hogyan viszonyul a korábbi Sanudo-művekhez, történeti összegzés és Velence függetlenségének bemutatása helyett mivé válik. Sanudo történetírói elképzeléseinek áttekintése után már kifejezetten a *Diarii* szerkezetét mutatom be, majd az összeállítás során alkalmazott módszereket és eljárásokat, és kitérek a naplóban megfigyelhető stílusjegyekre is. Bár előkelőbb helyre kíváncozna, a kézirat ismertetését a fejezet végére hagyom, ugyanis az épségben maradt autográfnek és az arról készült szövegkiadásnak köszönhetően a kézirat fizikai valója és a filológiai kérdések másodlagosak a tartalmi elemzés mellett a Sanudo-kutatások kezdete óta.

4.1. Naplók és világkrónikák

Sanudo számos névvel illette alkotását,⁴⁶⁷ de az idő előrehaladtával egyre gyakoribbá vált a 'napló' címzés, amely műfajmegjelölésként is megállja a helyét. Noha ma már a napló szót hallva ritkán gondolunk az abban rejlő történetírási lehetőségekre, a széles értelemben vett műfajmeghatározás tökéletesen illik Sanudo művére, sőt Herczeg Gyula Enea Silvio Piccolomini *Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt* című alkotásával együtt a naplóírás első példáiként említi a *Diarii*t a *Világirodalmi lexikonban*.⁴⁶⁸ Sanudo korában pedig még kifejezetten a kevésbé személyes, historiográfiai alkalmazást

⁴⁶⁶ *Diarii* 18/470: „et cussi vanno le fortune dil mondo et la sua stella”.

⁴⁶⁷ Erre lásd a 4.5-ös alfejezetet.

⁴⁶⁸ Lásd még Michel Braud műfaj-történész definícióját: „A naplóíró létezésének keretét adó, valóságnak tekintett külső események, cselekedetek, gyakran bizalmas gondolatok és érzések napi, esetleg időszakos felidézése.” Fordította és idézi Z. VARGA 2020, p. 329.

tartották elsődlegesnek, az olasz nyelv nagyszótárában a XV–XVI. század fordulójától adatolva azt találjuk, hogy a *diario* „időrendbe szedett napi feljegyzések gyűjteménye, amelyben kiemelkedő politikai, társadalmi, gazdasági tényeket, tudományos, orvosi jellegű megfigyeléseket jegyeznek fel”.⁴⁶⁹ Ehhez képest csak második jelentés a magánjellegű feljegyzések gyűjteménye. És valóban, a legtöbb Sanudo-korabeli napló még csak nyomokban tartalmazott személyes bejegyzéseket,⁴⁷⁰ így érthető, hogy több modern kutató szerint a mai értelemben vett naplók a korszakban még nem is léteztek.⁴⁷¹ Ezt a nézetet megfontolva talán tudatosabb lenne efemeridákként beszélni ezekről a művekről,⁴⁷² de az egyszerűség kedvéért a disszertációban kitarok a tágan értelmezett napló megjelölés használata mellett.

A napi gyakorisággal készülő feljegyzésekre alapuló művek nem tartoznak a történetírás leggyakoribb termékei közé, ugyanakkor nem példa nélküliek. Csekély számukat részben a töredékességük magyarázza, amelyet a szűk, napi periódusú mikrostruktúra okoz. A naplóírás ritmusa lehetővé teszi ugyan az események egyidejű lejegyzését, ezzel „mimetikus előnyre” tesz szert a retrospektív nézőpontú műfajokkal szemben, viszont ugyanebből fakadóan „hermeneutikai hátrányt” is szenved.⁴⁷³ A naplóíró előtt ugyanis még ismeretlen a leírt események végkimenetele, ez pedig megakadályozza, hogy összefoglaló nézőpontot alakítson ki, lezárjon egy eseménysort.⁴⁷⁴ Ugyanakkor „sűrűségével és változatosságával a történelmi napló tükrözi magának a történelemnek az összetettségét, és ezáltal túllép a hagyományos történetírás szűk, elitista megközelítésén.”⁴⁷⁵

Sanudo naplójának igen távoli rokonának tekinthető a *Tevékenységek és tétlenségek naplója*, amelyet mandarin tudósok állítottak össze a Kínai Birodalom Történetírói Irodájában.⁴⁷⁶ Ebben naponta rögzítették a kormányzat működését, és ebből szerkesztették krónika formába a *Igazolt hitelű feljegyzések* címen futó historiográfiai sorozatot.⁴⁷⁷ Ha erőltetettnek is tűnik a távoli párhuzam, több jelentős érintkezési pont és különbség emelkedik ki a kapcsán. A kínai példa rámutat arra, hogy ebben a műfajban általában nem önszántukból alkotnak az emberek, és hogy rendszerint később szerkesztendő művek előmunkálataiként készülnek.⁴⁷⁸ Sanudo, bár belső indíttatásból kezdett a napló vezetésébe, saját feljegyzései

⁴⁶⁹ Lásd: GDLI, idézi CRIFÒ 2016, p. 41.

⁴⁷⁰ A Christiane Neerfeld által vizsgált négy naplóíró közül csak kettő, Girolamo Priuli és Marin Sanudo, vö. NEERFELD 2006, pp. 117–120.

⁴⁷¹ Vö. ÉLES 1993, p. 69, Z. VARGA 2020, p. 340.

⁴⁷² Lásd: BREISACH 2004, p. 103.

⁴⁷³ Lásd: Z. VARGA 2020, p. 331.

⁴⁷⁴ Vö. GÖRÖMBEI 1993, p. 56, Ralph-Rainer WUTHENOW nyomán NEERFELD 2006, p. 3.

⁴⁷⁵ Lásd: FINLAY 1980, p. 594.

⁴⁷⁶ A kínai párhuzamot felveti FINLAY 1980, p. 586.

⁴⁷⁷ Lásd: LIEN-SHENG 1961, pp. 45–46.

⁴⁷⁸ Lásd: VERES 1993, p. 46

szerint eredetileg anyaggyűjtési céllal állította össze a *Diarii*, csak idővel belátta a feldolgozás lehetetlenségét, egyrészt a felhalmozott anyag mennyisége, másrészt az eseményektől szükséges távolságtartás hiánya miatt. A *Tevékenységek és tétlenségek naplójába* foglalt adatok természetéből fakadóan Kínában csak feljogosított személyek forgathatták ezeket a feljegyzéseket, ugyanígy életében maga Sanudo, halála után pedig a Tízek tanácsa is gondoskodott a *Diarii* avatatlan szemektől való védelméről. Érdeemes végül megjegyezni, hogy a kínai Történetírói Irodában hivatalos és másodpéldányban is elkészültek ezek az alaplóművek, és Sanudo kéziratáról is készült másodpéldány, amikor az utolsó velencei hivatalos történetírót megbízták a *Diarii* lemásolásával.

Természetesen nem kell Kínáig menni a naplószerű munkákért, közelebbi példa az *Egy Párizsi Polgár naplója* című anonim szöveg, amely bő száz évvel Sanudo előtt, a *Diarii*hoz hasonló időintervallumban keletkezett, de ahhoz képest jóval szerényebb méretben.⁴⁷⁹ Ennek egyik oka, hogy szerzője szűkebb optikát választott az összeállítás során, bár Párizs Velencéhez hasonlóan jelentős központ volt, a befoglalt hírek, bejegyzések gyűjtőköre ritkán haladta meg a város 80 km-es körzetét, a Francia Királyság és Európa határait pedig csak elvétve lépte át.⁴⁸⁰ A párizsi polgár munkamódszere abban is eltér Sanudóétól, hogy az események és a feljegyzésük között jelentős, akár hónapnyi időbeli eltérések is mutatkoznak, amelyek nem magyarázhatók a hírek terjedési idejével.⁴⁸¹ Ennek köszönhetően az ismeretlen szerző össze tudott kapcsolni bizonyos eseménysorokat, amelyre Sanudo nem volt képes.

Itáliában sem példa nélküli a napló formájú történetírás, ám ezek méretükben sosem érték el Sanudo gyűjtőmunkáját, illetve a napi tagoltság inkább az adatok pontosságának köszönhető – ahogy a párizsi napló esetében is –, nem az összeállítás ütemének, jó példa erre Bernardino Zambotti ferrarai krónikája.⁴⁸² A napi beosztású művet *Diario ferrarese* címmel a XX. századi szövegkiadó, Giuseppe Pardi látta el, Zambotti népnyelvű címet nem adott írásának, latinul *Sylva chronicarum* címen tervezte átdolgozni. Zambotti és Sanudo munkamódszerének különbsége jól látszik például azon, ahogy a ferrarai szerző elbeszéli Aragóniai Beatrix királyné Magyarországra utazásának megállóját az Este-udvarban: a Ferrara életét felbolygató eseménysoron kívül az 1476. október 14-től 21-ig tartó Zambotti-bejegyzésekben másról nem esik szó.⁴⁸³ Bár Sanudo erről az eseményről nem tudósíthatott,

⁴⁷⁹ Lásd: NOVÁK 1999, pp. 103–104.

⁴⁸⁰ Vö. NOVÁK 1999, pp. 107–108.

⁴⁸¹ Lásd: NOVÁK 1999, p. 106.

⁴⁸² ZAMBOTTI 1900.

⁴⁸³ ZAMBOTTI 1900, pp. 23–24. A mű magyar vonatkozásait és a ferrarai tartózkodás ismertetését lásd SZOVÁK 2018.

hiszen csak tíz éves volt ekkoriban, munkamódszerét tekintve ilyen esetben sem hanyagolta volna el a város más ügyeinek ismertetését – köztörvényes esetek, diplomáciai levelezés stb. Ezt alátámasztja egy másik magyar királyné, Candale-i Anna velencei tartózkodásának Sanudo-féle elbeszélése.⁴⁸⁴ Egyébként Zambotti is alkalmazott Sanudóhoz hasonló kompilatív eljárásokat, másolt vagy összefoglalt hivatalos dokumentumokat, lejegyzett politikai költeményeket is, valamint nála is felmerül a napi feljegyzések későbbi átdolgozásának igénye.

Milánóban Cicco Simonetta⁴⁸⁵ hercegi titkár vezetett 1473-tól naplót,⁴⁸⁶ személye és munkássága több ponton párhuzamba állítható Sanudóval. Egyrészt aktív politikusként műveiben jól megfigyelhető a hozzáférés az elsődleges forrásokhoz,⁴⁸⁷ másrészt ő is beillesztett feltehetően munkához szükséges⁴⁸⁸ vagy megőrzésre méltónak ítélt⁴⁸⁹ listákat. Simonetta naplója ennél nem is nyújt sokkal többet, népnyelvi elbeszélő részeket csak ritkán találni nála.⁴⁹⁰ Viszont a munka napi ritmusa jól láthatóan megvan, amelyet a szerző tartózkodási helyének feljegyzése garantál.⁴⁹¹ A többnyire Velencében tartózkodó – és ezt a látszatot maximálisan fenntartó – Sanudo naplójához képest Cicco Simonetta naplójában ez többletként mutatkozik és a milánói hercegi udvar itineráriumának is tekinthető.

Velencében is több napló született a XVI. század elején, amelynek okát a Köztársaságot érő politikai krízisben kereshetjük elsősorban.⁴⁹² A veszélyes helyzetben elengedhetetlennek tűnt az aktuális katonai, diplomáciai helyzet ismerete, ehhez a napi feljegyzések komoly segítséget jelentettek. A gyakorlati hasznon kívül pedig a szerzők számára a naplóírás személyes, belső előnyökkel is járt, a krízishelyzet közepette az állandóság képzetét, sőt Sanudo esetében egyfajta kárpótlást kínált a politikai kudarcokért.⁴⁹³ Szerencsésen párosult a naplószerzők vállalkozási kedvéhez az a lehetőség, hogy a város nemesi rétegének tagjai egyre

⁴⁸⁴ Erről bővebben az 5.2.1-es szakaszban.

⁴⁸⁵ Élt 1410 körülől 1480-ig. Francesco Sforza kancellárjeként kezdte pályafutását, majd a XV. század közepi háborúkban kitüntetve magát Francesco és Galeazzo Maria milánói hercegek kormányzatának támaszaként működött tanácsosként, titkárként. Utóbbi meggyilkolását követően a kis Gian Galeazzo herceg mellett irányította az államot, ám az özvegy hercegné ellenszenvét kivívva kiszorult a hatalomból és Ludovico il Moro rövidesen kivégeztette. Lásd: *Simonetta, Cicco*, ENCIT.

⁴⁸⁶ A Simonetta-napló kiadásából csak az első kettő az *Archivio Storico Lombardo* lapjain közölt részlethez fértem hozzá (SIMONETTA 1950), de a szöveg alapvető jellemzői már ezekből is látszanak. A napló teljes kiadása önállóan 1962-ben jelent meg.

⁴⁸⁷ SIMONETTA 1950, I, pp. 111–112.

⁴⁸⁸ Például a keresztény fejedelmek listája, a körlevelek, esetleg a követek kiküldésének összefogásához: SIMONETTA 1950, I, p. 96.

⁴⁸⁹ Például ékszerék: SIMONETTA 1950, I, pp. 83–84, személyi felsorolás: SIMONETTA 1950, I, pp. 86, 99–100.

⁴⁹⁰ Pl. SIMONETTA 1950, I, p. 83. (1473. január 23.)

⁴⁹¹ Huzamosabban ilyen alapvető feljegyzések olvashatók például SIMONETTA 1950, I, p. 82, SIMONETTA 1950, II, p. 157.)

⁴⁹² Vö. NEERFELD 2006, pp. 111–116, Z. VARGA 2020, p. 335.

⁴⁹³ Vö. NEERFELD 2006, pp. 118–120.

nagyobb mennyiségű információhoz fértek hozzá.⁴⁹⁴ Ezek a naplók továbbra is a politikai helyzetre koncentráltak, nem egyéni sorsokra,⁴⁹⁵ a szerzők egyéni megközelítései mégis engedtek némi teret személyiségük kibontakozásának. A bankár Girolamo Priuli például a gazdasági kérdésekre koncentrált, Pietro Dolfin kereskedelmi érdekeltségei miatt Velence levantei területeire, Marcantonio Michiel a kultúrára és a művészetekre. Sanudo érdeklődését nehéz meghatározni, Andrea Fedi az első tizenhat kötetben a temetések és vallási ceremóniák túlsúlyát érzékeli,⁴⁹⁶ Christiane Neerfeld a városi események, ünnepek és kivégzések iránti érdeklődést emeli ki,⁴⁹⁷ Francesco Crifò pedig a katonai, diplomáciai ügyek iránti figyelmet hangsúlyozza.⁴⁹⁸ A naplók szerkezetét meghatározta az információkhoz való hozzáférés lehetősége, ilyen szempontból egyértelműen Sanudo emelkedik ki, aki a négy szerző közül a legnagyobb mennyiségű hírhez, adathoz jutott hozzá.⁴⁹⁹ A négy velencei naplószerző ismerte, sőt idézte is egymást kölcsönösen, ennek különleges példája Sanudo másfél évnyi időszakról szóló átvétele Dolfin *Annali Venetijéből*, mialatt Veronában viselt hivatalt.⁵⁰⁰

A valóban napi szintű írás csak lassan alakult ki mind a négy naplóírónál, de Priulinál és Sanudónál gördülékeny átállás figyelhető meg a krónikás, visszatekintő elbeszélés és a tényleg naponta keletkezett feljegyzések között. Dolfinnál három szakasz különíthető el az *Annali Venetiben*, a mű első két könyve a velencei őstörténetet tárgyalja a Velencében bevett kompilációs gyakorlat szerint, majd a harmadik könyv immáron saját emlékekre alapozva „napi krónika” formájában született, végül a negyedik könyv készült valódi naplóként.⁵⁰¹ A munkamódszer és rendszeresség változásai a naplószerzők motivációjáról is árulkodnak. Girolamo Priuli például 1509-től ír naponta, vagyis az agnadellói vereség rázta fel annyira, hogy intenzívebben lásson a történetek dokumentálásához.⁵⁰² Hasonló jelenség figyelhető meg ugyanebben az időszakban Sanudo naplójában is, hirtelen sokkal nagyobb mennyiségű anyagot halmoz fel, mint addig bármikor. Szükségszerűen pontatlan, módszertanilag megkérdőjelezhető, ám egy ilyen méretű naplónál mégis jelzésértékű adat az egy nap alatt keletkezett szöveg átlagos mennyisége, amely az első kötetben nem éri el az 1,2-es értéket

⁴⁹⁴ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 37.

⁴⁹⁵ Vö. NEERFELD 2006, pp. 199–208.

⁴⁹⁶ Vö. FEDI 1994, pp. 88–104.

⁴⁹⁷ Lásd: NEERFELD 2006, p. 129.

⁴⁹⁸ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 40.

⁴⁹⁹ Lásd: NEERFELD 2006, pp. 106–107.

⁵⁰⁰ Erről bővebben az 2.2-es és az 5.2-es alfejezetekben.

⁵⁰¹ A kompilált részeket Pietro Dolfin apja, Giorgio *Cronicha de la nobel città de Venetia et de la sua provintia et destretto* című műve alapján írta, vö. NEERFELD 2006, pp. 74–83.

⁵⁰² Vö. NEERFELD 2006, p. 113.

(hasábnyi szöveg/nap), a zonchiói tengeri ütközet évében (1499) először ugrik napi négy hasáb fölé, majd újra visszaesik. Az agnadellói csata időszakában ez az érték 4,75 fölé emelkedik.⁵⁰³

A *Diariit* először hungarika-szempontról kiaknázó Wenzel Gusztáv szöveggyűjteményének címében szereplő 'világkrónika'⁵⁰⁴ szó további műfaji vizsgálatok lehetőségét veti fel – és nem haszontalanul. A besorolás kézenfekvő, hiszen Sanudo érdeklődése valóban kiterjedt az egész világ híreire, ezt ő is tudatosította magában:

... úgy tűnt számomra [hasznosnak], ha belépek a [Bölcsek] tanácsába, hogy megtudjam a dolgok valóját, melyek úgy Itáliában, mint a világban történnek.⁵⁰⁵

Kortársai is ugyanilyen szellemben buzdították, amelyet a harmincnegyedik kötet elején modoros *ars poeticá*ban örökített meg Sanudo:

Marin, ne csüggedj, kövesd a megkezdett utat, hiszen [ismered a mondást:] *asszonyt és hivatalt az ég biz rád*, haladj tovább Itália és a világ eseményeinek megírásával, mert látod, nagy dolgok készülnek a kereszténység ellen, ha az nem fog össze! A Török elfoglalta Rodoszt, amelyet sem apja, sem nagyapja nem tudott megszerezni, elfoglalta Nándorfehérvárat Magyarországon, félelmetes úr!⁵⁰⁶

A világkrónika az ókor óta szerepel a történetírási műfajok közt, amikor még lehetségesnek tűnt az ismert világ (a Mediterráneum) egységes történetének megírása. Emellett a különböző kultúrák időszámításainak egyeztetésére is szükség volt, amelyet például Kasztór is elvégzett *Khronika* című munkájában, amelyben az asszírok korától Kr. e. 60-ig dolgozta föl a történelmet. A műfajt a kereszténység is átvette, Eusebiosz Kasztórt alapul véve folytatta az uralkodói listákat, kronológiai adatokat, ezeket pedig olyan jelentős dokumentumok másolataival is kiegészítette, amelyek másként nem maradtak volna fent.⁵⁰⁷ Eusebiosz munkássága határozta meg a későantik és középkori világkrónikák időrendjét, követőinek már csak az adatok pontosításával kellett foglalkozniuk. A világkrónikák a Karoling-dinasztia és a Frank Birodalom hanyatlásával újra népszerűsége tettek szert, mert a folytonosság illúzióját

⁵⁰³ A *Diariit* illető pontosabb adatok a 4.3-as alfejezetben.

⁵⁰⁴ Ezzel Wenzel nem egyedülálló a nemzetközi Sanudo-kutatásban sem, Giuseppe De Leva is *cronaca universale*ként határozza meg a *Diariit*, lásd DE LEVA 1888, p. 113.

⁵⁰⁵ *Diarii* 2/5: „parmi [...] io nel collegio intrare [...] per chiarirme di la verità di le cosse, che tunc per la Italia, e non mancho per il mondo, si tramava.”

⁵⁰⁶ *Diarii* 34/7: „Marin non ti smarir, seguita pur il principiato camino, perchè moglie e magistrato dal ciel è destinato; va drio a scriver li successi de Italia e dil mondo; poichè tu vedi prepararsi gran cosse contro la Christianità, se quella non si unisse insieme. Il Turcho à auto Rhodi, che 'l padre nè l'avo mai potè aquistarlo; ha auto Belgrado in Hongaria, è Signor tremendo.”

⁵⁰⁷ A történetírásban már korábban is előfordult a dokumentumok használata, például Josephus Flaviusnál, lásd BREISACH 2004, p. 87.

nyújtották a nehéz időkben, például a *translatio imperii* jelenség magyarázatával. A X. században, a Német-római Birodalom I. Ottó alatt virágzó periódusában újra nagyobb számban születtek világkrónikák, de a szerzők saját szempontjai miatt már nem érvényesült bennük az egyetemesség igénye, egyre inkább csak a német területekre koncentráltak. A középkorban ennek a műfajnak elengedhetetlen részét képezte a világ teremtésétől kezdődő, bibliai és korai egyháztörténeti első szakasz, majd a kortárs események közül rögzítettek időjárási jelenségeket, ünnepeket, háborúkat, mondhatni „Isten világának csodálatos panorámáját”.⁵⁰⁸ Mindehhez továbbra is alkalomszerűen járultak dokumentumok másolatai, például a gembloux-i Sigebert *Chronographiájának* esetében.⁵⁰⁹ A világkrónikák egészen az ősnymtatványok koráig a történetírás szerves részei maradtak, és olyan bestsellerekként latinul és népnyelven is megjelentek, mint Hartmann Schedel számos fametszettel díszített nürnbergi krónikája,⁵¹⁰ vagy Giacomo Filippo Foresti *Supplementum chronicarum* című műve, amely 1483-tól több kiadásban megjelent.⁵¹¹

Sanudo naplója több módszertani hasonlóságot mutat ezekkel a krónikákkal (dokumentumok használata, egyszerű stílus), de nem a világ teremtésénél kezdi az elbeszélést, a világkrónikákban bevett értelmező sémák és minták nem jelennek meg benne. Jogosan vonható viszont némi párhuzam az említett, egyre inkább a birodalom történelmére koncentráló X. század utáni német világkrónikákkal, mert bár Sanudo érdeklődésének középpontjában a Velencei Köztársaság története áll, a feljebb idézett biztatásban még érződik a törökkel szembeszálló keresztény világ egyetemességének tudata.

4.2. Motivációk és célok

A XV–XVI. század fordulóján Velencében virágzó történetírói aktivitás közepette⁵¹² nem csodálkozhatunk azon, hogy Marin Sanudo is efféle tevékenységbe kezdett. A számos kortárs és nem sokkal korábban élt történetíró közül szellemi elődjének Bernardo Giustiniant és Flavio Biondot tekinthetjük, az előbbitől a régi és kortárs iratok, valamint a tárgyi emlékek iránti figyelmet,⁵¹³ utóbbtól az egyszerű kifejezésmódot vette át.⁵¹⁴ Sanudo írói motivációi

⁵⁰⁸ BREISACH 2004, p. 129.

⁵⁰⁹ A fenti átfogó ismertetés alapja BREISACH 2004, pp. 67–132.

⁵¹⁰ Első latin kiadása: Hartmann SCHEDEL, *Liber chronicarum* (1493), GW M40784. Első német kiadása: Hartmann SCHEDEL, *Das Buch der Chroniken* (1493), GW M40769.

⁵¹¹ Utóbbi Beatrix magyar királynéval összefüggésben említi JÁSZAY 1990, pp. 72–73. Első latin kiadása: Giacomo Filippo FORESTI, *Supplementum chronicarum* (1483), GW M10969. Első itáliai népnyelvű kiadása: Giacomo Filippo FORESTI, *Cronicha de tuto el mondo vulgare* (1491), GW M10976.

⁵¹² Erre lásd az 1.2-es alfejezetet.

⁵¹³ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 39.

⁵¹⁴ Lásd: COZZI 1968, pp. 305–306.

között idealista és nagyon is kézzelfogható okokat egyaránt találunk. Az előbbiek között megtaláljuk a *Diarii* bevezetőjében megfogalmazott és a szövegben is gyakran visszaköszönő megőrzés szándéka és az isteni elhivatottság⁵¹⁵ mellett még Sanudo saját magára vonatkoztatott olyan közmondásos bölcsességeit is, mint hogy „az asszonyt és a hivatást az ég határozza meg”.⁵¹⁶ A konkrét okok után kutatva meg kell vizsgálni a társadalmi és történelmi környezetet, amelyben a *Diarii* (és Sanudo többi műve) megszületett. A történelmi környezetből a Velencei Köztársaság előtt álló külpolitikai kihívásokat kell kiemelni, mint a történet- és naplólírás kiváltó okait. Magától értetődő, hogy a harci események a történetírók tollára kíváncsoznak, a zonchióihoz, vagy az agnadellóihoz fogható megalázó vereségek pedig mélyen sértették a velenceiek önérzetét, ezek mind hozzájárulhattak a kortörténetírás felvirágzásához. Ezzel egybevégt Sanudo a *Diarii* első kötetében kitűzött célja, hogy addig folytatja a naplót, míg a francia uralom véget nem ér Nápolyban,⁵¹⁷ de a folytatásból bebizonyosodik, hogy nem tudta elhatárolni a háború igazi végét. Továbbá a folyamatosan változó háborús helyzetekben és szövetségi kapcsolatokban elengedhetetlen volt az aktuális viszonyok ismerete, ehhez is segíthettek a feljegyzések.⁵¹⁸

A társadalmi szempontok közül a velencei ifjú nemesek nevelésének szándéka emelkedik ki Sanudo mozgatórugójaként, ezt már a *Cronachettában* megfogalmazta:

... néhány nap alatt össze akartam szedni, ami tudnivalónak tűnt egyrészt a mi patríciusainknak, másrészt a külföldieknek...⁵¹⁹

A széleskörű ismeretterjesztés összhangban állt Sanudo politikai elveivel, konkrétan a szegényebb nemesek támogatásával és felemelésével,⁵²⁰ ugyanakkor ez a törekvés a velencei történetírásban toposszá vált a XIV. század óta.⁵²¹ A naplószerző módszertanként az események részletekbe menő bemutatását határozta meg, hogy ezzel segítse a történelem ok-okozati összefüggéseinek megértését. Ez egybevégt a historiográfiai munkáról alkotott képével, mely szerint a történetírás az élet objektív tükré.⁵²² A feltételezett tanítványoknak a változatos témákkal is igyekezett kedvében járni.⁵²³ Mindezek ellenére Sanudo tanítására nem volt

⁵¹⁵ *Diarii* 29/255.

⁵¹⁶ *Diarii* 34/7: „moglie e magistrato dal ciel è destinato.”

⁵¹⁷ *Diarii* 1/5–6.

⁵¹⁸ Vö. NEERFELD 2006, pp. 111–117.

⁵¹⁹ *Cronachetta* 1980, p. 5: „ho voluto in brevissimi zorni metter a uno quelli mi è parso necessario da dover sapere si da patritii nostri qual da forestieri.”

⁵²⁰ Vö. COZZI 1968, pp. 306–307, *Diarii* 27/5.

⁵²¹ Lásd: NEERFELD 2006, p. 209–211.

⁵²² Lásd: COZZI 1968, pp. 306–307.

⁵²³ Lásd: NEERFELD 2006, p. 128.

fogadókészség,⁵²⁴ de már a *Cronachetta*-idézetből látszik, hogy felismert egy másik célcsoportot, a lagúnák városa iránt érdeklődő idegeneket.⁵²⁵

Sanudo nyelvválasztása szervesen illeszkedik motivációihoz, a közérthetőséget – melynek példájaként az egyszerű latin nyelven fogalmazó Flavio Biondo állhatott a naplószerző előtt – a népnyelv használata biztosítja. Sanudo ilyen irányú nézeteinek egyik Giovanni Malipieróhoz címzett levelében is hangot adott egy klasszikus auktoroktól vett kivonatgyűjteménnyel kapcsolatban: „nemcsak a képzeteknek, hanem az egyszerűbbeknek is meg kellene érteniük”.⁵²⁶ Ugyanezt fejti ki kisebb művei ajánlásaiban is a naplószerző, a *Spedizione* és a *Cronachetta*⁵²⁷ elején is szinte ugyanazokkal a szavakkal: „hogy a műveltek és a műveletlenek is elolvashassák és megérthessék [a műveit], mert jobb a mindenségért fáradozni, mint a ritka kevesekért”.⁵²⁸ A népnyelv választása továbbá a megbízhatóság és az autenticitás bizonyítéka is.⁵²⁹ Sanudo forrásainak nyelvével is indokolja művei nyelvhasználatát:

Népnyelven akartam megírni ezt [a *Diarii*] megfontolván, hogy Titus Livius, aki a rómaiak *Tizedeit* írta, azt az ősi római krónikákból alkotta meg, az arezzói Leonardo [Bruni] népnyelven írta meg Firenze *Históriáját* és egy bizonyos Giovanni Villanitól szedte, aki nyers toszkán nyelven írt, Bernardino Corio Milánó *Históriáját* népnyelven írta meg, a tekintetes Bernardo Giustinian mester, aki 1400-ig írt latinul, a mi régi [latin nyelvű] krónikáinkból dolgozott. Én tehát a magamét a történetek[hírei]ből alkottam meg, amelyek naponta jönnek...⁵³⁰

Meg kell jegyezni végül, hogy Angela Caracciolo Aricò szerint Sanudo nyelvtudása nem volt elégséges az összegyűjtött anyag latinul megfogalmazásához, tehát nem választásról, inkább kényszerpályáról van szó.⁵³¹ Bár Gaetano Cozzi Merula-tanítványként nem vonta kétségbe Sanudo latin nyelvi képességeit,⁵³² továbbá Andrea Fedi is megvédte ezügyben a

⁵²⁴ Lásd: NEERFELD 2006, p. 219.

⁵²⁵ Vö. *Cronachetta* 1980, pp. XXV–XXVII.

⁵²⁶ BERCHET 1902, p. 39: „Non solum li disciplinati ma li rudi item la doverano pigliare”.

⁵²⁷ *Cronachetta* 1980, p. 5: „acciò dotti, et indotti la possino leggere et intendere.”

⁵²⁸ *Spedizione*, p. 17: „acciò tutti, dotti et indotti, la possino leggere et intendere, perchè molto meglio è faticarsi per l’università che per rari e pochi.”

⁵²⁹ Lásd: NEERFELD 2006, pp. 209–210, TOMASIN 2010, p. 69.

⁵³⁰ BETTIO 1828, p. 13: „L’ho voluta scrivere volgare considerando, che Tito Livio che scrisse le Deche dei Romani trasse queste da Cronache antiche di Roma, Leonardo Aretino scrisse volgare la Istoria di Firenze e trasse da un Giovanni Villani, il quale scrisse in lingua rozza toscana, Bernardino Corio ha scritto la Istoria di Milano in volgare, il chiarissimo Messer Bernardo Giustinian, che scrisse sino al 1400 latinamente trasse da nostre Cronache vecchie. Quindi ho tratto la mia dalle occorrenze, che per giornata venivano...”.

⁵³¹ Lásd: CARACCILO ARICÒ 1990, p. 32.

⁵³² Lásd: COZZI 1968, pp. 305–306.

naplószerzőt, ez a magyarázat sem vehető el, akár finomabb megfogalmazásban, az öregeddel összefüggésbe hozva, ahogy Francesco Crifò teszi.⁵³³

Tekintve, hogy Sanudo ennyire a széles nyilvánosságnak szánta műveit, érdemes áttekinteni, hogy kikre számíthatott a befogadó oldalon. A kortársakban Sanudo felismerte a hírek iránti növekvő érdeklődést,⁵³⁴ amelyre végül az *avvisók* és később az újságok feleltek.⁵³⁵ Viszont sosem tudta eléjük tárnai az összegyűjtött anyagot, és mire az átdolgozással végzett volna, a hírek már régen aktualitásukat veszítették volna. A *Diarii* egyedüli haszonélvezője így maga a szerző maradt, de Christiane Neerfeld vizsgálatai szerint – aki négy kortárs naplóíró esetében is vizsgálta a szerző mint közönség kérdéskörét – maguk a naplóírók, így Sanudo is közönségnek tekintendő. A személyes indulatok – politikai kudarcok, háborús aggodalmak – levezetésére is alkalmas volt, hogy ezeket kiírta magából Sanudo, a sikertelen karrier helyett egyfajta kompenzációként működött a *Diarii*, ez abból is érződik, hogy úgy lett egyre igényesebb a napló, ahogyan foglalkoztak a szerző lehetőségei.⁵³⁶ Szintén kárpótlásul, az elmaradt elismerés helyetti önigazolásként szolgáltak a naplószerző tervezett beszédeinek, felszólalásainak, politikai aktivitásának vissza-visszatérő felsorolásai, amelyek az egyetlen lehetséges külső közönség, az utókor szemében domboríthatják ki erényeit.⁵³⁷

4.3. Szerkezet és szövegfolyam

Adsit omnipotens Deus

*Marini Sanuti Leonardi filii patricii Veneti de successu rerum Italie anno Domini 1496,
ducante Augustino Barbadico Venetorum principe incipit*

*Liber primus*⁵³⁸

Az Úr 1496. évében – olvasható a *Diarii* első kötetének első oldalán. Ahogy a VIII. Károly itáliai hadjáratáról szóló Sanudo-mű ismertetése kapcsán már utaltam rá, átfedés figyelhető meg a *Spedizione* vége és a *Diarii* eleje között, ezért a Sanudóval foglalkozó szakirodalomban azt gyakran a naplóisorozat közvetlen előzményének tekintik.⁵³⁹ Gaetano Cozzi ennél árnyaltabban fogalmazza meg a két mű kapcsolatát, a *Diarii* elejét a *Spedizione* feldolgozásaként értelmezi, és e módszer miatt a naplóisorozat legélvezetesebb, legjobban

⁵³³ Lásd: CRIFÒ 2016, pp. 233–234.

⁵³⁴ Lásd: Cronachetta 1980, pp. XVIII–XIX.

⁵³⁵ Lásd az 5.4-es alfejezetben.

⁵³⁶ NEERFELD 2006, pp. 118–119.

⁵³⁷ Vö. NEERFELD 2006, pp. 121–122.

⁵³⁸ Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII, 228 (=9215), fol. 1r, saját átírás.

⁵³⁹ Lásd: FINLAY 1980, p. 590, NEERFELD 2006, p. 34.

megírt részének tartja az első kötetet.⁵⁴⁰ Éppen az átdolgozásból fakadóan eleinte még nem is tűnik naplószerűnek a mű, mikrostrukturálisan az első kötetet még címsorok, rubrikák tagolják, amelyekhez havonta társulnak az összegyűjtött elsődleges források másolatai és összefoglalásai,⁵⁴¹ amelyek a szöveg túlnyomó részét alkotják.⁵⁴²

A mű efemer jelleget először a második kötet elején, 1498 októberében ölt, amikor Sanudo, *savio agli ordiniként* felismeri, hogy ebben a minőségében sokkal több információhoz fér hozzá, mint korábban. Így annak ellenére, hogy szeptember végével abba akarta hagyni az írást,⁵⁴³ sokkal intenzívebben, naponta kezdi feljegyzéseit vezetni, és már az átdolgozásra, összefoglalásra sincs ideje. Viszont az immáron naponta beillesztett dokumentummásolatok és a politikai értesülések mellett megjelennek a naplószerző személyes megjegyzései⁵⁴⁴ valamint bűnügyi, vallásos, társadalmi és önéletrajzi jellegű kitérői, amelyek gazdagítják, egyedivé teszik a gyűjteményt.⁵⁴⁵ Ekkor alakul ki a napló makrostrukturája is, amely a velencei időszámítás éveire,⁵⁴⁶ illetve az eseményekben, híryanagyokban gazdagabb időszakokban a tisztviselői hivatalviselések féléveire igazodik. Makrostrukturaként nem egyszerűen a gazdaságosság és az ergonómiai megfontolások szerint beosztott kötetekről van szó, Sanudo gyakran bevezetőkkel látta el az egyes fólíánsokat, amelyekben összefoglalta az addigi munkásságát, vagy motivációiról vallott.

1498-tól kezdve tehát aránylag folyamatos a *Diarii* összeállítása, a bejegyzések naponta vezetését – illetve annak látszatát – Sanudo mindenáron fenntartja. Ha kell, más naplójához folyamodik, mint veronai tartózkodása alatt, de az anyaggyűjtés látszólag folyamatos, csak néhány olyan nap van – jellemzően már a naplószerző öregkorában –, amelyről nem maradt fenn semmilyen bejegyzés.⁵⁴⁷ Ettől még érezhető a munkatempóban, lelkesedésben változások, amelyek részben történelmi, részben magánéleti okokra vezethetők vissza. 1504 márciusában, hatodik *savio agli ordiniként* töltött féléve után Sanudo kijelenti:

⁵⁴⁰ Vö. COZZI 1968, pp. 309–314.

⁵⁴¹ NEERFELD 2006, pp. 36–37.

⁵⁴² CRIFÒ 2016, pp. 44–46.

⁵⁴³ Vö. *Diarii* 1/1114, idézi NEERFELD 2006, p. 37.

⁵⁴⁴ Lásd: NEERFELD 2006, p. 37.

⁵⁴⁵ Vö. CRIFÒ 2016, pp. 44–46.

⁵⁴⁶ A legendák az első velencei kőépület, a San Giacomo di Rialto templom építését 421. március 25-höz kötik, amely a város alapításának egyik szimbolikus napja, ezért *more Veneto* március elsejétől számolják az éveket, vö. DA MOSTO 1937, p. 3, ZORZI 2021, pp. 46–49.

⁵⁴⁷ Pl. 1529. március 31, 1531. április 14, 1532. március 26–31.

„Eleget tettem a köz javára, és mindazt, amit láttam, és amiről értesültem, lejegyeztem, innentől kezdve nyugalmam lesz, és azzal fogok foglalkozni, ahogy mondják, nincs jobb, mint jól élni és örvendezni.”⁵⁴⁸

Április elsején, ahogy ezt már a hatodik kötet elejére illesztett bevezetőben olvashatjuk, mégis folytatja a munkát, mert úgy érzi, nem kerül nagy fáradságába, illetve még bízik benne, hogy egyszer, „ha Isten megtart addig, átdolgozom egy másik, rövid históriává, eltávolítva a fölösleges részeket”.⁵⁴⁹ Viszont ekkortól kezdve jelentősen visszaesik a *Diarii*ba gyűjtött anyag mennyisége részben a családi palotát érintő testvéri viszály és részben Sanudo házasságkötése miatt.⁵⁵⁰ Sanudo anyaggyűjtésének csökkenő tendenciáját az agnadellói vereség törte meg,⁵⁵¹ 1509-től ugrásszerűen megnő a naplóba foglalt anyag mennyisége, 1522 elejéig bőven havi húsz fólió fölött van. Ehhez hozzájárult, hogy 1515 augusztusában Sanudo engedélyt kapott a Tízek tanácsától, hogy betekintést nyerhessen a fontos dokumentumokba.⁵⁵² Az 1520-as évek elejétől azonban egyre többször olvashatók elbizonytalanodások az öregedő Sanudo naplórírásra vonatkozó metabejegyzéseiben, melyek azonban sosem járnak a gyűjtőmunka befejezésével. Az 1520. márciusi bejegyzések élén akár önálló naplókötet elejére is méltó bevezetőt olvasunk. Ebben arról vall Sanudo, hogy megöregedve, díjazatlanul már felhagyna a munkával, de mások kérésére még folytatja azt az aktuális dózse (Leonardo Loredan) életének végéig azzal a malíciózus reménnyel, hogy „nemcsak a [dózse] fiai azok, akik mondják, hogy már nem tart ki sokáig öfensége ebben az életben”.⁵⁵³ Loredan halálára valóban nem kellett sokat várni, de ez mégsem hozta el a nyugalmat Sanudónak, akit 1521. augusztusban a frissen megválasztott Antonio Grimani dózse kért fel a munka folytatására. Az államfői felkérés minden bizonnyal a jutalom reményét is felébresztette a naplószerzőben, akit az oszmánok Rodosz elleni készülődése, a háború előszele is az írásra serkentett.⁵⁵⁴ 1522 márciusának elején az 1520-as siralmakhoz hasonló és a politikai kudarcokkal kiegészített lamentáció után az 1521-es háborús motivációt idéző, ezúttal a lombardiai zavargásokra hivatkozó indoklással folytatja a munkát

⁵⁴⁸ *Diarii* 5/1066: „Ho posto assa’ parte tutte a beneficio publico, e tutto quel ho visto e inteso ho notado, et cussi di qui indriedo arò quiete e atenderò a quello dice: nil melius est quam bene vivere et laetari.”

⁵⁴⁹ *Diarii* 6/5: „si Dio mi darà vita, le redurò in altra ystoria, et im brevità, abscondendo molte cosse superfle (!).”

⁵⁵⁰ FINLAY 1980, p. 591: „and the Diary shrank from an average of 274 pages a month in 1501 to an average of only thirty-two in 1507”. Finlay számadatai értelmezhetetlenek, önmagában a szöveg oldalban számítása is pontatlan, és akár a kézirat fóliószám-átlagának (19,75) kétszeresét veszem, akár a kiadás hasábszám-átlagának (49,75) felét, meg sem közelíti a Finlay által megadott 1501-es értéket. Bár számadatai érthetetlenek, a megállapítással nem szállok vitába, mert látszik, hogy az 1501 eleji havi 40–60 fólióról 1507 elejére tucatnyira csökken a havi szövegmenyiség. (A mélypont 1503. július, 2 fólió, lásd az F.2-es függelékben.)

⁵⁵¹ *Diarii* 8/5–6.

⁵⁵² Erről bővebben az 5.3-as alfejezetben.

⁵⁵³ *Diarii* 28/309: „...non solum da’ soi figlioli che dicono non molto tempo poter durar Soa Serenità in la presente vita...”, idézi NEERFELD 2006, p. 37.

⁵⁵⁴ *Diarii* 31/7.

Sanudo,⁵⁵⁵ bár érezhetően megcsappant munkakedvvel, korábbi tempóját csak 1523 elején veszi fel. 1530 szeptemberétől újra erősen csökkenő tendencia figyelhető meg, amelyet utolsó löketként a rákövetkező szeptemberben megítélt életjáradék tört meg, amely biztosította a napló végéig az átlag ötven fólió szöveget.

A szöveg mennyiségének fólióban számolt adatait tovább árnyalják Francesco Crifò számításai, aki a nyelvészeti kutatómunkájához kiválasztott hat szövegmintára⁵⁵⁶ a szavak számát is kigyűjtötte:⁵⁵⁷

Dátum	Fóliószám (A)	Az első 6 szöveggel teleírt oldalon található szavak száma (B)	Becsült szómenyiség (2A/6)*B
1496. nov.	11	2600	9500
1502. máj.–jún.	5+6	3200	5000+6000
1503. márc.	+54		+58 000
1511. márc.–ápr.	46+35	3300	50 000+38 000
1517. aug.	54	2600	47 000
1525. feb.	107	3100	110 000
1533. szept.	31	6100	71 000

Ezekon az adatokon is jól látszik a veronai tartózkodás alatti visszaesés és a munka 1520-as évek közepe táján kulminálása, majd hanyatlása, tehát a korábban megadott fóliószámok nem csupán a betűméret változását, a tervezett másolatoknak kihagyott üres felületeket, netalán a beillesztett nyomtatványok üres verzóit takarják.

A *Diarii* folytatásának kérdése mellett a historiává átdolgozás terve is vissza-visszatér Sanudo szövegében, bár visszatekintve a terv már képességeiből fakadóan kudarcra volt ítélve. Christiane Neerfeld szerint a *Vite* és a *Spedizione* minősége is bizonyítja, hogy Sanudo képtelen volt az összegyűjtött anyag szelektálására,⁵⁵⁸ Robert Finlay pedig még ennél is súlyosabb hibának tartja, hogy a naplószerző nem tudott rendet teremteni a forrásai közt, és hogy nem tudta felismerni a lejegyzett események mintázatait.⁵⁵⁹ Ugyanakkor méltatlan lenne ezért elítélni Sanudót, Finlay szerint ilyen anyagmennyiségből nála ügyesebb történétírók sem tudtak volna kidolgozott munkát alkotni,⁵⁶⁰ illetve az események sodrában az összefoglaláshoz szükséges érzelmi eltávolodás sem volt lehetséges a naplószerzők – Sanudo mellett Priuli – számára.⁵⁶¹ Sanudo úgy lát munkához az első kötet bevezetője szerint, hogy megígéri „az

⁵⁵⁵ *Diarii* 33/5–6, idézi NEERFELD 2006, p. 37.

⁵⁵⁶ Lásd: CRIFÒ 2016, pp. 75–78.

⁵⁵⁷ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 238.

⁵⁵⁸ Lásd: NEERFELD 2006, p. 216.

⁵⁵⁹ Lásd: FINLAY 1980, p. 587.

⁵⁶⁰ Lásd: FINLAY 1980, p. 597.

⁵⁶¹ Lásd: NEERFELD 2006, p. 213.

olvasóknak, hogy máskor, nyugodtabb időkben, más elbeszélő formában átdolgoz[za] ezt a könyvet, de egyelőre naponként fog[ja] feljegyezni azt, amiről hallani lehet”,⁵⁶² és a későbbiekben többször is olvashatunk tőle ilyen elhatározásokat, illetve az olvasók megszólítását, amely szintén publikumot feltételez.⁵⁶³ Francesco Crifò Sanudo 1524-es metamegjegyzését tekinti az átdolgozásra utaló legutolsó jelnek, amelyben egy határozat szövege kapcsán jegyzi meg, hogy később illeszti be, hogy „ne untassa az *olvasókat*”,⁵⁶⁴ az arra vonatkozó utolsó egyértelmű ígéret pedig egy évvel korábbi.⁵⁶⁵ A naplószerző történetírói végrendeletében is megkülönbözteti a *diariót* és a *historiát*, és saját művét még a dokumentumoknál is fontosabbnak tartja, mert ezzel megspórolta a kancelláriai, levéltári kutatómunkát a történetíróknak.⁵⁶⁶ A vélemény egyfelől nyilvánvaló öngazolás, másfelől a modern történeti tudatosság megjelenése, amelyet az utókor is igazolt például azzal, hogy Francesco Sansovino felhasználta a *Diarii*-t.

A naplóorozat vége felé, az ötvenhatodik kötettől figyelhető meg a másolatok beillesztési ütemének változása. Innentől egyre hosszabb, két, három vagy akár öt napos egységekben is együtt szerepelnek a napi értesülések feljegyzései és a levelek érkezésének regisztrálása, majd az ilyen blokkok után következik a felhalmozódott másolatok sora. A levelek feladóján és dátumán kívül ezeknek a másolatoknak a naplófolyamba illeszkedését az is segíti, hogy Sanudo a *ricevuta*, ’átvétel’ időpontját is feljegyzi. A jelenséget valószínűleg a naplószerző előrehaladott korával lehet összefüggésbe hozni. Ugyancsak az időskor számlájára írhatók a többször beillesztett dokumentummásolatok, amelyek azonosságát – úgy tűnik – Sanudo már nem vette észre. Például az 1529. július 31-i cremai értesülések összefoglalóját⁵⁶⁷ a naplószerző saját kezűleg másolta le két külön szál papírra, majd a naplóba illesztette mindkettőt. Hasonló Gregorio Pizzamano cividalei *provveditore* ugyanezen év július 10-i⁵⁶⁸ és augusztus 3-i,⁵⁶⁹ hungarika szempontból sem teljesen érdektelen leveleinek esete, amikor annyival könnyebben értelmezhető a helyzet, hogy sorrendben az első másolatok a *Diarii* szövegébe simulnak, a későbbiek pedig önálló lapon, a nap végére illesztett terjedelmesebb

⁵⁶² *Diarii* 1/6: „prometendo a li lectori, in altro tempo, havendo più ocio, in altra forma di parlare questo libro da mi sarà ridotto; ma quivi per giornata farò mentione di quello se intendeva”.

⁵⁶³ Pl. *Diarii* 1/547, 2/240, 8/6.

⁵⁶⁴ *Diarii* 36/122: „per non tediar li lectori”, idézi CRIFÒ 2016, pp. 39–40.

⁵⁶⁵ *Diarii* 34/5: „Havendo scripto et composto tanti volumi de la istoria mia [...], opere di grandissima utilità a chi quelle leggeranno [...], e benchè siano libri de grande dyaria, nondimeno reduti in istoria vanno solum in quattro volumi; la qual, se Dio mi presti vita voglio compirla et darla fuori, a notitia et intelligentia de tutti”, idézi NEERFELD 2006, p. 134.

⁵⁶⁶ Lásd: NEERFELD 2006, p. 214.

⁵⁶⁷ *Diarii* 51/228–229 és 233.

⁵⁶⁸ *Diarii* 50/487 és 489.

⁵⁶⁹ *Diarii* 51/263 és 270.

anyagok közt helyezkednek el. Tehát feltehető, hogy Sanudo először egy munkapéldányt készített az eredeti levelekről, majd ezt másolta a napi feljegyzések közé. A munkapéldányok pedig ezekben az esetekben bekerülhettek a még kötetlen kéziratcsomókba, később pedig Sanudo már nem ellenőrizte, hogy mi volt ezekben.

4.4. Gyűjtés és írás

A *Diarii* megalkotásának receptjét Sanudo egy mondatban összefoglalta már a munka kezdetén: „az összeállításban bármely más rendezést elhagyva, a beérkezett legigazabb hírek lesznek leírva”.⁵⁷⁰ Bár a következő fejezetben ki fog derülni, hogy nem csak a legigazabb híreket jegyezte le a naplószerző, a munkamódszer fenti megfogalmazása első közelítésként elfogadható. A hamisnak bizonyuló hírek naplóból kigyomlálását elsősorban az lehetetlenítette el, hogy a folytonos másolási munka és a nagy mennyiségű adathalmaz mellett a naplószerzők – nem csak Sanudo – nem tudtak egy-két napnál korábban visszaemlékezni, és az időközben megcáfolt értesüléseket törölni.⁵⁷¹

Sanudo kora reggeltől kivette részét a városi sürgés-forgásból a San Marco és a Rialto negyedekben, figyelt a pletykákra, nézelődött, valamint élénken jegyzetelt a tanácskozásokon, délután pedig visszavonult a naplóíráshoz. A *Diarii*ba illesztett különböző vendégszövegek, elsősorban a hivatalos dokumentumok másolása nehezen tűnik magyarázhatónak ennek a módszernek a fényében, hiszen Sanudo nyilván nem vihette ezeket el a Dózse-palotából. Andrea Fedi két hipotézist is felvet a kérdés megoldására,⁵⁷² vagy már napközben magánál tartotta a kész műnek szánt papírlapokat, vagy munkapéldányokat másolt az eredetiktől, amelyeket aztán még egyszer átírt a *Diarii* tisztázatába. A kutató maga is problematikusnak találja mindkét felvetését, az elsőt a szövegbeli javítások elenyésző száma kérdőjelezi meg, a másodikat pedig az, hogy nem találta efféle munkapéldányok nyomát. Fedi azonban csak az első tizenhat kötetet tekintette át, a kései naplókötetekben többször előforduló szövegrészek ismétlődése viszont megadhatja a hiányzó bizonyítékot a második hipotézisre.⁵⁷³ Ezek közül ugyanis mindegyik Sanudo-autográf, de az egyik rendszerint önálló levélen helyezkedik el, így elválnak a napló főszövegétől. Sőt, egy esetben előfordul, hogy két szöveg egy munkapéldányon helyezkedik el, de a napló főszövegében két külön naphoz kerülnek.⁵⁷⁴ Ugyancsak az átmeneti,

⁵⁷⁰ *Diarii* 1/5: „lassiato ogni altro ordine dil compore, sarà descritte tute le nove verissime venute.”

⁵⁷¹ Lásd: NEERFELD 2006, p. 131.

⁵⁷² Lásd: FEDI 1994, pp. 59–63.

⁵⁷³ Pl. *Diarii* 50/487 és 489, 52/526 és 602, 53/570–571 és 571–572, 54/54 és 63, 114 és 120, 203 és 205, 239 és 242 stb. A dőlttel szedett számok a saját papírlapon, a naplószövegtől elkülönülve elhelyezkedő munkapéldányokat jelölik.

⁵⁷⁴ *Diarii* 54/163, 166 és 168.

piszkozati munkafázisra utalnak kisebb cédulák rövidebb felsorolásokkal, név- és összegjegyzékekkel.⁵⁷⁵

A szövegben fel-feltűnő lakúnak a munka harmadik fázisának kérdését is felvetik, gyakran tátong ugyanis egy-egy névnek,⁵⁷⁶ vagy akár bekezdésnek elegendő űr a *Diarii* kéziratában,⁵⁷⁷ és előfordul teljesen üres lista is.⁵⁷⁸ Ezekhez a szöveghelyekhez a naplószerző később minden bizonnyal visszatért volna, de a felgyülemelő híryanagy itt is ellehetetlenítette az utólagos ellenőrzést, kiegészítést. Erre a szórványosan megmutatkozó utolsó munkafolyamatra példa, hogy 1519 decemberében Sanudo véletlenül a novemberi papírcsomó végére másolta Gregorio Pizzamano cividalei *provveditore* leveleit,⁵⁷⁹ a megfelelő helyre pedig kisebb betűkkel, szemmel láthatóan utólag írta be, hogy az oda tartozó szövegek más helyen vannak.⁵⁸⁰

Sanudo másolatait illetően a szövegkiadók megfigyelései⁵⁸¹ után Gaetano Cozzi végzett összehasonlításokat a velencei levéltárban szórványosan fellelhető kontrollforrásokkal, ezek alapján megállapította, hogy a naplószerző szolgálai hűséggel készítette el a másolatait. Szinte elhanyagolható módosítást jelent a rövidítések feloldása, a levelek szövegében a szerző egyes szám első személyű szövegének harmadik személyűvé átfogalmazása⁵⁸² és a népnyelvű dokumentumok – minden bizonnyal zsigeri – velencei hivatali nyelvre (*veneziano cancelleresco*) átírása.⁵⁸³ A Sanudo-féle kópiák már a kortársak által is elismert megbízhatóságának kézzelfogható példája, hogy amikor a Rialton pusztító 1514. januári tűzvészben megsemmisült az ott települt hivatalok irattára, „amely nagy kár volt a Köztársaságnak, az adósoknak viszont kész aranybánya”,⁵⁸⁴ az elpusztult adójegyzékeket Sanudo néhány évvel azelőtt készült másolataiból tudták pótolni.⁵⁸⁵

A naplóban több helyütt olvashatók retrospektív, nem kortörténeti feljegyzések, például július 1-jén Sanudo több évben is megemlékezik a velenceiek e napon aratott három nagy győzelméről,⁵⁸⁶ vagy egy bizonyos, a XIV. században élt Francesca Martinazzo különleges temetési rendelkezéséről.⁵⁸⁷ Az ilyen kitérők nehezen lettek volna beilleszthetőek a napi politika

⁵⁷⁵ *Diarii* 52/13–14, 681–682 (=foll. 6, 7 és 450).

⁵⁷⁶ Pl. *Diarii* 45/686, Giovanni Battista Bonzagni nevének és kísérete számának üresen hagyott helyek.

⁵⁷⁷ Pl. *Diarii* 43/20, ahol Statileo János felszólalásának összefoglalója kapott volna helyet, *Diarii* 52/64, 56/843.

⁵⁷⁸ *Diarii* 32/463, ahol a rendkívüli adó beszédését felügyelő húsz bölcs (*savi per tansar*) nevei helyett csak a „sier” rövidítésekét találjuk.

⁵⁷⁹ *Diarii* 52/315–316.

⁵⁸⁰ *Diarii* 52/397.

⁵⁸¹ *Diarii* 40/727.

⁵⁸² Ez az eljárás bizonyos esetekben természetesen félreértésekhez vezet, lásd az 5.2-es alfejezetben.

⁵⁸³ Vö. COZZI 1968, pp. 309–314.

⁵⁸⁴ *Diarii* 17/464: „ch’è stà di danno grandissimo a la Republica per li debitori erano per un pozo d’oro”

⁵⁸⁵ *Diarii* 17/527–528, utal rá VIALON-SCHONEVELD 2001, p. 40.

⁵⁸⁶ *Diarii* 48/185, 51/5, 58/387.

⁵⁸⁷ *Diarii* 57/672.

forгатagában, tehát ezek jelenléte erősíti azt az elképzelést, hogy Sanudo a tisztázó munkát koncentráltan, az események sűrűjétől visszavonultan folytatta.

4.5. Nyelv és stílus

A *Diarii* és Marin Sanudo nyelvi környezetét jelentő XV–XVI. század fordulóján használatos velencei népnyelvet (*veneziano*) csak általánosítások és kényszermegoldások árán lehet röviden összefoglalni, holott a Velence esetében hatványozottan igaz, hogy a múlt nyelvi rendszereinek rekonstrukciója nagy elővigyázatosságot kíván.⁵⁸⁸ A *veneziano* gazdag forrásanyaga ugyanis összetett képet mutat, az olyan hivatalos dokumentumok, mint Lio Mazor ügyiratainak rendkívül értékes nyelvemlékei, vagy az irodalomban is felbukkanó társadalmi és földrajzi szempontok szerint eltérő nyelvváltozatok nem redukálhatók a központ kitűnő *venezianó*jára.⁵⁸⁹ Ezért fontos kikötni, hogy az alábbiakban ismertetett fejlődési ív csak a hivatalos iratokra és a lagúna népességének felsőbb rétegeinek magánirataira vonatkozik.

Veneto nyelvtörténete nem hozható átfedésbe Észak-Itália többi részével, attól eltérően ugyanis a területét a latinitást megelőző korszakban nem kelták, hanem venétek lakták, a rómaiak pedig csak a Kr. e. II. században foglalták el a mai Friuli, Isztria és Kelet-Lombardia területével együtt. Veneto beszélt nyelve az első emlékektől kezdve a gallo-italikus és nyugati neolatin nyelvekkel közös jelenségeken (az intervokális mássalhangzók degeminációja, mássalhangzólagyulás, a metafonézis északi formái,⁵⁹⁰ az alanyesetű klitikumok megléte stb.) kívül is mutat néhány jellemző vonást, mint a hangsúlytalan belső és szóvégi magánhangzók megőrzésére való hajlam, valamint a hangsúlyos [a], [u:], [o] hangok és a [kt] kapcsolat palatalizálódásának hiánya. Fontos jelenséghatárok kötege választja el a lagúna *venezianó*ját Veneto többi nagyobb nyelvi egységétől,⁵⁹¹ de a velencei nyelvi modell kisugárzása miatt mindegyikben mélyreható változások mentek végbe legkésőbb a XII. századtól kezdve, bár eltérő mértékben.

A *veneziano* kialakulására és korai fejlődésére egymással ellenkező rekonstrukciós javaslatok születtek. Azok az elemek, amelyek a kezdetek beszélt nyelvét összekapcsolják az

⁵⁸⁸ A következő nyelvészeti összefoglaló alapja CRIFÒ 2016, pp. 230–237. A Sanudo nyelvével foglalkozó szakirodalomból kiemelendő LEPSCHY 1996 kifejezetten a *Diarii* nyelvének jellemzésével, a velencei dialektus jelenlegi állapotára és történetére lásd FERGUSON 2007.

⁵⁸⁹ A Dante által a beszélt valóságban nem létező, irodalmi célra alkalmas, elvont népnyelv jelzőjeként alkalmazott 'illustre' szót Kelemen János használatát követve fordítom, ahol az alábbiakban a 'kitűnő' olvasható, ott az idézett nyelvészek a népnyelv dantei ideájára utalnak szóhasználatukkal.

⁵⁹⁰ A hangsúlyos szótag magánhangzójának képzési helyének módosulása, diftongizálódása. A jelenség egész Itáliára kiterjedő elemzését lásd DOMOKOS 2009.

⁵⁹¹ A középsőhöz tartozik Padova, Vicenza, Polesine nyelvjárása, a nyugatihoz Veronáé, az észak-keletihez pedig a trevisói, feltrei, bellunói és a ladinnal érintkező nyelvjárások.

északi és keleti venetói nyelvvel – összefüggésben azzal a ténnyel, hogy a behatolók, akiktől a lakók menedéket kerestek a lagúnában, északi származásúak voltak – egy friuli-trevisói kezdeti beszélt nyelvre mutatnak, amelyet a VI–VII. században vittek a lagúnába és rövidesen elvesztette provinciális jellegét. Más mélyreható vizsgálatok viszont azt sugallják, hogy a lagunáris koiné az említett északkeleti és a nyugati szomszédságból (Padova, Polesine) érkező hatások kereszttüzében alakult. Mindkét feltevés feltételez egy századokon át tartó rendeződési szakaszt, amely során a legjellegzetesebb variánsok kiszorultak és egy közel egységes rendelkező nyelvi modell jutott érvényre.⁵⁹²

A *veneziano* egyik különleges történeti sajátossága, hogy erősen befolyásolták idegen nyelvek Velence gyors terjeszkedésének és kereskedelmének következtében. Az idegen csengésű kifejezéseket Velencén kívül nehezen értették meg, ez is hozzájárult a *Serenissima* fensőbbes önképéhez. Ugyancsak sajátos a viszonylag csekély népnyelvi irodalmi termés, amely végső soron az elit önálló kulturális termelésre való igényének hiányára és az irodalomban a francia nyelv (Marco Polo *Milione* című műve és Martin da Canal *Estoires de Venise*-e is franciául született), az írásbeliség többi területén pedig a latin tartós hegemoniájára vezethető vissza.

Az idegen nyelvi közegek hatásai közül a toszkáné húzódik végig vörös fonalként a *veneziano* első évszázadain. A toszkán kultúra és irodalom – leginkább Dante és Petrarca – recepciója kivételesen intenzív és korai volt Veneto nagyobb központjaiban, és különösen Velencében, ezért a toszkán befolyás megjelenik a praktikus szövegekben már a népnyelvi kancelláriai ügyvitel legkorábbi emlékei közt. Bár bizonyos jelenségek a napjainkig érezhető jellegzetességet adnak a *venezianónak*, fejlődése a XV. és a következő századokban lényegében folyamatos konvergálás a toszkán paradigmához, amely már évtizedekkel azelőtt áthatott mindent, hogy Pietro Bembo *Prose della volgar lingua*⁵⁹³ nyomán a firenzei toszkán elsőségét kodifikálták. Néhány XV. századi dokumentum kapcsán egyenesen *tosco-venezianó*ról lehet beszélni, vagyis egy toszkán alapú népnyelvről, amelyet venetói maradványok árnyalnak. A XV. századtól a toszkán befolyáshoz kapcsolódik a Velencét környező nagyobb északi központok udvari nyelvének hatása, amely előkelő, provinciális vonásait ugyancsak elvesztette. A XIV. századi firenzei nyelv irodalmi forrása mellett meghatározó a humanista és reneszánsz „ezüstkori” toszkán befolyás is, amely a kancelláriák nyelvén keresztül érvényesítette hatását. A lombard udvarokhoz hasonlóan a XV. századtól kezdve kel életre a velencei kancelláriai

⁵⁹² Ez nem jelenti ugyanakkor a városban beszélt nyelv teljes azonosságát, maga Sanudo is megfigyelt és említett a *Diariiban* sajátos nyelvjáráásokat, lásd *Cronachetta* 1980, p. 29, idézi FERGUSON 2007, p. 169.

⁵⁹³ Pietro BEMBO, *Prose della volgar lingua* (1525), EDIT 16 CNCE 4997.

regiszter, amelyet fonológiai és morfológiai szinten a toszkánhoz történő folyamatos hasonulás jellemez annak presztízse miatt.

A toszkanizálódás tehát már az 1496 előtti évtizedekben előrehaladott jelenség volt a velencei nyelvhasználatban, ebben az időszakban kezdődik a *Diarii*. Viszont a XVI. század első évtizedeiben az előkelő helyi nyelv folyamatosan a beszélt nyelvhez közeledett, így a *Diarii* utolsó köteteinek *venezianója* a szokások rabjaként élő, tradicionalista Sanudo eltökéltségének köszönhetően keletkezett zárványnak tekinthető. Éppen ezért Sanudót és a *Diariit* még ha csak érintőlegesen is, de szinte köteleességszerűen említik minden kutatásban, amely érinti a fent körvonalazott történeti-nyelvészeti átalakulást.

Egy olyan hatalmas ambíciókkal bíró történetírónak, mint Sanudo már maga a népnyelv választása sem egyértelmű a latin helyett, ennek okairól bőven volt szó a 4.2-es alfejezetben. A *Diarii* nyelvének alapja a szétválaszthatatlan velencei-toszkán népnyelvi keverék, de a szöveg sokszínűsége olyan mértékű, hogy Ronnie Ferguson egyenesen hibrid nyelvnek nevezi,⁵⁹⁴ Anna Laura Lepschy pedig megkérdőjelezi, egyáltalán tiszteletben tart-e Sanudo egyetlen nyelvtani rendszert, nem inkább heterogén elemek rendszertelen összehordása, két különböző nyelvtan keveréke-e a *Diarii* nyelve. Erre végül azt a választ adja, hogy az egy kizárólag írott kód, amely nem fedi sem a velencei elit beszélt nyelvét, sem az egykorú vagy kicsit későbbi komikus drámaszövegekben, például az *alla Bulesca* komédiák szövegeiben megőrzött népies nyelvet.⁵⁹⁵ Következésképpen Sanudo nyilatkozata, hogy a nyelv, amelyet használ, *lingua materna*, nem annyira a valóságnak felel meg, inkább a szavahihetőség, a szerző és az olvasó közti közvetlenség érzetét hivatott hangsúlyozni. Ezen túl a *Diarii* nyelvét minden szempontból, az írástól a fonomorfológiáig, a szintaxistól a szókincsig átjárja a latin nyelv hatása, amelyet tetéznek az abszolút latinizmusok, amelyek nem pusztán hivatalos formulák átvételei, hanem a szerző önálló stílusának elemei, továbbá a latin iratok teljes másolatai. Minderre tekintettel hiábavaló lenne Sanudo nyelvének teljes rendszerét rekonstruálni, az pedig bizonyos, hogy Cesare Cantù hangzatos véleménye Sanudo nyelvről meghaladottá vált, mely szerint az olvasók

... ne keressenek se stílust, se művészetet az összeállításban, se más nyelvet, mint amit a *Procuratie*⁵⁹⁶ alatt beszéltek, mégannyira se a kortárs Commynes, Machiavelli elődjének kifinomultságát.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ Lásd: FERGUSON 2007, p. 38.

⁵⁹⁵ Vö. LEPSCHY 1996, pp. 48 sqq.

⁵⁹⁶ A Szent Márk teret övező közigazgatási épületek együttese, melynek árkádjai alatt tárgyalták a napi politikai eseményeket a velencei polgárok.

⁵⁹⁷ CANTÙ 1888, p. 51.

A *Diarii* nyelvében a velencei vonások funkcionálisan hasonló szerepet töltenek be, mint az ismételt latinizmusok, mindkettő az írott *cancelleresca* kiegészítő eleme. A *Diarii* ékes példája az emelkedett stílusú népnyelvi iratoknak Velencéből, sőt különleges, mivel nagy mértékben befolyásolják a kortárs – nem csak Velencei – dokumentumok, az adminisztratív, diplomáciai és kancelláriai anyagok.

A *Diarii* írott nyelve gazdag változatosságával, a lényegbevágó mondattanával és a nyelvten minden szintjére kiterjedő sokféleségével tesz eleget Sanudo gyakorlati igényeinek. A *Diarii*hez hasonló kollektív műnek rendkívül képlékeny kifejezőeszközre volt szüksége, amely lehetővé tette, hogy stilisztikai egységben tartson különböző nyelvi eredetű szövegeket.⁵⁹⁸

Sanudo mélyen konzervatív politikai-kulturális ideáljai a nyelvhasználat területén is megjelentek, 1501 januárjában Sanudo szembehelyezkedett Luca Tron javaslatával, hogy a hivatalos iratokat népnyelven fogalmazzák meg.⁵⁹⁹ Rembert Eufe szerint Sanudo közbelépésével igyekezett védelmezni „a többnyelvű *status quót* Velencében, amelynek része a XIV. századra visszanyúló népnyelvi történetírói hagyomány [...], a toszkán költészet korai befogadása, és amely megerősödött a velencei színházban legfőképpen a XVI. században”.⁶⁰⁰

A *Diarii*val hasonló műfajú művek azon a nyelvi-stilisztikai tengelyen is elhelyezhetők, amelynek egyik pólusát a krónikák és naplók képezik, a másikat a kancellária dokumentumok. Sanudo művének a kancelláriák nyelvéhez való közelsége indokolná a *cancelleresco* definíciójának kiterjesztését a *Diarii* nyelvére is, de Caracciolo Aricò megalapozott fenntartásokat fejezett ki ebben a kérdésben, melyek szerint Sanudo nyelvét és stílusát a kancelláriai írásmóddal egy kalap alá venni kétségtől leegyszerűsítő lenne, tekintve a textuális és gyakorlati távolságot a két terület között.⁶⁰¹ Ez nem zárja ki a tág értelemben vett kitűnő velencei nyelv XIV. századi kancelláriai eredetének tárgyalását, amely Sanudót a többi kortárs velencei prózaszerzőhöz kapcsolja, de a kancellárián kívül keletkezett, kitűnő népnyelven szerkesztett szövegek, mint a *Diarii* kategorizálási kísérletei során elővigyázatosnak kell lenni. Csak pontatlanságokat szülne ugyanis a stílus és a használati területek megítélése során a *Diarii* sokrétű nyelvének a velencei *cancelleresco*val együtt tárgyalása a kitűnő velencein belül. Ennek ellenére, az alapvető egyezés a velencei *cancelleresco* és a kitűnő velencei között többnyire elfogadott az óvelencei és a *Diarii* legkiemelkedőbb kutatói között is.

⁵⁹⁸ Lásd: BRUNETTI 1923, p. 62.

⁵⁹⁹ *Diarii* 3/1294–1295.

⁶⁰⁰ EUFE 2003, p. 21.

⁶⁰¹ Vö. CARACCIOLO ARICÒ 2008, pp. 373–375.

Ami a naplósorozat stílusát illeti, Sanudo sosem ígért mást, mint amit Cantù némi szemrehányással megfogalmazott, a naplószerző a *Diarii* szerkesztésének elejétől kezdve a munka során végig tudatosan vállalja az egyszerű stílus használatát.

... az eseményeket teljes valójukban fogom leírni itt napról napra, elhagyván egyelőre a díszített stílust.⁶⁰²

... úgy döntöttem, hogy a nyers, dísztelen és alantas stílusomat követem és naponta írom le az idők történteit.⁶⁰³

Bár a döntés – ahogy feljebb láthatjuk – kiváltotta egyes kutatók rosszallását, a fennkölt stílus esetleges használata ellen szólhatott, hogy Sanudo kortársai Marcantonio Sabellico – egyébként elismert – történetírót túlzott retorikussággal vádolták, de ezt a veszélyt a naplószerző messziről elkerülte. Az egyszerű fogalmazásmódot megtörő fordulatok pedig élővé teszik a művet, érzékeltetik azt a személyes bevonódást, amelyet Sanudo bizonyos események kapcsán érzett,⁶⁰⁴ esetenként pedig némi rosszmájúságnak⁶⁰⁵ vagy játékoságnak engednek teret, például 1526. január 1-jén, amikor az általános évszámítás első napja hétfőre esett, Sanudo pedig így kezdi napi bejegyzéseit: „Január elsején, hétfőn, az új év, hónap és hét első napján [...]”.⁶⁰⁶ De nem csak az efféle emberi megnyilvánulások díszítik a naplókat,⁶⁰⁷ hanem bibliai és klasszikus latin idézetek,⁶⁰⁸ valamint latin⁶⁰⁹ és népnyelvi közmondások.⁶¹⁰

A *Diarii* szerzőjétől sose kapott igazi címet, Sanudo a köteteket bevezető latin címsorokban leggyakrabban *De successu rerum Italiae*ként jelölte meg művét, végrendeletében pedig ennek népnyelvi megfelelője, *historie et successo de Italia* olvasható.⁶¹¹ Ugyanakkor Sanudo számos helyen használja munkájára az *annali*, *croniche*, *deche* vagy *historia* szavakat,⁶¹² melyek egyike sem helytálló, szemben a *diaria*, *dyaria* vagy *ephimeride* megjelölésekkel.⁶¹³

⁶⁰² *Diarii* 5/109: „descriverò quivi giorno per giorno li successi con ogni verità, lassando per hora l’ornato stile.”

⁶⁰³ *Diarii* 31/7: „ho deliberato seguir il rozzo, inornato et basso stile mio, e per giornata descriver il successo di tempi.”

⁶⁰⁴ Pl. *Diarii* 8/17, lásd az 5.1-es alfejezetben.

⁶⁰⁵ Lásd a fejezet elején idézett megjegyzést az ajtóba akadt törére felnyársalódott Girolamo Bondi kapcsán: *Diarii* 18/470.

⁶⁰⁶ *Diarii* 40/574: „A di primo Zener, Luni, primo di de anno novo, di mexe, di settimana...”

⁶⁰⁷ Nem csak Sanudóét, lásd NEERFELD 2006, p. 211.

⁶⁰⁸ Az öreg és keserű Sanudo állandó fordulata a hálátlan hazáról lásd a 2.4-es alfejezet végét.

⁶⁰⁹ *Diarii* 43/714: „clara dies Pauli largas fruges indicat anni.”

⁶¹⁰ *Diarii* 34/7: „moglie e magistrato dal ciel è destinato.”

⁶¹¹ BROWN 1838, III, p. 220.

⁶¹² Andrea Fedi éppen ezért kifogásolhatóan tartja Fulinék címválasztását, lásd FEDI 1994, p. 111.

⁶¹³ Vö. CRIFÒ 2016, p. 40 sqq.

4.6. Kézirat és kiadás

A *Diarii* kodikológiai leírásától eddig a legelkötelezettebb Sanudo-kutatók is tartózkodtak. A kötetek fizikai valóságáról Pietro Zorzanello elégségesen tájékoztat a Szent Márk-könyvtár vonatkozó kódexkatalógusában, mely szerint bekötve 230 mm széles és 335 mm magas fóliánsok alkotják a sorozatot, melyeket csatokkal ellátott fatáblás, vaknyomásos félbőr-kötés véd.⁶¹⁴ A teljes naplósorozat közel húszezer fóliót tölt meg. Az ötvenkilenc kötet terjedelme és az adatgazdagság, amelyet jelképez, nemcsak a tartalmi feltárás során állít kihívásokat, és az ezekkel szembenező kutatót rettentí vissza, hanem a fizikai kezelést is megnehezíti, amely a Sanudo életétől kezdődő évszázadok során több félreértés eredője lett.

Maga Sanudo sem volt teljesen tisztában műve méreteivel, amire a leírás és a könyvek bekötése között eltelt idő adhat magyarázatot. A naplószerző végrendeletének a *Diarii* sorsát illető rendelkezéseket követő paragrafusából⁶¹⁵ olybá tűnik, hogy Sanudo emeleti szobájában álltak azok a szekrények, amelyekben értékes kódexeit és a bekötött naplóköteteket őrizte. Sanudo a kötetek elejére illesztett bevezetőkből, melyben munkája grandiózus voltát igyekszik hangsúlyozni, gyakran megemlíti, hogy már hány kötet készült el.⁶¹⁶ Ezek az említések értékes fogódzók a kéziratsorozat történetének felfejtéséhez. 1509 márciusában hét elkészült kötetéről ír Sanudo,⁶¹⁷ csakhogy az a kéziratkötet, amelyben ezt olvassuk, ma a sorban a kilencedik.⁶¹⁸ Erre talán az ad magyarázatot, hogy a szekrényére pillantva hét elkészült kötetet látott, a nyolcadikon pedig éppen a könyvkötő dolgozhatott. Anomáliának tűnik az is, hogy több kéziratkötet közepe táján egy-egy kötet elejére illő bevezető olvasható,⁶¹⁹ de ezeket meg lehet magyarázni azzal, hogy március és október, vagyis a velencei hivatali félév első hónapjának elején helyezkednek el. Az 1520. októberi címsorban a huszonnyolcadik kötetre utal Sanudo, tehát továbbra is két sorszámmal előrébb tart a kötetek fizikai valójánál. 1522 márciusában Sanudo már harminc befejezett könyvet említ a harmincegyediként címzett, valójában harmincnegyedik kéziratkötetben,⁶²⁰ ez a különbség már nehezen magyarázható a könyvkötéssel. 1530 márciusában visszatér a két számnyi eltérés, a címsor szerint az ötvenkettedik kötetet kezdi meg Sanudo, amely ma az ötvennegyedik a sorban. Az 1531

⁶¹⁴ Lásd: ZORZANELLO 1956.

⁶¹⁵ BROWN 1838, III, p. 220: „Item voio et ordino che tutti li altri mei libri a stampa è nel studio grando da basso, et quelli a penna che è in li mei armeri di la mia camera...”

⁶¹⁶ A címsorokat lásd az F.3-as függelékben.

⁶¹⁷ *Diarii* 8/6.

⁶¹⁸ Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII, 236 (=9223).

⁶¹⁹ *Diarii* 4/329, 5/109, 25/269, 26/85, 28/309 és 29/255.

⁶²⁰ Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII, 261 (=9248).

szeptemberében a Tízek tanácsához írt levelében ötvenhárom kötetet említ,⁶²¹ és az 1531. szeptemberrel záruló kötet élén ezt is írja a címsorban. Csakhogy ez az ötvennegyedik kéziratos kötet. 1533. szeptember 4-én kelt végrendeletében pedig, miközben már a *Diarii* utolsó lapjait írta, ötvenhat kötetről rendelkezett.⁶²² Ezután Berchet szerint még egy kötet született – nyilván az, amelyen éppen dolgozott –, illetve az elsőt két részre választotta Sanudo, de a mai ötvenkilences kötetszám így sem jön ki.⁶²³ A számozási rendszer(telenség) mélypontja, amikor Sanudo 1521 júliusában az új dózse, Antonio Grimani megválasztását követően új kötetet nyit,⁶²⁴ amelyet elsőnek címez „*ducante [...] Antonio Grimani*”.⁶²⁵ Az eljárás nem példa nélküli a történetírásban, de Sanudo sem korábban, sem később nem alkalmazta.

A *Diarii* integritására a legnagyobb veszélyt az jelentette, amikor Velence Habsburg-megszállása idején a császári kormányzat 1805. május 16-i parancsa szerint Bécsbe szállítottak számos értékes levéltári és könyvtári anyagot, köztük Sanudo naplóköteteit is. Bár már az 1815-ös párizsi béke rendelkezett a ritkaságok hazaszállításáról,⁶²⁶ egészen 1866-ig a császárvárosban maradt a *Diarii* autográf kézírata. Az ez év október 3-án kötött bécsi béke értelmében azonban már valóban visszavitték Velencébe az eredeti naplósorozatot a második kötet (Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII, 229 [=9216]) kivételével, amely elkallódott. Cserébe a Monarchia megkapta a Donà-féle másolatot, természetesen a hiányt kipótolni hivatott másolatkötet (Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII, 420 [=10066]) nélkül. 1914-ben ezekről is lemondtak az osztrákok, 1919-ben pedig előkerült a kallódó 229-es, így mára mindkét kézíratsorozat teljes terjedelmében a Szent Márk-könyvtárban van.

A Szent Márk Nemzeti Könyvtár (*Biblioteca Nazionale Marciana*) Velence legrégebbi közgyűjteménye, amelynek alapját Bessarione bíboros 1468-as könyvadománya vetette meg.⁶²⁷ Az elsősorban görög kéziratokat magába foglaló állományt a következő bő hatvan évben ládáknak őrizték, az egyetemi tanárok, előkelő követek és művelt nemesek ezekből kölcsönözhatték ki a köteteket. Az első könyvtárnokok Marco és Agostino Barbarigo voltak, majd amikor az utóbbit dózsévá választották, Marcantonio Sabellico vette át a helyét, majd Andrea Navagero, aki Marco Musuro segítségével számos kikölcsönzött kódexet visszaszerzett.⁶²⁸ 1530 és 1537 között Pietro Bembo volt a könyvtárnok, aki 1532-ben a Szent

⁶²¹ Lásd: BETTIO 1828, p. 12.

⁶²² Lásd: BROWN 1838, III, p. 220.

⁶²³ Lásd: BERCHET 1902, p. 104.

⁶²⁴ Emiatt az 1521. júliusi bejegyzések két kötetben találhatók.

⁶²⁵ Mindezt táblázatban összegezve lásd az F.3-as függelékben.

⁶²⁶ Lásd: BENISCH 1903, p. 18.

⁶²⁷ 1362-ben Francesco Petrarca adományozott jelentős mennyiséget könyveiből Velencének, amelyeket a Szent Márk-bazilika felső szintjén őriztek, de ezek elvesztek az idők során, lásd VALENTINELLI 1872, p. 1.

⁶²⁸ Lásd: VALENTINELLI 1872, pp. 14–15.

Márk-bazilikába vitette a könyveket, amelynek felső szintjén biztosította a helyben olvasás lehetőségét is. Önálló könyvtáreépület létesítéséről pedig 1537-ben határoztak Andrea Gritti dózse *Renovatio urbis* programjának keretében, amely többek közt a Szent Márk tér ma ismert arculatát is megteremtette.⁶²⁹ Az épület 1560-ra készült el. A XVI. század végéig túlsúlyban maradt a klasszikus és bizánci görög irodalom, gyakran világszinten egyedülálló, filológiai szempontból kiemelkedően fontos kéziratokkal.⁶³⁰ A könyvtár állományában ma négy corvina is található.⁶³¹

Miután a *Diarii* nagyrészt épségben visszakerült Velencébe, megkezdődhetnek a kiadási munkák, ahogy arról a 3. fejezetben szó volt. Rinaldo Fulin és munkatársai az autográf alapján⁶³² dolgoztak, bár a Guglielmo Berchet-féle bevezető címlapjára tévesen a Donà-másolatok jelzete került. Az öt főszerkesztőn kívül számos másoló különböző színvonalon dolgozott a kéziratokkal, amely a kiadás emberöltőn belül várható elkészültének ára volt. A szerkesztők a végső revíziót végezték és a mutatókat készítették el, maga Fulin a neveket igyekezett egységesíteni, külső szakértőként pedig külföldi tudósokat is bevontak. A munkálatok nem minden feszültségtől mentesen haladtak, Fulin leginkább Federico Stefaniban bízott meg, Berchetre és Barozzira sokat panaszkodott.⁶³³

A kiadás elveiként elhatározták a velencei grafikus és fonomorfológikus jelek eltávolítását, a túlzónak ítélt latinizmusok lefordítását (*demum* → *finalmente*), és a régies olasz írásmód modernizálását (*ogniuno* → *ognuno*).⁶³⁴ Továbbá néhány rossz helyre kötött levél áthelyezéséről is gondoskodtak, de ezeket egyértelműen jelezték.⁶³⁵ A szerkesztők beavatkozásait Francesco Crifò túlzónak és felületesnek ítélte,⁶³⁶ további problémaként emelte ki a fizikai lakúnak és a szerző által üresen hagyott részek el nem különítését és rendszertelen jelölését. Problémásnak találta a rövidítések feloldását és a számformátumok kezelését, végül a központosítás következtelenségét is.⁶³⁷ További kényelmetlenséget okoznak az esetenként következtelen rektó-verző jelölések és az üres oldalak eltérő jelölése is.⁶³⁸ Az említett többször

⁶²⁹ Lásd: CASINI 2005, p. 379.

⁶³⁰ Lásd: ZORZI 1990, pp. 152–154.

⁶³¹ Lásd: <https://corvina.hu/hu/category/biblioteca-nazionale-di-san-marci/> A gyűjtemény további magyar vonatkozású kéziratairól lásd CSONTOSI 1884.

⁶³² Az ekkor még lappangó második kéziratkötet (Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII, 229 [=9216]) kivételével.

⁶³³ Vö. CRIFÒ 2016, pp. 58–62.

⁶³⁴ Lásd: BERCHET 1902, pp. 123–127.

⁶³⁵ Például a 9 és 41. kötet elején, valamint a 32 és 45. kötet végén avatkoztak be így.

⁶³⁶ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 63.

⁶³⁷ Lásd: CRIFÒ 2016, pp. 64–71.

⁶³⁸ Pl. *Diarii* 8/56: a vonatkozó kéziratkötet (Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII, 236 [=9223]) 25. üres levele hat sor ponttal van jelezve, a 25v-ra (melyet rendszerint 25*-gal jelölnének) még a szokásos utalás sem látszik. Később az üres levelekre lábjegyzetben utaltak egyértelműen.

szereplő dokumentumokat esetenként kétszer írták át, máskor csak lábjegyzetben utaltak a szövegek egyezésére, amely filológiai szempontból ma szakszerűtlen eljárásnak tűnik. A legszerencsétlenebbül talán a *Diari*ba illesztett hetvenöt nyomtatvány kezelése sikerült, van, ahol a szerkesztők nem is utalnak a szöveg nyomtatott voltára,⁶³⁹ másutt is rendszertelen a jelölés (főszövegben vagy lábjegyzetben). Az egyoldalas röplapok verzójának beíratlanságáról sincsenek egyértelmű jelölések, sőt a nyomtatványok szövegét is megváltoztatták a kiadási elvek szerint. Egy a *Diari*ba fűzött tollrajznál⁶⁴⁰ és két egészoldalas fametszetnél⁶⁴¹ a szerkesztők vállalták a képi reprodukció jelentette nehézséget, szakszerűbb lett volna ez az eljárás a nyomtatványok esetében is. Mindezek ellenére a kiadás széleskörben elérhető és jól használható eszköz a *Diarii* kiaknázásához, amely a kézirat nehézkes elérhetősége miatt még sokáig alapvető forrása lesz a Sanudo-tanulmányoknak. 1969–1970-ben a bolognai Forni kiadó elkészítette a Fulin-féle kiadás anasztatikus újranomását.

A hagyományos megjelenési formákon kívül a *Diarii* elérhető további analóg és digitális változatokban. A kéziratokról 1992-ben mikrofilmmásolat készült, amely azonban legfeljebb közepes minőségűnek nevezhető. A felvételek oldalpáronként készültek, az írás gyakorta halványan látszik, és a kötésnél gyakran árnyék takarja ki a sorok első vagy utolsó betűit. Az első öt kötet (Bibl. Marc. Ms. It. cl. VII, 228–232 [=9215–9219]) színes, kutatási célra kiválóan használható fényképmásolatai már elérhetők az Internet culturale olasz közgyűjteményi gyűjtőportálon.⁶⁴² Szórványosan készült további digitális másolatok a Szent Márk-könyvtár kutatótermében (*Sala manoscritti*) az olvasói számítógépen, helyben tanulmányozhatók.⁶⁴³ A szövegkiadást több közgyűjtemény is digitalizálta, ezek nyilvánosan hozzáférhetők a Google Books és az Internet Archive felületein, utóbbiról számos formátumban, többek közt optikai karakterfelismeréssel készült szövegfájlban le is tölthető mind az ötvennyolc kötet és Guglielmo Berchet bevezetője. A szövegfelismert változatok messze nem tökéletesek, de elkezdődött kézi javításuk,⁶⁴⁴ melynek eredménye a liberliber.it weboldalra kerül fel.⁶⁴⁵

⁶³⁹ Pl. *Diarii* 16/622–626. Az sem mentheti fel a szerkesztőket, hogy ebben az esetben szerepel a kolofon és benne az *impressa* szó, mert Sanudo gépies másológ munkája során ezt sem hagyta volna le, ahogy például a Peutingernyomtatvány kézi másolatánál megfigyelhető, lásd a 2.5-ös alfejezetben.

⁶⁴⁰ *Diarii* 28/295–296.

⁶⁴¹ *Diarii* 52/653–654 és 655–656.

⁶⁴² Mivel a kötetek a jelzetükkel azonosítják az adatbázisban, és sem a *diario* szó bármely alakja, sem Sanudo neve nem tűnik fel a metaadataik közt, a keresést a következő kifejezéssel érdemes kezdeni: *Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, It. VII, NNN* – ahol az NNN helyére a keresett kézirat numerusát írjuk.

⁶⁴³ Például a huszonkilencedik kéziratkötet (Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII, 256 [=9243]) másolata.

⁶⁴⁴ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 58.

⁶⁴⁵ A szövegkiadás jelenleg elérhető kötetei: 1–9, 11, 12, 14, Berchet bevezetője. (<https://www.liberliber.it/online/autori/autori-s/marino-sanudo-il-giovane/>)

5. Alkotóelemek és források

A *Diarii*val foglalkozó szakirodalmat áttekintve világos, hogy az utókor leggyakrabban egyszerű adathalmazként tekint Marin Sanudo munkájára, amely nem is meglepő a napló szerkezetét, összetételét tekintve. Ezt az álláspontot Andrea Fedi igyekezett felülírni doktori értekezésében,⁶⁴⁶ amelyben amellet érvelt, hogy a naplókeretbe foglalva az adathalmaz elemei önmagukon túlmutatnak, és így primer történeti forrásból egy különleges historiográfiai mű részeivé válnak. Az alábbiakban arra teszek kísérletet, hogy a *Diarii* összetevőit minél teljesebb körben feltárjam, és Fedihez csatlakozva bemutassam, hogy ezek Sanudo milyen eljárásai és beavatkozásai révén illeszkednek egy teljesebb, önálló történeti munkába.

5.1. A napló kerete

A *Diarii* létrejöttének motorja, hogy Sanudo 1496-tól kezdve egészen addig, amíg az egészségi állapota megengedte, minden egyes nap lejegyezte a Velence városában történeteket. Legyen az időjárási jelenség, bűnügy, vallási ceremónia vagy politikai esemény, gyakorlatilag minden, ami a szerző tudomására jutott, helyet kapott a *Diarii* oldalain, bár érdeklődése leginkább a háborús hírekre és a egyházi eseményekre irányult. Ez a szerteágazó figyelem nem azt jelenti, hogy Sanudo ne érezte volna a hozzá eljutó információk jelentősége és megbízhatósága közötti különbségeket, viszont, mivel egy adott pillanatban még nem tudhatta, hogy a városi szóbeszédnek, vagy valamelyik velencei kereskedőhöz érkezett levélnek mekkora az igazságtartalma, inkább az adott hír bizonytalanságára utaló megjegyzéssel egészítette ki az ezekre vonatkozó naplóbejegyzéseket, semhogy később, ha igaznak bizonyulnának ezek az értesülések, hiányosnak tűnjön a napló, vagy megkésettnek az értesülés. Sanudo kritikai feladatát tovább nehezítette, hogy az események megtörténte, az értesülések megérkezése, valamint ezek lejegyzése között csak kevés idő telt el, így gyorsan kellett azok hírértékét megítélnie. Mindazonáltal a *Diarii* sokszínűségéből jól látszik, hogy más velencei naplószerzőkkel együtt Sanudo is felismerte, hogy a reneszánsz idején az információk számának hirtelen növekedésével a hírek és értesülések aktualitása fontosabbá vált ezek pontosságánál és jelentőségénél.⁶⁴⁷ Az aktualitás jelentőségét mutatja, hogy a megkésve érkező jelentéseket Sanudo több alkalommal nem másolta be művébe:

⁶⁴⁶ FEDI 1994.

⁶⁴⁷ Vö. NEERFELD 2006, pp. 140–144.

Konstantinápolyból, Pietro Zeno *bailótól* október ...-i levelek érkeztek, *régebbiek* a többinél.⁶⁴⁸

Konstantinápolyból, Pietro Zeno követtől, aki a *bailo* feladatát is ellátja, mégsem címezte magát annak. Január 12-ről, *nagyon régi[level]ek*. Semmi jelentős, csak a szultán parancsai, amelyeket megszerzett ... ügyében.⁶⁴⁹

A *Diarii* legbiztosabb, legmegbízhatóbb részei azok a bejegyzések, amelyek Sanudo közvetlenül Velence utcáin és a Dózse-palota termeiben szerzett tapasztalatain alapulnak. A benyomások közvetlenségére rendszeresen utal a szerző, legtöbbször a *vidi* (láttam) fordulattal, ez a fajta hitelesítés már feliratgyűjtő munkássága során is megjelent, amikor a szövegeket *trovai, vidi, lexi* (találtam, láttam, olvastam) igékkel vezette be.⁶⁵⁰ Amikor a Castelbaldóban világra jött torzszülöttet Velencébe vitték bemutatni, Sanudo szükségesnek érezte, hogy megerősítse: „élt, láttam őt”,⁶⁵¹ amire kétségkívül a teremtmény rendkívülisége indította. Ugyanígy az *Arsenaléban* 1509. március 14-én bekövetkezett robbanáskor hangsúlyozza, hogy ő is a helyszínre sietett: „azok közt voltam, akik látták, és láttam...”.⁶⁵² Ugyanitt Sanudo egy tőle szokatlanul költői kifejezéssel írja le a robbanások intenzitását: „megremegtek a házak, a [Dózse-]palota és a csillagok is az égen”,⁶⁵³ amely kifejezi a szerző megindultságát, ezzel is érzékeltetve, hogy mennyire a történetek hatása alá került. Hasonlóképpen jár el az 1513-as Rialton pusztító tűzvésznél, amely esetben teljes, apja nevével kibővített nevével jegyzi fel, hogy ott volt a tüzesetnél.⁶⁵⁴ Az ilyen jelekből érezhető érzelmi megindulás és bevonódás az, ami a *Diarii*-féle naplók hajtóereje, ez indította a naplószerzőket a velük történetek leírására.⁶⁵⁵ A *vidi* fordulat többször felbukkan a *Diariiba* illesztett leveleknél is, ahol a forrásdokumentum és a szerző közötti kapcsolat közvetlenségét hivatott hangsúlyozni. A városi események persze nem csak Sanudo látására hatottak, a bejegyzésekben így előfordulnak a fültnúságra utaló 'hallottam' kijelentések is. A hitelességért mindent megtevő Sanudo alakja viszont a legjobban az utolsó kötetben mutatkozik meg: 1533. július 27-én tiszta, édesvízű kutat sikerült fúrni Velencében, amely nagy örömmre adott okot, a kútból vett vízmintát trombitaszóval, körmenetben vitték a Bölcsek tanácsába. Ennek a dózse és mindenki nagyon örült és „én, Marin Sanudo, ott a tanácsban *megkóstoltam* az említett vizet”.⁶⁵⁶

⁶⁴⁸ *Diarii* 43/670: „Di Constantinopoli, di sier Piero Zen bailo, vene lettere di ... Octubrio, *più vecchie* di le altre.”

⁶⁴⁹ *Diarii* 44/254: „Da Constantinopoli, di sier Piero Zen orator, qual fa l'oficio di Bailo, tamen non si dà il titolo, di 12 Zener, *molto vechie*. Nulla da conto, solum mandati del Signor ha ottenuto, zerca...”

⁶⁵⁰ Lásd: CARACCILO ARICÒ 1990, p. 33, BUONOPANE 2014, pp. 95–101.

⁶⁵¹ *Diarii* 40/650: „et vive et Io l'ho visto”.

⁶⁵² *Diarii* 8/17: „Jo fù' di quelli, a veder, et vidi”.

⁶⁵³ *Diarii* 8/17: „le caxe tremava et il palazzo e stelle in ajere”.

⁶⁵⁴ *Diarii* 17/459.

⁶⁵⁵ Lásd: NEERFELD 2006, p. 146.

⁶⁵⁶ *Diarii* 58/493: „io Marin Sanudo, li in Collegio, gustai la dita aqua”.

Bizonyos áttételes híreket is bejegyzés formájában rögzített Sanudo, erre jó példa az 1526. november 3-i naplóbejegyzése, amikor a Bölcsék tanácsában Valerio Lamberti előadta, hogy a városban tartózkodó németajkú kereskedők bécsi levelekből híreket kaptak Magyarországról. Bár alább be fogom mutatni, hogy Sanudo nagy jelentőséget tulajdonított a magánlevelekbe foglalt értesüléseknek, itt mégis csak egy felületes összefoglaló olvasható, ami arra utal, hogy Sanudo nem jutott hozzá az eredeti levélhez, csak Lambertin keresztül értesült annak létéről. De a tény, hogy a naplószerző nem kutatta fel az eredeti levelet, az is magyarázza, hogy az abban foglalt állításokat megkérdőjelezhető fontosságúnak, netalán valószínűtlennek tartotta, vagyis érdemtelennek arra, hogy alaposabban utánajárjon. Lamberti ugyanis azzal állt a Bölcsék tanácsa elé, hogy „a szultán elindult Magyarországról, a magyarok királyukká választották a[z osztrák] főherceget, és hogy Budán sok kincset találtak, amelyet a magyarok rejtettek el a föld alá”.⁶⁵⁷ A szultán kivonulásáról már október 23-a óta érkeztek híradások Velencébe,⁶⁵⁸ a távoli városban elásott kincsek híre érthetően hagyta hidegen a naplószerzőt, végül a Habsburg Ferdinánd megválasztásáról szóló állításnak Sanudo számára megkérdőjelezhetőnek, de legalábbis gyanúsak kellett lennie, hiszen elvértve már október 14. óta keringett a híre Velencében, Frangepán Kristóf október 23-án érkezett leveléből pedig biztosan lehetett tudni, hogy a magyarok „előbb adnák meg magukat a szultánnak, minthogy német alá vessék magukat”.⁶⁵⁹

Az efféle nem hivatalos úton szerzett értesüléseken túl a követi felszólalások is naplóbejegyzés formájában kerültek a *Diarii* oldalaira és azok az utazóktól, felderítőktől származó szóbeli beszámolók, amelyekről nem készült teljes leirat. Ezek esetében Sanudo határozottan utalt az elhangzottak és a leirat különbségére egy *et cetera* rövidítéssel,⁶⁶⁰ vagy nyíltan leírva, hogy az adott személy „más apróságokat is mondott”,⁶⁶¹ esetleg „más szavakkal mondta”.⁶⁶² Ebbe a szóbeliség és írásbeliség határán mozgó⁶⁶³ forráscsoportba tartoznak a magyar uralkodók Velencébe érkező követeinek, például Jozefics Ferenc,⁶⁶⁴ Giovanni Battista

⁶⁵⁷ *Diarii* 43/156: „il Turco esser partito di l’Hongaria et hongari ha electo per suo Re l’Archiduca, et che a Buda era stà trovà assà tesoro, scoso per hongari sotto terra”.

⁶⁵⁸ *Diarii* 43/114, 117–118: „A dì 23. [...] Copia di un capitolo di una lettera data in Viena, a dì 8 Octubrio 1526, scripta per un Macor Civis a domino Antonio da Brazà citadin de Udine.”

⁶⁵⁹ *Diarii* 43/114, 121–123: „A dì 23. [...] Copia de una lettera del conte Cristoforo Frangipani, data in Chomprich castello in mezzo la Schiavonia, a dì 29 Settembrio 1526, drizata a sier Zuan Antonio Dandolo.”

⁶⁶⁰ *Diarii* 43/87–88.

⁶⁶¹ *Diarii* 43/98: „Disse etiam altre particularità.”

⁶⁶² *Diarii* 16/413, 30/125–126, 43/438–439 (F.6.23. függelék), 50/131, 52/466, 479, 57/587 stb.

⁶⁶³ Vö. ALONGE 2019, p. 118. Az uralkodóktól írásban kapott utasítást a követelek előszóban adták elő a Bölcsék tanácsa előtt.

⁶⁶⁴ *Diarii* 43/438–439 (F.6.23. függelék).

Bonzagni,⁶⁶⁵ Brodarics István⁶⁶⁶ és Verancsics Antal⁶⁶⁷ bemutatkozó beszédei is. Ezek a nyilvános, formális alkalmak nem az érdemi tárgyalások, inkább a politikai reprezentáció tereként szolgáltak: a követek előadták jövetelük nyilvánosan vállalható – de nem mindig elsődleges – okát és a kibocsátó és fogadó államok barátságának, kapcsolatának fontosságát hangsúlyozták. Jozefics például az újonnan megkoronázott Szapolyai János követeként az erdélyi vajda királlyá választását ismertette, amellyel megbízójának magyar királyi legitimitását kívánta bizonyítani a szomszédos állam vezetői előtt. Sanudo a latinul elhangzó beszédet folyamatosan fordította magában és népnyelven vetette papírra, de egy ponton váratlanul megszakította a leírást. Mialatt a dózse és a követ hosszas udvariaskodással fejezték ki a Magyar Királyság és a Velencei Köztársaság barátsága felett érzett örömeiket, Sanudo inkább két nappal korábbi informális értesülései alapján röviden jellemezte János királyt. Majd, amikor ismét érdemi információk hangzottak el, felvette a követ beszédének fonalát és folytatta Jozefics szavainak rögzítését.

5.1.1. Követek portréi

A Bonzagni, Brodarics és Verancsics első kihallgatásairól készült naplóbejegyzések nem tartogatnak az előbbihez hasonló, értesülések és tapasztalatok összemosásával járó kitérőket és szerkesztési sajátosságokat, ám mind az ő bemutatásukon, mind Jozefics portréján jól megfigyelhető, hogy Sanudo miképpen alkalmazta ezt a humanista történetírásban erőre kapó irodalmi műfajt. A naplószerzővel foglalkozó szakirodalomban közhelyszámba megy, hogy nagyobb figyelmet szentelt az emberek ruházatának, mint belső jellemének,⁶⁶⁸ legalábbis a *Diarii* oldalain.⁶⁶⁹ Bár a módszer elsöre sekélyesnek tűnhet, a követi *relazioné*kban hasonlóan egyszerűen jellemezték a felkeresett uralkodókat, ezzel elégitve ki a képi információhoz még csak elvétve jutó térben – a Sanudo-féle portrék esetében pedig időben is – távoli érdeklődőket.⁶⁷⁰ Szapolyai János követeiről a legrészletesebb leírásokat az első audienciájukra vonatkozó bejegyzéseknél olvashatjuk, amelyeket a Velencébe érkezésükkor feljegyzett adalékokkal egészíthetünk ki. Jozefics Ferencről ezeket írta Sanudo:

⁶⁶⁵ *Diarii* 45/693.

⁶⁶⁶ *Diarii* 52/479.

⁶⁶⁷ *Diarii* 55/343.

⁶⁶⁸ Lásd pl. FEDI 1994, p. 166 sqq.

⁶⁶⁹ Angela Caracciolo Aricò írja a *Cronachetta* előszavában, hogy „az író Sanudo alakja sokkal bővebb és összetettebb értékekkel bír, mint egy naplószerzőé. Képes volt elérni a történetírói dimenziót [...] élénk képekkel ábrázolva a dózsék alakjait, az első, mitikus Paoluccio Anafestótól kezdve kortársáig, Andrea Grittiig”, lásd *Cronachetta* 1980, pp. X–XI.

⁶⁷⁰ Pl. *Diarii* 44/383–384: Carlo Contarini beszámolója Habsburg Ferdinánd jellemzésével (F.6.87. függelék).

Ezen az estén érkezett erre a földre Magyarország legújabb királyának követe, aki Zengg⁶⁷¹ püspöke, Szent Ferenc testvére volt...⁶⁷²

A *Collegi*óba⁶⁷³ jött Magyarország új királyának, az erdélyi vajdának, akit Jánosnak hívnak, követe, aki Zengg püspöke, Szent Ferenc obszerváns testvére volt és Fiuméből való Ferencnek hívják. Barát módra szürke öltözékben, püspöki süveggel és fekete barettsapkával. Hat kísérijével a San Francesco della Vigna plébánia területén szállásolták el, a *signoria*⁶⁷⁴ pedig tizenkét skarlátba öltözött nemesembert küldött a kíséretére.⁶⁷⁵

Giovanni Battista Bonzagni:

Vegliából, Agostino Valier *provveditore* úr ...-án. Mely szerint megérkezett Magyarország királyának követe, aki hajóra szállt és Velencébe jött. Ez a követ megérkezett a Lidóra.

Megjegyzem. Amikor házat kerestek, hogy elszállásolják, nem találtak, ezért abban a házban helyezték el, amely Chereaé⁶⁷⁶ a Duodo-palotában a [dózse]palotával szemben.⁶⁷⁷ Elküldték a *savi agli ordini* és néhány más nemesembert, hogy fogadják a Lidón és a házába vezessék. Reggiói⁶⁷⁸ ... úrnak hívják, ... kísérije van, titkára pedig Ercole da Pago, aki hajóskapitány volt.⁶⁷⁹

A *Collegi*óba jött Magyarország királyának követe, akit tizenkét nemesember kísért, Giovanni Moro úr, Leonardo úr, Alvise Cappello úr és még néhányan. Bíborszín, hosszú nyakabátban, magyar öltözékben. [...] Neve Giovanni Battista *Benzagnu* úr, mindkét jog doktora, váradi prépost, királyi titkár és tanácsos. Reggiói születésű.⁶⁸⁰

⁶⁷¹ Ma: Senj, Horvátország.

⁶⁷² *Diarii* 43/427: „Gionse in questa sera in questa terra l’ambassador del re di Hongaria moderno, che è lo episcopo di Segna, fo frate di San Francesco ...”.

⁶⁷³ *Sala del Collegio*, a követek fogadására szolgáló terem a Dózse-palotában.

⁶⁷⁴ A *signoriához (Minor consiglio)* tartozott a dózse, hat tanácsadója, továbbá a három elnök a *Quarantia* bíróságából. Vö. KNAPTON–LAW 2014, p. 17, BÁRÁNDY 2016a, pp. 71–72, ALONGE 2019, p. 112.

⁶⁷⁵ Valószínűleg a pileólusra utal itt Sanudo, bár püspökként Jozeficsnek lila járt volna. *Diarii* 43/438: „Vene in Collegio l’orator del Re nuovo di Hongaria vaivoda transilvano, nominato Zuane, el qual è vescovo di Segna, fo frate di S. Francesco observante, chiamato domino frà Francesco da Fiume, vestito di beretin da frate, col capuzo da episcopo et baretta negra in capo. È con 6 persone alozato a S. Francesco de la Vigna, et la Signoria lo mandò a levare a 12 zentilomeni vestiti di scarlato...”.

⁶⁷⁶ Francesco de’ Nobili lucai színész, lásd a 6. fejezet elején.

⁶⁷⁷ A ma már nem azonosítható Duodo-palota (*ca’ Duodo*) a Dózse-palotát kelet felől övező *rio del Palazzo* túlsópartján állt, valószínűleg a XVI. század végén épült *Palazzo delle Prigioni* helyén, a Dózse-palotát pusztító 1479-es tűzvész után itt szállt meg átmenetileg a dózse. Vö. *Vite* 2001, II, p. 397.

⁶⁷⁸ Az észak-olasz Reggio Emilia városába vagy környékére való.

⁶⁷⁹ *Diarii* 45/686: „Da Veia, di sier Agustin Valier proveditor di ... Come era zonto li l’orator del re di Hongaria, qual ha imbarcato et vien a Venetia; il qual orator era zonto a Lio. Et nota. Volendo trovar caxa per alozarlo, non si trovava; unde fu posto in la caxa tien Cherea in chà Duodo, per mezo il palazzo; et fo mandato li Savii ai ordeni et alcuni altri zentilhomeni contra a levarlo a Lio et condurlo a la caxa. È chiamato domino ... da Rezo. Ha con lui persone ..., et è suo secretario quel Hercules da Pago fo soracomito.”

⁶⁸⁰ *Diarii* 45/693: „Vene in Collegio [...] l’orator del re di Hongaria, acompagnato da 12 zentilhomeni, sier Zuan Moro, sier Lunardo, sier Alvise Capello et alcuni altri. Era vestito di zambeloto paonazo a la longa; habito hongaraesco. [...] Nome D. Zuan Batista Benzagau (!), dottor iuris utriusque, preposito Varadinense, secretario et Consier. È di nation da Rezo.”

Brodarics István:⁶⁸¹

Megérkezett továbbá a magyarországi János király egy követe, aki ... István doktor szerémi püspök, a királyság nagy kancellárja, kísérettel és lovakkal.⁶⁸²

A *Collegi*óba jött a vajda, Magyarország királyának a követe, akit ... Istvánnak neveznek. Doktor, szerémi püspök, fekete damasztba öltözött, tíz nemesember kísérte.⁶⁸³

Verancsics Antal:

Ma érkezett erre a földre a magyarországi János király egy nunciusa, vagyis követe, aki volt már más alkalommal is ezen a földön. *Vianzia* Antal úrnak hívják, óbudai prépost és Rómába megy. A Duodo-házban szállásolták el a Dózse-palotával szemben, ahol Cherea lakik, aki Magyarországon van.⁶⁸⁴

A *Collegi*óba jött a magyarországi János király követe, akit *Vianzia* Antal prépost úrnak hívnak [...], és nagy veszélyt vállalva érkezett, kereskedőnek álcázva magát.⁶⁸⁵

Ahogy a szemelvényekben olvasható, a követek azonosításához Sanudo nem a családneveiket használta a leggyakrabban. Nem járt sikerrel az itáliai származású Bonzagni megnevezésével (*Benzagnu*), Verancsics nevét se sikerült pontosan leírnia (*Vianzia*), Brodarics családnevének helyét pedig egyszerűen üresen hagyta. Jozefics Ferenc lehetett névhasználat szempontjából a leggyakorlatiasabb, aki láthatóan inkább szülővárosa nevével mutatkozott be, bizonyára annak tudatában, hogy idegen csengésű vezetéknevével nem fog sokat mondani a velenceieknek. A későbbi, követekre vonatkozó bejegyzéseknél a legtöbbször a „magyar király követe” megnevezéssel utal rájuk Sanudo, bár további névvariánsok is előfordulnak.

Az aránylag rövid időre érkező magyar alkalmi követek esetében érthető ez az eljárás, más államok képviselőinek megnevezésével összevetve viszont látszik, hogy a hosszabb időt Velencében töltő követek esetében Sanudo előbb-utóbb rendszeresített számukra egy-egy praktikus megnevezést a velencei fül számára befogadhatóan csengő vezetéknev, vagy az illető egyházi titulusa formájában. Másfél évvel Jozefics Ferenc velencei megbízása előtt érkezett

⁶⁸¹ Követségére lásd NEMES 2017, p. 123.

⁶⁸² *Diarii* 52/462–463: „Gionseno etiam uno orator del re Zuane de Hongaria, qual è dotor Stefano ... episcopo Sermiense, gran canzelier del regno, con persone et cavalli.”

⁶⁸³ *Diarii* 52/479: „Vene in Collegio l’orator del Vayvoda re de Hongaria, qual ha nome Stefano ... doctor, episcopo Serimense, vestito damaschin negro, acompagnato da 10 zentilhomeni...”

⁶⁸⁴ *Diarii* 55/338: „Gionse hozi in questa terra uno nontio over orator del re Zuane di Hongaria stato altre fiade in questa terra, chiamato domino Antonio Vianzin (!) preposito di Budavechia, et va a Roma; alozato in chà Duodo per mezo il palazo dove sta Cherea, che è in Ungaria.”

⁶⁸⁵ *Diarii* 55/343: „Vene in Collegio l’orator dil re Zuanne di Hongaria, chiamato domino Antonio Vianzia preposito, [...] et esser venuto con grandissimo pericolo incognito et da mercadante.”

például Lodovico Canossa a városba huzamosabb időre Franciaországból,⁶⁸⁶ így jellemzése releváns alap egy huzamosabban Velencében tartózkodó és egy rendkívüli követ bemutatásának összevetéséhez. Canossa már korábban is járt Velencében a francia király rendkívüli követeként,⁶⁸⁷ és elvétve korábban is szóba került a *Diarii*ban, elsősorban a francia vagy római követjelentésekben.⁶⁸⁸ Ennek ellenére Sanudo 1525. június 16-án részletekbe menően, számos hiteles – elszórtan már korábban is rögzített – életrajzi adalékkal jellemzi a követet, de nem említi a legutóbb megkapott bayeux-i püspöki székét.⁶⁸⁹

Kiderült, hogy tegnap este ebbe a városba érkezett Franciaország egy fontos követe, aki püspök, ... di Canossa úrnak hívják, Tricarico püspöke, veronai, Rómából jön. A szent Mózes plébánia területén, a ca' Dandoloiban kapott szállást a másik e városi követnél, Ambrogio da Firenze úrnál.⁶⁹⁰ Elküldött, hogy hírül adják a dózsának a jöttét.⁶⁹¹

Ambrogio da Firenze korábbi francia követ másnap kapta meg a hazatérési engedélyét, amelyet már I. Ferenc elfogása óta kért a régens királyné és a francia kormányzat, Sanudo ekkor megismétli Canossa adatait, kiegészítve a diplomáciai alkalmasságát méltató megjegyzéssel, amelyre korábban már a kevéssé megfogható „*da conto*” kitételrel is utalt:

... Rómából küldték ebbe a városba a Tricarico tisztelendő veronai származású püspökét, a Canossa grófok családjából, a francia udvar igen gyakorlott és tapasztalt emberét, aki nem volt még a *signoriánál*, mert nem kapott még megbízást.⁶⁹²

Meglepő, hogy Sanudo még ekkor sem használja a bayeux-i jelzőt, ugyanis korábban és a későbbiekben is⁶⁹³ a leggyakrabban így nevezi Canossát. Ugyanakkor őt is a gyakran említette a kibocsátó állam vagy uralkodó megbízottjaként, amely megfogalmazás hűen tükrözi a diplomaták szerepét: nem független személyként, hanem fejedelmek, államok megtestesítőiként vannak jelen Velencében. Azért sem figyelhetünk meg hatalmas

⁶⁸⁶ Követségét részletesen ismerteti ALONGE 2019, pp. 17–93 etc.

⁶⁸⁷ Lásd: *Diarii* 34–35 ad indicem.

⁶⁸⁸ Legelső említését az elözött Guidobaldo da Montefeltro urbinói herceg követeként lásd *Diarii* 5/110: „domino conte Ludovico di Canossa orator dil ducha Guido Ubaldo di Urbino”.

⁶⁸⁹ Canossa 1516 óta Bayeux püspöke, lásd HIERARCHIA CATH., vol. III, p. 127.

⁶⁹⁰ Canossát rövidesen a Szent Pantaleon plébánia területére költöztették, Sanudo ezt is feljegyezte: *Diarii* 39/94–95.

⁶⁹¹ *Diarii* 39/78: „Se intese eri sera esser zonto in questa terra uno orator di Franza da conto, qual è episcopo, chiamato domino ... di Canosa episcopo Tricarico, veronese, vien di Roma, alozato a S. Moisè in cha' Dandolo da l'altro orator existente in questa terra domino Ambruoso di Fiorenza, et mandò a dir al Serenissimo di la soa venuta.”

⁶⁹² *Diarii* 39/84: „... di Roma feno venir in questa terra il reverendo episcopo di Tricarico veronese, di la caxa di conti di Canossa, assa' pratico e usato in la corte di Franza, el qual non è stà a la Signoria per non aver auto ancora la commission.” Canossa megbízólevelét végül július 6-án adták át, lásd *Diarii* 39/173–174.

⁶⁹³ Például már 1525. július 2-án: *Diarii* 39/155, 6-án: 39/173–174 stb.

különbségeket az eltérő időt Velencében töltő követek bemutatásai között, mivel az állandó követségek intézménye még nem kristályosodott ki, legfeljebb az itáliai államok éltek még ezzel a diplomáciai eszközzel.

Persze egy újlatin kultúra olasz származású követének neve nem jelenthetett akkora kihívást Sanudónak, mint a Magyar Királyság gyakorta dalmát származású képviselőinek nyelvtörő neve, de látjuk, hogy Canossa esetében is inkább a címeket részesítette előnyben a névelemeihez képest. A nyelvi szempontokat figyelembe véve talán a lengyel követek helyzetét lenne érdemes a magyarral összevetni, de például 1526. február 4-én a lengyel király küldöttének nevét sem olvashatjuk a *Diariiban*.⁶⁹⁴ Holott ebben az esetben nem kizárt, hogy itáliai személyről van szó, hiszen azt feljegyezte Sanudo, hogy Zsigmond lengyel király felesége – Bona Sforza – révén bírt területéről, Bariból tart Lengyelországba a követ.⁶⁹⁵ A későbbiekben is az itáliai származású királyné kapcsolatát használták ki a lengyelek a velencei diplomáciai kapcsolatok fenntartásához,⁶⁹⁶ így a magyar követek névhasználatának megítéléséhez nincs releváns párhuzam.

A fenti leírásokat olvasva megerősítést nyer, hogy Sanudo valóban a külső részleteket részesítette előnyben, de amikor lehetősége adódott, személyesebb tudnivalókat is lejegyzett. Munkamódszerét tekintve nem is várható más tőle. A követek érkezésénél még csak olyan információk olvashatók, amelyeket Sanudo közvetlenül is megtudhatott róluk ismerősein keresztül vagy a városban terjedő pletykák révén: tisztségek, egyházi címek, eltorzult névalakok. Az első kihallgatások alkalmával viszont már saját szemével látta az öltözetüket, saját fülével hallotta a bővebb, pontosabb információkat az egyházi státuszukról, címeikről. Sanudo fontosnak tartotta lejegyezni a képzettségüket, tapasztalataikat is, ahogy azt jóval korábban Móre Fülöp esetében is tette.⁶⁹⁷ Sanudo a követekről alkotott leírásainak adattartalmát áttekintve megállapíthatjuk, hogy azok minden elérhető információt tartalmaztak. Saját napi elfoglaltsága mellett nyilván nem volt ideje minden követtel felvenni a kapcsolatot és ez alapján árnyalt portrét alkotni róluk. Amit viszont megtudott ezekről a személyekről, azt megörökítette a *Diariiban*, amely így eleget is tesz a realista történetírás igényeinek: nemzetkarakterológiai előítéletek és megkérdőjelezhető érvényű személyes benyomások helyett ezekkel a portrékkal pontos képet kínál a (magyar) diplomaták képzettségéről, képességeiről, egyéb világi és

⁶⁹⁴ Ugyanúgy üres helyett hagyott ennek Sanudo, mint Brodarics esetében, lásd feljebb.

⁶⁹⁵ *Diarii* 40/863.

⁶⁹⁶ Ludovico Alfíora lásd *Diarii* 54, ad indicem.

⁶⁹⁷ Bővebben lásd a 6.2-es alfejezetben.

egyházi hivatalaikról, kiegészítve mindezt az azonosításukhoz szükséges címekkel, esetleg nevekkal.

A portrék kapcsán érdemes még szót ejteni Szapolyai János leírásáról, akiről Sanudo az első követének, Jozefics Ferencnek az érkezésekor és kihallgatásakor jegyzett fel néhány adatot.⁶⁹⁸ I. János arcképét azért nem szabad a követek portréival együtt tárgyalni, mert az adatok nem Sanudo benyomásain alapszanak és a *Diariiba* foglaltak inkább a király megbízottján keresztül magáról közvetíteni kívánt képét tükrözik, például azt, hogy Mátyás király munkáját akarja folytatni. Ugyanakkor Sanudo az új uralkodó esetében is korábbi címeire (erdélyi vajda, szepesi örökös ispán) és nevére koncentrált, valamint rögzítette az életkorát és nőtlen voltát.

5.1.2. *Sanudo önarcképe*

A külföldi és velencei szereplőkön kívül a *Diarii* egy másik alakjának is kiemelt figyelmet szentelt Sanudo, nevezetesen saját magának. Andrea Fedi szerint a *Diarii*, mint történeti elbeszélés megköveteli egy főszereplő jelenlétét, akit a szerző-Sanudo az ideális velencei nemesként képzel el: az állam javáért dolgozó, politikailag aktív, törvénytisztelő és művelt polgár képében.⁶⁹⁹ Ezt a figurát pedig legegyszerűbben magáról tudta megmintázni, bár politikai kudarcai megnehezítették, hogy önmagát a tökéletes nemesként jelenítse meg. Ennek ellenére mindent megtett, hogy saját személyének fontosságát és a velencei államérdek melletti elkötelezettségét hangsúlyozza. Erre is a városban történekről szóló naplóbejegyzések összeállítása során nyílt lehetősége, leginkább a Szenátusban tartott beszédei alkalmával, amelyek közül többet a *Diariiban* is megörökített.

Felszólalásait részben a napló összeállítása során leggyakrabban alkalmazott szabad függőbeszéd formájában írta le,⁷⁰⁰ ezek alkalmával külön megjegyzéssel („*con altre parole*”) is utalt az elhangzottak és a naplóban írottak különbségére.⁷⁰¹ Bizonyos esetekben Sanudo a beszéd teljes szövegét rögzítette az egyenes beszéd szabályai szerint, ilyenkor viszont ezek önálló levelekre írva kerültek a kéziratba, az elbeszélő kerettől elkülönülve.⁷⁰² Ezek kontextualizálását olyan kapcsolódó bejegyzések segítik, amelyek a beszéd elhangzásának

⁶⁹⁸ *Diarii* 43/427, 439.

⁶⁹⁹ Lásd: FEDI 1994, p. 57.

⁷⁰⁰ Lásd: FEDI 1994, p. 54, CRIFÒ 2016, pp. 14–15.

⁷⁰¹ Pl. *Diarii* 23/510–512, 24/237, 45/557–558.

⁷⁰² Pl. *Diarii* 36/127–130, 41/162–163.

napiján keletkezett bejegyzések közt a felszólalás idejéhez kötődnek és az orációk témáin kívül a hallgatóság reakcióját is tartalmazzák.⁷⁰³

A két szerkesztési eljárás vegyes alkalmazására is találunk példát, Sanudo 1513. július 10-én elhangzott beszédét. Az oráció jelentős része az egyenes beszéd szabályai szerint maradt fent, de nem a keretszövegtől elkülönülve, hanem azzal folytatólagosan. Sanudo a „Miután a dózsétól engedélyt kaptam szólni, ebben a formában kezdtem”⁷⁰⁴ mondattal teremti meg az összeköttetést a napi események elbeszélése és az írásba foglalt felszólalás között, de a szöveg másik végét nem különítette el ilyen határozottan a kerettől. A beszéd utolsó mondatának zárásához („Magasságotoknak és Kegyelmességeteknek ajánlom magam”) már azt is hozzáfűzte, hogy mindezt „más rövid és velős szavakkal” mondta és „igen nagy hallgatóságom volt”.⁷⁰⁵ Ezt a beszédet Andrea Fedi Sanudo önreprezentatív törekvéseinek bemutatására használja példaként. A beszéddel Sanudo Leonardo Loredan dózse egyik megnyilatkozására és az azzal kapcsolatos szavazásra reagált. Szokatlan módon Sanudo nagyrészt szöveghű, az egyenes beszéd szabályai szerint közölt leiratban rögzítette a dózse beszédét is, amelynek vége megint csak egybemosódik az elbeszélő kerettel. Sanudo a kézirat összeállítása során egy idő után átváltott függő beszédre – ezúttal is használva a „néhány más, hasonló lényegű szóval” kitévelt –, majd ezt folytatta az ülés további menetének ismertetésével és saját felszólalásának rögzítésével. Fedi érvelése szerint Sanudo ezzel a módszerrel saját személyének jelentőségét a dózséével egy szintre helyezte, amelyet a két beszéd közé illesztett, a végletekig részletezett közjátékkal is hangsúlyozott, amelyben szokatlan alaposággal írta le a két oráció közt lezajlott szavazást és saját szólásra emelkedését.⁷⁰⁶ Ezt a gondolatmenetet folytatva meg kell jegyezni, hogy Sanudo nemcsak egy szintre emelte magát a dózséval, hanem fölé is, ami már abból is érzékelhető, hogy a nyolcvan éves Loredan beszédének végére beszúrta: „Halkabban beszélt, mert nem volt hangja.”⁷⁰⁷ A megjegyzés mögött nehéz más indokot felfedezni, mint a dózse retorikai alkalmatlanságának, ezen keresztül pedig véleménye gyengeségének sugalmazását. Saját beszéde után, melyben a dózsénál határozottabban állt ki a velencei államérdekek mellett, Sanudo az őt – többek közt Loredan részéről – érő dicséretet részletezte. Az is megfigyelhető továbbá, hogy a beszéd előadását Sanudo heroikus cselekedetként jeleníti meg: a rendkívüli

⁷⁰³ Pl. *Diarii* 36/122, 41/158–159.

⁷⁰⁴ *Diarii* 16/490: „Tolto licentia dal Principe di parlar, comenzai in questa forma:”

⁷⁰⁵ *Diarii* 16/491: „... et la Sublimità Vostra et le Vostre Excellentie mi ricomando, con altre parole brieve et sententiose, et avi audientia grandissima.”

⁷⁰⁶ Lásd: FEDI 1994, pp. 54–55.

⁷⁰⁷ *Diarii* 16/490: „Parlò basso per aver pocha voce.”

téma megjelölése a propozícióban („fontos ügy, ami ennek a Köztársaságnak a megőrzése”⁷⁰⁸), az isteni segítség említése („az Isten adott bátorságot, mert régen beszéltem a Nagytanácsban”⁷⁰⁹), az enumeratív megszólítás („Fenséges dózse, fényességes *signoria*, felséges [Bölcsék] tanács[a], felséges atyáim és uraim!”⁷¹⁰) szinte epikus magasságba emelik az orációt és előadóját – legalábbis a *Diarii* lapjain. És a hősiesség küzdelem eredménye sem maradt el, Sanudo felszólalását mindenki dicsérte, beszédét meghallgatva pedig Velence számára kedvezőbb döntés született.⁷¹¹

Egy alkalommal Sanudo listaszerűen is felsorolta a felszólalásait,⁷¹² miután sikertelenül pályázott a *savi di Terraferma* egyik tisztviselői helyére. Ekkor csak a beszédek témáját jelölte meg, fogadtatásukról nem ejtett szót. Egyetlen célja az volt ezzel, hogy olvasói figyelmét felhívja, „hogyan zajlanak a dolgok a köztársaságokban”,⁷¹³ ez a bejegyzés is Sanudo történetírói munkásságának didaktikus célját tükrözi.

5.1.3. *Pletykák nyomai*

A *Diarii* első kötetének második-harmadik levelén az alábbi bejegyzést olvashatjuk:

Elterjedt ebben a városban, hogy Rómában egy nő jelent meg egy néma pásztornak, aki a juhait őrizte, és kért tőle egy juhot. Az említett pásztor pedig, mivel visszatért a beszéde, nekiadta, és miután fölnyitották az említett juhot, néhány olyan dologgal telve találták, ami nagy eljövendő betegséget jelez. Ezért az említett nő azt parancsolta neki, hogy mondja mindenkinek ezt: aki hallja ezt és első szombatoként kenyéren és vízen böjtöl, majd vasárnap halat eszik, abban az évben nem fog pestisben meghalni. E dolog miatt ebben a városban sok ember, sőt a többség böjtölt. De hogy ilyen hír honnan érkezett, nem tudni, mégis mindenfelé beszéltek.⁷¹⁴

⁷⁰⁸ Arról tárgyaltak, hogy milyen kedvezmény járjon azoknak a Velencei Köztársaság felé eladósodott személyeknek, akik jelentkeznek az ostromlott Padova és Treviso védelmére. Sanudo azért szólalt fel, hogy ők visszatérésük után csak akkor viselhessenek hivatalt, ha az egész adósságukat megfizették, nem pedig csak az összeg felét. *Diarii* 16/490: „... ardua et importante materia, ch'è la conservation di questa Repubblica e di la propria patria...”

⁷⁰⁹ *Diarii* 16/490: „... Dio prestomi audatia per non haver più parlato in Gran Consejo.”

⁷¹⁰ *Diarii* 16/490: „Serenissimo Principe, Illustrissima Signoria, Excellentissimo Consejo, padri e signori mii excellentissimi.”

⁷¹¹ A döntés végleges, naplóba foglalt szövege (*Diarii* 16/493.) nem tartalmaz lehetőséget az adósság felének elengedésére.

⁷¹² *Diarii* 24/704–705.

⁷¹³ *Diarii* 24/705.

⁷¹⁴ *Diarii* 1/9–10: „Fo divulgato in questa terra a Roma esser aparso una dona a uno pastor muto vardava le pecore, et li domandoe una pecora: et ditto pastor, ritornatoli la favella, ge la dete, et averta troveo ditta pecora piena di alcune cosse che significava gran morbo futuro, unde ditta dona li ordinoe dovesse dir a ogni uno questo: et che quelli che il primo sabado che tal cossa udiva dezunava pan et aqua, e la domenega seguente manzar pesse, non moreria quel anno di peste. Per la qual cossa, molti in questa terra, imo il forzo, dezunoe. Ma dove tal cossa si venisse non se intese, et tamen per tutto si parlava.”

Bár az első kötetekre nem jellemzők az efféle szóbeszédok, Sanudo naplójának negyedik kötetétől kezdve egyre gyakoribbak lesznek az olyan jelöletlen forrású kitérők, amelyek bűnügyekről, vallásos hiedelmekről⁷¹⁵ és a városi pletykákról⁷¹⁶ szólnak.⁷¹⁷ A megmagyarázhatatlan, természetfelettinek tűnő jelenségek értelemszerűen közszájra kíváncsoztak, de a késő középkorban a szóbeli híresztelések igazi jelentősége a politikai események megismeréséhez is elengedhetlenné vált. Az uralkodói, állami kommunikáció ugyanis csak kész tények és parancsok közlésére szorítkozott, a döntések háttérben álló indokok megismerésére és az események magyarázatára vágyakozó köznép tudásszomját informális úton, lényegében pletykákkal kényszerült csillapítani.⁷¹⁸ Sanudo a pletykákat is megörökítő eljárása nem tekinthető egyedinek, a másik három Christiane Neerfeld által vizsgált naplószerző is rögzített ilyen jellegű szóbeszédeket, és mind otthonosan tettek különbséget a bizonyosan hamis pletykák (*chiacchiera*, *zanza*), az akár igaz hírek (*fama*) és a megerősített híradások (*notizia*) közt.⁷¹⁹ Sanudo a külföldről nem hivatalos úton érkező és a köznép száján terjedő híreket is regisztrálta, főleg amikor azok – ahogy feljebb, Valerio Lamberti jelentésének esetében is láttuk – a velencei döntéshozók elé is eljutottak.

Sanudo kitűnt a XV. és XVI. század fordulójának naplószerzői közül lelkiismeretességével, igyekezett ugyanis kinyomozni a tudomására jutó szóbeszédok forrásait.⁷²⁰ Kritikus hozzáállását Neerfeld azzal a megjegyzéssel bizonyítja, amelyet egy bíboros meggyilkolásáról érkezett hírhez fűzött Sanudo: „nem hittem el, mert a hír Mantovából jött, és onnan ritkán jön az igazság”.⁷²¹ Sanudo megbízható forrásnak tekintette a velencei kereskedőtelepeket, a németajkú, flamand, zsidó és görög kolóniákat,⁷²² de még az innen származó értesülésekkel is óvatosan bánt, ahogy azt a Kőszeg elestéről szóló álhír esetében is láthatjuk. 1532. szeptember 11-én azt jegyezte fel, hogy a német *fondacóban*⁷²³ úgy értesültek, hogy a Bécs felé tartó török sereg elfoglalta Kőszeget, levágtak húszezer keresztény lovast és a Habsburg-vezérkarban gyilkosság történt.⁷²⁴ Bár az ekkor valóban végveszélyben lévő

⁷¹⁵ Robert Finlay felhívja a figyelmet arra, hogy Sanudo pusztán a teljesség kedvéért szentelt figyelmet a vallásos hiedelmeknek és csodáknak, nem pedig a középkorban elterjedt eszkatológikus, mindent Isten nagyobb tervének részeként szemlélő és értelmező historiográfiai trendhez igazodott ezzel, lásd FINLAY 1980, pp. 595–596.

⁷¹⁶ Például húshiány alkalmával olyan vágóhídról suttogtak, ahol még volt ökor- és birkahús: *Diarii* 53/163.

⁷¹⁷ Vö. CRIFÒ 2016, pp. 44–46.

⁷¹⁸ Vö. NOVÁK 2004, p. 37 sqq.

⁷¹⁹ Lásd: NEERFELD 2006, pp. 142–144.

⁷²⁰ Lásd: NEERFELD 2006, p. 141.

⁷²¹ *Diarii* 32/249, idézi NEERFELD 2006, p. 144.

⁷²² Lásd: FINLAY 1980, p. 588.

⁷²³ Kereskedelmi bázis szálláshelyekkel, raktárral. Bár a *fondaco* általában ezzel a jelentéssel bír, a szó velencei népnyelvi formája (*Fontego*) kifejezetten a németajkú kereskedők telephelyére vonatkozott.

⁷²⁴ *Diarii* 56/909.

Kőszegről korábban is érkeztek jelentések,⁷²⁵ a forrás annyira bizonytalanak tűnt Sanudo számára, hogy alaposabban utánajárt és másnapra ki is derítette, hogy a hír teljességgel valótlan volt.⁷²⁶

Hasonlóan pontatlan, de jóval nagyobb számú hír érkezett a németajkú kereskedőkhöz Bécs 1529-es török ostromának előkészületeiről és folyamatáról.⁷²⁷ Ebben az időszakban számos pletyka a város vesztét jósolta: a Tízek tanácsában is felolvasott egyik anonim jelentés a szultán seregének méretét túlozta el,⁷²⁸ a *Fontegóból* terjedő hírek pedig a város elfoglalását hirdették elhamarkodva.⁷²⁹ Bár Sanudo mindkét értesülésről megállapította, hogy hamis információkat tartalmaztak, az ilyen jellegű hírek megülték Velence közhangulatát, és 1529. október 13-ra már az egész város Bécs vesztén búsult, habár Sanudo ezúttal éppen a német kereskedőtelepre érkezett információk segítségével derítette ki, hogy ismét hamisak voltak a baljós híresztelések. 1530 végén Buda ostroma is hasonló közérdeklődést keltett Velencében, ahogy azt Sanudo a december 3-i bejegyzéseinek élén megjegyezte: „Várják a leveleket német földről, hogy megtudják a budai vár sorsát.”⁷³⁰

Sanudo ilyen kitüntető figyelme a híresztelések, pletykák és az ezen nyugvó közhangulat iránt annak is köszönhető, hogy aktív politikusként ismerte ez utóbbinak a döntéshozókra gyakorolt hatását. A velencei vezetés mindig ügyelt a közhangulat szabályozására, kiáltványokkal, falragaszokkal, vagy akár szándékosan terjesztett pletykákkal igyekeztek a népet megfelelő lelkiállapotban tartani.⁷³¹ Sanudo figyelme tehát a velencei döntéshozás működésének jobb megértése érdekében is kiterjedt erre a forráscsoportra.

5.2. Dolfin naplója

Bár Sanudo élete nagy részét Velencében töltötte a leírt események közvetlen közelében, egy különleges alkalommal kénytelen volt a főműve keretét alkotó bejegyzéseket is más szerzőtől átvenni. Veronai *camerlengói* megbízása idején másfél éven keresztül Pietro Dolfin naplószerű historiográfiai munkájából⁷³² másolta a napi eseményekre vonatkozó bejegyzéseket. A Dolfin-szövegen végrehajtott kiegészítések, módosítások és kihagyások sokat elárulnak Sanudo kompilációs módszeréről. A két mű alapos összehasonlítását a Dolfin-művet

⁷²⁵ *Diarii* 56/906: „Alcuno iudica sia perso Grinas,” „néhányan úgy ítélik, hogy Kőszeg elveszett.”

⁷²⁶ *Diarii* 56/909.

⁷²⁷ *Diarii* 51, 52, ad indices.

⁷²⁸ *Diarii* 51/360–361.

⁷²⁹ *Diarii* 51/480.

⁷³⁰ *Diarii* 54/153: „Si sta in aspetation di haver lettere di Alemagna, per intender il successo dil castello di Buda.”

⁷³¹ Vö. NEERFELD 2006, pp. 168–170.

⁷³² DOLFIN 1943.

sajtó alá rendező és a két szöveg szoros kapcsolatát felfedező Paolo Sambin végezte el,⁷³³ aki megállapította, hogy Sanudo hajlamos volt érvényre juttatni lokálpatrióta érzéseit a megfogalmazás szintjén és rokonai jó hírét védeni,⁷³⁴ mégis alapjában véve valószerűsége és hitelessége törekvő szerzőnek tekinthető. A rendelkezésemre álló szövegkiadások segítségével igyekeztem Sambin állításait ellenőrizni, illetve az általa feltárt jelenségeket a mű összeállításának más szakaszában is megfigyelni.

Marin Sanudo 1501 májusától a következő év szeptemberéig Veronában a *camerlengo* tisztségét töltötte be. A feladat folyamatos jelenlétet kívánt meg a Velencétől távoli városban, így lehetetlenné tette, hogy Sanudo a megszokott módon, a különböző velencei tanácsuléseken megjelenve és ott az eseményekről közvetlenül értesülve folytassa naplójának vezetését, ezért kénytelen volt a munka folytonosságának biztosításához más módszert keresni.

Pietro, Giorgio Dolfin fia a velencei nemesi réteghez tartozott, humanista érdeklődése mellett ő is tevőlegesen részt vett a közügyekben.⁷³⁵ Velence városában és annak levantei érdekeltségein egyaránt vállalt katonai és kereskedelmi feladatokat, de miután ezeket sikertelenül végezte, sőt vádak érték miattuk,⁷³⁶ visszavonult a tényleges politikai szerepvállalástól és passzív szemlélőként naplójában örökítette meg Velence mindennapjait 1487-től kezdve egy átfogó historiográfiai munka részeként.⁷³⁷ Munkájának különös értéke a XV–XVI. század fordulóján keletkezett többi naplóhoz képest, hogy a levantei működése során megismert emberekkel Velencébe hazatérve is levelezést folytatott, így pedig a keleti eseményekről pontos, közvetlen forrásai voltak, és olyan témákkal tudott foglalkozni, mint a keresztény-oszmán konfliktusok, továbbá igen hamar felismerte a velenceiek tengeri fölényére a portugálok képviselte veszélyt.⁷³⁸

Annali Veneti című munkája négy részre tagolódik, részben a velencei történetírás bevett eljárása szerint, vagyis a város mítoszi homályba vesző kezdeteitől a szerző közelmúltjáig (Dolfin esetében 1457-ig) terjedő szakasz kompilált módszerrel készült, az ezt követő egység pedig már személyes tapasztalatok és dokumentumok alapján. Dolfin munkája tehát a velencei historiográfiai hagyomány XV. században zajló átalakulásának iskolapéldája, a tradicionális krónikaként kezdődő mű egyre inkább tolódott el a naplóforma felé. Az

⁷³³ Lásd: SAMBIN 1945, pp. 21–53.

⁷³⁴ Lásd: SAMBIN 1945, pp. 38–40.

⁷³⁵ Élt 1427–1506. Nem összekeverendő névrokonával, az ugyancsak történetíróként és humanistaként is elismert kamalduli generális Pietro, Vittore fia Dolfinnal, vö. *DOLFIN, Pietro*, DBI. Pietro Dolfin levele Pietro Dolfinnak: *Diarii* 1/683–684.

⁷³⁶ Lásd: NEERFELD 2006, pp. 72–74.

⁷³⁷ Lásd a 4.1-es alfejezetben.

⁷³⁸ NEERFELD 2006, pp. 74, 82.

bizonyos, hogy az *Annali Veneti* első két része kompilációs módszerrel készült, a második rész 1457-es lezárása valószínűleg azt jelzi, hogy Dolfin ekkor, ugyancsak történetírói babérokra törő apja⁷³⁹ halálának évében kezdett önálló anyaggyűjtésbe. A harmadik részben Dolfin annalsztikus formában, utólagosan örökítette meg az eseményeket, a (közel) napi gyakoriságú feljegyzések pedig a negyedik részben kezdődnek. A műből az első (a kezdetektől 1422-ig) és a negyedik (1500–1505) rész maradt fent autográf formában, a középső kettő elveszett. Dolfin krónikáját már a közeli utókor (Francesco Sansovino a XVI. században) „nagyon részletesnek és tisztának” minősítette.⁷⁴⁰

Marin Sanudónak lehetősége nyílt arra, hogy hozzáférjen a készülő munkához, az első részt fel is használta saját *Vite dei Dogi* című művéhez,⁷⁴¹ ezért feltehetően Dolfin munkásságának ismerete és a meglévő személyes kapcsolat indította arra, hogy a távollétében történt események leírásához is az *Annali Veneti*t válassza forrásként. A két naplószerző munkakapcsolata egyébként nem egyirányú volt, Christiane Neerfeld szerint Sanudo is nyújtott anyagokat Dolfin részére.⁷⁴²

Az *Annali Veneti* kiadási munkájáig senki, a Sanudo naplóját kiadó XIX. századi helytörténészek sem vették észre az egyezést a két mű között. Sem a *Diarii* bevezetőjéül szolgáló, a kiadást lezáró kötetben nem ejtenek róla szót Sanudo veronai tartózkodása kapcsán, sem az érintett szövegrészeknél nem utal megjegyzés a szöveg eredetére. Viszont Paolo Sambin, aki Roberto Cessivel együtt vállalkozott az *Annali Veneti* kiadására, cikkében részletesen bemutatta, milyen szoros a kapcsolat Sanudo és Dolfin szövegei között.⁷⁴³ Először is idézi Sanudótól a veronai időszakot illető vallomását:

Szeptember 20. Én, Marin Sanudo, tizenhat hónapig voltam *camerlengo* Veronában, visszatértem ebbe a városba [Velencébe], ezért van, hogy mivel ebben az időben távol voltam, némely hibák lehetnek jelen írásomban. Kíméljetelek ezért, beszámolóik alapján írtam, mindenestre az igazságra törekedtem, ahogy a korábbi bejegyzésekből is látszik.⁷⁴⁴

Tehát Sanudo elismeri, hogy nem saját tapasztalatai alapján írt, mégsem nevezi meg konkrétan a forrását. Sambin kimutatta, hogy az áprilisi kinevezést követően megjelennek

⁷³⁹ Giorgio Dolfin az 1457-es évvel bezárólag állította össze *Cronicha de la nobel città de Venetia et de la sua provintia et destretto* című a velencei középkori történetírás hagyományos formájához illeszkedő krónikáját, lásd NEERFELD 2006, p. 75.

⁷⁴⁰ Sansovinót idézi NEERFELD 2006, p. 76.

⁷⁴¹ Roberto CESSI megállapítását lásd az *Annali Veneti*hez írt bevezetőjében: DOLFIN 1943, p. XXVI.

⁷⁴² Lásd: NEERFELD 2006, p. 41.

⁷⁴³ Lásd: SAMBIN 1945, pp. 22–54.

⁷⁴⁴ *Diarii* 4/320: „A di XX septembrio. Jo, Marin Sanudo, stato camerlengo a Verona mexi 16, ritornai in questa terra; et hinc est che, se in questo tempo son stato fuori, fusse qualche eror in la descriptione presente, parcatìs, ho scritto per relatione; tuta via voluto aver la verità, come apar di sopra.”

Dolfintól származó szövegrészek a *Diarii* szövegében, mert Sanudo már ekkor *camerlengo* szerepére készült, s így kevésbé tudott odafigyelni a velencei közélet eseményeire. Május 8-tól már egyértelműen kimutatható a hosszabb, egybefüggő szövegrészek átvétele, Sambin ezen dátum alapján tudta közelebről meghatározni Sanudo veronai tartózkodásának kezdetét, melyet ő maga nem rögzített explicit módon a *Diarii*-ban. Túl azon, hogy a *Diarii* ebben az időszakban keletkezett bejegyzéseinek nagy része betűről betűre egyezik az *Annali Veneti* szövegével, az íráskép és Sambin szerint a tinta színe is bizonyítja, hogy a szöveg nem a Sanudo-mű organikus része. Továbbá előfordul, hogy Sanudo a Dolfin szöveg átmásolása után megismétli címsorba emelve a tárgyhónapot és ezután jegyzi fel saját értesüléseit, illetve másolja be a fontosnak ítélt dokumentumokat.⁷⁴⁵

Paolo Sambin kitüntetett figyelmet szentelt azoknak a kiegészítéseknek, amelyekkel Sanudo bővítette Pietro Dolfin szövegét. Ezek elsősorban a naplókban feltűnő közszereplőkre vonatkozó személyes információk, például az említett személyek kapcsán Sanudo bemutatja korábbi hivatali pályafutásuk fontosabb állomásait:

... ahol találkozott Antonio Grimani úrral, *korábbi tengeri parancsnokunkkal, akit ide száműztek*, nagyon elhízott és semmittevő életet él...⁷⁴⁶

Más esetben a személyek pontosabb azonosítása kedvéért feltünteti az apjuk neveit is, a Dolfin által megemléltett települések esetében pedig az aktuális előljárókat írja le.⁷⁴⁷ Az előbbi teljesen bevett szokás volt Velencében, ez Dolfin szövegéből is látszik, aki az Alexandriába és Bejrútba küldött hajóskapitányok és parancsnokok neveit felsorolva a tizenegy feltüntetett személy közül három neve mögött az apa nevét is megadja, Sanudo azonban nem érte be ennyivel, hanem minden egyes esetben kitette az apa nevét.⁷⁴⁸ Ellenkező eljárásra is van példa, vagyis hogy Sanudo alkalomadtán megnyirbálja, vagy más adatokkal helyettesíti Dolfin személyes jellegű megjegyzéseit:

⁷⁴⁵ Pl. 1502. június: *Diarii* 4/271 és 277, 1502. július: *Diarii* 4/281 és 289.

⁷⁴⁶ A Sanudo és Dolfin szövegek összehasonlításánál az idézetekben és fordításukban dőlt szedéssel emelem ki Sanudo betoldásait és szögletes zárójelben, áthúzva tüntetem fel az általa elhagyott szövegrészeket. A változtatások esetén a Dolfin-féle fogalmazásmódot szögletes zárójelben tüntetem fel. Kerek zárójelben a saját, megértést segítő megjegyzéseim szerepelnek. *Diarii* 4/53: „dove trovò [à veduto – DOLFIN 1943, p. 281.] sier [domino – uo.] Antonio Grimani, *olim capetano zeneral nostro da mar, ivi confinato*, molto grasso, in ocio”. Továbbá: *Diarii* 4/83 és DOLFIN 1943, p. 285: Gian Paolo Gradenigo korábbi állomáshelye.

⁷⁴⁷ Lásd: SAMBIN 1945, p. 29. Sambin idézi *Diarii* 4/38 és DOLFIN 1943, p. 270: Vicenza előljárói, IV/39. és p. 271: Spalato grófja. A vizsgált részben továbbá: *Diarii* IV/45: Cremona előljárói, *Diarii* IV/49: Capodistria előljárója.

⁷⁴⁸ DOLFIN 1943, p. 277, *Diarii* 4/49.

... Spanyolországban (Velence követe) Domenico Pisani *úr*, lovag [~~az egykori Giovanni fia, aki hetven hajóból álló erős flottát vitt a török ellen és nekünk Kefalóniát megszerezte~~] ...⁷⁴⁹

... hajóskapitánynak *megtették* Alvise Priuli *urat* [~~az egykori Giovanni-úr fiát~~], *aki Alexandriában volt kapitány*...⁷⁵⁰

Sambin még további kategóriákat is felsorol a kiegészítések osztályozására, de a tényleges információt hordozó – tehát nem a puszta szószaporítást célzó⁷⁵¹ – betoldásokról látszik, hogy Marin Sanudo korábban felhalmozott ismereteiből táplálkoznak, az események elbeszélését érdemi részletekkel nem egészítik ki.

Tényleges újdonságot Dolfin szövegéhez képest azoknak a tapasztalatoknak az elbeszélése jelent, amelyeket Sanudo Veronában közvetlenül szerzett. Sambin erre azt az esetet említi példaként, amikor a Friuli felé tartó Niccolò Orsini, a velencei hadsereg parancsnoka érinti Veronát, ahol Sanudo saját szemével látta Orsini kísérőit és nevüket meg is örökíti naplójában.⁷⁵² Marin Sanudo hasonlóképpen azt is feljegyezte, hogy elkísérte Peschieraig Giorgio Cornert, a veronai *capitanót*, aki Milánóba indult követségbe. Ez a feljegyzés azért is érdekes, mert a kiegészítést Sanudo rögtön Corner megválasztása után illeszti be (1501. június 26-i bejegyzés),⁷⁵³ noha a követ csak július 5-én kelt útra. Az indulást Dolfin is rögzítette az *Annali Veneti* július 5-i bejegyzései közt, és Sanudo ezt át is emelte tőle.⁷⁵⁴ Az információk elhelyezkedéséből világosan kirajzolódik Sanudo munkamódszere, ahogy folyamatosan, mechanikusan másolja Dolfin naplóját. Ezt már Dolfin szövegének összefüggő elhelyezkedése is sugallja, a Corner követségét érintő bejegyzések vizsgálata azonban be is bizonyítja, hogy másolás előtt Sanudo át sem tekintette a teljes szöveget. Amikor pedig eszébe jutott valamilyen kiegészítő adat egy-egy alkalomhoz kapcsolódóan, azt rögtön az első lehetőségnél feljegyezte akkor is, ha az egy hosszabb eseménysorba illeszkedett, esetünkben egy követjárás fontosabb alkalmainak sorozatába, amelyről sejthette volna, hogy a követ kinevezése, indulása és a későbbi híradások önálló bejegyzésekben fognak szerepelni. A másolási munka során Sanudo sietségére enged következtetni az a tény is, hogy június 26-i bejegyzésénél helyet hagyott az

⁷⁴⁹ Pl. *Diarii* 4/53–54: „(l’oratore veneziano) in Spagna [Hispania – DOLFIN 1943, p. 283.] *sier* Domenego [Dominico – uo.] Pisani, *el cavalier*, [~~quondam Johannis, qui valida classe LXX navium affuit contra Turchos et nobiscum Cefaloniam cepit~~ – uo.]”.

⁷⁵⁰ Pl. *Diarii* 4/39: „*fu fato* capetanio *sier* Alvise di Prioli [~~quondam ser Zoane~~ – DOLFIN 1943, p. 271.] *fo capetanio in Alexandria*”.

⁷⁵¹ Pl. DOLFIN 1943, p. 271 és *Diarii* 4/39: „(i turchi) *hanno fato gran danno, e prede di anime e animali*”, „(a törökök) nagy károkat okoztak és zsákmányt – embereket és állatokat – szereztek”, idézi SAMBIN 1945, p. 30.

⁷⁵² DOLFIN 1943, p. 289, *Diarii* 4/86, idézi SAMBIN 1945, p. 34.

⁷⁵³ DOLFIN 1943, pp. 281–282, *Diarii* 4/53.

⁷⁵⁴ DOLFIN 1943, p. 285, *Diarii* 4/83.

indulás időpontjának beírására („a ...-ik napon indult”),⁷⁵⁵ de később nem tért vissza, hogy bejegyezze a dátumot.

Paolo Sambin nem csak Sanudo kiegészítéseinek, hanem rövidítéseinek, törléseinek is figyelmet szentelt, megállapításai szerint Sanudo visszafogta Dolfin személyes indulatból fakadó megjegyzéseit, viszont ezeket néha saját hasonló ítéleteivel pótolta. Sambin példája erre a Nápolyi Királyság spanyolok és franciák közötti felosztásának esete, melyet Dolfin annyival kommentált, hogy jobb, ha két részre osztva kerül idegen uralom alá a királyság, mintha csak az egyik hatalom kezébe kerülne, Sanudo viszont ebből csak a megosztottság pusztá tényét vette át.⁷⁵⁶ Ugyanígy járt el Sanudo néhány bejegyzéssel később, amelyben Giovanni Battista Zeno bíboros hagyatéka (jelentős mennyiségű készpénz) kapcsán Velence és a Szentszék ellentétéről esett szó. Míg az *Annali Veneti* lapjain Dolfin kétségbeesett szónoki kérdéssel adott hangot a helyzet súlyosságának: „Hogyan háborúzzhatunk egyszerre az Egyház és a török ellen?”,⁷⁵⁷ Sanudo az előbbi higgadtsággal csak annyit jegyzett meg, hogy a Szenátusban komoly fejtörést okozott, hogy elkerüljék a háborút mindkét hatalommal, ezért diplomáciai úton igyekeznek a helyzetet elsimítani.⁷⁵⁸

Bár azokat a dokumentumokat, elsősorban leveleket, amelyekkel Sanudo és Dolfin is gazdagították munkáikat, külön forráscsoportként fogom tárgyalni, érdemes a két napló összehasonlítása során is figyelmet szentelni ezeknek. Sambin megállapította, hogy a *Diarii*-ba illesztéskor a leveleket Sanudo lehetőségei szerint személytelenítette, hogy minél tárgyilagosabbnak tűnjön munkája. Ennek következtében a címzettet gyakran nem is tüntette fel, pusztán a feladót és annak tisztségét olvashatjuk a *Diarii*-ban.⁷⁵⁹ Ez a személytelenítés esetenként a szöveg eredeti értelmének kárára is válhat, mint az Pietro Lion, a korfui *bailo* levelével történt,⁷⁶⁰ amelynek átírásában Sanudo a saját utazását leíró Liont felcseréli a szövegben említett egyik katonatiszttel, így a *Diarii*-ban ez utóbbi szerepel az utazás alanyaként. Sambin állítását a levelek tárgyilagosságáról azonban nem fogadhatjuk el érvényesnek Sanudo egész művére. A vizsgált időszakban és előtte áprilisban húsz levél olvasható nagyobb terjedelemben, ezek egy részét Sanudo maga *Copia* vagy *Sumario* kezdetű címsorral különítette el, tehát másolatban, illetve összefoglalás formájában közölte. Több hosszabb összefoglalást

⁷⁵⁵ *Diarii* 4/53: „si partì a dì ...”

⁷⁵⁶ DOLFIN 1943, p. 274, *Diarii* 4/46, idézi SAMBIN 1945, p. 35.

⁷⁵⁷ DOLFIN 1943, p. 278: „Como staremo adonca havendo guera dala Giesia e da Turci?”

⁷⁵⁸ *Diarii* 4/50. További hasonló esetek a vizsgált részben: DOLFIN 1943, p. 280, *Diarii* 4/51–52: Krétáról a velenceieket rosszul érintő hír érkezik, Dolfin: „Isten segítsen minket!”, p. 290. és 4/87: a nápolyi királyt nem fogadják be Capuába, Dolfin: „Rossz jel rá nézve.”, p. 294 és 4/87: egy veszélyes tengeri út utáni kikötésről Dolfin: „szerencsére”. Sanudo ezeket mind kihagyta saját naplójából.

⁷⁵⁹ Lásd: SAMBIN 1945, pp. 40–41.

⁷⁶⁰ DOLFIN 1943, pp. 287–288, *Diarii* 4/85, idézi SAMBIN 1945, pp. 43–44.

címsor nélkül is olvashatunk a *Diarii*-ban, ezek közül négy származik Dolfin naplójából. Az átírás során Sanudo az összefoglalásoknál minden esetben a függő beszéd szabályai szerint írta át a leveleket, a másolatoknál pedig a teljes levelet közli (Sambin általánosító megállapításával ellentétben megszólítással, keltezéssel stb.), természetesen az eredeti írásmód (egyenes beszéd) szerint. Mindez azonban a négy Dolfintól másolt levélre nem érvényes. Ezek a levelek a következők:

- Marino da Molin levele Bejrútból, 1501. május 23.⁷⁶¹
- Pietro Lion levele Korfuról, 1501. május 26.⁷⁶²
- Pietro Lion levele Korfuról, 1501. július 11.⁷⁶³
- Pietro Lion levele Korfuról, 1501. július 14.⁷⁶⁴

Marino da Molin levelét függő beszédben, kivonatos formában írta át Pietro Dolfin, a három Lion-levelet pedig egyenes beszédben, látszólag hiánytalanul közölte. Sanudónál viszont csak Lion első levele szerepel az egyenes beszéd szabályai szerint. A leveleket alaposabban összeolvasva látszik, hogy Sanudo csak ezt az egyet nem módosította feltűnően,⁷⁶⁵ az összes többiben szembeszökő betoldások találhatók, melyek tartalmukban hasonlítanak Sanudónak a dolfini szövegekbe illesztett kiegészítéseire. Joggal merül tehát föl a kérdés, miért maradt éppen ennél a levélnél hűséges Sanudo a Dolfin által rögzített szöveghez. A választ a levélbe foglalt információk kínálják, Pietro Lion május 26-i levelében a két évvel korábbi zonchiói ütközetről küldött értesüléseket. Az összecsapás és a dokumentum jelentőségéből adódik, hogy Sanudo naplójában rögzítésre érdemesnek találta a teljes dokumentumot, amelyben egy számszerű javítást is eszközölt, a Lion levelében említett *fusták* (kis, egy árbóccal rendelkező hajók) számát a Dolfin által közölt 14-ről 16-ra módosította. Továbbá Sanudo a levél szövege elé beszúrta egy *vidi*, 'láttam' igét, tehát a levél jelentőségére tekintettel felkutathatta az eredetit, és arról készítette el a másolatot. Ez alapján feltehető, hogy Sanudo *camerlengó*ként csak akkor közölte a leveleket másolatban, ha az eredeti példányokhoz hozzájutott, amit alátámasztanak a veronai működésének utolsó hónapjaiban beillesztett források is, amikor csak egy *sumario* található a Dolfintól származó szövegekben, a *copiák* pedig fizikailag, kodikológiai is elkülönülnek azoktól.⁷⁶⁶

⁷⁶¹ DOLFAN 1943, pp. 274–275, *Diarii* 4/47.

⁷⁶² DOLFAN 1943, p. 276, *Diarii* 4/47–48.

⁷⁶³ DOLFAN 1943, pp. 286–287, *Diarii* 4/83–85.

⁷⁶⁴ DOLFAN 1943, pp. 287–288, *Diarii* 4/85.

⁷⁶⁵ Pusztán hangzóváltozások, néhány *sier* (úr) betoldása, egy számot illető eltérés és egy más személyben ragozott ige a különbség Dolfin és Sanudo szövege között.

⁷⁶⁶ Bejegyzések Dolfintól: Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII, 232 (=9219), foll. 128–130 (június), 133v–136 (július). Összefoglalás: fol. 134v, másolatok: foll. 127, 132v, 138.

De nem a *fusták* számának korrigálása volt az egyetlen pontosítás, ahol Sanudo módosította Dolfin értesüléseit, a javításokat Paolo Sambin is ismertette.⁷⁶⁷ Ezek többnyire hadseregek létszámát,⁷⁶⁸ pénzüsszegeket⁷⁶⁹ érintő kisebb-nagyobb léptékű pontosítások, amelyek szükségességét és érvényességét nehéz lenne a jelen disszertáció keretei között ellenőrizni, illetve inkább történettudományi, semmint filológiai szempontból jelentősek. Könnyebben ellenőrizhető az az eset, amikor Dolfin a Velencei Köztársasághoz tartozó több város előjáróinak feladatköreit keverte össze, amelyeket Sanudo figyelmesen helyreigazított, ez azt sugallja, hogy Sanudo javításai nem voltak alaptalanok.⁷⁷⁰

Sambin széleskörű és alapos cikke után nehéz figyelemre méltó újdonságot felmutatni az *Annali Veneti* és a *Diarii* szövegeinek kapcsolatáról, azonban néhány apróság tovább árnyalhatja Sanudo másolási munkájáról alkotott képünket. A két napló szövegét összevetve újra és újra megakad az olvasó szeme a Sanudo által kitett megszólításokon (*sier*, *signor*) és címeken, melyek semmit nem tesznek hozzá Dolfin adataihoz. Megvizsgálva azonban a másolt időszakot megelőző és követő eredeti Sanudo szöveget,⁷⁷¹ láthatjuk, hogy a szerző rendszeresen alkalmazta ezeket a tiszteletet kifejező megszólító alakokat, tehát az *Annali Veneti* másolása során következetesen folytatta a *Diarii* összeállítását alatt kialakult stilisztikai gyakorlatát. Ugyanez látszik abból, hogy ha egy befejezett melléknévi igenév (*participio passato*) több alakban is létezik, ezek közül a saját nyelvhasználatában bevettet használta.⁷⁷² A szöveg stílusának egységesítését szolgálta az is, hogy Sanudo népnyelvire ültette át Dolfin latin kifejezéseit, szavait. Ez az előjárószavaktól kezdve (*cum* → *con*) a rövidebb kifejezéseken át (*sine lesione* → *senza lesion*⁷⁷³, *gratis* → *di bando*⁷⁷⁴) az egész mondatokig terjed (*qui sunt hoc tempore legati Veneti per orbem ad reges et principes* → *li oratori veneti erano fuori*⁷⁷⁵). Bizonyos esetekben viszont éppen ellenkezőleg járt el Sanudo, vagyis latinosított, talán rövidítő céllal: *per questa caxon* → *unde*⁷⁷⁶, *passati* → *olim*.⁷⁷⁷ Mindkét irányba történő fordítás

⁷⁶⁷ Lásd: SAMBIN 1945, pp. 46–49.

⁷⁶⁸ Pl. *Diarii* 4/30: „200 [2^m – DOLFIN 1943, p. 266.] fanti” (gyalogos), *Diarii* 4/36: „turchi XV milia [30^m Turci – p. 269.]” (török).

⁷⁶⁹ Pl. *Diarii* 4/38: „ducati 23 milia [20^m – DOLFIN 1943, p. 270.] dil cardinal Zen” (Zeno bíboros 23 000 dukátja).

⁷⁷⁰ Dolfin Verona és Padova *podestàit* és *capitanóit* cseréli fel (DOLFIN 1943, pp. 281–282.), Sanudo (*Diarii* 4/53.) ezeket helyesen közli, ahogy az a DBI vonatkozó szócikkeiben ellenőrizhető.

⁷⁷¹ Szűrőpróbaszerűen a *Diarii* 3, 4/1–30. és 293-tól a kötet végéig, 5. köteteket és szakaszokat vizsgáltam.

⁷⁷² *Diarii* 4/30: persi [perduti – DOLFIN 1943, p. 266.], 4/83: descési [descenduti – p. 285.].

⁷⁷³ DOLFIN 1943, p. 279, *Diarii* 4/51.

⁷⁷⁴ DOLFIN 1943, p. 282, *Diarii* 4/51, 53.

⁷⁷⁵ DOLFIN 1943, p. 282, *Diarii* 4/53.

⁷⁷⁶ DOLFIN 1943, p. 283, *Diarii* 4/54.

⁷⁷⁷ DOLFIN 1943, p. 274, *Diarii* 4/46.

érthető, a szerzők iskolázottságától, olvasmányaitól és egyéni nyelvhasználatától függ, hogy az adott kifejezést latinul vagy népnyelven használják.

Sanudo nem csak a fogalmazási stílus szintjén törekedett a szöveg elsimítására, a Velencére utaló kifejezések is úgy olvashatók, mintha szerzőjük el sem hagyta volna a várost. Május 9-én, amikor már Sambin szerint Veronában kellett lennie, Sanudo úgy írt Zeno bíboros Padovából Velencébe vitt holttestéről, mint amit „ebbe a városba”⁷⁷⁸ hoztak. Később visszatérve a bíboros temetésére hasonlóképpen „Padovából ide”⁷⁷⁹ szállításról írt Sanudo, mindkét esetben a szerző közelére utaló névmásokat (*questa, qui*) alkalmazva. Fontos megjegyezni, hogy mindkét szövegrész Sanudo saját, nem Dolfintól másolt fogalmazványa, tehát a kifejezések nem az *Annali Venetiból* származnak. Ebből a természetesnek tűnő gesztusból is érezhető, hogy a *Diarii* nem önéletírói ihletésű munka, hanem annak ellenére, hogy Sanudo figurája gyakran előtérbe kerül szükséges főszereplőként, ahogy arra Andrea Fedi is rámutat,⁷⁸⁰ a munka Velencéről és a velenceieknek szól, tehát az elsődleges nézőpont mindig a lagúnák városáé marad.

Minden más változtatás apróságnak tekinthető, néhány példa ezekre: a „folyó hó” kifejezés helyett a hónap nevének feltüntetése,⁷⁸¹ a kiküldött követeknél célállomás mellett az uralkodó vagy előljáró jelzése,⁷⁸² vagy az ünnepek nevének egyszerűsítése.⁷⁸³ Dolfin és Sanudo szövegének összeolvasása az utóbbi kompilációs módszereinek kényelmes vizsgálatát teszi lehetővé, amely alapján elfogadhatók Sambin megállapításai, hogy Sanudo elsődleges célja a *Diarii* stilisztikai egységének megtartása volt, változtatásai elsősorban ezt a célt szolgálták.

Sanudo még két esetben utazott el Velencétől, de ezek rövidebb idejű távollétek voltak, ezért nem kellett ilyen különleges módszerhez folyamodnia a napló folytonosságának fenntartásához.⁷⁸⁴ Az 1496 októberét megelőző öt hónapban is távolról követte a velencei eseményeket,⁷⁸⁵ ekkor még nem kirívó a különbség a környező szövegek stílusához képest, az első köteteket ugyanis Sanudo még kiforratlan munkamódszerrel, nem napi rendszerességgel

⁷⁷⁸ *Diarii* 4/35: „gionse in questa terra”. Ugyanezt a kifejezést használja Velencébe visszatérve is, *Diarii* 4/320.

⁷⁷⁹ *Diarii* 4/50: *qui*.

⁷⁸⁰ Lásd: FEDI 1994, pp. 41, 57.

⁷⁸¹ DOLFIN 1943, p. 271, *Diarii* 4/38.

⁷⁸² DOLFIN 1943, p. 285: „va legato a Milan”, *Diarii* 4/83: „andò a Milan, per orator a presso el cardinal Roan”.

⁷⁸³ DOLFIN 1943, p. 273, *Diarii* 4/45.

⁷⁸⁴ Lásd: FEDI 1994, p. 63.

⁷⁸⁵ *Diarii* 1/369. 1496 szeptemberében a Milánóba menesztett követek kíséretébe szegődött, de a hónap végén vissza is tért (BERCHET 1902, p. 41.), hogy az ezt megelőző négy hónapban hol volt, nem tisztázott.

állította össze.⁷⁸⁶ 1503 júniusáról pedig csak rövid, kronológiailag rendetlen összefoglaló került a *Diariiba*.⁷⁸⁷

5.2.1. Candale-i Anna utazása

II. Ulászló magyar király felesége, Candale-i Anna 1502 nyarán költözött Franciaországból új hazájába, utazása még éppen Sanudo veronai hivatalviselésének idejére esett. A királyné útját Pierre Choque herold beszélte el, amelynek szövegét nemrég gondos kritikai kiadásban és magyar fordításban adta közre Györkös Attila.⁷⁸⁸ Choque az észak-itáliai útszakaszra és a velencei megállóra vonatkozó szövegének tartalmi ellenőrzéséhez a szöveggondozó felhasználta Girolamo Priuli és Sanudo – részben Pietro Dolfintól átvett – naplóbejegyzéseit is.

A történeti adatok, dátumok stb. ellenőrzéséhez első pillantásra szükségtelennek tűnhet tisztázni, hogy a *Diarii* egyes szövegrészei Sanudo vagy Dolfin kezétől származnak-e, például Choque-szövegben szereplő városi előljárók azonosításánál, akik az átutazó királynét köszöntötték.⁷⁸⁹ Viszont az Anna Velencéből indulásának időpontjára (1502. augusztus 21 vagy 22.) vonatkozó adatok ellentétes mivoltára, amelyre Györkös is felhívja a figyelmet,⁷⁹⁰ magyarázatot ad a szöveg több rétege és Sanudo értesüléseinek közvetettsége.⁷⁹¹ Ez az eset jól példázza, hogy a *Diarii* használata során tudatosítani kell a szövegrészek eredetének változatosságát és forrásértéküket ennek fényében kell mérlegelni.

A királyné Velencei Köztársaságon átvezető útjára vonatkozó *Diariiban* olvasható adatok⁷⁹² eredetét egyébként annál is nehezebb tisztázni, mint amit a veronai időszakban keletkezett szövegrészek esetében megszokhatott a kutató. 1502. június-júliusban Sanudo még folytatta azt a módszerét, hogy Dolfin és a saját bejegyzéseit külön havi címsor alatt tüntette fel, de kiküldetése utolsó két hónapjában, augusztus-szeptemberben már csak egy-egy szakaszban gyűjtötte össze a megőrzésre szánt anyagokat. Ezen felül a veronai fogadás egyik

⁷⁸⁶ Lásd a 4. fejezetben.

⁷⁸⁷ *Diarii* 5/52–56. Talán ekkorra tehető az a rövid utazása, amely Sanudo *Descrizione della Patria del Friuli* című művét ihlette, lásd KNAPTON–LAW 2014, p. 51.

⁷⁸⁸ GYÖRKÖS 2016.

⁷⁸⁹ Pl. GYÖRKÖS 2016, pp. 38–41.

⁷⁹⁰ Lásd: GYÖRKÖS 2016, p. 52.

⁷⁹¹ Továbbá az indulás napját érintő eltérést magyarázhatja az is, hogy a nap végi (mai fogalmaink szerint késő délutáni, kora-esti) indulást Sanudo velencei forrása (*Diarii* 4/301–302: „la raina [...] dia partir a di 21, et poi a di 21 [...] a hore XX sua majestà [...] montoe (in galia)”) és a királynét szállító hajó kapitánya (*Diarii* 4/306–307: „la raina di Hongaria [...] a di 22 avosto partì”) máshogy érzékelhette.

⁷⁹² *Diarii* 4/271–307 passim.

fő szervezőjeként számos információval rendelkezett Anna útjáról, és ezeket is a Dolfin-szövegrészbe⁷⁹³ dolgozta be.⁷⁹⁴

5.3. Velence levéltára

Ha Sanudo naplóját csak az eddig ismertetett, többnyire önálló szövegalkotás eredményeképpen született bejegyzések alkotnák, a *Diarii* valószínűleg nem kapta volna az utókortól a nem éppen hízelgő 'adathalmaz' címkét. Azonban Sanudo – és a többi kortárs naplószerző – felismerte, hogy Velence történetének megismeréséhez és megértéséhez nem csak azoknak az eseményeknek az elbeszélése szükséges, amelyek a városon belül, vagy a *Stato da Mar* területén és a *Terrafermán* történtek. A naplószerzők a XV–XVI. század fordulóján súlyos politikai viharokat és válságokat kiálló Velencei Köztársaság döntéshozóinak lépéseit csak úgy tudták az utókor számára érthetővé tenni, ha műveikbe foglalták a külföldi udvarokból érkező követjelentéseket, a hírszerzési anyagokat és mindazokat a dokumentumokat, amelyek Velence városára, gyarmataira és külkapcsolataira vonatkoztak. Ezekhez az anyagokhoz a hozzáférést csak a minél magasabb szintű politikai szerepvállalás garantálhatta, Sanudót ez is hajtotta arra, hogy minél több és minél jelentősebb presztízsű közfeladatot lásson el.⁷⁹⁵ Francesco Crifò szerint az így megszerzett dokumentumok másolatai alkotják a *Diarii* magvát,⁷⁹⁶ amely megállapítás első látásra devalválja a művet, ám tekintetbe véve, hogy a velencei döntéshozók üléseinek alapját ezeknek a dokumentumoknak a megtárgyalása jelentette,⁷⁹⁷ a város történetének minél hitelesebb megírásához ez volt az egyetlen lehetséges út. És bár a módszer primitívnek tűnhet, kevesen tudták következetesen és kitartóan alkalmazni. A Christiane Neerfeld által vizsgált négy naplószerző közül például Girolamo Priulinak sem sikerült lépést tartani a jelentések áradatával, ő inkább csak felhívta olvasói figyelmét, hogy az igazság megismeréséhez vizsgálják meg ezeket a dokumentumokat is,⁷⁹⁸ a legnagyobb számban Pietro Dolfin és természetesen Sanudo használták ki ezt a forrásbázist.

Az irat- és levélmásolatokkal gazdagított naplók értékét idővel felismerte a velencei államhatalom is, ezért a Tízek tanácsa egyedi engedélyeket adott a velencei polgároknak a kancelláriai anyagok vizsgálatára. Sanudo is szerzett ilyen engedélyt 1515-ben azzal a

⁷⁹³ *Diarii* 4/281–289.

⁷⁹⁴ *Diarii* 4/287–288, idézi GYÖRKÖS 2016, pp. 38–45.

⁷⁹⁵ Lásd: NEERFELD 2006, pp. 147–148. Christiane Neerfeld arra is rámutat, hogy Sanudo politikai helyzete tükröződik a napló részletességén is: minél közelebb van Sanudo a hatalomhoz, annál adatgazdagabb a műve.

⁷⁹⁶ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 2.

⁷⁹⁷ Lásd: NEERFELD 2006, p. 151.

⁷⁹⁸ Lásd: NEERFELD 2006, pp. 151, 164.

feltétellel, hogy csak akkor adhatja közre a naplókat, ha előtte a Tízek tanácsa engedélyezte.⁷⁹⁹ Ám 1521-ben az összes engedélyt visszavonták, mert valaki meghamisította a kancelláriai jegyzőkönyveket.⁸⁰⁰ Csak jóval később, 1531. szeptember 26-án rendelte el újra a Tízek tanácsa, hogy Sanudóval kommunikálni kell minden levelet, amelyek „a világ különböző pontjainak eseményeiről értesítenek, mivelhogy napról napra érkeznek követeinktől és előljáróinktól, hogy ezáltal megalapozottan állíthassa össze az említett naplóit”.⁸⁰¹ Ekkor már ugyanis Sanudo hivatalos felkérést és némi évjáradékot kapott a napló folytatására, tehát a Tízek tanácsának is érdekében állt a napló gazdagítása. Megjegyzendő, hogy még ez a határozat is tartalmazta azt a kitétel, hogy a szigorúan titkos anyagokat továbbra sem mutathatják meg Sanudónak, és hogy a naplószerző az engedély megszerzése után sem másolta minden esetben a követjelentéseket.⁸⁰²

Bizonyos, hogy Sanudo a művébe foglalt iratokat csak magánhasználatra, a *Diarii* összeállításának korai szakaszában későbbi feldolgozásra szánta, ugyanakkor munkájával akaratlanul is biztonsági mentést készített a városba érkező dokumentumokról, amely utóbb igen hasznosnak bizonyult. Az állami iratok archiválására a XII. századtól jelentkezett igény Velencében, addig az iratképző szervek legfeljebb a saját anyagaikat gyűjtötték a Dózsepalotában vagy a Szent Márk-székesegyházban. 1266-ban a Nagytanács rendelte el, hogy a határozatait a *Quarantia*⁸⁰³ őrizze, majd 1268. július 15-én kinevezték az első *cancellier grandét*, akit a *signoria* jelölését követően a Nagytanács választott meg élethosszig, 3000 dukát éves fizetéssel. A kancellár minden népgyűlésen részvételi joggal bírt.⁸⁰⁴ A velencei levéltár kialakulásának fontos mérföldköve 1283. október 13-a, amikor ugyancsak a Nagytanács rendelkezett, hogy a határozatait (gyakorlatilag a törvényeket) összegyűjtő tíz könyvből egy bizottság gyűjtse ki a hatályosakat. A nagy (vagy *ducale*, 'dózsei') kancellária felelt a Nagytanács és a Szenátus határozataiért, a *signoria* és a Bölcsék tanácsának levéltáráért, illetve ez gondozta a *Libro d'orót*. 1402-ben önállósult a titkos kancellária (*Cancellaria segreta*), amely a fejedelmekkel és a követekkel folytatott levelezést intézte és őrizte, továbbá a privilegialis, kiváltságjogokkal kapcsolatos anyagokat. A Tízek tanácsának 1459-es rendelete

⁷⁹⁹ *Diarii* 20/532, idézi GAETA 1980, p. 81, CRIFÒ 2016, p. 50.

⁸⁰⁰ *Diarii* 31/383, idézi NEERFELD 2006, p. 43.

⁸⁰¹ A határozatot közli: BETTIO 1828, p. 19. A határozat megszületésének körülményeiről bővebben a *Marin Sanudo élete és művei* című fejezet végén.

⁸⁰² Pl. *Diarii* 56/631–632, 643–644, 667–669 stb.

⁸⁰³ Velence legfelsőbb bírósága, amely fokozatosan három részre oszlott: *Quarantia civil* – polgárjogi ügyek Velencében, *Quarantia civil nuova* – polgárjogi ügyek a Terrafermán, *Quarantia criminal* – büntetőügyek. Az első két tisztségben egymás után nyolc-nyolc hónapot követően a bírák tizenhat hónapot töltöttek a *Quarantia criminal* székeiben, ebben a minőségükben a Szenátus munkájában is részt vettek, lásd *Cronachetta* 2011, pp. 107–108, 119–120, MARGAROLI 1997, pp. 641–642, BÁRÁNDY 2016b, pp. 73–74.

⁸⁰⁴ Lásd: MILAN–POLITI–VIANELLO 2003, p. 71.

szerint ezekhez az anyagokhoz kizárólag az általuk kinevezett titkár és négy segítője, a Bölcsék tanácsának tagjai, valamint a *cancellier grande* fért hozzá, 1462-től pedig a nagy kancelláriával együtt a közvetlen felügyeletük alá vonták. A Dózse-palotában elfoglalt helyére tekintettel alsó kancelláriának (*cancelleria inferiore*) nevezett szervezet a dózsei határozatokat kezelte és a jegyzői iratforgalmat bonyolította. A Tízek tanácsa és a *Quarantia* a köztársaság bukásáig, 1797-ig saját munkaszobákban őrizte az iratanyagát.⁸⁰⁵ Látható tehát, hogy funkcionálisan elkülönült szervek gondozták a Velencei Köztársaság írott anyagait, viszont mind a Dózse-palotában helyezkedtek el, amely 1577-ben tűzvész rongált meg súlyosan.⁸⁰⁶ Így a *Diarii* a benne foglalt számos irat szövegének hiánypótló forrása.⁸⁰⁷

Ahogy már veronai életszakaszának és a Dolfin-másolatoknak a vizsgálatánál is előkerült, Sanudo a leveleket, dokumentumokat másolat vagy összefoglalás formájában hagyta az utókorra. Másolatai olyan pontosak voltak, hogy egy idő után az eredeti dokumentumok helyett saját művét bátorkodott hivatkozni.⁸⁰⁸ Christiane Neerfeld szerint az esetek nagy részében Sanudo a primer források összefoglalására szorítkozott,⁸⁰⁹ de a *Diarii* vége felé a másolatok és összefoglalások aránya kiegyensúlyozottabbá válik (az 1526–1533 közötti kb. 1600 hungarika szöveghelyből több, mint hétszáz tartalmaz legalább részleges másolatot vagy fordítást, és hétszáznál kevesebb tartalmaz csak összefoglalást), és a korábbiakban az összefoglalásokat rendszeresen bevezető *come* (mely szerint) felütések is egyre gyakrabban tűnnek fel részleges másolatok elején.⁸¹⁰ Az említett kezdő szócskán kívül Sanudo átiratának az eredeti szöveghez való hűségére a függő- vagy egyenes beszéd használatából lehetne a legkönnyebben következtetni, de el kell fogadni Neerfeld megfigyelését, hogy a szerző ezeket a fogalmazási eljárásokat következtetlenül alkalmazta.⁸¹¹ Ez a probléma is a mű utolsó kötetében válik egyre inkább érezhetővé, amelyekben a részleges másolatokból és az összefoglalókból egy kevert forma kezd kialakulni. Ezeknél Sanudo a levélíró és a velencei állam kapcsolattartására vonatkozó, fatikus megjegyzéseket saját, velencei nézőpontjából fogalmazza meg, de a levelek politikai információkkal bíró részét másolatban közli. Például az 56. kötetben a velenceiek szempontjából, függő beszédben írta a Rómába delegált követről,

⁸⁰⁵ Lásd: DA MOSTO 1937, pp. 1–4.

⁸⁰⁶ Lásd: DA MOSTO 1937, p. 3–6 (kiemelve a diplomáciai anyag többségének pusztulását), MARZO MAGNO 2021, p. 47.

⁸⁰⁷ Lásd például: BENISCH 1903, p. 17, BERCHET 1902, pp. 9, 112: a velencei levéltári anyagok a XVI. század második felétől vannak meg, BERENGO 1994, p. 10: Rinaldo Fulin, a *Diarii* sajtó alá rendezője is azért szorgalmazta a kiadást, mert a benne foglalt dokumentumok eredetijei elpusztultak.

⁸⁰⁸ Lásd: NEERFELD 2006, p. 164.

⁸⁰⁹ Lásd: NEERFELD 2006, pp. 150–154.

⁸¹⁰ Pl. *Diarii* 56/963, 57/55.

⁸¹¹ Lásd: NEERFELD 2006, p. 154.

hogy „Tegnap, miután megkapta 7-i leveleinket az értesülésekkel a török hajóhadról”, majd közvetlenül átváltott egyenes beszédre, másolásra: „ma pedig voltam a pápánál, aki először örült, hogy meggyógyultam, majd közöltem vele a híreket”.⁸¹² Nem sokkal később újfent velencei nézőpontból kezdte egy követ jelentésének rögzítését: „Három napja a huszadik órában megkapta 19-i leveleinket a török hajóhadról szóló értesülésekkel”, és ismét másolásra váltott: „Közöltem a főparancsnokkal [...]”.⁸¹³ A követ így zárja levelét: „Holnap indulok innen Linzbe.” Ezután Sanudo rögtön átvette a szót és egyes szám harmadik személyben zárta a jelentés átírását utalva a mellékletére is: „Befoglalva küldi [a követ] ezt az iratot.”⁸¹⁴ Ugyanakkor – különösen a *Diarii* korábbi köteteiben – a másolási és összefoglalási módszerek ingadozása más okra is visszavezethető.

Sanudo különböző forráscsoportba tartozó anyagaihoz rendszerint egyéni naplóba illesztési eljárást társított. A fejedelmi udvarokba delegált rezidens követek alkották a velencei hírszerző hálózat gerincét, az ő rendszeresen hazaküldött jelentéseik (*dispacci*) tartalmazták ugyanis az állomáshelyeiken összegyűjtött legfrissebb híreket és fejleményeket. A legtöbb *Diariiba* foglalt követjelentés esetében mégis az látszik, hogy Sanudo csak összefoglalta ezeket. A levelekben leírt adatok jelentőségének fényében érthetetlennek tűnik, hogy Sanudo ezeket miért csak kivonatos formában hagyományozta az utókorra, hiszen ezeknél pontosabb és közvetlenebb értesülések aligha léteztek. Az eljárást a Velencébe érkező diplomáciai anyagok vizsgálatához szükséges engedélyek már említett különlegessége és ritkasága megmagyarázza, mindenesetre emiatt Sanudo a különböző tanácsuléseken hallottak alapján volt kénytelen összefoglalni a követjelentések tartalmát. Hasonlóképpen összefoglalásként közölte Sanudo a Velence itáliai és tengerentúli gyarmatainak központjaiból, nagyobb városaiból érkező leveleket.

A külföldre küldött kémek beszámolóinak leiratait (*rapporto, deposizione*) viszont másolatban foglalta művébe a naplószerző. Ezeket a beszámolókat gyakran a hírszerzést szervező központokban papírra vetették és innen küldték Velencébe,⁸¹⁵ a kémek nem közvetlenül a *Signoriának* jelentettek. De Sanudo a Velencében előadott beszámolókat sem mindig az elhangzásuk alkalmával jegyezte fel, hanem gyakran az ezekről készült leiratokat másolta le utólag. Ez abból látszik, hogy a leiratok több alkalommal nem illeszkednek szervesen

⁸¹² *Diarii* 56/797–798: „Heri ricevute nostre di 7, con avisi di l’esser de l’armata turchesca, et hozi son stato dal Pontefice, et prima me alegrai de esser varito, poi li comunicai le nove.”

⁸¹³ *Diarii* 56/927: „Terzo zorno a hore 20 ricevete nostre di 19 con li avisi di l’armata turchesca. Comunicai al comendador maior [...]”

⁸¹⁴ *Diarii* 56/928: „Io partirò de qui damatina per Linz, però non potrò scriver etc. Manda inclusa questa scrittura.”

⁸¹⁵ Az 1520-as évek konfliktusai során előtérbe kerülő központokat – köztük a magyar szempontból elsődleges Udinet – lásd PRETO 2016, p. 305.

a napló szövegének folyamába, hanem különálló lapokon utólag lettek beillesztve.⁸¹⁶ A leiratok gyakran a felderítőktől és a határközeli települések vezetőitől származó levelek másolataival együtt érkeztek Velencébe a jelentősebb városokon keresztül.

A beérkező iratok azonban nem mindig sorolhatók be tisztán a hírszerzési anyagok egy adott fajtájába, a másolási és összefoglalási eljárás ingadozásait adott esetben ez is magyarázza. Például, ha egy *deposizione* tartalmát valamelyik városi elöljáró saját jelentésébe fogalmazta bele, ez megtéveszthette Sanudót, aki a levelet összefoglalás formájában kezdte lejegyezni, majd amikor felismerte, hogy abban közvetlen tapasztalatok, megbízható értesülések is vannak, másolásra váltott.⁸¹⁷ Bár nem felderítő beszámolójából származik az értesülés, de ugyancsak a megbízható, ellenőrzött forrás miatt váltott Sanudo Marc'Antonio Contarini udinei helytartó egyik jelentésének összefoglalásáról másolásra:

*Mely szerint [Contarini] írt a török hadsereg Bécs alól visszavonulásáról, majd különböző utakon ezt a hírt frissítették, de mivel nem volt megalapozott, nem másoltam be. Tegnap levelek érkeztek Goriziába, Raimondo Rodumberg bécsi királyi tanácsos uramtól [...], amelyekkel az említett [Rodumberg], aki Bécsben van, megerősíti, hogy a törökök felhagytak az ostrommal...*⁸¹⁸

Ezek a példák jól rávilágítanak Sanudo forráskritikai eljárásaira is, aki abban az esetben tekintette forrásait megbízhatónak, és igyekezett szövegüket a lehető legpontosabban – másolatban – közölni, amikor a levélírók, kémek az információkhoz közvetlenül jutottak, azonosíthatók és lehetőleg magas társadalmi státuszú, előkelő hivatalviselők voltak. Ezt a korszakban bevett módszert *expressis verbis* ismerteti az említett Marc'Antonio Contarini is egyik jelentésében, amelybe egy felderítő beszámolóját is befoglalta, ezért Sanudo másolatban közölte a kritikai-módszertani résszel együtt:

⁸¹⁶ Például a mohácsi csatával és az azt követő magyarországi helyzettel kapcsolatban egy ismeretlen fűszeres beszámolója 1526. október 19-én (*Diarii* 43/155–156.) a kéziratos kötet 85. levelének rectóján, a 85v üres, továbbá Antonio Boemo beszámolója 1526. november 12-én (*Diarii* 43/225–229.) a kéziratos kötet 123–125. levelein olvasható, a szöveg a 123r tetején kezdődik, és a 125. levél verzóján sem szerepel más a jelentés szövege után. Róma 1527-es kifosztása (*il sacco di Roma*) is számos ilyen *deposizione* beillesztését okozta (erről bővebben lásd Danilo Romei gyűjteményét, ROMEI 2016), melyek közül sajátos kapcsolatuk miatt érdemes kettőt kiemelni: *Diarii* 45/164–167, 167–168. A két beszámoló ugyanakkor hangzott el, az első egy bizonyos Angelo Maria da Orvieto testvértől, a másik ugyanettől a szerzetestől és a Köztársaság római követének egyik szolgájától. A két szöveget összevetve látszik, hogy a szolgáló számos reáliát – neveket, épületeket – jobban megjegyzett a fráternél, Sanudo mégis mindkét változatot megőrzésre méltónak találta.

⁸¹⁷ *Diarii* 42/450, 54/94, 56/9.

⁸¹⁸ *Diarii* 52/210–211: „Come scrisse del ritirar di l'exercito turchesco da Viena, da poi etiam per diverse vie è rifrescata tal nova, ma per non esser stà con fondamento non ho altramente replicato. Heri zonzero lettere a Gorizia di mesier Rimondo Dorimbergo (!), consiliario regio in Viena [...], per le qual il dito, ch' è in Viena, aferma turchi esser levati da l'asedio...”. Ebben az esetben nyelvtanilag nem is lehet pontosan elhatárolni Sanudo és Contarini szövegét.

Ez minden, amit eddig tudunk és bizonyos – megfontolván a [híreket hozó] személyek jellemét, akik közül néhányan nyilvános dokumentumokkal is bírnak, vagyis a bécsi tanácsban készített menlevelekkel [...] és mindannyiuk beszámolójának egyezését, bár egyikük és másikuk indulása között három nap telt el – valószínűleg igaznak lehet tartani, amit mondtak.⁸¹⁹

A másolat elé illesztett fejlécben Sanudo egy további szempontot is kiemelt, a kémét *persona de intelettó*ként jellemzi,⁸²⁰ vagyis forrásainak helyzetértékelő, szellemi képességeit is igyekezett tekintetbe venni társadalmi helyzetükön és a valószínűleg ezzel összefüggőnek tekintett jellemükön-kvalitásukon kívül. A velencei hírszerző gépezet kritikai gyakorlatának egy másik megnyilvánulását 1521. augusztus 2-án figyelhetjük meg, amikor az Udinéből frissen érkező, a Magyar Királyságra vonatkozó és biztosnak mondott híreket „a Bölcsék tanácsában kinevették”,⁸²¹ mert homlokegyenest ellenkeztek a korábbi értesülésekkel, majd pedig a magyar követet hívták a kérdést tisztázni, akinek véleményét hivatalánál fogva és közvetlen magyar kapcsolatai miatt is relevánsnak tartották.

Miután pedig maga Sanudo ilyen módszerekkel győződött meg a források hitelességéről, olvasóinak a saját tapasztalaton nyugvó naplóbejegyzések esetében is alkalmazott *vidi* fordulattal igazolta átiratainak megbízhatóságát.⁸²² Ha pedig valamelyik levél eredetijéhez nem jutott hozzá, legalább összefoglalta a tartalmát másolat helyett:

Magyarországról felolvasták Burgio báró, pápai nuncius [1526.] július 9-én, Budán kelt levelének egy részletét, amelyet a Pola főtisztelendő püspökének, az itteni legátusnak írt. Ez így szól: Mely szerint a török szultán Miasszonyunk napján ért Nándorfehérvárra. Kedden indul a király, hogy szembeszálljon vele. Arrafelé kevés az előkészület. Más nem segít, csak a pápa, ezért reménytelennek látják a vállalkozást.⁸²³

Más esetekben pedig úgy döntött Sanudo az eredeti hiányában, hogy „nem fogok semmit ideírni”.⁸²⁴

⁸¹⁹ *Diarii* 52/42: „Questo è quanto sin hora havemo, et certo – considerato la qualità de le persone, de li quali alcuni hanno documenti publici, zioè expeditione facte in el conseio de Viena [...] et la conformità de li reporti de tutti loro, qual parteno in spatio de giorni tre l’uno da l’altro, – si può verisimilmente credere le cose per loro ditte esser vere.”

⁸²⁰ *Diarii* 52/40.

⁸²¹ *Diarii* 31/162.

⁸²² Pl. *Diarii* 4/279, 280, 42/153.

⁸²³ *Diarii* 42/209–210: „Di Hongaria etiam fo letto uno capitolo di lettere del Baron del Grugno (!) nuntio del Pontefice, date a Buda a di 9 Luio, scritto al reverendo episcopo di Puola legato di qui. Qual dice cusi: Come el signor Turco zonse el zorno di Nostra Dona a Belgrado con lo exercito. Marti si parti il Re per andarli contra. Di qui si fa poche provision. Altri non aiuta che il Papa, sichè vede spazà quella impresa.”

⁸²⁴ Pl. *Diarii* 46/341.

A *Diariiba* illesztett eltérő stilisztikai- és forrásértékű szövegek közül érdemes néhány forráscsoportot elkülönítve is áttekinteni, amelynek eredményeképpen tovább gyarapodhatnak a Sanudo munkamódszeréről és kritikai érzékéről alkotott ismereteink.

5.3.1. *Uralkodói levelezés*

Az egyes többé-kevésbé független államalakulatok vezetőinek egymás közti levelezése elsősorban stilisztikai szempontból jelentős, hiszen leginkább már a diplomaták útján elért egyezségeket és megállapodásokat tartalmazzák. Viszont megfogalmazásuk a címzett és a feladó közötti tiszteletet, ebből fakadóan pedig a kancelláriai alkalmazottak humanista igényességét tükrözik. Ebben a forráscsoportban olyan különlegességeket találunk, mint I. Szulejmán szultán győzelmi híradása a mohácsi csata után,⁸²⁵ vagy Szapolyai János magyar királyként írt első levele Andrea Gritti dózsénak, melyben megkoronázásáról ad hírt.⁸²⁶ Ezek a dokumentumok nemcsak tartalmuk miatt fontosak, hanem segítségükkel Sanudo másolói munkáját is ellenőrizhetjük, mert jelentőségükből fakadóan több példányban, nem csak az elpusztult velencei levéltárban maradhattak másolataik. Az említett Szulejmán-levélből például Londonban található egy latin nyelvű másolat. A *Diariiban* olvasható változat a szultáni követ által törökül felolvasott levél latin tolmácsolásának latinnal keveredő népnyelvi leirata.

TNA/PRO SP 1/39 f. 108. Letters and Papers Henry VIII, IV/2. n. 2464.	<i>Diarii</i> 43/51–52.
Exemplum – Suleimans sach, filius Selimi sach imperatoris, semper victor.	Sulemansach filius Selimsach imperatoris, semper victor.
Sultan Suleimans sach Dei gratia rex maximus et imperator utriusque continentis, Persarum, Arabum, Syriae, Mechae, Hierosolymorum etc.	Sultam Suleimansach, Dei gratia rex maximus et imperator utriusque continentis, Persarum, Arabum, Syrie, Meche, Hierosolimorum et cetera
Ad illustrissimum et honorabile[m] dominum Venetiarum, Andream Gritum ducem dignam et condecentem salutationem!	ad illustrissimum et honorabilem Dominum Venetiarum, Andream Grittum ducem dignum et condecentem salutationem.
Cum auxilio magnipotentis Dei misimus nostrum primarium consiliarium et beglierbegi, dignum et valentem Ibraym bassa cum Graecis exercitibus et cum meis Sanzachis et servis portae in locum Ungari,	Con lo adiuto del magnipotente Idio, havemo mandato il nostro principal consilier et bigliarbei, el degno et valente Ibraim bassà cum li exerciti di la Grecia et cum li mei sanzachi et schiavi de la Porta nel loco de l’Ongaro

⁸²⁵ Fordítása: SZEBELÉDI–SZOVÁK 2020.

⁸²⁶ *Diarii* 43/441–442 (F.6.24. függelék).

qui expugnatis arcibus Varadini [Petri] et Ulach eas caepit omnes occidendo in acie gladii, et alia 15 castella se dediderunt, reliqua derelicta fuerunt a suis, qui aufugerunt.	quale, havendo combatuto le forteze de Varadin et Ulach, tra pochi giorni le prese menando tutti per fil de spada, et altri 15 castelli se reseno et li altri furono abandonati da li soi che fugirono.
Captis dictis castellis movit se mea magnificentissima maiestas cum dignis et prudentissimis consiliariis meis Mustapha bassa et Ayas bassa, et cum beglierbegi Natoliae, digno Bechran bassa et cum omnibus sangiachis meis Natoliae et cum servis portae meae imperialis maiestatis et ivi supra regem Ungariae.	Dapoi presi li sopraditti castelli se mosse la mia magnanima Maiestà cum li degni et prudentissimi consieri mei Mustaffà bassà et Aias bassà, et cum el begliarbei de la Natolia el degno Bechram bassà, et cum tutti li sanzachi mei de la Natolia et cum li schiavi de la Porta de mia imperial Maestà, et andai sopra re de Ongaria.
Et postquam veni super flumen nominatum Dravum intra tres dies confecto ponte transivit mea maxima maiestas cum omni meo exercitu et fracto ponte processimus super dictum regem.	Et venuti sul fiume nominato Drava, in capo de giorni tre fu fatto il ponte et passò la mia grandissima Maestà cum tutto il mio exercito, et rotto il ponte andassemo sopra ditto Re.
Ipse etiam egressus Buda venit in planiciem nominatam Mucha, huc propinquam itinere quinque vel sex dierum cum exercitu centum quinquaginta millium peditum et equitum omnium armatorum et cum 300 capitibus artemeriae.	Lui etiam levatosi da Buda vene in campagna nominata Muiach, che è camino verso de qui da cinque in sie giornate, cum exercito de 150 milia homeni a pè et a cavallo tutti armati, et con 300 boche de artellarie.
Die primo Septembris, qui fuit Mercurii, hora 22 diei processimus contra illum et post pugnam duarum horarum cum auxilio magnipotentis Dei illum superavimus et omnem eius exercitum trucidavimus.	El primo de Septembrio Mercore di alle XX horre del giorno se levassemo, et andasemo sopra de lui, et combatessemo horre do, et cum lo aiuto del magnipotente Dio lo rompessemo et havemo tagliato a pezi tutto il suo exercito.
	Et il Re fugite cum alquanti de li sui drieto, el qual havemo mandato exercito.
Sit semper laudatus Deus et mea maxima maiestas. Proficiscor Budam cum meis exercitibus.	Et laudato sia Idio et la mia grandissima Maiestà, de continuo vado a Buda cum li mei exerciti.
Et propter bonam pacem et amicitiam nostram mitto praesentem meum servum, Hali spachi oglan, ad significandum vestrae illustrissimae dominationi hoc bonum nuncium, quia cum Dei auxilio exercitus Mahumetanorum consecutus est victoriam.	Et per la bona pace et amicitia havemo tra nui, mando il mio presente schiavo Hali spachi oglam per portar la bona nova a vostra Illustrissima Signoria, che cum lo aiuto de Dio lo exercito de musulmani è stato vitorioso. (1526)

A két változat közeli nyelvi rokonsága miatt bátran megállapítható, hogy Sanudo pontos leiratot készített a dokumentumról, sőt, a londoni példánynál egy mondattal bővebb szöveget hagyott hátra. Sanudo pontoságát, „szolgai hűségét” a régebbi és a kurrens szakirodalomban is

elismerik,⁸²⁷ tehát a *Diarii* megbízható forrásnak tekinthető a legkülönbözőbb kutatási irányok szempontjából.

Nem minden a naplóba illesztett uralkodói levél került teljes egészében a naplóba, így Szapolyai János levelezésének tizenhét darabjából is egy csupán utalás formájában, öt összefoglalásként, egy pedig részleges másolatban maradt fenn Sanudónál. Az egyetlen utalás a Verancsics Antal részére kiállított *credentialis* levélre vonatkozik, csak a dokumentum keltét tüntette fel Sanudo, amikor a követ bemutatta azt a Bölcsek tanácsában.⁸²⁸ Sanudo felületesnek tűnő eljárása ebben az esetben könnyen érthető, hiszen a levél nagy valószínűséggel kizárólag kancelláriai formulákból állt, legnagyobb értéke János király kézjegye és pecsétje volt, amellyel Verancsics igazolni tudta, hogy kinek a nevében jár el.

Különös, hogy a dózsének címzett I. János-levelek közül csak kettő került teljes másolatban a *Diarii* oldalaira: a már említett első, királyként írt és az 1528-as Tarnówból keltezett levél, amelyben a kibocsájtó a Velencei Köztársaság segítségét kéri a magyar területre való visszatéréshez és azok Habsburg Ferdinándtól történő visszafoglalásához.⁸²⁹ Ez utóbbi levélhez kapcsolódik a részleges másolatban olvasható dokumentum, amelyet János király Bonzagninak írt, aki a levelet átadta Andrea Gritti dózsének.⁸³⁰ A Grittinek címzett segélykérő levélben a magyar király úgy fogalmaz, hogy „hosszú és terjengős lenne egyenként megemlékezni”⁸³¹ mindarról a csapásról, amelyet Ferdinánd hozott az országra, követének címzett levelében mégis hosszán és terjengősen taglalta nehéz helyzetét, hogy Bonzagni ezek ismeretében meggyőzőbben és hatásosabban buzdítsa szóban a dózsét a segítségnyújtásra. Sanudo kitűnő történetírói érzékkel csapott le erre a dokumentumra, amely a magyar politikai helyzet kétségkívül elfogult, ám részletes és átfogó elemzésével gazdagítja a *Diariit*. A szerző már a segélykérő levél átadásakor tudomást szerezhetett a dokumentum létéről, hiszen rögtön azután, hogy a napi események közt rögzítette Bonzagni megjelenését és a levél átadását, illetve utalt a levél másolatának beillesztésére, feljegyezte, hogy a király „írásba adott néhány hírt Magyarország körülményeiről”.⁸³²

A további három levél, amelyeket I. János király a velencei dózsének írt, csak összefoglalásként maradt fenn, holott tartalmilag nem kevésbé fontosak az előbbieknél.

⁸²⁷ Lásd: COZZI 1968, p. 353, CRIFÒ 2016, pp. 44–46. Christiane Neerfeld a *Diarii* külön erényeként emeli ki, hogy Sanudo ebben a munkájában eredeti dokumentumokról készített másolatot ellentétben a *Vite dei dogival*, amelyben másolatokról, lásd NEERFELD 2006, p. 43.

⁸²⁸ *Diarii* 55/343, SZOVÁK 2021a, pp. 188–189, no. 16.

⁸²⁹ *Diarii* 48/238–240, SZOVÁK 2021a, pp. 166–169, no. 5.

⁸³⁰ *Diarii* 48/240–243, SZOVÁK 2021a, pp. 169–172, no. 6.

⁸³¹ *Diarii* 48/238: „longum esset et fortasse superfluum singula commemorare”.

⁸³² *Diarii* 48/237: „dete in scriptura alcune nove de le occorrentie de Hongaria”.

Ezekben az esetekben a környező naplóbejegyzések adhatnak magyarázatot Sanudo kevésbé precíz naplózó eljárására. Az 1529. június 15-én Lippán kelt levélben I. János arról tájékoztatja Velencét, hogy Nándorfehérváron fog találkozni a szultánnal, akinek segítségével országának gyors visszaszerzését reméli.⁸³³ Sanudo az *ut in litteris* kifejezéssel arra utalt az összefoglalás végén, hogy a levelet be fogja másolni, ám erre utóbb nem került sor. Közvetlenül a király levele után olvasták fel ugyanis a korábbi velencei követ, Giovanni Battista Bonzagni misszilisét Nándorfehérvárról, amelyet június 27-én írt Francesco Massernek,⁸³⁴ ebből pedig frissebb és közvetlenebb információkat szerezhetett Sanudo, mint I. János leveléből. Ugyanezen év szeptember 15-én a király már Budáról tudatta Velencével, hogy a szultán közreműködésével visszaszerezte az uralmat a magyar területek felett.⁸³⁵ Itt nem olvasható utalás későbbi másolatra, a levélbe foglalt híreket minden bizonnyal részletesebben és pontosabban mondta el a későbbi magyar kormányzó, Alvise Gritti Giorgio nevű öccse, aki a *Diarii* tanúsága szerint az I. János-levél ismertetése előtt számolt be titokban a Magyar Királyságban történekről.⁸³⁶ Az utolsó *Diarii*-ban megőrzött Szapolyai János – Andrea Gritti levél futárral érkezett, nem követ útján. 1531. január 26-án a magyar király arról adott hírt, hogy Buda felszabadult a Habsburg-csapatok ostroma alól, amely alatt Alvise Gritti is derekasan helytállt a védelemben.⁸³⁷ Itt is egy másik dokumentum feledtethette a királyi levél lemásolását, Brodarics István egy nappal korábban, január 25-én Francesco De' Nobilinek írt részletes levele, amelyben beszámol az ostromról.⁸³⁸

Bár ezek az összefoglalások szükségszerűen információvesztéssel járnak, Sanudo igen körültekintően és alaposan járt el a levelek naplóba foglalása során. Egyrészt a pontos keltezés feltüntetése nagymértékben erősíti a bejegyzések hitelességét (és értékes információkat szolgáltat a történeti kutatásokhoz), másrészt a diplomatikus „sallangnak” tűnő szövegrészekre utalások (például I. János „megköszöni a *Signoria* barátságát, és kéri, maradjon meg mindennemű támogatásában”,⁸³⁹ „megköszöni, amit a *Signoria* érte tett [...] és jó barátjának kínálkozik”⁸⁴⁰) a levelek hangvételére is rávilágítanak. A levelek stílusa iránt Sanudo egyébként sem volt érzéketlen, II. Lajos 1526. április 15-i levelét, amelyet csak összefoglalás formájában közölt, „emberi és édes” megfogalmazásúnak,⁸⁴¹ Szapolyai János 1530.

⁸³³ *Diarii* 51/124, SZOVÁK 2021a, p. 176, no. 9.

⁸³⁴ *Diarii* 51/124–126.

⁸³⁵ *Diarii* 52/136, SZOVÁK 2021a, pp. 178–179, no. 11.

⁸³⁶ *Diarii* 52/135.

⁸³⁷ *Diarii* 54/306, SZOVÁK 2021a, p. 179, no. 12.

⁸³⁸ *Diarii* 54/306–307.

⁸³⁹ *Diarii* 51/124: „ringratia la Signoria di la bona amicitia, et prega perseverari in darli ogni favor”.

⁸⁴⁰ *Diarii* 52/136: „ringratia la Signoria di quello l’ha fatto per lui [...]; et si offerisse come bon amico”.

⁸⁴¹ *Diarii* 41/363: „con parole molto humane et dolce”.

szeptemberi levelét pedig az összefoglalásban „bölcsek” minősítette.⁸⁴² Bizonyos esetekben Sanudo különlegességek iránti fogékonysága az ilyen mára üresnek tűnő diplomáciai és diplomatikai külsőségek felé is megnyilvánult. 1530 októberében a Konstantinápolyból hazaküldött velencei követek magukkal hozták a szultán levelét, amely a Tízek tanácsában elhangzott:

Felolvasták a török szultán levelét, a dózsénak ír igen nagy titulusokkal
[Tommaso Mocenigo úr]⁸⁴³ dicséretére.⁸⁴⁴

Néhány levéllel hátrébb pedig megtaláljuk a levél *intitulatió*ját és *salutatió*jának elejét,⁸⁴⁵ ami világossá teszi, hogy Sanudo érdeklődését a levél keleti cirkalmassággal szerkesztett kezdő része keltette fel.⁸⁴⁶

5.3.2. *Magánlevelek*

Ahogy az uralkodói levelek kezelésének taglalásánál már megfigyelhető volt, egy-egy magánember levele háttérbe szoríthatta Sanudo szemében akár egy fejedelem küldeményét is. Persze sem Giovanni Battista Bonzagni, sem Brodarics István nem egyszerű közemberek voltak, leveleik részletességét joggal részesíthette előnyben Sanudo egy-egy uralkodói levél szerzőjének auktoritásával szemben. Az esetek mégis jól példázzák, hogy Sanudo – és a többi velencei naplószerző – mekkora jelentőséget tulajdonított a magánleveleknek, ennek a hivatali levelezés szintjeitől (uralkodók, követek, városi előljárók és kémek levélváltásai egymással, illetve Velencével) elkülönülő forráscsoportnak. Ezek a levelek a napló- és történetírók számára értékes információkat hordozhattak, ami miatt Girolamo Priuli kivételével számos ilyen dokumentumot is művükbe illesztettek.⁸⁴⁷

A reneszánsz idején a növekvő alfabetizációnak, illetve a gyarapodó gazdasági kapcsolatoknak köszönhetően a magánlevelezés nemcsak a humanista tudósok között élénkült fel, hanem a kereskedőházak szétszóródott tagjai közt is. A kereskedők információcseréje elengedhetetlen feltétele volt az üzleti életnek, ezért fokozatosan állandó hírvivő hálózat épült ki a nagyobb központok között. Girolamo Priuli, aki maga is kereskedő volt, és Pietro Dolfin,

⁸⁴² *Diarii* 52/136. Hasonló stilisztikai, esztétikai ítéletet fűzött Sanudo a követi felszólalásokhoz is, például Csulai Móré Fülöp követ beszédéhez, aki egy „igen művelt latin orációt” (*Diarii* 29/555: „fece una oratione latina molto dotta”) tartott Velencében.

⁸⁴³ A szövegkiadók kiegészítése.

⁸⁴⁴ *Diarii* 54/94: „Fo leto la lettera del Signor turco, scrive al Doxe con grandissimi titoli in laude di ... (sier Tomà Mocenigo).”

⁸⁴⁵ *Diarii* 54/100. Az *intitulatio* valóban rendkívüli hosszát érzékelteti, hogy egy egész fóliót erre szánt Sanudo.

⁸⁴⁶ Sanudo már 1501 decemberében is feljegyezte a cirkalmas szultáni titulátúrát: *Diarii* 4/188.

⁸⁴⁷ Lásd: NEERFELD 2006, p. 156.

akinek üzleti próbálkozásaira már utaltam, esetében világos, hogy ezek a szerzők közvetlenül a kereskedők levelezéséhez értek hozzá, Christiane Neerfeld szerint Sanudo inkább áttételesen, a gazdasági-politikai összefonódások révén jutott ilyen levelekhez.⁸⁴⁸

Ennek a forráscsoportnak a jelentőségét felismerve a magánleveleket Sanudo legtöbbször teljes vagy részleges másolatban közölte. Paolo Sambin korábban idézett cikkében megállapította, hogy Sanudo a levelek címzettjeinek eltüntetésével igyekezett naplóját tárgyilagossabbá tenni,⁸⁴⁹ úgy tűnik azonban, hogy 1501 után ezen a szokásán változtatott, a legtöbb magánlevélnél mind a feladó, mind a címzett személye ismert. A Sambinnak szembeötlő tisztázatlan szerzőjű magánlevelek inkább az *avvisi* műfaj kialakulásához vezető átmeneti jellegű iratok,⁸⁵⁰ amelyeket később fogok érinteni.

Az egyszerű másolatban rögzített magánlevelek közül kirí az a Laibachban⁸⁵¹ 1526. október 9-én kelt misszilis, amelyet Sanudo két részletben másolt be. A fontos információkat tartalmazó szakasz szerepel először, majd egy másik, szintén magyar vonatkozású levelet követően olvasható a misszilis eleje a megszólítással, valamint a további értesüléseket tartalmazó vége. A szokatlan formára tekintettel érdemes behatóbban megvizsgálni ezt a misszilist és a kapcsolódó iratokat, arra a két kérdésre keresve a választ, hogy Sanudo miért nem a levél elején kezdte a másolást, és hogy később miért döntött mégis a kihagyott részek beemelése mellett.

A kérdéses magánlevél október 14-én érkezett Velencébe az udinei helytartó küldeményének részeként, aki 1526. október 12-én továbbította a következő leveleket:

- 1526. okt. 12., Udine: Giovanni Moro, Patria del Friuli helytartójának küldeménye és feltételezhető kísérőlevele Velencébe (összefoglalás)⁸⁵²
- 1526. okt. 7., Graz: kémjelentés aláírás nélkül (részleges másolat)⁸⁵³
- 1526. okt. 9., Laibach: azonosítatlan magánlevél (másolat több részletben)⁸⁵⁴
- 1526. okt. 12., Venzona: Antonio Bidernuzio kapitány jelentése Patria del Friuli helytartójának (másolat)⁸⁵⁵

Szintén október 14-én érkezett Udineből a helytartótól az alábbi irat, de ezt már október 11-én elküldte:

⁸⁴⁸ Lásd: NEERFELD 2006, pp. 158–159.

⁸⁴⁹ Lásd: SAMBIN 1945, p. 40. Neerfeld szerint Sanudo éppen a források megjelölésével törekszik az objektivitásra, lásd NEERFELD 2006, p. 165.

⁸⁵⁰ Lásd: INFELISE 2007, p. 38.

⁸⁵¹ Ma: Ljubljana, Szlovénia.

⁸⁵² *Darii* 43/74.

⁸⁵³ *Darii* 43/74–76.

⁸⁵⁴ *Darii* 43/76–77, 78.

⁸⁵⁵ *Darii* 43/77–78.

- 1526. okt. 10, Udine: Jurij cillei⁸⁵⁶ kém jelentésének leirata (másolat)⁸⁵⁷

A szövegek másolatai az október 14-i bejegyzések végén helyezkednek el, ebből világos, hogy Sanudo a napi tanácskozások (vasárnap lévén délelőtt a Bölcsék tanácsa, délután a Nagytanács ülésezett) után másolta be a leveleket, a tartalmukat tehát már hozzávetőlegesen ismerte, és a szerzők megbízhatóságát illetően is megfelelő benyomásokkal rendelkezett.

A Grazban kelt kémjelentést az elejétől, a megszólítással kezdve másolta le Sanudo, de a vége nincs meg a *Diarii* lapjain, így szerzője nem azonosítható elsőre. Viszont a szöveg utalásai szerint a levélíró már korábban is jelentett⁸⁵⁸ az udinei helytartónak, ebből pedig arra lehet következtetni, hogy Andrea Panbon írása, aki sorozatosan küldött jelentéseket a helytartó utasítására, ezért Sanudo megbízhatott az értesüléseiben. A laibachi levélíró nevének mellőzésével Sanudo talán a *Diarii* tárgyilagosságára törekedett, ahogy Sambin is megállapította, ugyanakkor a név elhagyása jelezheti azt is, hogy ez a levél kevésbé megbízható a szerzői névvel ellátott magánleveleknél. A venzonei kapitányban⁸⁵⁹ és a cillei Jurij jelentésében, aki a grazi felderítőhöz hasonlóan a velenceiek szolgálatában állt, ugyancsak feltétlenül bíznia kellett Sanudónak. Tehát három ismert és egy kérdéses megbízhatóságú hírforrás adataiból állíthatta össze a naplószerző az október 14-i értesüléseket az osztrák és magyar területekről.

Ezek az értesülések a következő témákra vonatkoztak: a török szultán és csapatainak mozgása a Magyar Királyság területén (a szultán Budán tartózkodik, csapatai Bécs és Erdély irányába törnek), a törökök magyarországi fosztogatásai, az osztrák területek hadi készületei, Habsburg Ferdinánd, Szapolyai János, Habsburg Mária és Frangepán Kristóf katonai erői és tartózkodási helyei. A laibachi magánlevélben a következőkről olvashatunk a szöveg rekonstruált rendjében:

⁸⁵⁶ Ma: Celje, Szlovénia.

⁸⁵⁷ *Diarii* 43/78–79.

⁸⁵⁸ *Diarii* 43/58–59.

⁸⁵⁹ Venzone Udinetől 30 km-re északra fekvő település a Tagliamento folyó partján, amely kulcsszerepet játszik Velence a Habsburg fennhatóság alatt álló területekre irányuló hírszerzésében, részben a szomszédos állam területére átjáró kereskedők és orvosok, részben az útutazókat kikérdező előljárók révén. Velence a cognaci ligához csatlakozását követően a Habsburg-államok iránti hírszerzés – ezzel együtt Venzone – jelentősége tovább nőtt. A Sanudónál megőrzött bőséges forrásanyag alapján a város szerepét összegzi PRETO 2016, p. 305.

<i>Diarii</i> 43	Levélrész	Szöveg
col. 78.	Üdvözlés, a korábbi levél nyugtázása	Carissimo et honorando missier padre salute infinite. Ho ricevuto una vostra a di 3 del presente, et quella intesa, la presente mia sarà per avisarvi secondo la dimanda vostra, benchè la presente cose che sotto scriverò io non ve le certifico nisi solamente secondo ho podesto intender in Petovia prima. ⁸⁶⁰
col. 76.	A szultán Budát erődíti, Pestet lerombolja. Bács, Pécs és Szalánkemén elfoglalása	/ Prima, cerca la persona del Turco adesso se ritrova in Buda, et li fa fortificar la terra quanto sia possibile, et ha facto ruinar Peste di là dal Danubio, et cum quello fa forte ditta Buda. Item circa delle terre mazor che ditto turco ha preso sie, prima Baz, l'altra Cinquechiesie, l'altra Chemin, benchè nesuna di queste terre se habbia tegnudo, ma avanti che 'l Turco sia zonto apresso, le zente tutte sono scampade fuora di le ditte terre. ⁸⁶¹ Per facto del governo de ditti luoghi che sono presi, par che ditti siano scampati, le zente non si può intender come dicto Turco facia con loro più.
col. 76.	Székesfehérvár ostroma	Adesso dicto Turco ha messo una parte de turchi sotto Belgrado, che è apresso Buda 8 miara hongareschi, ma non ge puol far niente. Sono dentro circa 2000 boemi li quali si defendono valentemente, et hanno amazado assà turchi in una bataglia che deteno a la terra di Belgrado.
col. 76.	Szapolyai erői	Circa il vayvoda di Transilvania e Vallachia, loro stanno a guardar li soi paesi et non si voleno mover de li,
col. 76.	Frangepán a szlavón diétán	et più, circa li signori hongari, parte di loro sono vegnudi insieme in la Schiavonia, dicta Besiachia, et ancora dall'altra parte de Corvatia è vegnudo il conte Cristoforo cum altri signori corvati, et hanno facto dieta insieme; in la qual dicti signori cum dicti populi, zoè schiavoni et hongari hanno electo lo illustrissimo prencipe Ferdinando per re loro, et così ànno facto ancor capitano il conte Cristoforo de tutti lor contra il Turco da quella banda, et se intende che 'l potrà far da 40 milia persone solamente de la Bosiachia, li quali debeno star sempre in ordine che a certi segni che i farano siano tutti apparecchiati.
coll. 76– 77.	Habsburg Ferdinánd erői és előkészületei	Lo illustrissimo Principe apparecchia zente de di in di et manda verso Viena, et le terre franche sono accordate cum ditto Principe a darli aiuto contra ditto Turco, et par che hormai hanno aparechiato 20 mila persone cum doi Conti valentihomeni capitanei de ditte zente e debiano ritrovarsi a Viena presto; et li a Viena si farano forti sopra il Danubio quanto se puol, et par che lo illustrissimo Principe soprascritto se atrova apresso Cittanuova, che è apresso Viena.

⁸⁶⁰ Itt, és a 76–77. hasáiban olvasható szöveg („... è apresso Viena.”) után elképzelhető, hogy további szövegrészek maradtak ki.

⁸⁶¹ Sanudo jelölése, melyet a kézirat alapján tüntettem fel a szövegben.

<i>Diarii</i> 43	Levélrész	Szöveg
col. 78.	Török csapatok Bécs és Erdély felé	Circa il Signor turco adesso de novo se intende certo che 'l se apparecchia per andar verso Viena, et che in ogni modo questa invernada dicto Turco ha ditto voler alozar in Viena. Da poi ho inteso da una altra banda, che ditto Turco manda parte del suo exercito verso Transilvania et una parte verso Seghedin et l'altra tiense per sè et va verso Viena, et ha il forzo suo supra il Danubio, zoè tutta l'artellaria et suo tesoro.

Mindezek fényében az első kérdésre, hogy miért nem az elején kezdte a laibachi magánlevél másolását Sanudo, az a válasz tűnik plauzibilisnek, hogy ismerve annak tartalmát, csak a többi levélben nem szereplő értesítéseket akarta belőle kiírni. Az üdvözlő formulát Sanudo nyugodt lélekkel hagyhatta el, sőt még az első nagyobb bemásolt egységet („*Prima, cerca la persona... di le ditte terre*”) is ferde zárójelbe is tette, mivel ő maga ezt már hallotta a tanácskozáson, a *Diarii* olvasója pedig biztosabb forrásból olvashat majd ezekről a hírekről Jurij jelentéséből.⁸⁶² Viszont csak a laibachi magánlevélben esett szó a Székesfehérvárat⁸⁶³ ostromló török csapatokról és a szlavón rendek szeptember 23-i gyűléséről, amelyen védelmezőjükké választották Frangepán Kristófot,⁸⁶⁴ ezért a következő rész („*Adesso dicto Turco... siano tutti apparecchiati*”) bemásolása elengedhetetlen volt, ahogy Habsburg Ferdinánd Bécsújhelyre érkezésének feljegyzése is.

Arra a kérdésre, hogy a fennmaradó részeket később miért másolta be mégis Sanudo, nehezebb választ adni. A levél bevezető sorainak átírását mindenképpen indokolja az, hogy megjelöli szerzőjük értesüléseinek forrását – Pettau,⁸⁶⁵ ahonnan a cillei felderítő is begyűjtötte az információit –, továbbá ezek kérdéses megbízhatóságát, amelyre maga a levélíró is utalt („jelen dolgokról, melyekről alább fogok írni, nem biztosítalak”⁸⁶⁶). Az utolsó mondatok utólagos beillesztését legfeljebb Sanudo teljességre törekvése indokolhatta, az azokban olvasható értesülések a szultán bécsi áttelelésének tervéről részletesen és forrásmegjelöléssel⁸⁶⁷ az ismeretlen grazi jelentésében olvashatók, hasonlóképpen az Erdély felé tartó török csapatok híre. Összességében tehát úgy tűnik, hogy Sanudo, még ha tett is kísérleteket az információk megválogatására, célravezetőbbnek találta a források teljes lemásolását.

⁸⁶² *Diarii* 43/79.

⁸⁶³ Ugyan a szövegben *Belgrado* helynév szerepel a megszokott *Alba Regale* helyett, de a Budától mért távolság miatt, továbbá mivel a török már 1521 óta megszállva tartotta a rendszerint *Belgrado* néven említett Nándorféhérvárat, kizárhatjuk, hogy ott ostromoltak volna kétezer cseh vitézt.

⁸⁶⁴ Az eseményről maga Frangepán számolt be részletesen a dózsénak szept. 29-i levelében: *Diarii* 43/121–123.

⁸⁶⁵ Ma: Ptuj, Szlovénia.

⁸⁶⁶ *Diarii* 43/78: „le presente cose che sotto scriverò io non ve le certifico”.

⁸⁶⁷ A grazi felderítő szerint három törököt elfogtak Bécs közelében egy mocsárba ragadva, ők vallották ezt kínzásra, lásd *Diarii* 43/75.

A magánlevelek megjelenése a *Diarii* oldalain nemcsak a velencei hírszerzés kiterjedtségének köszönhető, hanem Marin Sanudo saját kapcsolati hálójának is.⁸⁶⁸ A magyar vonatkozású magánlevelek közt Giovanni Vitturi több, feleségéhez írt misszilisét is olvashatjuk,⁸⁶⁹ de hogy ezek hogyan kerültek Sanudóhoz, ennyiből nem válik világossá. Viszont Vitturi egy sógorának küldött levele tisztázza a helyzetet,⁸⁷⁰ amelyben kéri a címzettet, hogy a leveléhez mellékelte névlistát, sőt magukat a leveleket is mutassa meg Sanudónak,⁸⁷¹ akit ezek szerint személyesen is ismert. A levelek bemutatása meg is valósult, sőt a szövegkiadók tanúsága szerint Vitturi autográf írása került be a *Diarii*-ba. Szintén autográf változatban költötte Sanudo a kéziratába Sebastiano Salamon egy levelét, amelynek címzettje nincs feltüntetve.⁸⁷² Ebben az esetben nincs a levél szövegében a Vitturi-levélhez hasonló egyértelmű utalás a Sanudóval meglévő kapcsolatra, de a dokumentum elhelyezkedéséből ítélve – Giovanni Vitturi leveleinek összefoglalója mellett szerepel, továbbá mivel Vitturi ekkor a velencei hadsereg parancsnoka (*provveditore generale dell'esercito*), Salamon pedig hajóskapitány, ebben a minőségében pedig az előbbi alárendeltje volt, valószínűleg ez a levél is Vitturi révén került Sanudóhoz. A naplószerző információs hálózatának köszönhetően adott esetben tájékozottabb volt, mint a Szenátus többi tagja, például 1498. december 27-én nem olvasták fel a *provveditorék* jelentését Pisából, de Sanudóhoz magánúton eljutottak a titokban tartott értesülések Vincenzo Valier útján,⁸⁷³ akit felettesei, a *provveditorék* sikertelenül próbáltak lebeszélni Sanudo tájékoztatásáról.⁸⁷⁴ A kapcsolati háló fontos alkotója volt Sanudo családja is, Candiana nevű törvénytelen lánya férjétől, Giovanni Morellótól több levelet is kapott, melyeket összefoglalva⁸⁷⁵ vagy másolatban⁸⁷⁶ rögzített a *Diarii*-ban.

5.3.3. Egyéb vendégszövegek

Marin Sanudo humanista neveltetésének köszönhetően nemcsak a történetírás, hanem a költészet és a színjátszás iránt is élénk érdeklődést mutatott. A *Diarii* bejegyzései a velencei

⁸⁶⁸ Lásd: PRETO 2016, p. 87.

⁸⁶⁹ *Diarii* 56/745–747, 951–952.

⁸⁷⁰ *Diarii* 49/457–463.

⁸⁷¹ *Diarii* 49/461.

⁸⁷² *Diarii* 50/92–93. Mivel a Salamon-levél magától értetődően önálló levélre került a kéziratban (fol. 63), amelynek rectóján a levél főszövege olvasható, verzója pedig üres, nem világos, hogy hogyan tűnhetett el a címzett neve. Elképzelhető, hogy a fölióba hajtott levél első oldalát leválasztották. További autográf levelek (nem Sanudónak címzettek): *Diarii* 51/190–191, 211–212, 316–317, 626–627, 627–632, 52/680–681, 53/104–106, 58/741–742.

⁸⁷³ A *Diarii*-szövegkiadás mutatója szerint Valier tábori fizetőmester volt, Neerfeld szerint a könnyűlovasság segéderő (stratioták) egyik vezetője, lásd NEERFELD 2006, p. 157.

⁸⁷⁴ *Diarii* 2/264, idézi NEERFELD 2006, p. 157.

⁸⁷⁵ *Diarii* 56/516.

⁸⁷⁶ *Diarii* 56/437, 58/379–380.

színelőadásokra vonatkozóan számos értékes adatot tartalmaznak,⁸⁷⁷ azonban ezekkel kapcsolatos vendégszövegek nincsenek a műben. Költészeti érdeklődésének⁸⁷⁸ azonban legnagyobb művén is nyoma maradt, számos politikai-közéleti témájú vers teljes szöveggel olvasható ebben, melyek gyakran a befoglalt levelek részeként maradtak fent.⁸⁷⁹

A részben latin nyelven írt versek színvonala a reneszánsz kultúra közéletet is átító hatását jelzi: a velencei követ Firenze városát dicsérő költeménye antik utalásokkal teli,⁸⁸⁰ és az Alessandro de' Medicit herceggé kikiáltatása alkalmából dicsérő költemény is vergiliusi reminiszcenciákat tartalmaz, az új uralkodót Róma hivatásának megidézésével emlékezteti kötelességére.⁸⁸¹

Sanudo bizonyos esetekben maga is fontosnak érezte egy-egy költemény beszúrását a művébe, például a muranói San Cipriano apátság kegyúri jogának vitatását illető bejegyzések után bemásolta az azóta elpusztult apátság egyik kövén olvasható epigrammát,⁸⁸² amelyre hivatkozva a Gradenigo-család tagjai maguknak követelték a kegyúri jogot. Itt a vers történeti jelentősége mellett Sanudo már ismertetett epigráfiai érdeklődése⁸⁸³ is indokolhatja a beillesztést.

Az 56. kötet végére egy Ciprusról szóló földrajzi-történelmi összefoglalás is került,⁸⁸⁴ ám ennek szerzője és kontextusa nem tisztázott.

5.4. Röplapok tára

A *Diarii*ba illesztett és nem Sanudótól származó autográf iratok és a névtelen magánlevelek egyaránt a mű talán legkülönlegesebb forráscsoportja felé mutatnak, amelyek nem csak eredetük miatt, hanem fizikai valójukból fakadóan is kilógnak a naplójellegű keretből.

A reneszánsz információáramlásban új médiumként tűntek fel a nyomtatott röplapok, amelyek a nagyobb kereskedőházak ügynökeinek eljuttatott gazdasági-kereskedelmi értesülések összefoglalóiból erednek. A XV. században a magánlevelek anonimizált

⁸⁷⁷ Pl. *Diarii* 58/182–185: a *Compagnia dei Cortesi* társulat megalakulása, valamint a Sanudo életében működő színtársulatok felsorolása. A kérdéssel bővebben lásd JORDAN 2014, pp. 89–90.

⁸⁷⁸ Ennek egyik megnyilvánulása, hogy harmincegy nyomtatásban megjelent lovagi költeményről bibliográfiát állított össze, lásd a 2.5-ös alfejezet végét.

⁸⁷⁹ Pl. Carlo Cappello Firenzébe küldött követ a toszkán várost dicsőítő epigrammái Vincenzo Fedeli öccsének szóló levelében: *Diarii* 52/330–331, BOWD 2000, p. 420, Francesco Petrarcanak tulajdonított vers Laura vélt sírjából Marino Giustinian Franciaországba küldött követ sógorának címzett levelében: *Diarii* 58/741–742.

⁸⁸⁰ *Diarii* 52/330–331.

⁸⁸¹ *Diarii* 56/228.

⁸⁸² *Diarii* 50/131. Az epigrammát tartalmazó kő a XIX. században még megvolt a Santa Maria della Salute templom kőtárában, lásd MOSCHINI 1842, p. 92.

⁸⁸³ Lásd a 2.5-ös alfejezetben.

⁸⁸⁴ *Diarii* 56/1039–1044.

kivonataiból alakultak ki a hírlevélszerű *avvisók*, a Sanudo által névtelenül idézett magánlevelek is ezen folyamat egyik fázisának tekinthetők.⁸⁸⁵ Ilyen átmeneti híradási formában keletkezett például az 1532. januári bejegyzések végére illesztett szöveg Dzsámberdi Gazáli damaszkuszi kormányzó lázadásáról (1520),⁸⁸⁶ amely formailag egy levantei levél alapos kommentárral.⁸⁸⁷ Ez utóbbi nemcsak a levélben említett személyek kilétét és a települések elhelyezkedését pontosítja, de az oszmán kultúra idegen szavait is magyarázza (pl. aszab, szandzsák stb.). Ha az eredeti levél szerzője úgy gondolta volna, hogy a kommentárban rögzített információk szükségesek a címzettnek a levél megértéséhez, valószínűleg nem ebben a formában, hanem a levél szövegébe illesztve közölte volna ezeket, a kommentárt tehát már más fűzhette a levélhez. A kísérőszöveg levéltől független keletkezését támasztja alá az a tény is, hogy a mantovai levéltárban egy önálló példánya is megtalálható az 1530-as év velencei követjelentései között.⁸⁸⁸ Az átdolgozó vagy kommentátor azonban még megtartotta a szöveg néhány, levelekre jellemző vonását, megőrizte a megszólítást és rendre levélként (*lettera*) utal a főszövegre. A kommentált levél kapcsán joggal merülhet föl a kérdés, hogy egy bő évtizeddel a keletkezése után miért izgathatta ez az szöveg Sanudót (és a mantovaiakat), amelyre a választ a levél tartalma adja meg. Miután a szöveg aránylag tárgyyszerűen hírt ad a damaszkuszi kormányzó lázadásáról, különböző csodás jelenségeket (például üstökösöket és emberfejú kígyót szülő tevét) említ, amelyek joggal kelthették fel a kuriózumok iránt érdeklődő naplószerző figyelmét, Mantovába pedig azért is kerülhetett önállóan a kommentár, mert a benne leírt események már nem voltak aktuálisak, de a fogalmak, földrajzi azonosítások hasznosak lehettek még.

Az *avviso* műfaj a XVI. század elején önállósult, amikor már formálisan is elkülönült a levéltől, megszólítás helyett sajátos fejléccet kapott, amely rendszerint a hírek eredetét jelölte, például *Avisi di Mantova*, *Avisi di Hongaria*. A kézirásos hírlevelek mellett már a nyomdászat hajnalán megjelentek a nyomtatott röplapok, amelyek szélesebb körökhöz is eljutottak, így – tekintettel az írástudatlanokra – gyakran fametszetekkel illusztrálták ezeket. Tovább éltek azonban a kézirásos *avvisók* is, mert ezzel a sokszorosítási formával elkerülhető volt a szövegek alávetése a cenzúrának.⁸⁸⁹

Bár magyar vonatkozásban nyomtatott röplapot nem sikerült azonosítani a *Diariiban*, több összefoglaló híradás olvasható benne, amelyek kodikológiai helyzetük és szövegük

⁸⁸⁵ Lásd: INFELISE 2007, pp. 38–43.

⁸⁸⁶ Lásd: KOSÁRY 1978, pp. 54–55, IMADY–COMMINS–LESCH 2021, p. 165.

⁸⁸⁷ *Diarii* 55/420–423.

⁸⁸⁸ ASMn, Archivio Gonzaga, busta 1464, foll. 25–27.

⁸⁸⁹ Vö. NEERFELD 2006, pp. 154–163.

alapján egyértelműen nem sanudói szövegalkotások, mégis összefüggő, részletes elbeszélései egy-egy fontosabb történelmi eseménynek.⁸⁹⁰ Ezeken kívül érdemes azonban a nyomdatermékeknek is figyelmet szentelni, mert ezek a *Diarii* az adathordozó tekintetében hibrid munkává változtatják. A szövegkiadás és Orfea Granzotto diplomamunkája⁸⁹¹ alapján a velencei városi hatóságok huszonegy rendeletét sikerült azonosítanom, amelyek különböző fogyasztási cikkek árusítását szabályozzák, vagy közegészségügyi és öltözködési szabályokat hoznak nyilvánosságra. Ezek a nyomtatványok rámutatnak a hatalma zenitjén járó állam több gyenge pontjára, amelynek egyszerre kellett fölvennie a harcot a kívülről érkező járványokkal, amely ellen a *provveditori sopra la sanità*⁸⁹² küzdött, valamint a lakosságot belülről fertőző túlköltekezéssel és magamutogatással, amellyel szemben a *provveditori sopra le pompe* intézményét kellett létrehozni.⁸⁹³ A világi rendelkezések mellett előfordulnak egyházi hirdetések is, melyek leggyakrabban pápai bullák összefoglalóit hozzák nyilvánosságra, és figyelemre méltó párhuzamban az öltözködési felügyelők működésével a papok viseletét is szabályozzák.⁸⁹⁴ Ezeken kívül rendkívüli jelenségekről készült, esetenként illusztrált röplapok is találhatóak a naplóban, végül húsz tombolajátékokkal kapcsolatos hirdetés.⁸⁹⁵ A nyomtatványok többségét velencei népnyelven tették közzé, de előfordulnak vegyes (olasz-latin, olasz és spanyol⁸⁹⁶) kiadványok is, sőt egy nyomaton rövid német szöveg is olvasható.⁸⁹⁷

A nyomtatványok elhelyezésével Sanudo még tovább bonyolította a *Diarii* nehezen követhető, de legalábbis komoly odafigyelést és tudatosságot igénylő időrendjét, melyet nem a hírek keletkezése, hanem Velencébe érkezésük határozott meg, mivel a nyomtatványok keletkezésének, létrejöttének időrendi egysége – napja vagy hónapja – után illesztette be a nyomtatott anyagokat. Ezt az elhelyezési gyakorlatot a nyomdatermékek önálló hordozója tette elkerülhetetlenné. Sanudo könnyen elhelyezhette a kézilég másolni tervezett szövegeket saját

⁸⁹⁰ Pl. *Diarii* 48/17–19: *Avisi di Hongaria*, 52/237–239: *L'assedio del Gran turco posto a la città de Viena in Austria*.

⁸⁹¹ GRANZOTTO 2005.

⁸⁹² Egészségügyi felügyelők, 1485-től három tisztviselő gondoskodott a járványok megelőzéséről és megfékezéséről. Ehhez széleskörű felhatalmazásuk volt, megszábhatták, mely területekre lehet utazni, és melyekre nem, lásd *Cronachetta* 1980, p. 118, PRETO 2016, pp. 447–448.

⁸⁹³ Három öltözködési felügyelő, akiknek intézményét a szakirodalom szerint 1512-ben hozták létre (lásd MARTIN 1993, p. 60.), de Sanudónál már 1511-ben szerepel létrehozásuk és az első rendelkezésük. A ruhák és házak, szobák díszítéséről rendelkező határozatok betartását felügyelték, lásd *Diarii* 11/796–798, *Cronachetta* 1980, p. 118.

⁸⁹⁴ *Diarii* 8/77–78, 25/117–118.

⁸⁹⁵ A szerencsejátékok megnevezései számos fordítási *false friend*-et rejtegetnek, nem egyszer áttételesen, amit Sanudo *lothónak* nevez, az a mai olasz *lotteriának* felel meg, és a magyarban tombola néven ismert játékot jelenti, vö. FIORIN 1997.

⁸⁹⁶ *Diarii* 41/351–358: V. Károly német-római császár bevonulási díszletei Sevillában, ahol a feliratokat értelemszerűen a helyi lakosság nyelvén fogalmazták meg.

⁸⁹⁷ *Diarii* 52/653–654: V. Károly koronázása alkalmából készült mellképe, melyen nem cserélhető karakterekkel szedve, hanem a nyomódúcba faragva olvasható a császár neve.

bejegyzéseit követően, akár folytatólagosan a kézirat megkezdett papíríveire. A nyomtatványok viszont önálló hordozóra készültek, ezért kitörnek a kézzel írt szöveg folytonosságából, és így a hosszabb, külön papírlapra készült kéziratok másolatokkal együtt a keletkezési idejükről tanúskodó ív vagy ívfüzet után kerülhetnek csak bekötésre.

Két példával illusztrálom, hogy a napló főszövegébe milyen módon kapcsolódnak a nyomtatványok. A legelső naplóba illesztett nyomdatermék Johannes Rauber, Miksa római király követének beszédét tartalmazza.⁸⁹⁸ 1507. június 21-én Rauber két társával a Bölcsek tanácsa elé járult, ahol latin nyelvű beszédet tartott. Ebben Rauber *post salutationem* ismertette a római király szándékát, hogy Itáliába vonuljon és császárrá koronáztassa magát, valamint szidta a franciákat. Sanudo mindezt még aznap lejegyezte a naplójába.⁸⁹⁹ Augusztus 16-án már arról olvashatunk a naplóban,⁹⁰⁰ hogy Rauber távozik Velencéből, ahol nemcsak követi feladatait végezte el, hanem beköszönő beszédét ki is nyomtattatta. A nyomtatvány szövegét áttekintve azt tapasztaljuk, hogy abból Rauber előadásának lényege, a követség célját érintő rész kimaradt, csak a Sanudo által *salutatio*nak nevezett, a Bölcsek tanácsa jóindulatának elnyerésére szolgáló részt rendezték sajtó alá. A nyomtatott *oratió*t tehát a sanudói keret új összefüggésbe helyezi, felhívja a figyelmet annak tudatosan szerkesztett, módosított voltára, sőt a kihagyott rész tartalmáról is tanúskodik. A nyomtatványt Sanudo a június 30-i bejegyzések után illesztette be, tehát a beszéd elhangzása után, de még a nyomtatás idejéről szóló bejegyzések előtt.

A második példa valójában három az egyben: az 55. kötet elejére, 1531. október 7-i dátum alá több nyomtatott rendeletet is beillesztett Sanudo.⁹⁰¹ A 7. levélen a Tízek tanácsának október 3-i határozata olvasható a felhalmozott gabonakészletek kötelező bejelentéséről, a 8-on az október 5-i a szénarak maximalizálásáról, a 9-en pedig az október 4-i a bortermés kötelező beszolgáltatásáról. Sanudo a rendeletek meghozásának napján vagy annak környékén – október 3-án⁹⁰² és 5-én⁹⁰³ – utalt az említett cikkek növekvő áaira és fogyó készleteire, amelyek szükségessé tették ezeket az intézkedéseket. A bort és a gabonát illető rendelkezéseket október 5-én már ki is hirdették, Sanudo ekkor jelezte, hogy azokat be fogja illeszteni: „*le copie è scrite*

⁸⁹⁸ *Diarii* 7/109–111, GRANZOTTO 2005, no. 1.

⁸⁹⁹ *Diarii* 7/103.

⁹⁰⁰ *Diarii* 7/132.

⁹⁰¹ *Diarii* 55/20–22, 22–24, 24, GRANZOTTO 2005, no. 64–66.

⁹⁰² *Diarii* 55/15.

⁹⁰³ *Diarii* 55/18.

qui avanti”.⁹⁰⁴ Október 8-án pedig már azt jegyezte fel,⁹⁰⁵ hogy a Tizek tanácsának engedélyével nyomtatják és árusítják a rendeletek szövegét.

A feltárt nyomtatványoknak több, mint a felére találunk efféle utalást, amely szinte minden esetben érdemi adalékot tartalmaz a nyomtatvány létrejöttének körülményeiről is. Sanudo gyakran utal a nyomtatás tényére és a nyomtatvány naplóba illesztésére is. Az utalások közt előfordulnak olyanok is, amelyekhez nem tartozik beillesztett dokumentum, de ezek még önmagukban is hordoznak értékes információkat. Egy hiányzó tombolahirdetmény esetében például megtudjuk, hogy kicsoda bocsátotta ki, hogy pótvjátékként csatlakozik egy korábbi sorsoláshoz, és hogy nyomtatásban tették közzé.⁹⁰⁶ A Velencébe érkező Paolo Ziani inkvizitor első prédikációjából is maradtak olyan fogódzók Sanudónál, amelyek segítségével a tartalom alapján akár azonosítani is lehetne ezt a nyomtatványt.⁹⁰⁷ Különösen érdekes az az utalás,⁹⁰⁸ amely a Luther-könyvek birtoklását szankcionáló bulla (*Decret Romanum Pontificem*) kihirdetése kapcsán maradt fenn. Sanudónak volt példánya – de legalábbis egy másolata – a nyomtatott hirdetményből,⁹⁰⁹ mégsem illesztette be. Ez a napló leírása és bekötése közt eltelt idő következménye is lehet, amely alatt elkeveredhetett a nyomtatvány, vagy amelynek elteltével Sanudo figyelmét elkerülte, hogy a kézirat bekötetése előtt a megfelelő helyre illessze azt. Ennek ellenére összességében megállapítható, hogy Sanudónak sikerült a nyomtatványokat is a narrációba kapcsolni, így a hibrid szövegek korai formáját hozta létre.

A vendégszövegek között mediális szempontból átmeneti helyet foglalnak el a nyomtatványokról kézzel készült másolatok, amelyekre csak a napló első kötetében találtam példákat. Amikor 1496-ban az angol király is csatlakozott az egy évvel korábban alakult Szent Ligához, az eseményről röplapon adtak hírt Velencében.⁹¹⁰ Ennek szövegét Sanudo a naplóbejegyzéseket folytatva másolta le, ezenkívül rögzítette a szöveg nyomtatásának tényét és azt is, hogy a nyomtatványt a ligában részt vevő uralkodók ábrázolásai és róluk szóló asszonáncokban végződő költemények is díszítik. Ugyan önálló oldalra készült, de hasonló a Girolamo Savonarolát figyelmeztető pápai bréve népnyelvre fordított változata is.⁹¹¹ A nyomtatvány szövege után Sanudo feljegyezi, hogy az intés hatására Savonarola felhagyott a prédikációval, de levelet írt a követőinek, hogy „fog ő még annyit prédikálni, mint addig

⁹⁰⁴ *Diarii* 55/18.

⁹⁰⁵ *Diarii* 55/29.

⁹⁰⁶ *Diarii* 44/244.

⁹⁰⁷ *Diarii* 46/28.

⁹⁰⁸ *Diarii* 30/76: feljegyzés a bulla kihirdetéséről, melyben szerepel a kapcsolódó szövegre utaló „*ut in ea*” kifejezés.

⁹⁰⁹ *Diarii* 30/73: „la bola [...] zerca fra’ Martin Luther, qual è a stampa, [...] lo (!) ho la copia”

⁹¹⁰ *Diarii* 1/251–252.

⁹¹¹ *Diarii* 1/632–633.

soha”.⁹¹² A brève bemásolásának módszerével homlokegyenest ellenkezik, hogy Sanudo ennek a levélnek a szövegét éppen azért nem másolta be, „mert ki is van nyomtatva”.⁹¹³ A másolás elhagyását két további érveléssel is indokolja: a levél nagyon hosszú és *cossa fratescá*kat tartalmaz, vagyis Savonarolára jellemző gondolatokat. A *fratesco* (barátokra jellemző, velük kapcsolatos) melléknevet a mai olaszban is jellemzően pejoratív értelemben használják, a korszakban pedig elsősorban Savonarolára és követőire utaltak vele. Sanudo fogalmazásmódjából érezhető tehát, hogy nem rokonszenvezett a domonkos szerzetessel, valószínűleg inkább ez indíthatta a másoló munka hanyagolására, mint a szöveg nyomtatott formában is elérhetősége. Az, hogy a nyomtatott szövegek kézi másolata csak a napló elején jelenik meg, valamint a nyomtatványoknak az utolsó kötetek felé növekvő száma arra engednek következtetni, hogy bár Sanudo eredetileg egész naplóját kézzel akarta összeállítani, napi szinten szembesülve az ezzel járó fáradtsággal és a folyamatosan halmozódó anyag mennyiségével, végül a nyomtatványok egyre növekvő számával,⁹¹⁴ a nyomtatásban is elérhető anyagokat inkább egyszerre bekötötte a naplóba. Christiane Neerfeld is megállapítja, hogy az általa vizsgált naplószerzők megmaradtak a szóbeli és kéziratos forrásoknál, Sanudo is csak 1530 után folyamodik gyakrabban a nyomtatványok eredetiben történő beillesztéséhez.⁹¹⁵ Azonban a nyomtatványok eloszlását tekintve ezt az időhatárt 1525-ig előre kell hozni, ekkortól már minden évben kerülnek be nyomtatványok, jellemzően négy-öt darab.

A nyomtatványok tartalmi változatossága fölveti a kérdést, hogy milyen megfontolás vezette Sanudót ezek megőrzésére. A *Diarii* célját – Velence történelmének bemutatását és a felnövő nemesi réteg elé követendő példa állítását – ismerve különösen a tombolák és a bulvár jellegű, szenzációhajhász röplapok hirdetésményeinek beillesztése nem magától értetődő. Ezek a szövegek ugyanúgy kordokumentumok, ahogy a követjelentések, a tombolák nyereményeként ugyanis előfordult, hogy városi tisztségeket, palotákat is kisorsoltak. Sanudo utalásai a tombolahirdetmények kontextualizálását, a játék valódi jelentőségének megértését is segítik, mert gyakran nemcsak a tombolaszelvényeket forgalomba hozó személyt rögzítik, hanem azt is, hogy mely vállalkozók versengtek az adott játék lebonyolításának lehetőségéért, vagy ki

⁹¹² *Diarii* 1/634: „predicharia più cha mai”.

⁹¹³ *Diarii* 1/634: „La qual epistola, per esser cossa fratescha et molto longa, et etiam per esser stampada, qui non sarà scritta.”

⁹¹⁴ A röpiratok és *avvisók* nyomtatásban megjelentetése különösen az 1520-as években lendült fel, amely kisebb kommunikációs forradalmat jelentett, lásd G. ETÉNYI 2004, pp. 47–48.

⁹¹⁵ Lásd: NEERFELD 2006, p. 163.

kapott lehetőséget, hogy az adóhátralékait törlessze teljes vagyonának lottónyereményként meghirdetésével.⁹¹⁶

Az illusztrált röplapok beillesztésének háttérében pedig az állhat, hogy ezek a különleges eseményekről azok leírásánál, elbeszélésénél hatékonyabban tanúskodhatnak. Például nemcsak I. Miksa, hanem V. Károly német-római császárrá koronázásával kapcsolatban is kerültek nyomtatványok a naplóba. Sanudo két metszetet illesztett 1530. február végére, amely hónapban a koronázás történt. Az egyik az új császár mellképe látható, míg a másikat a szakirodalom Nagy Károly császár koronázási jelenetének tartja.⁹¹⁷ A kiemelkedő horderejű eseményről Sanudo több részletes beszámolót másolt a februári bejegyzések végére, ez magyarázhatja, hogy lehetőségei szerint illusztrálni is kívánta a történeteket. Hasonló okokból kerülhetett a naplóba egy léggöptikai jelenségről készült röplap,⁹¹⁸ amely a dél-itáliai Troia település felett megjelent három napot és három holdat ábrázolja tizenhárom csillaggal.⁹¹⁹ A légköri tűneménnyel egy időben állítólag kenyér is hullott az égből, minderről egy beszámoló részletét is a ritka látványosságot ábrázoló metszet alá nyomtatták. Sanudo az 1531. augusztus 19-i bejegyzésekhez illesztette a nyomtatványt, amelynek szövege nem tartalmaz dátumot, és a környező szövegben sem találunk olyat, amely indokolná, hogy miért éppen ide került ez a röplap. Véletlen egybeesés (az említett halojelenség kialakulásával nincs összefüggésben), hogy a Halley-üstökös éppen ezekben a napokban tűnt fel az éjszakai égbolton, erre vonatkozóan is számos megfigyelés olvasható Sanudónál.⁹²⁰ A rendkívüli égi látványosságok iránti megnövekedett érdeklődés viszont magyarázza a röplap beillesztését.

5.5. Szövegek csodakamrája

A megvizsgált szövegrészek áttekintése alapján megállapítható, hogy Sanudo naplójának különböző eredetű részei változatosan kapcsolódnak egymáshoz. Sajátos összefüggésrendszer alkotnak az egy-egy szöveghez kapcsolódó utalások és másolatok, a követeiktől hivatalosan és informálisan szerzett értesülések, az egyes felderítők leveleinek belső utalásrendszere, de leginkább az, ahogy a különböző levelek hírei összefonódnak és megerősítik, kiegészítik, cáfolják egymást. A *Diarii*-ban lejegyzett hírmorzsák, értesülések a

⁹¹⁶ A velencei tombola születésének nagyrészt éppen ezen nyomtatványok és bejegyzések alapján készült összefoglalását lásd FIORIN 1997, az adóhátralékok ilyen módon rendezésére: p. 114.

⁹¹⁷ Lásd: SASSU 2012.

⁹¹⁸ *Diarii* 54/551–552. A röplapok közül azért ezt választottam példának, mert a szövegkiadás készítőinek ebben az esetben a fametszett illusztrációt is sikerült reprodukálni.

⁹¹⁹ A röplap egy halojelenséget ábrázol, amelyet a légkörben található jégkristályokon megtörő fény hoz létre.

⁹²⁰ Pl. *Diarii* 54/550–552.

történelmi események igazságának fragmentumai, amelyek sokszínű forrásaik miatt a hagyományos krónikák egy szerző nézőpontjából megalkotott narratíváinál az olvasók számára az események hűbb rekonstrukciójára adnak lehetőséget. Robin Collingwood a történetíró feladatát úgy fogalmazza meg, hogy „először empirikus munkát kell végeznie a dokumentumok és a többi forrás tanulmányozásával, mivel csak így állapíthatja meg a tényeket. De azután belülről is meg kell vizsgálnia a tényeket”.⁹²¹ Bár Sanudónak a második fázis elvégzésére nem maradt ideje, azokra, akik vállalkoznak erre a feladatra, megbízható és releváns adatokat tartalmazó naplót hagyott. Ezt támasztja alá másolatainak pontossága, az a rutin, ahogy a különböző források jelentőségéhez tudta igazítani azok reprodukálását, végül az is, hogy ettől a rutintól indokolt esetben el tudott szakadni.

A naplóba foglalt vendégszövegek szerepe nem merül ki Velence életének dokumentálásában. Sanudo szenvedélyes gyűjtő volt, gyűjteményeiről, például több ezer kötetes könyvtáráról még vers is született.⁹²² Bár konkrét könyvvásárlásra vonatkozó bejegyzést nem találtam,⁹²³ Sanudo több, a naplóban nem szereplő kisnyomtatványról megjegyezte, hogy azokból saját példánya van, például a portugál király egy leveléből,⁹²⁴ vagy a Martin Luther ellen kiadott bullákból.⁹²⁵ A *Diarii* Sanudo nyomtatványok megőrzésére, teaurálására is használta, a tudatos megőrzési célra utal, hogy a nyomtatott anyagokat Sanudo nem használta ki írófelületként. Annak ellenére, hogy élete alkonyán panaszkodott a naplóhoz vásárolt papír árára⁹²⁶ – azzal együtt, hogy egyre gyengébb minőségűt szerzett be⁹²⁷ –, egy kivételtől eltekintve⁹²⁸ soha nem írt a nyomtatványok üres hátoldalára. Mindezek fényében a *Diarii* nem adathalmaznak, sokkal inkább egyfajta kronologikusan rendezett *Wunderkammer*nek tekinthetjük, amelybe Marin Sanudo (nem csak⁹²⁹) szöveges különlegességek széles skáláját gyűjtötte össze a epigráfiai emlékektől kezdve a különböző nyomtatványokon át a szultán levelének különleges *intitulatió*jával bezárólag. Ezt a benyomást erősítik azok a dokumentumok is, amelyek annak ellenére kerültek a *Diari*ba akár teljes

⁹²¹ COLLINGWOOD 1987, p. 173, Orthmayr Imre fordítása.

⁹²² Lásd a 2.3-as alfejezetben.

⁹²³ Ugyanakkor a szövegkiadás előszava szerint Sanudo említi egy különleges biblia birtoklását (lásd BERCHET 1902, p. 55.), továbbá a Luther-könyvek birtoklását is betiltó *Exsurge Domine* című bulla kapcsán megjegyezte, hogy az egyikből található példány a könyvtárában.

⁹²⁴ *Diarii* 16/637.

⁹²⁵ *Diarii* 29/135, 30/72–73. További utalások kisnyomtatványok birtoklására: *Diarii* 45/573: gyászbeszéd Giorgio Corner temetésén (személyét illetően lásd a 2.2-es alfejezetet), *Diarii* 52/493: bulla a török ellenes harcra gyűjtésről, *Diarii* 56/843: periratok.

⁹²⁶ Lásd: BETTIO 1828, p. 12.

⁹²⁷ Lásd: CRIFÒ 2016, p. 238.

⁹²⁸ *Diarii* 8/77–78.

⁹²⁹ *Diarii* 28/295–296: két üstökös színezett tollrajza nem Sanudo kezétől származó magyarázó feliratokkal.

másolatban, hogy Sanudo meg volt győződve a valótlanágukról.⁹³⁰ 1502 nyarán a Veronában *camerlengó*ként tevékenykedő naplószerző kezébe került egy levél, amelyet Leandro di Alexiis bírónak írtak Martinengóból. A levél hitelesítésének igazolásához szükséges összes adatot közli Sanudo, a feladót, dátumot, címzettet, sőt utóbbi méltóságát azzal is aláhúzza, hogy kiemeli, Bernardo Bembo veronai *podestà* beosztottjáról van szó.⁹³¹ A szövegben arról olvashatunk, hogy Bergamótól két mérföldre ismert és ismeretlen, csodaszamba menő ragadozómadarak sereglettek össze az égen, amelyek egymásra támadtak. A különleges összecsapáshoz természetesen rögtön megszületett a jelenség aktuálpolitikai értelmezése is, amely szintén a levélben olvasható. Annak ellenére, hogy a levél szövege szerint az elhullott ismeretlen madaraktól Velencébe is küldtek, illetve több előkelőséget is tanúként neveznek meg a szövegben, a másolatot így zárja a naplószerző: „Én, Marin Sanudo, egyáltalán nem hiszem el, de akár igaz, akár csak jól van kitalálva, fel akartam itt jegyezni.”⁹³² A levél fennmaradásához hozzájárulhatott, hogy Sanudo ekkor a Velencéhez képest kevésbé élménydús Veronában élt, de a tény, hogy a magyar földre igyekvő Candale-i Anna királyné fogadásának szervezése mellett időt szakított a szöveg beszerzésére és lemásolására, jelzi, hogy milyen jelentőséget tulajdonított az efféle értesüléseknek is.

A különböző dokumentumok historiográfiai művekbe illesztése egy további historikus tevékenység, a történeti emlékek gyűjtésének vizsgálatát is indokoltá teszi Sanudo munkássága kapcsán. A régiségek, források gyűjtését az ókortól kezdve gyakorolták a történelem iránt érdeklődők. A Kr. e. IV. századi Görögországban a pánhellenizmusra adott reakcióként jelentkezett a lokálpatrióta, helytörténész régiséggyűjtés, amelynek gyakorlói leginkább adatokat gyűjtöttek és a görög mitológia racionális alapjait kutatták. Működésük azonban nem volt elég jelentős ahhoz, hogy a történetírás fejlődését befolyásolja, sőt, Polübiosz kifejezetten elutasította a régiségvadász történetírást, mivel a történelmi irodalom céljának nem a kíváncsiság kielégítését, hanem a (köz)élettről tanítást, esetleg a vigasztalást tekintette. Rómában a köztársaság válsága idején a régi dicsőség darabjait látták a régiségekben, elsősorban a hivatalos dokumentumokban, Publius Mucius Scaevola *pontifex maximus* az elődei által vezetett évkönyveket, az *Annales Maximi* darabjait gyűjtötte, Caius Licinius Macer pedig a *libri lintei*, a tisztviselők vászonra írt listájának fennmaradt részeit használta forrásként. A császárkorra ezek az iratok egyre nehezebben váltak hozzáférhetővé, erre reagált Marcus

⁹³⁰ A valódi *Wunderkammere*kbé is kerültek hamisított tárgyak, például majom- és haltetemekből készített sellómúmiák (pl. British Mus., As1942,01.1) stb.

⁹³¹ *Diarii* 4/270–271.

⁹³² *Diarii* 4/271: „Et Jo, Marin Sanudo, nulla vi credo; ma sia vero, o bel trovar ne ho voluto far qui notta.”

Fulvius Nobilior, aki az ünnepnapokat (*fasti*) gyűjtötte össze. A *Historia Augusta* is a régiséggyűjtő historiográfiai áramlathoz köthető, hiszen levelek, beszédek és rendeletek szövegét is tartalmazza, de ezeknek egy része fiktív.⁹³³ A régiséggyűjtés felé forduló antik görög és római korszakok történelmi környezetét tekintve olybá tűnik, hogy az arra alapuló történetírás válságos időszakokban – az önálló poliszok pánhellén birodalomba olvadása, vagy a római köztársaság intézményeinek végzetes meggyengülése idején – kap erőre, amilyen Velence számára a XV–XVI. század fordulója is volt.

A középkorban csak kevés nyoma van a régiséggyűjtésnek. Guillaume de Poitiers szerencsés volt abból a szempontból, hogy az angol királyi udvarba bejáratosként számos dokumentumhoz fért hozzá, amelyeket felhasználhatott történetírói munkájához. Rajta kívül Malmesburyi Vilmos említésre méltó, aki a *De gestis pontificorum Anglorum* című művében mutatott antikvarianista érdeklődést épületek iránt és dokumentumokat is befoglalt munkájába.⁹³⁴

A reneszánsz figyelme az ókor irányába a régiséggyűjtés fellendülésében is megnyilvánult, egyre többen adták erre a fejüket, például Konrad Peutinger vagy Flavio Biondo, tevékenységük pedig az antikvarianista mozgalom kialakulásához vezetett.⁹³⁵ A régiséggyűjtő tevékenység kezdetektől fogva megfigyelhető mozgalmi jellegét és Sanudo bekapcsolódását mutatja, hogy Bernardino di Redaldi halála kapcsán a naplószerző feljegyezte, hogy „örömét lelte a régiségekben és a nagyon szép dolgokban”.⁹³⁶ Sanudo régiséggyűjtő mozgalomba ágyazottságát bizonyítja az is, hogy Aldo Manuzio oly módon is igyekezett gazdagítani ferrarai iskolatársa, Michele Ferrarini antikvárius érdeklődésű kármelita szerzetes kapcsolatait, hogy bemutatta a náluk fiatalabb Sanudónak.⁹³⁷ Sanudo is értékelte a gesztust, ugyanabban a kódexben, amelyben a veronai tartózkodása során kapott köszöntő verseket és leveleket gyűjtötte, megőrizte Ferrarini egy levelét is.⁹³⁸

A nem kézzelfogható információk gyűjtésének eszközeként a listák, jegyzékek összeállítása kínálkozott, amely szintén a reneszánsz idején kapott erőre, és amelyekben ugyancsak bővelkednek Sanudo művei.⁹³⁹ Umberto Eco úgy értelmezi a jelenséget, hogy „az irodalomban is a lista volt az az eszköz, amellyel az első csapásokat mérték a világnak a nagy

⁹³³ A fenti átfogó ismertetés alapja BREISACH 2004, pp. 33–83.

⁹³⁴ A fenti átfogó ismertetés alapja BREISACH 2004, pp. 121–123.

⁹³⁵ Vö. PARRY 1995.

⁹³⁶ *Diarii*, 43/524: „si dilectava di antigaie et bellissime cose”.

⁹³⁷ Vö. BILLANOVICH 1979. Ferrariniről bővebben lásd a Myriam Billanovich-közleményt megelőző tanulmányt Luisa Tassano Oliveritől: *Notizie su Michele Fabrizio Ferrarini umanista e antiquario sulle vicende del codice autografo di Reggio Emilia C 398*.

⁹³⁸ A levelet közli BILLANOVICH 1979, p. 525.

⁹³⁹ *Diarii* IV/324–326: oszmán uralkodói és háborús kronológia többek közt a nándorfehérvári diadallal.

középkori summák által szentesített rendjére. [...] A] lista [...] a megismerés, sőt a meg nem ismerés formája, amely válságba sodorja a megállapodott tudást. Ilyenformán pedig olyan retorikai műfaj, amelyhez a legnagyobb tisztelettel kell közelítenünk”.⁹⁴⁰ Robert Finlay inkább a megismerés lehetőségét látja a formában, amikor azt írja Sanudo kapcsán, „a jegyzék a tények legszigorúbb rendje”.⁹⁴¹

6. A *Diarii* hungarika vonatkozásai

A Magyar Királyság alapításától kezdve intenzív kapcsolatban állt a Velencei Köztársasággal, így akkor is jelentős hungarika-anyagra számíthatnánk a Sanudo-napló oldalain, ha a törökveszély nem tolja az országot az európai érdeklődés homlokterébe, erre utalnak a naplóíró nem kortörténeti jellegű munkáinak magyar vonatkozású részletei is. A velencei-magyar „szomszédság küzdelmes történetét” Jászay Magda monografikus formában dolgozta fel,⁹⁴² újabban pedig B. Szabó János foglalta össze Roger Crowley *Kalmárköztársaság* című ismeretterjesztő művének függelékeként.⁹⁴³ Magyarország Velencéhez fűződő kapcsolatának történeti ívét az államalapítás és Sanudo kora közötti időszakra nem szükséges tehát újból felrajzolni, ezért mielőtt a *Diarii*-ben megőrzött hungarika-anyagok vizsgálatára térnék, inkább tematikus csoportosításban igyekszem áttekinteni a két állam közt kialakult összeköttetések sűrű szövedékét, amelynek kontextusában értelmezhetők a következő alfejezetekben szereplő források.

A Kárpát-medencében és a Velencei-lagúna körül született államalakulatok földrajzi közelsége a két ország többé vagy kevésbé harmonikus, de elkerülhetetlen kapcsolatát hozza létre. Ez a szomszédság már a magyar őstörténet korában olyan következményekkel járt, mint Attila észak-itáliai betörése, amelyről Sanudo is megemlékezik *Cronachetta* című művében.⁹⁴⁴ Az 1091-es magyar-horvát perszonálunió létrejöttét követően a területi viták leginkább a dalmáciai kikötővárosok fennhatóságára korlátozódtak, ennek nyomán követése és szakszerű ismertetése azonban önálló monográfiát kívánna.

A feszültségektől sem mentes szomszédság arra készítette a mindenkori magyar uralkodót, hogy felvegye a politikai kapcsolatot Velencével. A kapcsolat alapját a XI. században a dinasztikus összeköttetések jelentették, Szent István egyik lányát Ottone Orseolo

⁹⁴⁰ ECO 2011, pp. 144–155, Sajó Tamás fordítása.

⁹⁴¹ FINLAY 1980, p. 589.

⁹⁴² JÁSZAY 1990.

⁹⁴³ B. SZABÓ 2018.

⁹⁴⁴ Lásd: *Cronachetta* 1980, pp. 10–11.

dózse⁹⁴⁵ fiához, Péterhez adta, aki ennek köszönhetően később a magyar koronát is elnyerhette. Az Árpád-kori velencei-magyar kapcsolatok zárása is dinasztikus jellegű volt, 1263-ban Utószülött István a velencei nemesség legrangosabb rétegéhez, az első dózsét megválasztó családok közé tartozó Morosinik lányával, Tomasinával lépett frigyre,⁹⁴⁶ ennek köszönhetően sarjadt az utolsó aranyágacska, III. András. A külpolitikai kapcsolatot természetesen nem csak rokoni szálak alkották, Könyves Kálmán barátsági szerződésétől (1097) kezdve kötött szövetségeket a két állam. Ezek háttérében a hasonló – sőt sok esetben közös – külpolitikai kihívások jelentette kényszer állt. Azonban a rokoni szálak és a külpolitikai faktorok nem minden esetben hatottak előnyösen a két állam kapcsolatára.

Az Anjou-családból származó Nagy Lajos a Nápolyi Királyság megszerzésére irányuló törekvései zavarták meg a békés a kapcsolatot a Velencei Köztársasággal. A király ugyan békét kötött 1348-ban Velencével nyolc évre, hogy dél-itáliai célját elérhesse, de ennek lejártával meg is támadta a Köztársaságot a *Terraferma* felől. 1358-ban a zárai béke keretében rögzítette a két állam a kialakult helyzetet, ezzel Velence látszólag lemondott dalmáciai igényeiről, és a Tengeremelléssel együtt Fiumétól Raguzáig⁹⁴⁷ magyar felségterület húzódott. Ezenkívül a magyarok szabadon kereskedhettek, hajózhattak az Adriai-tengeren. A háború alig több, mint tíz év múlva mégis kiújult, mert Velence természetesen nem adta fel a Dalmácia birtoklásával kapcsolatos terveit. Az újabb konfliktust a torinói béke zárta le 1381-ben, amelynek keretében Velence évi 7000 dukátot fizetésére kötelezte magát a Magyar Királyságnak, további kereskedelmi kedvezményekben részesítette és átadta Remete Szent Pál holttestét.⁹⁴⁸ Az ereklye sorsáról Sanudónál is izgalmas adalékokat olvashatunk:

[1514. január] 10-én, Szent Pál első remete napján. A teste a San Giuliano-templomban van, de nem mutogatják, mert Magyarországról rabolták és hozták ide. És a béke miatt, amelyet a királyuk akart megkötni a *Signoriával*, nekik adták cserébe egy bizonyos Moise Grimani testét, amely épségben maradt, és amelyet Magyarországon úgy tisztelnek, mintha az említett valódi Szent Pál lenne. És ezért ezen a napon az említett testet nem mutogatják, de más napokon lehet látni, a Tízek tagjainál is van kulcs hozzá.⁹⁴⁹

⁹⁴⁵ A Velencei Köztársaság 27. dózséja 1009 és 1026 között. Élt 993–1032.

⁹⁴⁶ Bár Velencében nem volt kimondottan egy uralkodói dinasztia, akit a királyi házak méltó partnernek tekinthettek volna, a politikai házasság intézményét sikeresen alkalmazták külkapcsolataikban. Legkiemelkedőbb sikerük Caterina Corner kiházásításával a Ciprus feletti ellenőrzés megszerzése, magyar viszonylatban további példa az ugyancsak a Morosini-lányt feleségül vevő Frangepán János esete, akinek révén Veglia szigetét szerezték meg a XV. században, lásd JÁSZAY 1990, pp. 176–177. Caterina Cornerre lásd még *Diarii* 1–11, ad indices, TEKE 1968, p. 224, ZORZI 2021, p. 25.

⁹⁴⁷ Ma: Dubrovnik, Horvátország.

⁹⁴⁸ Az ereklye sorsáról lásd BENCZE–SZEKÉR 1993, pp. 9–10.

⁹⁴⁹ *Diarii* 17/458: „A di 10 fo San Paolo primo eremita, e il capo [recte: corpo] è a San Zulian, ma non si mostra perchè el fo robato in Ongaria e portato qui, e per una paxe che volve far dito Re con la Signoria, li de’ a l’incontro

Velence igyekezett saját céljaira kihasználni az Anjou-kapcsolatban rejlő lehetőségeket az uralkodócsalád magyarországi fiági kihalását követően. Amikor a bárók lefoglalták Luxemburgi Zsigmond királyt, Velence is a konkurens Nápolyi Lászlót támogatta, aki százezer dukátért lemondott Dalmáciára formált igényéről. Ahogy Zsigmond visszaszerezte támogatóit és megerősödött, a dalmát fronton is igyekezett érvényesíteni az érdekeit,⁹⁵⁰ ám az 1435-ös nagyszombati szerződésben végleg kénytelen volt lemondani a területről.⁹⁵¹

Hasonlóképpen feszültséggel terhelte Hunyadi Mátyás itáliai rokonsága a szomszédi viszonyt, az 1484-es ferrarai háborúban Beatrix királyné családjának nápolyi és ferrarai tagjaira tekintettel Velence ellen illetet volna állást foglalni,⁹⁵² ám a növekvő törökveszély miatt Hunyadi Mátyás ebben az esetben is tartózkodott a nyílt konfrontációtól.⁹⁵³

Az együttműködést kikényszerítő, ugyanakkor megnehezítő külpolitikai faktorok közül a Német-római Birodalom és az oszmán terjeszkedés azok, amelyek a legtöbb kihívás elé állították Velence és a Magyar Királyság viszonyát. A Német-római Birodalommal nemcsak a határok ügyében jelentkeztek konfliktusok mindkét fél részéről, hanem Velence esetében más itáliai államokra (például a Milánói Hercegségre) gyakorolt birodalmi befolyás, Magyarországon pedig a magyar uralkodók cseh koronával és a Habsburgok magyar koronával kapcsolatos törekvései nyomán is keletkeztek feszültségek. Az oszmán tengeri és szárazföldi terjeszkedés jelentette kihívást pedig nem kell részletezni, így nem is csoda, hogy hamar megjelent a két állam önértelmezésben a kereszténység védőbástyája toposz.⁹⁵⁴ A két birodalom aktuális stratégiáinak és a többi keresztény állam viselkedésének függvényében változtak Magyarország és Velence ezekre a veszélyekre adott válaszai, erős nemzetközi összefogás idején inkább az együttműködésre hajlottak, ennek eredménye a Velence által nyújtott évenkénti hadisegély is a XVI. század elején.⁹⁵⁵ Azonban a környező államok eltérő érdekei miatt többször sikerült éket verni a *Serenissima* és a Magyar Királyság közé oly módon, hogy az egyikkel megegyeztek a másik kárára.

il corpo di uno Alvixe [recte: Moixe] Grimani che era integro, el qual in Ongaria è adorato come fusse il vero San Paulo predito; e però in tal zorno dito corpo non si monstra, ma ben si pol veder in altri zorni, e li Cai di X alias teniva una chiave.” A két javítást a kézirat alapján szűrtam be. Sanudo a *Cronachettában* is említi az ereklyét, ám sajnos további adalékot nem szolgáltat róla, lásd *Cronachetta* 1980, p. 157: „A San Zulian – El corpo de San Paulo primo heremita”.

⁹⁵⁰ Zsigmond velencei háborúira lásd újabban E. Kovács Péter munkásságát.

⁹⁵¹ Lásd: JÁSZAY 1990, p. 116.

⁹⁵² Lásd az 1. fejezetben, illetve a 2.1-es alfejezetben a *Commentari* kapcsán érintve.

⁹⁵³ Lásd: JÁSZAY 1990, pp. 148–184.

⁹⁵⁴ Az *antemurale*-toposz velencei önképben Sanudónál (pl. *Diarii* 31/59–60.), majd az ő nyomán Francesco Sansovinónál olvasható megnyilvánulásait lásd CARACCILO ARICÒ 1979, p. 435.

⁹⁵⁵ Lásd: BENISCH 1903, pp. 113–114, KARDOS 1951, p. 435, KOSÁRY 1978, pp. 85–87.

A professzionális diplomácia itáliai megjelenése után nem sokkal, már Mátyás uralma alatt feltűntek a velencei követek Magyarországon is,⁹⁵⁶ akik bár hosszabban időztek magyar földön, de nem alakítottak ki folyamatos képviseletet, tehát az 1.3-as alfejezetben ismertetett Ernst-féle követségtípusok közül a második, átmeneti formában működtek még ekkor. A másik oldalról Mátyás a középkorban bevett rendkívüli, ceremoniális vagy szigorúan körülhatárolt feladattal megbízott követeket küldött. Velence állandónak tekinthető diplomáciai képviselete Magyarországon 1499-ben épült ki, a különböző szövetségekbe tömörülő itáliai államok, a Francia Királyság, a Német-római Birodalom és az Oszmán Birodalom külpolitikai nyomásának hatására Velencének elengedhetetlen volt az állandó személyes képviselet és érdekérvényesítés a magyar udvarban.⁹⁵⁷ Ennek jelentőségét a magyar fél még nem ismerte fel, a Jagelló-korszakban és Szapolyai János uralkodása alatt is alkalmasszerűen küldött rendkívüli követek képviselték a magyar uralkodókat Velencében.

A kalmárköztársasággal kialakítható kapcsolatok között nincs kézenfekvőbb, mint a kereskedelem. A Magyar Királyság elsősorban az agrárszektorban lehetett Velence partnere, cserébe magas hozzáadott értékű iparcikkek (kelmék, üvegáru, kozmetikumok) és fűszerek érkeztek. A Jagelló-korban drasztikusan megnőtt az árukivitel a fennmaradt harmincadjegyzékek tanúsága szerint, Velence felé több útvonalon szarvasmarhát,⁹⁵⁸ valamint ezüstben gazdag rezes szállítottak.⁹⁵⁹

A velencei importcikkek közt szerepeltek a könyvek is, amely átvezet a két ország kulturális kapcsolataira. Kódexeket Vitéz János is szerzett Velencében, akinek könyvállománya rövidesen a Corvina könyvtárat gazdagította.⁹⁶⁰ A nyomtatás technológiájának megjelenésével és kimagasló színvonalú velencei alkalmazásával pedig a lagúnák városa lett a Magyar Királyság legjelentősebb könyves szállítója alapanyag⁹⁶¹ és késztermék⁹⁶² tekintetében is. További kulturális összeköttetéseket a személyes kapcsolatok teremtettek,⁹⁶³ ezeket az egyetemjáró ifjúságból⁹⁶⁴ felnövő, gyakran diplomáciai feladatokat is ellátó főpapok és nemesek alakították ki. I. János uralkodása idején gyakran szálltak meg a magyar követek – ahogy az 5.1.1-es szakaszban elemzett követportrékban olvasható – a Cherea művésznéven

⁹⁵⁶ Lásd: JÁSZAY 1990, pp. 150–153, 167, 173, 177, 187

⁹⁵⁷ Lásd: JÁSZAY 1990, p. 192, JÁSZAY 1996, pp. 78–79.

⁹⁵⁸ Lásd: JÁSZAY 1990, pp. 185, 225–226. A harmincadkönyvről: KOVÁTS 1902, az egyik útvonalról: KARDOS 1951, II. dokumentum.

⁹⁵⁹ Lásd: PÁLFFY 2011, pp. 223–224.

⁹⁶⁰ Lásd: KÓKAY 1997, p. 33.

⁹⁶¹ Hess András Velencéből rendelt papírt a kiadványaihoz, lásd BORSA 1989.

⁹⁶² A speciálisan magyar megrendelésre készült könyvek – liturigkus sajátosságokat tükröző szerkönyvek stb. – majdnem fele Velencéből érkezett, lásd KÓKAY 1997, pp. 38–40.

⁹⁶³ Lásd például Aldo Manuzio személyére fókuszálva GERÉZDI 1945.

⁹⁶⁴ A Velencei Köztársaság egyetemére, Padovára lásd MDKE 3, pp. 188–274.

ismert luccai színész, Francesco de' Nobili házában.⁹⁶⁵ Cherea 1532-ben Magyarországon is feltűnt, látogatásának időpontja gyanús egybeesést mutat az Alvise Grittig kigúnyoló színjátékra vonatkozó adatokkal.⁹⁶⁶ John Monfasani szerint a humanizmus két úton terjedt el Itáliából, a könyveken és az embereken át, a fentiekből látszik,⁹⁶⁷ hogy a Magyar Királyság esetében mindkét közvetítési módszerben kiemelkedő szerepe volt Velencének.

E sokrétű magyar-velencei kapcsolatrendszer feltárása, valamint a forrásszegény magyar késő középkor eseménytörténetének alaposabb megismerése végett a hazai tudomány idejekorán hozzákezdett a Sanudo-napló tanulmányozásához.

6.1. Magyar kutatások Sanudóval kapcsolatban

A reformkor hevületében a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Osztálya 1832. szeptember 6-án úgy határozott, hogy a török hódoltságtól és az egyéb viszontagságoktól megtépzott magyar történelmi forrásanyag pótlására a környező államok legfontosabb levéltáraiban intenzív forrásfeltárásba és -másolásba kezd.⁹⁶⁸ Elsőként Gévay Antal, a bécsi udvari könyvtár segédőre gyűjtött anyagot az ide hurcolt Sanudo-naplókból,⁹⁶⁹ amelyekből elsősorban a XVI–XVII. századi Habsburg-magyar-oszmán diplomáciai kapcsolatokat érintő kutatásait gazdagította. Jászay Pál, aki már életében dicsérte a méltatlanul mellőzött Gévay munkásságát,⁹⁷⁰ 1846-ban adta közre *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című művét⁹⁷¹ Gévay által felárt szöveghelyeket⁹⁷² és tőle függetlenül az autográf *Diariit*⁹⁷³ több helyütt idézve. Bár a munka címlapján hordja az *Első kötet* megjelölést és pozitív fogadtatásban részesült, folytatása elmaradt.

Ugyanennek a gyűjtési kampánynak a keretében a bécsi egyetem jogi oktatója és szenvedélyes jogtörténet-kutató, Wenzel Gusztáv a császári titkos levéltárban áttanulmányozta a *Diariit* és magyar vonatkozású helyeket gyűjtötte belőle. Wenzel munkájának az eredményeképpen született a már említett Verbőci-cikk⁹⁷⁴ és egyebek mellett három-három közlemény a *Századok* lapjain II. Ulászló házasságára vonatkozó forrásokkal,⁹⁷⁵ valamint az

⁹⁶⁵ Lásd: SZÉKELY 1964, *DE' NOBILI, Francesco*, DBI.

⁹⁶⁶ Lásd: SZÉKELY 1964, KARDOS 1970.

⁹⁶⁷ Lásd: MONFASANI 2005, p. 61.

⁹⁶⁸ Lásd: LUKINICH 1935, p. 4.

⁹⁶⁹ Mialatt Velence Habsburg-uralom alatt állt, a kormányzat Bécsbe szállította a *Diarii* autográf példányát. Erről bővebben a 4.6-os alfejezetben.

⁹⁷⁰ JÁSZAY 1840.

⁹⁷¹ JÁSZAY 1846.

⁹⁷² GÉVAY MS.

⁹⁷³ *Diarii* 43/121–750 passim, 26 szöveghely, 8 Gévaytól.

⁹⁷⁴ WENZEL 1850.

⁹⁷⁵ WENZEL 1877.

1496–1501-os kivonatok átfogó értékelésével.⁹⁷⁶ Azonban ezeknél is jelentősebb Wenzel három kötetre rúgó részleges forráskiadása, mely a *Magyar Történelmi Tár* sorozatban látott napvilágot.

A *Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai* a megjelenést követő lassan másfél évszázad alatt a magyar kutatók szinte kizárólagos hozzáférési pontja lett Sanudo naplójához, noha rendelkezésre álltak a szövegkiadás példányai, az utóbbi időben online is. Wenzel gyűjtőmunkájának múlhatatlan érdeme, hogy az idézeteket az autográf kéziratból vette⁹⁷⁷ és a legtöbb szöveghelyet magyarázatokkal is ellátta. Azonban a munka magán viseli a XIX. századi szövegkiadások kevésbé szerencsés vonásait is, Wenzel csak a magyar vonatkozású részeket másolta le, helyenként hosszabb szövegrészeket hagyott el és hiányukat csak magyar nyelvű regesztával, összefoglalóval pótolta. Ami azonban még nagyobb probléma, hogy a szöveghelyek azonosítását nem segíti semmi a dátumon kívül, amelyet azonban nem egyszer az olasz szövegkiadástól eltérően – valószínűleg hibásan – tüntetett fel a szöveggyűjtemény összeállítója. A gyűjtemény messze nem teljes, azonban a legfontosabb magyar vonatkozású helyek megvannak benne, így kiinduló forrásként mindenképpen hasznos és a teljes szövegkiadást megelőző keletkezésével a XIX. századi magyar tudományos fellendülés egyik legékesebb darabja.

A másolási munkák nem értek véget Wenzel gyűjtésével, melyet időben az 1839–1850 közötti időszakra, bécsi egyetemi alkalmazásának idejére tehetünk. Simonyi Ernő Velencében 1866–67-ben vizsgálta az autográf példányt,⁹⁷⁸ majd Mircse János kezdett kutatásokat a velencei levéltárakban 1868 tavaszán az Akadémia megbízásából.⁹⁷⁹ Szeptemberre haza is küldte első százhusz ívnyi másolatát, megbízhatónak tűnő munkájára és a Velence Olasz Királysághoz történő csatolása miatt visszakerülő bécsi levéltári anyagra tekintettel meghosszabbították a szerződését. Viszont visszaélt a részére kiutalt pénzzel, nem fizette másolóit, ezért az Akadémiával megszakadt a kapcsolata, másolatait halála után vásárolták csak meg. Ezek közt hatalmas mennyiségű, részben Wenzelnél is olvasható Sanudo szöveg található, amelynek azonban jelentős része elveszett, de még így is 458 lapot foglal el.⁹⁸⁰ Ezek a másolatok azonban a mai napig nem kerültek sajtó alá. Egy részüket ugyan Óváry Lipót

⁹⁷⁶ WENZEL 1871.

⁹⁷⁷ Lásd: FRAKNÓI 1901, p. 346.

⁹⁷⁸ Lásd: MÁRKI 1917, p. 330.

⁹⁷⁹ Lásd: LUKINICH 1935, pp. 25–27.

⁹⁸⁰ A kézirat őrzési helye: MTAK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, MS 4984. doboz, 14. csomó „Marino Sanuto kivonatok”. A palliumra írt feljegyzés szerint 1500–1515 időköz anyaga megvan, 1515 második felétől 1530 márciusáig hiányzik a teljes anyag, 1530 márciusától pedig 1531-ig terjed a másolatok vége. Az első bejegyzés valójában 1498 októberéből származik, így megállapítható, hogy a II–XIX és LIII–LIV. kötetek kivonatai találhatóak ma a Mircse-másolatok között.

feldolgozta regesztagyűjteményének részeként egyszerűen a „Velencei levéltárát” megjelölve forrásként, ám ezek az összefoglalók meglehetősen szűkszavúak és a kivonatolt dokumentum keltezésének dátuma szerint kerültek rendezésre, így nehezen visszakereshetők.⁹⁸¹

A XIX–XX. század fordulójának magyar pozitívista történészei közül Fraknói Vilmos volt az, aki a *Diarii*-t a legalaposabban kiaknázta történeti munkáihoz.⁹⁸² Erre azért is volt lehetősége, mivel már a kiadási munkálatok kezdetétől egy személyes példányra is előfizetett a Magyar Nemzeti Múzeumnak rendelt sorozaton kívül, amelynek könyvtárosaként dolgozott.⁹⁸³ A szövegkiadás beszerzésében Mircse János is közreműködött a nemzeti könyvtár növedéknaplója szerint.⁹⁸⁴ Fraknói korábban Bécsben is kutatta a *Diarii* másolatát 1869 és 1880 között.⁹⁸⁵ Bár csak áttételesen, de Berzeviczy Albert és Sörös Pongrác is használták Sanudót forrásként. Berzeviczy *Beatrix királyné* életrajzában Cesare Cantù *Storia degli italiani* című művéből idézi Sanudo a *Le vite dei dogi*-ban rögzített adatát a magyar királyok lovasseregének létszámáról,⁹⁸⁶ Sörös Pongrác pedig Wenzel Gusztáv gyűjtését használta Statileo János pályaképeinek összeállításán.⁹⁸⁷ A Wenzel-gyűjtemény csonkasága itt is szembeszökő, a főpap diplomáciai pályája igazán Mohács után válik izgalmassá, ebből az időszakból mégsem találunk Sanudo-adatokat Sörös munkájában, holott számos jelentős adalékkal szolgál a velencei napló Statileo karrierjéhez.

Őket a XX. század első éveiben Szabó Dezső követte, aki *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*⁹⁸⁸ című munkájához használta jelentős mértékben a *Diarii* szövegkiadását. Erről Szekfű Gyula írt kemény hangvételű recenziót, amelyben kifogásolta Szabó Dezső szakirodalmi ismereteit és forráskezelését. Szabó például olyan felületesen használta Sanudót, hogy őt tüntette fel velencei követként. Szekfű értékelése szerint Szabó munkája inkább „levéltári kalászat”, amely hoz néhány értékes adatot, de az országgyűlések megismerése végett továbbra is Fraknói Vilmos és Alfons Huber műveihez érdemes

⁹⁸¹ Pl. ÓVÁRY 1894, II, no. 1: „1526 szeptember 24. Morello Domokos [recte: Ludovico] levele Bécsből Contarini Ferencz velencei nemeshez, a mohácsi veszedelemről. Velencei levéltár.” A Pétervárad elfoglalását és a mohácsi ütközetet is érintő, jól azonosítható címeiben bővelkedő szeptemberi levelet, amelyet a fenti regeszta összegez, október 12-nél kellene keresni (*Diarii* 43/60), de erre – illetve a szöveg Sanudónál megőrzöttségére – semmi nem utal.

⁹⁸² Pl. FRAKNÓI 1878.

⁹⁸³ Később Simor János esztergomi érsek és ifjabb Pfeifer Ferdinánd budapesti könyvkereskedő csatlakoztak az előfizetők gyarapodó táborához. Az előfizetői névsorok, ahogy az előfizetési szabályzatban is olvasható, a *Diarii* szövegkiadás egyes füzetekinek védőborítóján kaptak helyet, melyeket a múzeum könyvkötői az egyes kötetek végén helyeztek el, így ma is olvashatók az Országos Széchényi Könyvtár példányainak utolsó lapjain.

⁹⁸⁴ „Mircse úr közvetítésével velencei könyvárústól megvételtem.” 15-ös bejegyzés az Országos Széchényi Könyvtár 1879-es növedéknaplójában.

⁹⁸⁵ Lásd: FAZEKAS 2015, p. 51.

⁹⁸⁶ Lásd: BERZEVICZY 1908, p. 125, CANTÙ 1858, p. 1136, *Vite* 1733, col. 962.

⁹⁸⁷ SÖRÖS 1916.

⁹⁸⁸ SZABÓ 1909.

folyamodni.⁹⁸⁹ A sértődött Szabó nem késlekedett választ írni a kritikára,⁹⁹⁰ amelyre Szekfű némiképp lekezelő módon, de alapjában véve jogosan reagált.⁹⁹¹

A későbbiekben Wenzel gyűjtéséből jelentősebb mértékben Kosáry Domokos használta a *Diarii*ban fennmaradt diplomáciai adatokat és híreket, melyek külpolitikai témájú munkáihoz elengedhetetlenek voltak,⁹⁹² illetve szórványosan könyvtörténeti kutatásokhoz Csapodi Csaba⁹⁹³ és Csapodi Csabáné.⁹⁹⁴

Csupán egy a *Diarii* egészével foglalkozó munka született Magyarországon, Benisch Artúr művelődéstörténeti szempontú elemzése.⁹⁹⁵ A munka Békefi Remig budapesti tudományegyetemen tartott kurzusán fogant, aki a középkori magyarságkép lényegi elemeit feltáró forrásokat vizsgált hallgatóival, majd ezek javát a *Művelődéstörténeti Értekezések* sorozatban adták közre.⁹⁹⁶ Benisch bölcsészdoktori disszertációjának forrásanyaga a Wenzel-féle gyűjtemény, amelyet azonban ellenőrzött az „eredeti kiadásból”.⁹⁹⁷ Benisch azért a művelődéstörténeti szempontot választotta, mert meglátása szerint a magyar területen fennmaradt források csak a török háborúkra fókuszálnak. Ennek ellenére a hét fejezetből kettő (VI. *Honvédelem*, VII. *Államháztartás*) adatai inkább az eseménytörténetre, mint a kultúrtörténetre tartoznak. Sanudót és a *Diariit* Benisch a nemzetközi kutatókban kialakult véleményhez hasonlóan értékelte: „a »Diarii« eszméje [...] az egykorú eseményeknek napról-napra való elbeszélése egyszerű, minden cikornyától ment stílusban”, illetve: „a történetírónak legfőbb kellékei, az összefoglaló képesség, pontos analysis s a folyékony elbeszélés nála [Sanudónál] hiányoztak”.⁹⁹⁸ Benisch munkáján átüt a XIX. század végén elterjedt nemzeti érzelmű, Jagelló-ellenes nézőpont, amelyet csak napjainkban kezdenek átértékelni a kutatók. Ettől függetlenül adatai pontosak, munkája a korszakról alkotott előzetes ítélettől megtisztítva igen értékes összefoglalója a *Diarii* magyar vonatkozású helyeinek. Annak ellenére, hogy alapjában véve a Wenzel-féle gyűjteményből dolgozott, Benisch már a teljes szövegkiadás szöveghelyeit hivatkozza,⁹⁹⁹ így azok azonosítása jóval egyszerűbb, mint Wenzelnél.

Művelődéstörténeti megállapításait Benisch bevallottan a követi zárójelentésekre (*relazioni*) alapozza, melyek azonban csak az 1499–1525 évekre vonatkoznak. Ezeket pusztán

⁹⁸⁹ SZEKFŰ 1911a.

⁹⁹⁰ SZABÓ 1911.

⁹⁹¹ SZEKFŰ 1911b.

⁹⁹² KOSÁRY 1978.

⁹⁹³ CSAPODI 1961, p. 403.

⁹⁹⁴ CSAPODINÉ 1965, p. 364.

⁹⁹⁵ BENISCH 1903.

⁹⁹⁶ Lásd: CSUKOVITS 2015, p. 10.

⁹⁹⁷ BENISCH 1903, p. 20.

⁹⁹⁸ BENISCH 1903, p. 8.

⁹⁹⁹ Lásd: BENISCH 1903, pp. 5–23.

helyenként egészíti ki egyéb forrásokból származó adatokkal, így a művelődéstörténet területén is várhatók új adalékok, főleg az 1496–1499 és 1525–1533 időszakokból a *Diarii* további vizsgálata során. A követi zárójelentések több kutató, Dr. Fógel József és Balogh István figyelmét is megragadták. Fógel a Budapest VI. kerületi főgimnázium (ma: Kölcsey Ferenc Gimnázium) évkönyvében átfogóan ismertette a II. Ulászló uralkodása alatt a Magyar Királyságba küldött követek munkásságát, és a *Diarii* szövegkiadásából átírva és lefordítva közölte Sebastiano Giustinian követ jelentését.¹⁰⁰⁰ Balogh pedig a követek küldetését lezáró jelentéseket teljes szöveggel közölte és le is fordította ugyancsak a *Diarii*-kiadás alapján,¹⁰⁰¹ kivétel az utolsó, 1525-ös *relazionét*, melyet Friedrich Firnhaber Vincenzo Guidotto követ magyarországi működését ismertető írásából vett át.¹⁰⁰² Fordításait alapos bevezetővel teszi még használhatóbbá, melyben nagy általánosságban ismerteti Velence helyzetét a napló születésének időszakában, a diplomácia ebből fakadó jelentőségét és szereplőit, kitér Sanudo életére és a *Diarii* ismertetésére, végül összefoglalja a követjelentésekből kirajzolódó képet a Magyar Királyság XVI. század eleji állapotáról.

A Wenzel-gyűjtemény befejezetlenségére Székely György, a Színháztörténeti Múzeum osztályvezetője hívta fel a figyelmet:

Lehet, hogy Sanuto naplójának teljes kiadásában, amelynek azonban második kötete, amely az eredetinek 41–58. kötetét tartalmazza, nem található meg a magyarországi közkönyvtárakban.¹⁰⁰³ Azok a magyar történeti és művelődéstörténeti munkák, amelyek Sanuto krónikája felhasználásával készültek, szintén nem ismerik ezt az utolsó tizenhét kötetet (Sanuto Marino világrónikájának Magyarországot illető tudósításai, Magyar Történelmi Tár XIV, XXIV, XXV. kötetei Wenzel Gusztáv előszavával; Benisch Arthur: *Marino Sanuto „Diari”-jének magyar művelődéstörténeti vonatkozásai. Művelődéstörténeti értekezések* 9. szám. Bp. 1903.). Pedig valószínű, hogy az 1525 utáni anyagok még igen sok értékes történeti és művelődéstörténeti adatot tartalmazhatnak.¹⁰⁰⁴

Székely közleményében Kathleen Marguerite Lea 1934-es a *commedia dell'artéról* szóló szakkönyve alapján mutatta be a luccai Francesco De' Nobili (művésznevén Cherea) pályafutását és magyar kapcsolatait, amely rögtön felrázta a magyarországi Sanudo-kutatást. A *Filológiai Közlöny* ugyanazon számában, ahol Székely György cikke megjelent, Kardos Tibor

¹⁰⁰⁰ FÓGEL 1912.

¹⁰⁰¹ BALOGH 1929.

¹⁰⁰² FIRNHABER 1848.

¹⁰⁰³ Nem világos, hogy Székely itt milyen kiadásra utal, sem a Brown-féle *Ragguagli*, sem Wenzel gyűjteménye nem ilyen kötetekkel dolgozik. Az Országos Széchényi Könyvtár sorozata, ahova a növedéknapló szerint már 1879. január 10-én megérkezett az első füzet, a kezdetektől korlátozások nélkül elérhető volt, így az állítás teljességgel megalapozatlan.

¹⁰⁰⁴ SZÉKELY 1964, p. 388.

egy Szapolyai János királlyá választását ünneplő ének nyomait ismertette velencei kutatások alapján,¹⁰⁰⁵ majd későbbi munkáiban is felhasználta a *Diarii* adatait.¹⁰⁰⁶ Innentől kezdve egyre gyakrabban találni Sanudo-hivatkozásokat vagy a naplóíróra és művére vonatkozó utalásokat,¹⁰⁰⁷ sőt Barta Gábor, a Szapolyai-kor sajnálatosan korán elhunyt kutatója a mohácsi vereséget követő időszakra tekintettel is alaposan kiaknázta a *Diariit*.¹⁰⁰⁸ Mellette a 20. század második felének legjelentősebb Sanudo-felhasználója Jászay Magda, aki a velencei-magyar kapcsolatoknak szentelt monográfiája¹⁰⁰⁹ mellett az olasz-magyar kapcsolatokat áttekintő munkájának,¹⁰¹⁰ továbbá a magyarságkép olasz irodalmi recepcióját tárgyaló művének¹⁰¹¹ összeállításánál nyúlt gyakran a *Diarii* köteteiért. Ezekben a „kor leggazdagabb forrásaként” értékelte a naplót,¹⁰¹² ugyanakkor – itt tűnik fel Sanudo történetírói félsikere – a velencei elit szócsöveként Girolamo Priulit emlegeti és idézi rendszeresen.¹⁰¹³ Sanudo naplójából Jászay több adatot merít a magyar témákhoz, mint a velenceiekhez.

Balogh István közleménye a követi zárójelentésekkel számos korszerű szakmunkában¹⁰¹⁴ visszaköszön és csatornázza be a naplóorozatot a magyar történeti kutatások forrásai közé. A velencei-magyar kapcsolatok korábbi, középkori történetével foglalkozó kutatók pedig a *Vite dei dogit* is haszonnal forgatják.¹⁰¹⁵

A kétezres években komoly lendületet adott a magyar Sanudo-kutatásoknak a 2026-os Mohács-évforduló közeledte. B. Szabó János, Farkas Gábor Farkas és munkatársaik több forrásgyűjteményben is nagy hangsúlyt fektettek a *Diarii* anyagának minél teljesebb kiaknázására,¹⁰¹⁶ ám ezek továbbra is az adatkalászat szintjén mozognak. A megélnéköltő diplomáciatörténeti vizsgálatok is előtérbe helyezték Sanudót, erre talán Lakatos Bálint legújabb munkái a legjobb példák.¹⁰¹⁷

¹⁰⁰⁵ KARDOS 1964.

¹⁰⁰⁶ KARDOS 1970, nyomán lásd még NEMETH–PAPO 2010.

¹⁰⁰⁷ PL. HERMANN 1981, E. KOVÁCS 1990, FEDELES 2007, CSUKOVITS 2009, GYÖRKÖS 2016, KRISTÓF 2018.

¹⁰⁰⁸ BARTA 1981, 1995. Bár kifejezetten a *Diariira* nem hivatkozik, de az *Illúziók esztendeje* című, 1526–27-es átmeneti állapotokat ismertető cikkében Sanudót is idéző forrásgyűjteményeket (pl. JÁSZAY 1846) használ, lásd BARTA 1977a.

¹⁰⁰⁹ JÁSZAY 1990.

¹⁰¹⁰ JÁSZAY 1982.

¹⁰¹¹ JÁSZAY 1996.

¹⁰¹² JÁSZAY 1990, p. 201.

¹⁰¹³ JÁSZAY 1990, pp. 195–197, JÁSZAY 1996, p. 82.

¹⁰¹⁴ LAKATOS 2010, 2015, MIKÓ 2014, 2015a–b. A kortárs kutatók vitathatatlan érdeme, hogy már veszik a fáradságot a teljes szövegkiadás idézésére, a szövegek – követjelentések – megválasztásának oka azonban még mindig azt sugallja, hogy elsődleges forrásuk a Balogh-féle szövegkiadás.

¹⁰¹⁵ TEKE 1968, DI BARI 2017 és E. Kovács Péter munkái.

¹⁰¹⁶ B. SZABÓ 2006, FARKAS–SZEDELÉDI–VARGA 2016, B. SZABÓ–FARKAS 2020.

¹⁰¹⁷ LAKATOS 2019, LAKATOS 2020.

A fenti kutatásokhoz képest a modern eszközök és friss nemzetközi eredmények segítségével lehetőség nyílik a források felülvizsgálatára. A következő három esettanulmány azt hivatott illusztrálni, hogy a már megkezdett, *Diariira* (is) alapuló kutatások esetében milyen új adatok és eredmények várhatók a teljes szövegkiadás, illetve a napló nyomán elinduló további vizsgálatoktól. Ahogy más efemer jellegű források vizsgálatából is látszik,¹⁰¹⁸ ezekből az eseménytörténeti adatokon (a mohácsi csata velencei visszhangja a *Diariiban* és a levéltári forrásokban) kívül bőséges életrajzi adalékanyagot (Csulai Móré Fülöp velencei működése a Wenzel-gyűjteményben és azon kívül) és akár politikátörténeti vizsgálatokat (Szapolyai János külpolitikájának kezdetei a *Diariiban* és az azt is felhasználó szakirodalomban) megalapozó információk várhatók.

6.2. Csulai Móré Fülöp velencei követjárásai

A Magyar Királyság Jagelló-uralkodóit övező, közoktatásban is meggyökeresedett negatív kép óhatatlanul rányomja a bélyegét az ország kulturális állapotának megítélésére II. Ulászló és II. Lajos uralkodásának idején. Pedig a Hunyadi Mátyás udvarában felvirágzó humanista világ nem szűnt meg egy csapásra a király halála után, a gyakran Itália egyetemeit megjárt hivatalnoki réteg továbbvitte a humanista műveltségismérvényt. Ennek a társaságnak egyik legjelesebb képviselője Csulai Móré Fülöp, aki a bolognai egyetemen került kapcsolatba a humanista kultúrával. Személyével kapcsolatban a kutatások alapvetően kulturális támogató, közvetítő tevékenységére irányultak, hiszen saját alkotásai egy diplomáciai tárgyú beszéden kívül nem maradtak ránk. Egyetemjárása jól dokumentált,¹⁰¹⁹ humanista baráti körébe pedig Gerézdi Rabán Aldo Manuzio magyar kapcsolatait ismertető cikkén keresztül nyerhetünk bepillantást.¹⁰²⁰ Életről és pályafutásáról összefoglaló munka magyar nyelven egészen 2007-ig nem született, amikor Fedeles Tamás állított össze egy részletes pályaképet róla.¹⁰²¹ Mindhárom említett kutató felhasználta forrásként Marin Sanudo *Diarii* című munkáját, pontosabban a napló magyar vonatkozású szöveghelyei közül válogató Wenzel Gusztáv forrásgyűjteményét. Wenzel összeállításának értéke természetesen nem megkérdőjelezhető, hiszen több esetben tapasztalható, hogy az olasz filológusoknak idegenül csengő magyar személy- és helyneveket pontosabban írja át náluk. Az is vitán felül áll, hogy Wenzel megtalálta a legfontosabb adatokat Csulai Móréra vonatkozóan, azonban pusztán a Sanudo-szövegkiadás

¹⁰¹⁸ Lásd pl. JAKAB 2020.

¹⁰¹⁹ Lásd: VERESS 1941, pp. 59, 61, 63–64, 66, 78 stb., MDKE 3, pp. 155–156.

¹⁰²⁰ Lásd: GERÉZDI 1945, pp. 38–98.

¹⁰²¹ Lásd: FEDELES 2007, pp. 35–84.

névmutatójára támaszkodó áttekintés is bőségesen¹⁰²² kiegészítette a XIX. századi gyűjtést. A jelentős eltérés az említések száma között nem pusztán a kézirat nehezebb kezelhetőségének, bonyolultabb feltárásának következménye, Wenzelnél szándékos elhagyások is feltételezhetők, például azokban az esetekben, amikor Sanudo Csulai Móré ceremoniális szerepléseit rögzíti (miséken, fogadásokon stb.), tehát a magyar esemény- és politikatörténet megismeréséhez nem szolgál érdemi adalékkal. A forrásgyűjtemény fizikai keretei nyilván nem engedtek meg ilyen részletekre is kitérő közlést, mégis érdemes rögzíteni ezeket a szöveghelyeket is, hiszen a követ életének és működésének megismeréséhez elengedhetetlen fogódzókot jelentenek. Az alábbiakban az újonnan fellelt szöveghelyek tanulságait közlöm Csulai Móré Fülöp velencei küldetési kapcsán, alkalmasint pontosítva, átértékelve a diplomata életére és tevékenységére vonatkozó eddigi eredményeket.

Csulai Móré Fülöp első diplomáciai megbízását 1505-ben kapta, küldetésének célja és kimenetele jól ismert a magyar szakirodalomban is. Megbízólevelét július 26-án állították ki, mely szerint feladata a „magyar alattvalók által Dalmáciában elkövetett károk megtérítése”,¹⁰²³ augusztus 13-án pedig már meg is érkezett Velencébe a hír Zarából,¹⁰²⁴ hogy találkozott tárgyalópartnerével, Sebastiano Giustiniannal, aki a hónap folyamán arról értesítette a Köztársaságot, hogy Csulai Mórénak szándékában áll Velencébe menni, mivel helyben nem jutottak megegyezésre a kárpótlást illetően.¹⁰²⁵ A városba már szeptember 21. előtt megérkezett, első hivatalos látogatását pedig ezen a napon tette a Nagytanács előtt.¹⁰²⁶ Sanudo ekkor feljegyzi a követről, hogy „Fülöp úrnak hívják, prépost¹⁰²⁷ és királyi titkár,¹⁰²⁸ aki megolaszt”.¹⁰²⁹ A velenceiek tapasztalata, melyet az utóbbi műveltségére és nyelvismeretére vonatkozó elismerő kifejezés sejtet, meghatározó lehetett Csulai Móré későbbi személyes és diplomáciai sikereinek szempontjából. Másnap már döntöttek is ellátásáról, melyet napi három dukátban határoztak meg.¹⁰³⁰ A bevezetőben említett ceremoniális funkciók betöltését ekkor még egy esetben Wenzel is rögzítette, amikor is Csulai Móré részt vett a dózse, Leonardo Loredan megválasztásának negyedik évfordulóját ünneplő szentmisén.¹⁰³¹ Az eseményen megjelent követek felsorolása tükrözi azt a precedenciasorrendet, amelyet Sanudo már

¹⁰²² Wenzelnél 100 helyen találni Csulai Móréra vonatkozó utalást, Sanudónál 209 esetben. Az említések jegyzékét és konkordanciáját lásd SZOVÁK 2020.

¹⁰²³ ÓVÁRY 1894, I, no. 996, idézi FEDELES 2007, p. 59.

¹⁰²⁴ *Diarii* 6/214.

¹⁰²⁵ *Diarii* 6/224. Az értesítés szeptember 1-jén érkezik Velencébe.

¹⁰²⁶ *Diarii* 6/236–237.

¹⁰²⁷ Lásd: KALOCSA-BÁCS ARCHONT., p. 35.

¹⁰²⁸ Lásd: FEDELES 2007, pp. 53–64.

¹⁰²⁹ *Diarii* 6/236: „nominato domino Filippo, preposito et secretario regio, qual è italianato”.

¹⁰³⁰ *Diarii* 6/237.

¹⁰³¹ *Diarii* 6/242.

korábban is rögzített, és amelyen a Magyar Királyság még minden állam követének jelenlétében is az előkelő ötödik helyen szerepelt,¹⁰³² ám itt kevesebb résztvevő lévén Csulai Mórét másodikként, a francia követ után látjuk vonulni. Egy hónappal később a mindenszentek napi misén ugyancsak jelen volt Csulai Mórét,¹⁰³³ majd ezután nem sokkal befejezte küldetését. November 4-én jegyzi fel Sanudo, hogy a Bölcsék tanácsa döntött Csulai Mórét megajándékozásáról 20 rőf fekete bársonnyal,¹⁰³⁴ aki egyszersmind átvett tizenötezer dukátot is abból az összegből, amelyet Velence a Magyar Királyságnak a török elleni hadisegélyként juttatott. Csulai Mórét egyébként nem fogadta mindenki azzal a jóindulattal, amely Sanudo *italianato* megjegyzéséből sugárzott, Girolamo Cappello, a Bölcsék tanácsának tagja, felszólalt a követ megajándékozása ellen. Ezzel a kiküldetéssel kapcsolatban felmerült egy félreérthető regeszta alapján,¹⁰³⁵ hogy a Csulai Mórét Fülöppel küldött összeg a várandós Candale-i Anna királynénak szánt ajándék lett volna Velencétől, azonban erre irányuló szándéknak nyoma sincs Sanudónál. A királyné rajongott a lagúnák városáért,¹⁰³⁶ és erre hivatkozva a hadisegélyen túl saját udvartartásának is pénzt akart szerezni, azonban Velence csak bizonyos jeles alkalmakkor – gyermekei születése stb. – juttatott Annának ajándékot, értékes szöveteket és illatszereket.¹⁰³⁷ A naplóbejegyzésben az összeg kifizetésére vonatkozó *annuatim* (évente) határozó valószínűtlenné teszi, hogy az összeget az áldott állapotban lévő királynénak szánták volna, sokkal inkább a rendszeres hadisegélyről van szó. Egyébként a regeszta egy további kitétele is inkább a török elleni harc rendszeres támogatására vonatkozik: „A *Signoria* ezután is pontosan fogja teljesíteni fizetéseit.”¹⁰³⁸ A november eleji döntés után Csulai Mórét rövidesen hazatért, távozásának pontos időpontját nem rögzíti Sanudo. A követ hazatérésének *terminus ante quem* időpontja december 15-e, amikor felolvasták Giovanni Francesco Benedetti velencei *secretario* jelentését Magyarországról, hogy a király örömmel fogadta a hadisegély kifizetését, Sanudo megfogalmazásából egyértelmű, hogy már távozott a követ.¹⁰³⁹

Csulai Mórét Fülöpöt legközelebb 1508. szeptember 22-én említi a napló, amikor felolvasták Velencében Vincenzo Guidotto (1507 és 1510, majd 1523 és 1525 között *secretario* Magyarországon) jelentését, amelyben a hadisegély ügyében érkező követről ír.¹⁰⁴⁰ Csulai

¹⁰³² Lásd: WENZEL 1871, III, p. 171. Wenzel állítása valószínűleg a napi gyakorlatra alapszik, a pápai udvar precedencialistájában a Magyar Királyság korántsem állt ilyen előkelő helyen, lásd LAKATOS 2017.

¹⁰³³ *Diarii* 6/251.

¹⁰³⁴ *Diarii* 6/253. Egy kar (*braccio*, tbsz. *braccia*, Sanudónál *braza*) 59–68 cm-nek feleltethet meg (lásd a GDLI *Braccio*² szócikkét), ez a magyar rőfnek feleltethető meg.

¹⁰³⁵ ÓVÁRY 1894, I, no. 997, idézi FEDELES 2007, p. 60.

¹⁰³⁶ Lásd: GYÖRKÖS 2019, p. 175.

¹⁰³⁷ *Diarii* 5/587–588, WENZEL 1878, II, p. 105, idézi BENISCH 1903, pp. 76, 80.

¹⁰³⁸ ÓVÁRY 1894, I, no. 997.

¹⁰³⁹ *Diarii* 6/270.

¹⁰⁴⁰ *Diarii* 7/640.

Móré a jelentés ismertetését követő napon már meg is érkezett Velencébe.¹⁰⁴¹ Ezúttal csak a hadisegélyt kellett felvennie, a tárgyalások minden bizonnyal zökkenőmentesen zajlottak le, hiszen Sanudo ezekről nem sokat szól. Említi ellenben, hogy Csulai Móré Fülöp ez alkalommal is részt vett október 2-án a dózse évfordulós ünnepségén.¹⁰⁴² Diplomáciai feladatának olajozott megoldására utal az is, hogy Csulai Móré már október 19-e környékén hazaindulhatott az összesen tizenkétezer dukát értékű kelmével és készpénzzel, amikor újfent 20 rőfnyi bársonnyal, ezúttal lilával, jutalmazták.¹⁰⁴³ Az, hogy ez a három szöveghely kimaradt a Wenzel-féle szöveggyűjteményből, megengedte a feltételezést, hogy 1508-tól 1510 áprilisáig Csulai Móré Velencében tartózkodott,¹⁰⁴⁴ ez azonban kizárható az utolsó bejegyzés fényében.

1509. június 13-án ismét Velencében találjuk Csulai Móré Fülöpöt, immáron egri nagyrépostként,¹⁰⁴⁵ aki ezúttal is az éves hadisegély egyik részletét átvenni érkezett a városba.¹⁰⁴⁶ Már az előrevetítette legújabb küldetésének bonyodalmait, hogy a cambrai-i konfliktus miatt a Köztársaság forrásai le voltak kötve, konkrétan alig egy hónapja szenvedte el az agnadellói vereséget. Hosszadalmas érvelés után már az első kihallgatás végén elhangzott az a válasz a velenceiek részéről, amelynek hallatán bármelyik diplomata kétségbe eshetett: „*si vederia*” (majd meglátjuk). Csulai Móré viszont nem látott meg semmit június 21-i kihallgatásán sem,¹⁰⁴⁷ Sanudo úgy gondolta, hogy ezért maradt távol a június 25-i Szent Márk-napi körmenetről, amely abban az évben egyébként is kevés notabilitás jelenlétében zajlott.¹⁰⁴⁸ Ha elsődleges feladatával nem is haladt Csulai Móré, június végén meghallgatták Bajnai Bot András korábbi szlavón bán dalmáciai hatalmaskodásai kapcsán,¹⁰⁴⁹ de az ebben az ügyben vállalt szerepéről bővebb részleteket nem tudunk meg.¹⁰⁵⁰ Nem tudni, hogy a diplomata valószínűleg mennyit észlelt belőle, de a velencei vezetés július 1-jén elkezdett foglalkozni a magyaroknak szánt pénz előteremtésével. Tomaso és Alvise Mocenigo, valamint Stefano Contarini szemrevételezték a Szent Márk-templom kincseit, Sanudo feltételezése szerint ezzel akarták az összeg egy részét kiegyenlíteni.¹⁰⁵¹ Hogy végül valóban ezek a kincsek lettek-e

¹⁰⁴¹ *Diarii* 7/641.

¹⁰⁴² *Diarii* 7/647.

¹⁰⁴³ *Diarii* 8/652.

¹⁰⁴⁴ Lásd: FEDELES 2007, p. 60.

¹⁰⁴⁵ A prépostság helyére csak az archontológiai adatokból lehet következtetni (lásd EGER ARCHONT., p. 50.), Sanudo a *preposito di* szavak után üres helyet hagyott, talán később akarta beírni a megfelelő helységnevet, amely azonban elmaradt.

¹⁰⁴⁶ *Diarii* 8/396.

¹⁰⁴⁷ *Diarii* 8/423.

¹⁰⁴⁸ *Diarii* 8/432.

¹⁰⁴⁹ Lásd: PÁLOSFALVI 2009, p. 262.

¹⁰⁵⁰ *Diarii* 8/433, 440, 25/277, idézi BENISCH 1903, p. 48.

¹⁰⁵¹ *Diarii* 8/474.

segélyként átadva, nem tudni, de annyi bizonyos, hogy küldetése végén az összeg jelentős részét aranykincsben vitte haza Csulai Mórét. De addig még hosszú hónapok vártak rá. Mindenesetre már július 9-én jelentette a magyar udvarnak, hogy a velenceiek aranykincsben küldenék a segélyt,¹⁰⁵² 20-án pedig újra a Bölcsök tanácsa előtt állt ugyanebben az ügyben.¹⁰⁵³ A kérdés miatt a dózse egyik tanácsosa, Zaccaria Dolfin felkereste a sokat látott, idős Paolo Barbót,¹⁰⁵⁴ de megbeszéléseik eredményéről több nem derül ki a *Diarii*ből.

Sanudo ezután sokáig nem említi Csulai Mórét, legközelebb talán szeptember 1-jén, amikor a Bölcsök tanácsának tagjai követet választottak a magyar udvarba, Pietro Pasqualigót.¹⁰⁵⁵ A Vincenzo Guidotto *secretario* mellé a követ megválasztására azért volt szükség, hogy ellensúlyozza a császár és a francia király diplomatáinak befolyását a magyar királyra, akik arra bíztatták az uralkodót, hogy törjön be Dalmáciába.¹⁰⁵⁶ Az esemény kapcsán jegyzi meg Sanudo, hogy a magyar követ is jelen van a választáson, akit a szövegkiadás *Filippo Ferri* néven említ. A kézirat a *Ferre* olvasatot is megengedi, minden esetre bizonyosan Csulai Móréről van szó, a torz forma pedig áthallás lehet a júliusban távozott spanyol követ, Filippo Ferrer¹⁰⁵⁷ nevével.

A hadisegély ügye a következőképpen folytatódott: 1509 októberében II. Ulászló ragaszkodott a készpénzhez,¹⁰⁵⁸ de még a következő év elején is selyem- és gyapjuszövetekben, illetve ékszerben gondolkodtak a velencei döntéshozók. Ők annak ellenére vállalták az időhúzást, hogy a Velence-ellenes nemzetközi helyzetben, amely a cambrai-i liga megalakulásához vezetett, a magyarok különösebb következmény nélkül is megtámadhatták volna a Köztársaságot Dalmácia felől.¹⁰⁵⁹ Ezzel az ajánlattal várták tehát 1510. január 12-én Csulai Mórét, aki viszont kereken elutasította a kelmék átvételét, mondván, hogy királyának kizárólag készpénzre van szüksége.¹⁰⁶⁰ Ezt az álláspontot 17-én Csulai Mórét egy királyi levéllel is alátámasztotta, amelyben a készpénzcsapok megnyitását elősegítendő Ulászló felajánlotta, hogy közvetítő szerepet vállal a német-római császár és a *Signoria* között. Csulai Mórét végül elfogadta, hogy a velenceiek részben ékszerekkel törlesszék a segélyt.¹⁰⁶¹ Engedményét 22-én annyival pontosította a Bölcsök tanácsában, hogy legalább hatezer dukátot készpénzben

¹⁰⁵² *Diarii* 8/500.

¹⁰⁵³ *Diarii* 8/533.

¹⁰⁵⁴ Lásd: *BARBO, Paolo*, in: DBI.

¹⁰⁵⁵ *Diarii* 9/121–122.

¹⁰⁵⁶ A tárgyalások a tatai országgyűlés keretében zajlottak, erről bővebben JÁSZAY 1990, p. 85, LAKATOS 2010, utóbbi idézi DOMOKOS 2019, pp. 46–47.

¹⁰⁵⁷ Lásd: MARZO MAGNO 2021, p. 186.

¹⁰⁵⁸ Vincenzo Guidotto jelentése alapján, *Diarii* 9/228.

¹⁰⁵⁹ *Diarii* 9/454.

¹⁰⁶⁰ *Diarii* 9/457.

¹⁰⁶¹ *Diarii* 9/469.

akar,¹⁰⁶² az ajánlat elfogadásáról az ekkorra százhusz főre dagadt velencei Szenátus döntött igen komoly, 40%-nyi ellenszavazat mellett.¹⁰⁶³ Csulai Móré ügyei innentől gördülékenyen haladtak, február 10-én megegyezett a velenceiekkel többek közt olyan ékkövek (egy nagy méretű és két kisebb gyöngy, egy gyémánt és egy rubin) átadásáról, amelyeket a velenceiek felé Ludovico Maria Sforza milánói herceg zálogosított el, ezeket személyesen becsülte föl¹⁰⁶⁴ és vette át.¹⁰⁶⁵

Mialatt folytak a tárgyalások a magyar segély ügyében, Csulai Móré rendszeresen a dózse közvetlen környezetében vett részt a fontos ünnepek alkalmával tartott szertartásokon, újabb évfordulót ünnepelt Loredannal,¹⁰⁶⁶ misén vett részt Kisboldogasszony napján és szenteste, majd karácsony másnapján, 1510. január 1-jén, vízkeresztkor, ott volt Gyertyaszentelő Boldogasszony vigíliáján és ünnepi miséjén, egy karneváli alkalommal, végül Niccolò Orsini, Pitigliano grófjának temetésén is.¹⁰⁶⁷

Hazatérési engedélyét február 15-én kapta meg, végül huszonkilencezer dukát értékű ékszerrel és hétezer dukát értékű szövet ígéretével távozott, melyet két év alatt három részletben fog teljesíteni a Köztársaság. Ezúttal személyes jutalomként kétszáz dukátot kapott, ezen felül kétszáz dukát értékű váltót. Budára március 5-én érkezett,¹⁰⁶⁸ ahol a király örömmel, a nemesek viszont komoly ellenérzésekkel fogadták az érkező ékköveket.¹⁰⁶⁹

A feszültség Velence és a cambrai-i liga tagjai között a Magyar Királlyal fenntartott kapcsolatának is megártott, ezért bő másfél éven át nem érkezett magyar követ a Köztársaságba, ami pedig ennél is súlyosabb, Velence dalmáciai területei is veszélybe kerültek. Végül Bakóc Tamás és Csulai Móré közbenjárásának – és az előbbi által Velencétől kicsikart hadisegély-emelésnek¹⁰⁷⁰ – köszönhetően a Királyság nem tett érdemi lépéseket Velence kárára, 1512-ben pedig a diplomáciai kapcsolatok is helyreálltak, Csulai Móré újfent elindult Velencébe.¹⁰⁷¹

Wenzel Gusztáv nagy körültekintéssel állította össze a követség eseményeit, újabb adatgyűjtés eredménye ehhez az időszakhoz nem sokat tehet hozzá. Mindenképpen figyelemre méltó, a Köztársaság hálája magyar pártolója felé, amelyet busás fizetséggel fejeztek ki. Fedeles Tamás adatai szerint a Velencébe delegált követek rendszerint kilencven-száz dukát havi

¹⁰⁶² *Diarii* 9/481.

¹⁰⁶³ *Diarii* 9/482.

¹⁰⁶⁴ *Diarii* 9/521, az ékkövekről bővebben *Diarii* 9/526, idézi JÁSZAY 1990, p. 205.

¹⁰⁶⁵ *Diarii* 9/533.

¹⁰⁶⁶ *Diarii* 9/226.

¹⁰⁶⁷ Rendre: *Diarii* 9/140, 409, 413, 434, 443, 505, 507, 517, 503.

¹⁰⁶⁸ Vincenzo Guidotto jelentése alapján, *Diarii* 10/85.

¹⁰⁶⁹ Pietro Pasqualigo jelentése alapján, *Diarii* 10/90.

¹⁰⁷⁰ Lásd: BENISCH 1903, p. 114.

¹⁰⁷¹ Lásd: FEDELES 2007, p. 60.

apanázst kaptak,¹⁰⁷² ezenfelül a szállásukat is biztosították.¹⁰⁷³ Csulai Mórén azonban Sanudo egy feljegyzése szerint ez alkalommal kiemelkedő, a korábbiakhoz képest négyszeres havi költségtérítést kapott a „kiadásaira, hogy meglágyítsák a szívét”.¹⁰⁷⁴ A következő huszonkét hónapot Csulai Mórén gyakori egyeztetésekkel töltötte a velenceiek hadisegélyét és a törökök balkáni előrenyomulását illetően.¹⁰⁷⁵ Személyesebb jellegű magyar ügyekben is eljárta, Gerézdi Rabán és Fedeles Tamás is említik, hogy arra kérte a velencei bíborosokat, hogy támogassák Bakóc Tamást az 1513-as konklávé,¹⁰⁷⁶ ezenfelül a hadisegély terhére egy jeruzsálemi zarándoknak igyekezett támogatást kijárni, akit végül Velence pusztán szállással volt hajlandó segíteni.¹⁰⁷⁷

Humanista kapcsolatainak legbecsesebbje is ehhez az időszakhoz köthető, Aldo Manuzio 1513-ban neki, mint komájának¹⁰⁷⁸ ajánlotta a Cicero leveleit tartalmazó könyvét.¹⁰⁷⁹ Csulai Mórén Fülöp kulturális töltekezésén felül továbbra is részt vett a Velencei Köztársaság reprezentatív eseményein,¹⁰⁸⁰ a korábbiakhoz hasonlóan Leonardo Loredan dózse beiktatásának immáron a tizenkettedik évfordulóján, amikor Pietro di Bibiena pápai nunciussal fogták közre a dózsét az ünnepi menetben.¹⁰⁸¹ Egy alkalom, amikor viszont nem vett részt a Nagyboldogasszony napján tartott szentmisén, arra mutat rá, hogy a velenceiek nem csak humanista örömmel halmozták el, hanem saját diplomáciájuk feladataiba is bevonták, a mondott napon éppen Padovában járt, ahova Velence hivatalos leveleit is magával vitte.¹⁰⁸²

Velencei kiküldetésének legkellemetlenebb időszaka 1514. július 25. és augusztus 7.¹⁰⁸³ közé esett, ekkor ugyanis korábbi szállásáról a Giudecca szigetre vitték át karanténba, mivel

¹⁰⁷² Lásd: FEDELES 2007, pp. 62–63.

¹⁰⁷³ Általánosságban is a fogadó állam feladata volt a követ ellátásáról gondoskodni, lásd MATTINGLY 1955, p. 88.

¹⁰⁷⁴ *Diarii* 15/364: „la Signoria li dà ducati 400 al mexe per spexe per intertenirlo”. Később, 1513 áprilisában már újra a megszokott díjazását kapja, száz dukátot, lásd *Diarii* 16/115.

¹⁰⁷⁵ Lásd: *Diarii* 15/184, 186, 214, 347, 364, 390, 16/21, 115, 413, 441, 522, 533, 671, 17/14, 46, 78–79, 196, 213, 319, 347, 358, 458, 555, 572, 18/65, 196, 222, 231, 240, 245, 246, 248, 250, 255, 264, 265, 269, 275, 304, 329, 334, 339, 348–349, 448.

¹⁰⁷⁶ Konkrét hivatkozást egyik szerzőnél (GERÉZDI 1945, p. 77, FEDELES 2007, p. 61.) sem olvashatunk, Sanudónál a *Diarii* 15/557-es hasábján olvashatunk az esetről. A dózse biztosította Csulai Mórét, hogy tisztában vannak Bakóc Velencének tett szolgálataival (ő is a Köztársaság pártján állt az 1510–1512-es időszakban), ezért támogatja az esztergomi érsek pápává választását, az állam akaratát pedig a velencei bíborosok is ismerik. Ha a diplomatikus megfogalmazás mögött volt is őszinte szándék, már tudjuk, hogy Bakócon az sem segített.

¹⁰⁷⁷ *Diarii* 16/187.

¹⁰⁷⁸ Gerézdi Rabán szerint – minden bizonnyal kronológiai megfontolásból – Aldo 1512-ben született harmadik gyermekének, Paolónak lehetett Csulai Mórén a keresztapja, lásd GERÉZDI 1945, p. 72.

¹⁰⁷⁹ Marcus Tullius CICERO, *Epistolae ad Atticum, ad Brutum, ad Quintum fratrem libri XX* (1513), EDIT 16 CNCE 12190.

¹⁰⁸⁰ *Diarii* 15/303, 418, 419–420, 444, 454, 527, 16/206–207, 215, 221, 284–290, 409, 17/402, 410–411, 437, 448, 480, 547–548, 574, 18/152, 184, 194, 216–217, 245, 271, 296, 372, 440.

¹⁰⁸¹ *Diarii* 17/118.

¹⁰⁸² *Diarii* 16/626.

¹⁰⁸³ *Diarii* 18/420.

háznépéből többen pestissel fertőződtek és meghaltak.¹⁰⁸⁴ Ennek ellenére egyes tisztviselők eközben is tartották vele a kapcsolatot, tárgyaltak a pénzügyekről, nem sokkal ezután haza is térhetett, augusztus 21-én egyeztették vele a hazaút részleteit.¹⁰⁸⁵

1517-re teljesen követhetetlen lett a hadisegély, a dalmáciai kártérítések¹⁰⁸⁶ és a Magyar Királyság és Velence közötti további pénzforgalom, mindkét fél azt hangoztatta, hogy a másik tartozik neki. A magyar udvar úgy döntött, hogy követet küldenek Velencébe a helyzet rendezése érdekében.¹⁰⁸⁷ Amint ennek a tengeri köztársaság budai követe, Alvise Bon hírére vette,¹⁰⁸⁸ már jelezte is, hogy nem fognak a magyaroknak fizetni. Ezt a negatív előjelet súlyosbította, hogy ekkor már a magyar udvar nem gondoskodott a velenceiek követének ellátásáról, így a magyar küldött sem számíthatott fizetésre a velencei államtól,¹⁰⁸⁹ egyedüli engedményként a köztársaság eltekintett hat amfora bor vámjának megfizetésétől, amelyet Csulai Móré vitt magával.¹⁰⁹⁰ Az esetről Benisch Artúr azt a megállapítást teszi, hogy „a Velencébe küldött magyar követek állandóan (!) magyar bort visznek saját maguk és kíséretük számára.”¹⁰⁹¹ Az állítás egy adat alapján merésznek tűnik, de kétségtelen, hogy Csulai Móré következő, 1520–21-es követsége alkalmával is magának vitt hat, illetve három amfora bort.¹⁰⁹² A Köztársaság ez alkalommal is eltekintett a vám megfizetésétől, így a jelenségből a magyarok saját borukhoz ragaszkodása helyett inkább arra következtetnék, hogy Csulai Móré velencei tartózkodását így támogatta a kormányzat.

A nehézkes fogadtatás egyébként is a magyar államnak szólt, Csulai Móré Fülöpöt továbbra is szívesen látták. Amikor október 14-én a Lidóra érkezésének hírére vették,¹⁰⁹³ húsz velencei urat jelöltek ki a fogadására.¹⁰⁹⁴ Első kihallgatása alkalmával, október 18-án pedig a dózse így köszöntötte: „úgy tekintünk rá, mint aki közülünk, velenceiek közül való”.¹⁰⁹⁵ Ha az első útja során kapott *italianato* jelző már megtisztelő volt, ez a megjegyzés a lehető legmagasabb kitüntetés a városi identitásukra büszke itáliai népek közt is kifejezetten zárkózott velenceiek urának szájából.

¹⁰⁸⁴ *Diarii* 18/391.

¹⁰⁸⁵ *Diarii* 18/458.

¹⁰⁸⁶ Például Bajnai Bot András hatalmaskodásai miatt, lásd feljebb.

¹⁰⁸⁷ Valószínűleg ez alkalomból készült velencei kimutatás: KARDOS 1951, I. melléklet.

¹⁰⁸⁸ *Diarii* 24/614–615.

¹⁰⁸⁹ *Diarii* 25/36.

¹⁰⁹⁰ *Diarii* 25/277.

¹⁰⁹¹ BENISCH 1903, p. 35.

¹⁰⁹² *Diarii* 29/654, 31/197.

¹⁰⁹³ *Diarii* 25/28.

¹⁰⁹⁴ *Diarii* 25/31. Összevetésképpen: I. János király első követét, Jozefics Ferencet csak tizenketten fogadták, lásd *Diarii* 43/438–439 (F.6.23. függelék).

¹⁰⁹⁵ *Diarii* 25/33: „lo vedevamo come nostro venitian”.

Bár Csulai Móré gyakran megfordult a különböző velencei testületeknél,¹⁰⁹⁶ nem sikerült az eredeti követelést (százezer dukát) behajtania, végül h romezerrel kellett távoznia,¹⁰⁹⁷ amelyet azzal a k t tellel fizettek ki, hogy a pontos elsz mол sig több pénzt nem adnak.¹⁰⁹⁸ Hazatérési engedélyét 1518. március 2- n kapta meg.¹⁰⁹⁹

Csulai Móré Fülöp utolsó velencei útja sem fényes előjelek mellett indult, Lorenzo Orio budai követet december 7- n arra utasította Velence, hogy akadályozza meg a magyar diplomata kiküldését, nem fognak neki fizetni.¹¹⁰⁰ Viszont a december 12–13-i Orio-jelentésekben már arról  rt a követ, hogy Csulai Móré megkapta a megbízatást, 14- n készül is indulni. Orio jelentéseinek Velencébe érkezési idejéből (21 nap múlva, 1521. január 4- n került a Bölcsek tanácsa el  a két december közepi jelent s) feltételezhetjük, hogy ha a Köztársaság figyelmeztetésének hatása is lett volna a magyar udvar döntésére Csulai Móré kiküldetését illetően, akkor sem  rt volna Budára időben.¹¹⁰¹ B r Velence vállalta hat hónapra Csulai Móré elsz llasol s t 50 dukát értékben,¹¹⁰² fizetést továbbra sem kapott, csak a már említett vámmentességet.

A Velence délkeleti cs csk t képező Szent Ilona-szigetre (*Sant’Elena*, Sanudónál *Santa Lena*) január 5- n érkezett Csulai Móré Fülöp, másnap itt kerest k fel négyen a *signoria* megbízásából, köztük maga Sanudo.¹¹⁰³ Jelen küldetését tekintve Sanudo naplója különösen érdekes forrás, hiszen a *Diarii* korábbi sz kszav  feljegyz seikhez képest ezúttal pontosabb adatokat kapunk Csulai Móré tevékenységéről és az egyetlen neki tulajdonított szövegről.

Csulai Móré január 10- n lépett a *Quarantia*, Velence legfelsőbb bírósága és alkotmányozó szerve és a *savi agli ordini* el , bemutatta követi megbízólevelet és latin nyelvű beszédet tartott.¹¹⁰⁴ Beszédére nem kapott azonnal választ, 14- n a Nagytan csn l jelentkezett, hogy kicsikarja a Köztársaság reakcióját, ezért kijel lt k k t megbízottat a vele való tárgyalásra, Pandolfo Morosinit  s Marco Foscarit.¹¹⁰⁵ 18- n a nagybeteg Loredan-d zs t helyettesitő Luca Tron számolt be a Szenátus előtt Csulai Móré követségéről, illetve összefoglalta a latin

¹⁰⁹⁶ *Diarii* 25/33, 36, 39, 47, 71, 74, 93, 121, 232, 249, 250, 252, 253, 255.

¹⁰⁹⁷ ÓVÁRY 1894, I, no. 1094, 1096, idézi FEDELES 2007, p. 61.

¹⁰⁹⁸ *Diarii* 29/461.

¹⁰⁹⁹ *Diarii* 25/277.

¹¹⁰⁰ *Diarii* 29/460–461.

¹¹⁰¹ *Diarii* 29/515–516.

¹¹⁰² *Diarii* 29/533.

¹¹⁰³ *Diarii* 29/533.

¹¹⁰⁴ *Diarii* 29/537. A fogadásra összehívott velencei tisztviselők kapcsán Sanudo megjegyzi, hogy inkább nemeseket kellett volna küldeni, hogy megtisztelj k vele Csulai M r t, vagyis az állami funkcionáriusok helyett inkább barátainak kellett volna a követet fogadnia ezen a pusztán reprezentatív alkalmon.

¹¹⁰⁵ *Diarii* 29/545.

nyitóbeszédét,¹¹⁰⁶ ezek után a magyar követ 22-én kapott hivatalos választ, sajnos erről semmi konkrétat nem jegyez fel Sanudo.¹¹⁰⁷ Nem lehetett különösen határozott állásfoglalás, hiszen Morosini és Foscari csak két nappal később referáltak a Tízek tanácsa előtt a Csulai Móréval folytatott egyeztetésekről, amelyeken elhangzott a követ részéről, hogy Velence tartozik a Magyar Királyságnak, viszont a megbízottak tudomása szerint ellenkezőleg, nyolcvanezer dukáttal és a dalmáciai betörések kártérítésével a magyar korona adósa a Köztársaságnak.¹¹⁰⁸ Ehhez az alapálláshoz képest Csulai Móré igen eredményesen járt el, februárra már tízezer dukát, májusra tizenötezer dukát támogatást ajánlottak neki, ezeket azonban a magyar kormányzat rendre elutasította. Végül július 9-én a velenceiek beadták a derekukat és húszezer dukátra emelték a pénzsegélyt,¹¹⁰⁹ melyet a 27-i nyugta szerint Csulai Móré négyezer dukát készpénzben, ezer dukát értékű hadianyagban és tizenötezer dukátról szóló váltóban vett át.¹¹¹⁰ Tárgyalási technikájának szemléletes példáját nyújtják az április 11. és 13. közti egyeztetésekről született feljegyzések:

[Április] 11-én. Reggel semmi érdekes nem volt. Jött a magyar követ, aki azt mondta, hogy választ kapott a királyától, és akarják a maradék harminckétezer dukátot, ahogy az a számításokból látszik,¹¹¹¹ különben tiltakozni fognak a pápánál és a francia királynál...

12-én. Reggel visszatért a mondott követ, továbbra is a fentieket hangoztatva. Válaszul a dózse és a Bölcsék tanácsának tagjai felsorolták a mi érveinket [itt a velenceiek háborúskodásából fakadó anyagi nehézségek felsorolása következik, amelyek ellenére], mégis oda akarjuk adni ezt a tízezer dukátot, mégis lássa be, nem ez [ti. a fenyegetőzés] a jó barátok módszere...

13-án. [...] Jött a magyar követ sürgetve, hogy válaszoljanak neki, azt mondták, hogy tanácskoznak, aztán választ fog kapni. Erre ő elnézést kért, mondván, hogy nem tehet mást, mint engedelmeskedik a királyának stb.¹¹¹²

¹¹⁰⁶ *Diarii* 29/555.

¹¹⁰⁷ *Diarii* 29/566.

¹¹⁰⁸ *Diarii* 29/585.

¹¹⁰⁹ *Diarii* 31/29.

¹¹¹⁰ *Diarii* 31/103.

¹¹¹¹ Minden bizonnyal a velencei-magyar kölcsönös adósságok magyar módra számított egyenlegéből.

¹¹¹² *Diarii* 30/125–126: „A di 11. La matina, nulla fu di conto. Vene l’orator di Hongaria, dicendo quanto havia auto in risposta dal suo Re, et voleno li 32 milia ducati per resto, come è risolti, aliter protesti al Papa e al re di Franza; con altre parole. Il Doxe li rispose, et si consulteria. [...] A di 12. La matina, ritornò dito orator parlando, ut supra. E a l’incontro il Doxe e quelli di Colegio li disseno le rason nostre, et come di la guera in qua, poi roto il campo, havia auto 77 milia ducati, et loro dicono dover aver 81 milia ducati, e nuì dicemo dover aver, per danni fatone da’ soi per ducati 160 milia; tamen questi ducati 10 milia li volemo dar et che ’l vedesse; questa non è la via di boni amici. [...] A di 13. [...] Vene l’orator di Hongaria, solicitando li fosse dato la risposta; li fo dito si consulteria et se li faria la risposta. Lui se scusò non poter far altro che ubedir il suo Re etc.”

Látjuk tehát, hogy a magyar diplomata törekedett a Velence-barát személyének és viselt hivatalának szétválasztására, ez utóbbit az otthoni utasításokhoz ragaszkodás, a nemzetközi nyomásgyakorlástól sem visszariadó taktikázás és a határozott hangvétel jellemezte.

A pestis ezúttal megkímélte Csulai Móré háza népét, maga a követ viszont áprilisban súlyosan megbetegedett, ezért a Szent Márk-nap vigíliáján (április 24.) tartott lakomán és misén sem tudott részt venni.¹¹¹³ A magánéletét és ceremoniális feladatait illető adatok közül ezen kívül csak a Loredan dózse temetésén való megjelenését emelném ki,¹¹¹⁴ akinek halála Csulai Mórét is megérintette hosszú ismeretségükre tekintettel.

Külön figyelmet érdemel Csulai Móré Fülöp a követség elején elmondott beszéde, melyet a kutatás egyetlen fennmaradt műveként tart számon a Sanudónál többször is olvasható adattal ellentétben népnyelvűként.¹¹¹⁵ A beszéd a milánói Brera könyvtárból 1837-ben Bécsbe szállított 4-es számú kódex 97–100. levelein olvasható.¹¹¹⁶ A szövegkiadás jegyzetei szerint a datálatlan beszédet tartalma alapján sikerült időponthoz kötni (Szelim szultán halála stb.), a szövegközlő megjegyzi még, hogy Sanudo nem említi ezt a beszédet, pedig egyszer össze is foglalja ennek tartalmát:

Ezután sier Luca Tron, a dózse helyettese emelkedett szólásra, beszámolt arról, amit Csulai Móré Fülöp, a fenséges magyar király követe fejtett ki ennek a királynak *Signoriánk* irányába tanúsított szeretetéről és barátságáról, az új török szultán beiktatásáról, arról, hogy követet küldött a királyához a fegyverszünet meghosszabbítását kérve, és hogy a királya nem akart válaszolni azelőtt, hogy egyeztetett volna a *Signoriával*, melynek érdeke megegyezik Őfelségével, hiszen határosak vagyunk a törökkel. És ismeri a pápa akaratát is, hogy ideje lesz már tenni ez ellen az uralkodóház ellen, és ha Szelim szultán élne, a kereszténységet már el is nyomta volna. Minderről pedig egy igen művelt latin beszédet mondott a török ellen.¹¹¹⁷

Sanudo bejegyzését a kézirat szövegkiadásával összevetve úgy tűnik, hogy egyazon beszéd összefoglalásáról és népnyelvi fordításáról van szó. Az államok közös érdekét a két szöveg egyaránt hangsúlyozza, ennek kapcsán a Sanudo által tömören szomszédságként említett fenyegetettséget a bécsi kézirat bőségesen kifejti Velence tengeri kitettségét

¹¹¹³ *Diarii* 30/168.

¹¹¹⁴ *Diarii* 30/398.

¹¹¹⁵ Lásd: JÁSZAY 1996, p. 101, FEDELES 2007, p. 53.

¹¹¹⁶ GAR 1843, p. 453. A kódex mai őrzési helyét nem sikerült azonosítani. A beszéd kiadása: CSULAI MÓRÉ 1876.

¹¹¹⁷ *Diarii* 29/555: „Et poi, sier Luca Trun vicedoxe si levò suso et fe' la relation di quanto havia exposto domino Filipo More orator dil serenissimo re di Hongaria, di l'amor e amicitia di quel Re con la Signoria nostra, et che da poi la creation di questo novo Signor turco, l'avia mandato suo nontio dal suo Re a dimandarli el continuar in la paxe, et che 'l suo Re non havia voluto risponderli se prima non partecipava con questa Signoria, l'interesse de la qual è comun con quello di Soa Maestà, perchè confinamo col Turco; et saper etiam la voluntà del Pontefice, perchè adesso saria il tempo di far facende contra questa caxa, et se el signor Selim viveva, la christianità saria stà opressa da lui; e sopra questo fece una oration latina molto dotta contra turchi.”

hangsúlyozva, a Magyar Királyságra vonatkozóan pedig már a kereszténység védőbástyája (*propugnaculum, antemurale*) toposzt használva. Bár a pápa akarata, amelyről Sanudo tudósít, nem szerepel a népnyelvű szövegben, az abban szereplő hitbéli kötelesség (*debita alla religione*) egyértelműen a kapcsolatot támasztja alá. Jelzésértékű az is, hogy mindkét szövegben a török uralkodóház (*casa ottomana, caxa*)¹¹¹⁸ és nem az állam szerepel ellenségként. Sanudo megjegyzése a szöveg (illetve előadójának) műveltségéről pedig egyaránt vonatkozhat a példázatsorozatra, amellyel Csulai Mórét a törökök megállíthatatlanságát szemlélteti a bizánci és a mameluk birodalom legyőzését felidézve, illetve a változatos szóhasználatra, amely a védőbástya toposz különböző megfogalmazásaiból is érződik. Itt érdemes megjegyezni, hogy a *propugnacolo* erős latinizmus, tehát a szövegek latinról fordított voltának jele lehet, ahogy az ősök, elődök *maggioriként* említése is.

Az egyetlen fontos momentum, amely nem szerepel a beszéd fordításában, a török követ érkezése a magyar királyhoz, amely azonban nem kulcsfontosságú egy reprezentatív jellegű követi nyitóbeszédben, azt a dőzse helyett más alkalommal is megtudhatta a beszéd elhangzása (január 10.) és az összefoglaló lejegyzése (január 18.) között, például amikor Csulai Mórét 14-én a Bölcsek tanácsa előtt kérte a Köztársaság válaszát beszédére.

Áttekintve velencei jelenlétét, Csulai Mórét Fülöp alakja rendkívül pozitív fényben tűnik fel. Műveltségét személye (*italianato* – az olasz nyelvet felvett) és felszólalása (*oration latina molto dotta*) kapcsán is hangsúlyozza Sanudo, követi alkalmasságát (*persona destra, homo molto destro*) diplomata kollégája, Lorenzo Orío is kiemeli jelentéseiben, Velence iránti elkötelezettségének is rendre nyomát találjuk a *Diariiben*.

A magyar szakirodalomban alakja sokkal inkább pénzhajhász nyerészkedő képében jelenik meg, aki elcsalja a vámot, a diplomáciai küldetéseket pedig üzleti ügyeinek fedőtevékenységeként használja.¹¹¹⁹ Ez a vélemény Francesco Masser *secretario* 1523. október 5-i levele alapján alakult ki, amelyben a többi főpappal együtt jellemzi Csulai Mórét, a nemrég kinevezett¹¹²⁰ pécsi püspököt.¹¹²¹ Ebből az is nyilvánvaló, hogy Csulai Mórét Velencére saját terepeként tekintett, ugyanis

... amikor követségeiből visszatért, mindig panaszkodott azoknak az uraknak, hogy a *Signoria* rosszul tartotta. Ezt a főtisztelendő esztergomitól, a főtisztelendő Balbótól és a tisztelendő Statileo préposttól és sok más titkártól

¹¹¹⁸ CSULAI MÓRÉ 1876, p. 166, *Diarii* 29/555.

¹¹¹⁹ Lásd: JÁSZAY 1982, p. 215.

¹¹²⁰ 1523 áprilisában (lásd FEDELES 2007, p. 66.), de a pápa a kinevezését csak 1524. okt. 26-án erősítette meg, lásd HIERARCHIA CATH., vol. III, p. 280.

¹¹²¹ *Diarii* 35/99–116, idézi BENISCH 1903, p. 57. Masser rendkívül kedvezőtlen véleményét a magyar állapotokról részletesen ismerteti JÁSZAY 1990, pp. 215 sqq., JÁSZAY 1996, pp. 99 sqq.

tudom. Mindezt azért csinálja, hogy a többiek kedvét elvegye a követségbe menéstől.¹¹²²

Csulai Móré portréjának ezt a kevésbé fényes oldalát az utolsó előtti vele kapcsolatos Sanudo-szöveghely is megerősíti, amely még az életében keletkezett. 1526 júniusában a főpap levelet írt a dózsénak, melyben beszámolt a török balkáni előrenyomulásáról.¹¹²³ A levél Sanudo-féle kivonata már a Wenzel-féle forrásgyűjteményben is szerepel, de az adattal eddig nem foglalkozott behatóbban a kutatás. Csulai Mórénak voltak a kapcsolatai Velencében, sokat látott diplomata, így akár természetesnek is tekinthető, hogy korábbi állomáshelyére még ilyen híreket továbbít. (Bár ebben az esetben is az lenne a természetes, hogy egy személyes ismerősének ír, nem egyenesen a dózsénak.) A *Diarii* negyvenedik kötetében viszont a levélírás egyértelmű magyarázata is megtalálható:

[1526. január 8.] A tanácsosok, a *Quarantia* és a bölcsek elé terjesztették, amit a főtisztelendő Móré Fülöp pécsi püspök úr, a főméltóságú magyar király korábbi ebbe a városba delegált követe küldött Vincenzo Guidotto volt [magyarországi] *secretario* részére, hogy némi arany- és selyemszövetet és más dolgokat vegyen a templomának és magának első miséje bemutatására. Megígérte neki, hogy értesíti minden eseményről de ezt meghálálendő, mivel *Signoriánk* javára cselekszik, döntsenek, hogy a mondott dolgokat illető vámot, amely kb. 90 dukát, fizesse a *Signoriánk*. Döntöttek. Elfogadták 160 [igen], 28 [nem], 0 [tartózkodó] szavazattal.¹¹²⁴

Tehát a főpap továbbra is igyekezett anyagi hasznot húzni a Velencével fenntartott kapcsolatból, amely persze a *Signoria* számára sem volt előnytelen. A hírszerzés különböző módszerei mellett¹¹²⁵ az ilyen egyezségek is hozzájárultak ahhoz, hogy Velence a reneszánsz Európa információs központja lehessen. A bejegyzés Csulai Móré egyházi pályafutásának szempontjából sem érdektelen, hiszen liturgikus tevékenységéről és felvett egyházi rendjeiről eddig keveset tudunk.¹¹²⁶ A fenti Sanudo-szöveghely alapján úgy tűnik, hogy Csulai Móré csak

¹¹²² *Diarii* 35/110: „ancora che quando l' è ritornato da le sue ambassarie de Venetia sempre si ha lamentato con quelli Signori, che la Signoria l'ha trattato male. Et questo l'intese dal reverendissimo Strigoniense, reverendissimo Balbo et dal reverendo preposito Statileo, e da molti altri secretari, e questo fa aziò altri non li vengi voglia di venir a questa legation”. Francesco Masser jelentésének teljes fordítása: BALOGH 1929, pp. XLVII–LXVIII.

¹¹²³ *Diarii* 42/153.

¹¹²⁴ *Diarii* 40/629: „Fu posto, per i Consieri, Cai di XL e Savii, havendo mandato in questa terra il reverendo domino Filippo More episcopo di Cinque chiesie, fu orator dil serenissimo re di Hongaria in questa terra a comprar alcuni panni d'oro et di seda et altre cose per la sua chiesa e per lui per cantar la soa prima messa; el qual ha scritto a Vicenzo Guidotto stato secretario de li, al qual promesse avisarli ogni occorentia, però per gratuirlo, facendo a proposito di la Signoria nostra, sia preso che 'l dazio di le ditte robe, che pol esser zerca ducati 90, sia posto a conto di la Signoria nostra. Fo preso. Ave; 160, 28, 0.”

¹¹²⁵ Ezekről lásd az 1.3-as alfejezetet.

¹¹²⁶ Lásd: FEDELES 2007, p. 68.

ekkortájt – püspöki kinevezése után másfél évvel – *per saltum* lett felszentelve, majd mutatta be újmiséjét.

Fülöp püspök velencei tevékenységét áttekintve az is világos, hogy a reneszánsz diplomácia tipologizálására, az állandó követségek megjelenésének határozott kijelölésére irányuló kutatásokat és erőfeszítéseket a követek feladatának sajátosságai és magánjellegű motivációik is megnehezítik. Csulai Mórét a legkevésbé sem teljhatalmú, de még csak különösebben széles megbízású követ sem, mégis egy-egy küldetése alkalmával hosszú hónapokat, néha éveket tölt megbízási helyén, ahova mondhatni éves rendszerességgel utazik. A rendszeresség oka egyértelműen a velencei kapcsolatok legfontosabb eleme, a hadisegély évenkénti esedékessége, a gyakorta elhúzódó időtartamé pedig a Velencei Köztársaság gazdasági helyzetéből fakadó kelletlensége a kötelezettségvállalás teljesítésére. Ezen felül Csulai Mórét tevékenységének emlékei arra is világosan utalnak, hogy jól érezte magát Velencében, nem sietett hazatérni. Az állandóság forrásokból kitűnő csalóka képe tehát esetében személyhez és nem hivatalhoz kötött, ahogy azt Lakatos Bálint „specialista” megfogalmazása is jól sugallja.¹¹²⁷

6.3. A mohácsi ütközet híre Velencében

Wenzel Gusztáv a mohácsi ütközetről szóló híradásokkal fejezte be a *Diari*ban található hungarika-anyagok gyűjtését, de csak a csatára vonatkozó legterjedelmesebb beszámolókat közölte forrásgyűjteményének utolsó lapjain.¹¹²⁸ Az ütközetről szóló hírek terjedésének megismeréséhez és az események velencei visszhangjának alapos feltárásához így célszerűbb a teljesebb képet nyújtó szövegkiadásért nyúlni, amelyből képet kaphatunk a velencei hírszerzés működéséről és hatékonyságáról is. Sanudónál általában jól elkülöníthetők a városi pletykák, a konkrét személyektől szerzett értesülések és a hivatalos csatornákon érkezett hírek, ám a velencei hírszerzés sokrétű rendszerét tekintve nehéz megkülönböztetni a naplóba került Moháccsal kapcsolatos források között, hogy mi számít hírszerzési anyagnak és mi nem. Így a hírszerzés szervezettségét illetően inkább az aktív módszerek, vagyis a kémküldés és a passzív módszerek, a nem hivatalos informátorok beszámolóit és a levelek elfogása révén szerzett értesülések között érdemes különbséget tenni. A továbbiakban azt vizsgálom, hogy milyen reakciókat váltott ki a mohácsi csata a velencei hírszerzés részéről,¹¹²⁹ egyúttal arra a kérdésre

¹¹²⁷ Lásd: LAKATOS 2019, p. 614.

¹¹²⁸ Lásd: WENZEL 1878, III, pp. 370–390.

¹¹²⁹ Ennek átfogó ismertetését lásd az 1.3-as alfejezetben, a törökellenes velencei hírszerzésről: PRETO 2016, pp. 247–260, Mohács utánra: p. 249.

is választ keresek, hogy az aktív és passzív módszerek eredményeképpen milyen minőségű és gyorsaságú hírek jutottak el Velencébe.

A török elleni védekezésre szánt velencei segélypénzek körül támadt nézeteltérések és a magyarok körében növekvő, a rákosi országgyűlésen a követek kiutasításában megnyilvánuló idegengyűlölet miatt 1525 óta nem tartózkodott velencei követ a magyar királyi udvarban,¹¹³⁰ így az országot megcélzó hírszerzés más csomópontokból szerveződött. Egyfelől a Magyar Királlyal határos területekről, másfelől az osztrák főhercegi udvarból, amelyet a szomszédság, a trónutódlási kérdések és a törökveszély miatt is erősen érintettek a magyar ügyek. Így a későbbiekben bemutatott hírszerzési anyagok részben a Habsburg Ferdinándhoz delegált követhoz, részben pedig Patria del Friuli helytartójához, horvátországi forrásokhoz, Veglia¹¹³¹ elöljárójához és a szintén áttételesen érintett, vicenzai elöljáróhoz kötődnek.

A különböző módszerek hatékonyságának megállapításához pontosan körülírható eseményekre vonatkozó értesüléseket a legcélszerűbb összevetni, például II. Lajos halálának és a mohácsi csata kimenetelének értesüléseit.

6.3.1. A velencei hírszerzés működése Mohács után a Diarii tükrében

1526. augusztus 29. után napokig nagy csend lebegett a Magyar Királyság körül, egészen szeptember 11-ig csak a déli határról befutó, 1526 nyara után már szokásosnak mondható értesüléseket olvasni a *Diarii* lapjain a török előrenyomulásról, semmi hír a csatáról. A hírszerző hálózatot érő, Moháccsal kapcsolatos első inger passzív forrásból érkezik, a Goriziában tevékenykedő Lanteri-kereskedőcsalád magánlevelezése eljut Udinébe, Friuli helytartójához szeptember 10-én.¹¹³² A helytartó, Agostino da Mula azon nyomban továbbította Francesco Lanteri levelét Velencébe, ahova szokatlanul gyorsan,¹¹³³ már másnap megérkezett ezekkel az értesülésekkel:

Nagyon rossz híreink vannak: a török kán leverte a magyar sereget, és sok ember veszett el a töröknél is, bár a magyar király megmenekült egy hosszú

¹¹³⁰ Lásd: BALOGH 1929, p. 16.

¹¹³¹ Ma: Krk, Horvátország.

¹¹³² *Diarii* 42/599, WENZEL 1878, III, p. 370.

¹¹³³ A napló adatai alapján általában két-három nap alatt értek Udine küldeményei Velencébe.

sajkával¹¹³⁴ Buda felé. Isten irgalmazzon nekünk, szegény keresztényeknek!¹¹³⁵

A kísérőlevélben megemlítette a helytartó azt is, hogy már több hírszerző is úton van, ő maga két 'horvátot', egy kémeket pedig a cividalei *provveditore*, Ludovico Michiel menesztett. Ezeknek a kémeknek a kiküldését valószínűleg még a megállíthatatlannak tűnő – és bizonyuló – török előrenyomulás indokolta, nem a csata híre. Innentől kezdve viszont Udinében intenzívebben kezdték figyelni a híreket, de a kémek elmaradnak a híradással, mert az egyik megbetegedett. Erről Michiel és da Mula szeptember 11-én kelt közös leveléből értesülünk,¹¹³⁶ amelyhez újabb passzív értesüléseket csatolnak a magyar vereségről és a király eltűntéről.¹¹³⁷ Ennél a küldeménynél tetten érhető Sanudo ébersége és szorgalma forrásainak pontosítása terén, mivel a cividalei *provveditorétól* megszerezte a két személy jelentésének leiratát is, amelyet szintén a naplóba illesztett.¹¹³⁸ A *Diarii*ban ezekben a részletesebb szövegekben olvasni először arról, hogy a közvélekedés, szóbeszéd szerint II. Lajos meghalt.¹¹³⁹

Da Mula, a helytartó 12-én is küldött jelentést, de újra csak áttételes értesítéseket tud továbbítani, melyek még a király megmeneküléséről szólnak, és már a török Mohácsnál is előrébb nyomulásáról.¹¹⁴⁰ Szeptember 15-én egy kifejezetten részletes beszámolóhoz jutott *Giacomo Zaratino* révén,¹¹⁴¹ aki elmondása szerint részt vett az ütközetben, de a király sorsáról még nem tudott biztosat mondani.¹¹⁴²

Végül szeptember 25-én futott be az első udinei kém, a helytartó egyik horvátja, Luca. Jelentése három nappal később kerül Velencébe és Sanudo naplójába, ez már a csata részletes, jelenlegi ismereteinkkel egybevágó elbeszélését és a király határozott halálhírét tartalmazza. Olvashatunk benne a magyar nehézlövesség kezdeti sikeréről, majd a török ágyútűzben való megsemmisültéről és Lajos király mocsárba fulladásáról is.¹¹⁴³ Lucát később is bevetette a

¹¹³⁴ A hosszú sajka motívuma előfordul Giacomo Tebaldi, a Ferrarai Hercegség követének jelentésében is, amely két nappal a Lanteri-levél Velencébe érkezése után, szeptember 13-án kelt: ASMo, ASE, Cancelleria, Carteggio ambasciatori, Venezia, busta 16, fasc. 77.10, no. 49.

¹¹³⁵ B. SZABÓ-FARKAS 2020, p. 125, *Diarii* 42/599: „Havemo cativissime nuove, come lo chan Turco ha rotto lo campo de Hongari et perso assai zente del Turco, ma lo re de Hongaria è scampado in una barca longa a la volta di Buda. Che Idio habbi misericordia de nui poveri christiani...”.

¹¹³⁶ *Diarii* 42/611–612.

¹¹³⁷ *Diarii* 42/612 (Domenico da Cividale és Giacomo di Cavalli közlése), WENZEL 1878, III, p. 373, B. SZABÓ-FARKAS 2020, pp. 145–146.

¹¹³⁸ A vonatkozó autográf kötet 406. fólióján.

¹¹³⁹ *Diarii* 42/612–613: „era opinion universal el [re] fusse morto”.

¹¹⁴⁰ *Diarii* 42/625–626, B. SZABÓ-FARKAS 2020, p. 147.

¹¹⁴¹ *Diarii* 42/646–648, B. SZABÓ-FARKAS 2020, pp. 150–152. Lásd még a következő szakaszban.

¹¹⁴² A *zaratino* névelem a forrást idéző magyar szakirodalomban rendszerint szereplő „zárái” feloldás (lásd pl. JÁSZAY 1982, p. 223.), helyett „szaracén” értelmű, amellyel a korszakban a rác harcosokat nevezték meg, lásd MÉSZÁROS 1967, pp. 359–360.

¹¹⁴³ *Diarii* 42/755–756, B. SZABÓ-FARKAS 2020, pp. 163–164.

helytartó, novemberben Pettauban járt kémkedni, ezután már Szapolyai királlyá választásáról és a magyarok Ferdinánd-ellenességéről jelent:

A magyarok semmi szín alatt nem akarják elfogadni Ferdinándot királyuknak, a németekről hallani sem akarnak, előbb vetnék magukat a török alá.¹¹⁴⁴

Ez a *bonmot* olyan karriert futott be, hogy negyed századdal később Fráter György ellen is vádként hozták fel.¹¹⁴⁵

Agostino da Mula további kémeket is menesztett, egyiküket teljes név szerint is ismerjük, ő Andrea Panbon. Először október 5-én a Villach melletti Sankt Lambrechtből jelentkezett, ahol magyar menekültekkel, többek közt a királyné egyik emberével (*maistro di la rezina di Ongaria*), az eddig nem azonosított *Chynos Ivigo*-val találkozott, de tőle leginkább a hátszági rettegésről és menekülésről kapott információkat.¹¹⁴⁶ További jelentései közül kiemelném a november 2-it, amelyben Bécs környékéről ad hírt Lajos holttestének felkutatásáról és Székesfehérváron eltemetéséről.¹¹⁴⁷ A jelentésen már érezhető a Habsburgok propagandájának hatása, Panbon azt írja:

Már tizenöt nappal ezelőtt megtalálták a magyar király holttestét a vízben, akit a barátai öltek meg, és Székesfehérvárott temettek el.¹¹⁴⁸

Panbon november 28-án ért vissza Udinébe, ahol részletes jelentést tett, de ebben már a törökök téli visszavonulására, az I. János és Ferdinánd között alakuló polgárháborús helyzetre és a magyarok pártoskodására koncentrált.

A többi Udinéből küldött kém is ezeket a témákat részletezi, tőlük általában az útjuk végén előadott összegző beszámoló, *deposizionék* olvashatók Sanudónál. Az egyszerű kémküldés mellett a helytartó olyan kapcsolatokra is támaszkodott, mint Beltrame Susana fűszeres, akit száműzött testvéréhez, Gian Domenicóhoz küldtek Goriziába.¹¹⁴⁹ Bár a település messze van Magyarországtól, Gian Domenico közvetítő szerepet töltött be a Milánó és Ferdinánd közti kommunikációban, az ő révén pedig testvére beszámolhatott a bécsi közhangulatról, valamint Szulejmán és Szapolyai János csapatmozgásairól is. A helytartó

¹¹⁴⁴ *Diarii* 43/378: „... hongari per niun modo voleno asentir al principe Ferdinando per suo Re, nepur aldir nominar todeschi, anzi più presto se sottometeriano a turchi...”. (F.6.17. függelék)

¹¹⁴⁵ Lásd: KANÁSZ 2022, p. 151.

¹¹⁴⁶ *Diarii* 43/58–59, WENZEL 1878, III, p. 379.

¹¹⁴⁷ *Diarii* 43/223 (F.6.2. függelék).

¹¹⁴⁸ *Diarii* 43/223: „Zà fa zorni 15 fu trovato lo corpo del morto re di Hongaria in l’acqua, amazato da soi amici, et fatto sepelir ad Alba Regale.” (F.6.2. függelék)

¹¹⁴⁹ *Diarii* 43/106–107.

munkáját saját kiküldött hírszerzőivel segítette Teodoro dal Borgo monfalconei lovaskapitány, aki szintén a török csapatok helyzetéről szállított értesüléseket.¹¹⁵⁰

Ugyancsak a földrajzi közelség miatt játszottak szerepet a Mohács utáni aktív hírszerzésben a velencei fennhatóság alatt álló horvátországi települések. Veglia városának *provveditoréja*, Agostino Valier már szeptember 16-án írt egy jelentést arról, hogy Szulejmán serege legyőzte a magyar királyét, de ez nem maradt fenn Sanudónál, csak a másnapi levelében utal rá az előljáró. 17-én ugyanis Valier azzal szembesült, hogy a csata kimeneteléről ellentétes, magyar győzelemről szóló hírek keringenek, ezért elküldött Zenggbé, hogy megtudja az igazat. Levelet kapott ugyanakkor, amelyben a Frangepán Bernát váraiban tapasztalt örömmünnepről, a török sereg szétveréséről, sőt Ibrahim nagyvezír elfogásáról ír egy bizonyos Francesco Grabia.¹¹⁵¹ A levél szerzőjét korábban száműzték Vegliából, de „a haza iránti szeretete arra késztet[te]”,¹¹⁵² hogy tájékoztassa korábbi előljáróját a magyarországi fejleményekről, 1526-ban már több jelentést is küldött Vegliába.¹¹⁵³ A velencei titkosszolgálatoktól nem állt távol a hazatérésben reménykedő száműzöttekben rejlő hírszerzési potenciál kiaknázása,¹¹⁵⁴ ugyanakkor Valier már korábban jelezte, hogy a Zenggből érkező híreknek „ne adjanak hitelt, mert már misét sem mondanak stb., mert a *capitano* meg akarta ölni a püspököt, ezért kiátkozták a várossal együtt.”¹¹⁵⁵ Ennek ellenére maga küldte Velencébe a mohácsi ütközetet követő Grabia-leveleket is. A Valier-jelentésekhez hasonlóan Grabia augusztus 29. utáni levelei közül is hiányzik egy, amelyet talán a 16-i levelével továbbíthatott Agostino Valier, és amelyben egy pugliai származású török szökevény számolt be a magyarok vereségéről. Ehhez képest Grabia is érthetetlenül áll a fenti örömhírek előtt, amelyek Raguzából és Brinjéből érkeztek, de „kéri Istent, hogy így legyen!”¹¹⁵⁶ Végül Agostino Valier szeptember 23-ára kapott világos képet az ütközetről, bár Grabia újabb levelében még mindig csak arról olvasni, hogy Lajos alól kidőlt a lova és a szemén sebesült egy kicsit,¹¹⁵⁷ de Novi¹¹⁵⁸ előljárója, Giovanni atya tisztázza a helyzetet. Levelét a király halálának – sebesülésének majd a Dunába fulladásának – bejelentésével kezdte,¹¹⁵⁹ így ennek híre szeptember 27-re már Vegliából is eljutott Velencébe.

¹¹⁵⁰ *Diarii* 43/88.

¹¹⁵¹ *Diarii* 42/667.

¹¹⁵² *Diarii* 41/94: „l' amor di la patria lo costrenze”.

¹¹⁵³ *Diarii* 41/94, 651, 42/406, 652.

¹¹⁵⁴ Vö. PRETO 2016, pp. 476–478.

¹¹⁵⁵ *Diarii* 42/406: „non si da fede a quanto a non si dir messa etc., fo perchè il capitano volse amazar il vescovo di lì, unde fo scomunicato insieme con la città.”

¹¹⁵⁶ *Diarii* 42/667: „et prega Idio che 'l sia”.

¹¹⁵⁷ *Diarii* 42/742–743.

¹¹⁵⁸ Ma: Novi Vinodolski, Horvátország.

¹¹⁵⁹ *Diarii* 42/743.

Közvetett hírek a mohácsi csatáról és az azt követő eseményekről az osztrák területek felől is érkeztek. Ferdinánd főherceg mellett velencei követ tartózkodott, Carlo Contarini személyében. Contarini az ütközet után kelt első jelentésében szeptember 8-án már említi a nagy vereséget, amelyet a törökök a magyarokra mértek, de Lajosról még nem tud biztos hírt.¹¹⁶⁰ Szeptember 22-én kelt *dispacció*jában már arról ír a követ, hogy a főherceg székhelyéről, Innsbruckból Linzbe utazott, Bécs felé tart. Addig is, amíg odaérnek, Contarini kémeket küld előre.¹¹⁶¹ Ebben a levélben a velencei már nem is említi a csatát, sem Lajos sorsát, holott az előző levél keltének másnapján, szeptember 9-én már biztosan tudtak a magyar király haláláról a főherceg körei.¹¹⁶² Viszont a feszült velencei-Habsburg viszonyra tekintettel egyrészt elképzelhető, hogy nem tájékoztatták Contarinit a biztos halálhírről, másrészt, hogy a követ erről szóló levelét – más üzeneteihez hasonlóan¹¹⁶³ – elfogták és nem hagyták Velencébe jutni.

Contarini személyéhez egy további kémküldetés is kapcsolódik, a neki küldött velencei utasításokat vivő küldönc, álneven Antonio Boemo, dolga végeztével jelentős kitérővel, a magyar területeken át tért haza. November 12-én részletesen beszámolt a mohácsi csatáról a seregek létszámaival, főbb hadmozdulatokkal és a legfontosabb elesettek neveivel, a török további haladásáról és dúlásáról és Lajos holttestének agnoszkálásáról is.¹¹⁶⁴ Bár „Cseh Antal” jelentésére Gévay alapján már Jászay Pál is utalt,¹¹⁶⁵ a beszámoló fordítása csak a 2006-os Mohács-kötetben jelent meg.¹¹⁶⁶ A szöveg részletessége miatt alapvető fontosságú a csatára irányuló kutatások számára.¹¹⁶⁷

Szintén csak közvetetten érintettek a magyar hírszerzésben a Német-római Birodalommal határos vicenzai területek. A város egyik tisztviselője, Manfredo di Poiana Asiagóban folytatott aktív hírszerző tevékenységet. A bolzanói vásárba küldött emberétől, akitől elsősorban a birodalmi csapatok Itália ellen irányuló tevékenységéről akart informálódni, arról értesült, hogy Ferdinánd hírt kapott a magyarok vereségéről, ezért azonnal Bécsbe indult.¹¹⁶⁸ Ezt a hírt, amelynek súlyát Ferdinánd reakciója is jelezte, szeptember 20-ra juttatta Velencébe, bár egy *ad hoc* érkező innsbrucki jövevénytől már pár nappal korábban is küldött

¹¹⁶⁰ *Diarii* 42/644–645.

¹¹⁶¹ *Diarii* 43/12.

¹¹⁶² Lásd: ERDÉLYI 2005, p. 20. Ehhez képest Velencébe Lajos megerősített halálhíre csak szeptember 16–17-én érkezett meg, lásd *Diarii* 42/637–638, illetve a következő szakaszt.

¹¹⁶³ Contarini október 23-i jelentése szerint, lásd *Diarii* 43/204.

¹¹⁶⁴ *Diarii* 43/225–229 (F.6.4. függelék).

¹¹⁶⁵ Lásd: JÁSZAY 1846, pp. 2, 11.

¹¹⁶⁶ B. SZABÓ 2006, pp. 116–119.

¹¹⁶⁷ FARKAS 2015, p. 12.

¹¹⁶⁸ *Diarii* 42/670.

egy azonos értelmű, tehát a vereségről tudósító levelet a lagúnák városába, amely szeptember 15-én érkezett meg.¹¹⁶⁹

A velencei tisztviselők szándéka szerint, aktívan alakított hírszerzés eredményeit áttekintve megállapíthatjuk, hogy az érintettek gyorsan reagáltak a csata hírére. Az aktív hírszerzés egyedül akkor előzhette volna meg az utazókra támaszkodó passzív információgyűjtést, ha a mohácsi táborban velencei kém tartózkodik, de a Sanudo-napló szövegében nem találunk erre vonatkozó utalást. Sajátos, hogy a feltételezhető oszmán dezinformátorok, állítólagos szökött rabok révén terjesztett álhírek ellenőrzésére tett horvátországi kísérletek gyorsabb – még ha csak egy nappal is – biztos eredményt nyújtottak (szept. 27.), mint az udinei helytartó kémei (szept. 28.), de meg kell jegyezni, hogy Friuliból kezdettől fogva pontos értesülések érkeztek, még ha a király sorsa aránylag sokáig bizonytalannak tűnt is. Dalmáciából egyébként több passzív forrásra támaszkodó jelentés ismert, amely áldozatául esett az álhíreknek, még október 16-án is érkezett egy zárai jelentés, amelyet Sanudo teljes egészében, három oldalon keresztül (Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII, 271 (=9258), foll. 44r–45r) másolt le.¹¹⁷⁰ A végére kanyarított „Megjegyzem, ebből semmi nem igaz” feljegyzés minden bizonnyal Sanudótól származik, különben nem valószínű, hogy Zarából beküldték volna a jelentést. Az aktívan szerzett hírek tehát pontosabbak, de mindig valamivel lassabbak voltak a passzív módszerrel begyűjtötteknél, a bemutatott anyag pedig rámutat a rendszer törékenységre is: ha megbetegszik egy kém, késik az információ.

6.3.2. *Ami a naplóból kimaradt*

A mohácsi ütközet kiemelkedő jelentősége alapos okot szolgáltat arra, hogy a *Diariū*ban megőrzött, Velencébe érkezett hírek teljességét is megvizsgáljuk. Ez a velencei levéltár pusztulásának tudatában¹¹⁷¹ három környező állam, a Milánói Hercegség, a Mantovai Ögrófság és a Ferrarai Hercegség velencei diplomáciai levelezéséből egyszerűen és érvényesen ellenőrizhető, amelyek mind küldtek követeket a *Serenissimához*. Bár a három állam viszonya jelentős eltéréseket mutatott Velencével, már csak a kikötőváros hírközpontmivolta miatt is elengedhetetlen volt a követek állomásoztatása ott egy magára valamit adó fejedelem számára.

II. Francesco Sforza milánói herceg V. Károly támogatásával szerezte vissza a franciáktól a lombard állam irányítását 1521-ben, majd a nyomasztó Habsburg-jelenlétet

¹¹⁶⁹ *Diarii* 42/630.

¹¹⁷⁰ *Diarii* 43/82–84

¹¹⁷¹ Lásd az 5.3-as alfejezetet.

lerázandó csatlakozott a pápa által szervezett, Habsburg-ellenes cognac-i ligához annak ellenére, hogy a hercegsége területén birodalmi csapatok állomásoztak.¹¹⁷² Velence szövetségesét megsegítendő – és XV. századi terjeszkedési politikájának folytatására lehetőséget látva – támadásba is lendült nyugati szomszédja felé.¹¹⁷³ 1526 második felében Francesco Taverna, decembertől pedig Benedetto da Corte követek tartották fenn a diplomáciai kapcsolatot Francesco herceg és a Velencei Köztársaság között.

A Gonzaga-család uralma alatt álló Mantovai Örgrófság éppen fénykorát élte, uralkodói ügyesen egyensúlyoztak az államukat körülölelő, annál méretben és gazdasági erőben is nagyobb velencei, ferrarai és milánói hatalmak között. Ferrara uraival dinasztikus kapcsolatra is léptek, amikor II. Francesco Gonzaga feleségül vette I. Ercole herceg lányát, a reneszánsz nők példaképét, Isabella d'Estét. Fiuk, II. Federico örgróf 1526-ban – birodalmi vazallus státusza ellenére – titokban csatlakozott a cognaci ligához.¹¹⁷⁴ Az érzékeny politikai kapcsolatokat gondozni és a virágzó udvari kultúrához szükséges árukat beszerezni¹¹⁷⁵ sokoldalú követre volt szükség, ennek feladatnak 1526-ban Giovanni Battista Malatesta tett eleget Velencében magas színvonalon.¹¹⁷⁶

Az Este-család hercegsége, amely magába foglalta Reggio Emilia, Modena és Ferrara területeit is, a pápai állam vazallusaként működött. Ennek ellenére a cambrai-i liga háborújának lezárultával is a franciák szövetségese maradt, ezért II. Gyula pápa megfosztotta trónjától és kiátkozta Alfonso d'Este herceget. Ezt ugyan később visszavonta a pápa, de Alfonso a területeit nem szerezte vissza maradéktalanul sem Gyulától, sem az őt követő pápáktól. Ezért utasította vissza a csatlakozást a cognaci ligához, és inkább a német-római császár szövetségét kereste.¹¹⁷⁷ Ennek ellenére a pápával éppen a cognaci ligában szövetséges, a birodalommal pedig feszült viszonyban álló Velencével is fenntartotta a kapcsolatot 1516-tól 1549-ig Giacomo Tebaldin keresztül.¹¹⁷⁸

Taverna, da Corte, Malatesta és Tebaldí részben ugyanazokból a forrásokból értesültek a nagyvilág – benne a Magyar Királyság – híreiről, mint Sanudo, ide értendő a kereskedők híreit és a városi pletykákat, ezeknek az értesüléseknek a beszerzésében csak a rátermettségük mértéke korlátozhatta őket. Viszont a Velence hivatalos hírszerző csatornáin és a többi

¹¹⁷² Lásd: *FRANCESCO II Sforza, duca di Milano*, DBI.

¹¹⁷³ Lásd: COZZI-KNAPTON 1986, II, pp. 11–13.

¹¹⁷⁴ Lásd: *FEDERICO II Gonzaga, duca di Mantova e marchese del Monferrato*, DBI.

¹¹⁷⁵ Például Isabella d'Este könyvvásárlásaira lásd MARZO MAGNO 2021, ad indicem. Anyjához hasonlóan pedig II. Federico is pompázatos udvart tartott.

¹¹⁷⁶ Lásd: *MALATESTA, Giovanni Battista*, DBI.

¹¹⁷⁷ Lásd: *ALFONSO I d'Este, duca di Ferrara*, DBI.

¹¹⁷⁸ Vö. CASAGRANDE-PULINI 2018, pp. 7, 43–51.

városban időző diplomatán keresztül befolyó információkat csak szűrve, a Bölcsék tanácsán keresztül kapták meg. Jelentéseiket 1526. szeptember 1-től Jozefics Ferenc december 14-i bemutatkozásáig áttekintve¹¹⁷⁹ teljesebb kép alakítható ki a mohácsi csatamezőről érkező hírekről, illetve a Velencei Köztársaságban zajló hírelosztó politika is közelről megfigyelhető.

Giovanni Battista Malatesta már szeptember 3-án beszámol egy összecsapás híréről,¹¹⁸⁰ amelyet más forrás híján maga sem igazán hisz, Pécs közelében a magyarok győzelmet arattak a török sereg felett, sokukat megölték, Ibrahim nagyvezírt elfogták, és az egész török tüzérséget megszerezték, így a szultán elmenekült. A híradás a féligazságok veszedelmes elegyének receptje szerint készült, a török előrenyomulás ismert irányához illeszkedő, pontos helymegjelöléssel és létező szereplőkkel díszíti fel az események visszatekintve nyilvánvalóan fals, jobb esetben vágyvezérelt, rosszabb esetben ártó szándékkal megtévesztő elbeszélését. Malatesta forrásáról annyit tudni, hogy raguzai.¹¹⁸¹

Szeptember 13-án Milánóba és Ferrarába is jelentést küldtek a követek hírt adva a magyarok vereségéről. Francesco Taverna¹¹⁸² két tárgyyszerű adatot emel ki, a Dráván vert tizenkét¹¹⁸³ hidat és a nádor halálát.¹¹⁸⁴ Tebaldi első Moháccsal kapcsolatos jelentésében¹¹⁸⁵ a korábbi napok értesüléseit összegzi, menekülő kereskedőket¹¹⁸⁶ említ és a Lajos királyt menekítő bárkát,¹¹⁸⁷ majd a csata kereszténységre nézve szerencsétlen kimenetelét már másnap megerősítette négy forrásból egybehangzóan,¹¹⁸⁸ kivétel, ami a király sorsát illeti.

A következő jelentéshullámot, amelyben Moháccsal kapcsolatos értesüléseket osztottak meg a követek uraikkal, részben Antonio Giovanni da Burgio magyarországi nuncius küldeménye váltotta ki, aki az ütközet híreit a biztonság kedvéért kétszeresen, Iacopo Sadoletto pápai titkár¹¹⁸⁹ és Altobello Averoldi Velencébe delegált pápai legátus útján¹¹⁹⁰ is elküldte a Szentszékhez. Az Averoldinak címzett küldemény szeptember 16-án érkezett Velencébe, aki

¹¹⁷⁹ Taverna, da Corte: ASMi, Cart. Sforz, PE Venezia, sc. 1275, settembre–dicembre, passim. Malatesta: ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, foll. 14–272, passim. Tebaldi: ASMo, ASE, Amb. Venezia, b. 16, fasc. 77.10, no. 48–97, passim.

¹¹⁸⁰ ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, fol. 182.

¹¹⁸¹ A vonatkozó rész átírása: F.5.1. függelék.

¹¹⁸² ASMi, Cart. Sforz, PE Venezia, sc. 1275, settembre, pp. 99–100.

¹¹⁸³ Szeptember 13-án érkezett a hír Udinéből, hogy tíz hidat készítettek a törökök, lásd *Diarii* 42/612.

¹¹⁸⁴ Bátori István, valójában nem halt meg Mohácsnál, bár elterjedt a híre, lásd pl. *Diarii* 42/735 (szept. 26.).

¹¹⁸⁵ ASMo, ASE, Amb. Venezia, b. 16, fasc. 77.10, no. 49.

¹¹⁸⁶ Vö. Francesco Lanteri levele (Pettau, 1526. szeptember 3.), *Diarii* 42/608–609 (szept. 12.), B. SZABÓ–FARKAS 2020, p. 130.

¹¹⁸⁷ Vö. Gaspare Lanteri levele (Gorizia, 1526. szeptember 9.), *Diarii* 42/599 (szept. 11.), B. SZABÓ–FARKAS 2020, p. 142.

¹¹⁸⁸ Szeptember 14-én több jelentés is befutott Velencébe többek közt radkersburgi és karintiai forrásokból: *Diarii* 42/625–626.

¹¹⁸⁹ Lásd: FRAKNÓI 1884, pp. 450–452, B. SZABÓ–FARKAS 2020, pp. 131–132.

¹¹⁹⁰ *Diarii* 42/637–639. A szöveg lényegében megegyezik a Sadoletónak küldött levéllel, csupán az a rész hiányzik belőle, amely szerint Burgio engedélyt kért Mária királynétól a távozásra, aki még marasztalta.

késő délután informálisan érintkezett Malatesta mantovai követtel, ő pedig még aznap jelentést küldött urának, amely szerint:

... érkezett [Averoldi] részére egy küldemény a nunciustól, aki a magyar [király] mellett volt, amely küldeményt a mi urunknak [a pápának] címezték. És egy levélben a mondott legátusnak csak ezeket az alábbi szavakat írja: „Ezt a királyt legyőzték és elkergették a törökök, miután hosszan és bátran harcolt, a közvélemény szerint őfelsége Székesfehérvár felé menekült el, amely 40 mérföldre van Budától.”¹¹⁹¹

Másnap, 17-én Averoldi megjelent a Bölcsék tanácsa előtt, látogatásáról Sanudo a következőket jegyezte fel:

Jött a pápa legátusa, hozott egy pozsonyi, folyó hó 4-én kelt levelet a pápai nunciustól, [Burgio] báró[já]tól, aki írt neki a magyar tábor törököktől elszenvedett vereségéről. [...] Később a legátus kihallgatáson volt a Tizek elnökeinél.¹¹⁹²

Ugyanaznap Tebaldi jelentése:

A fenséges *signoria* tájékoztatott, hogy megölték és szétverték a magyar hadsereget, én pedig mondtam nekik, hogy azt mondják Magyarország nagy vajdája és Erdélyé úgy élnek és cselekszenek, mint feljebb írtam,¹¹⁹³ erre azt mondták nekem, ez nem igaz, és ezt megerősítette a főtisztelendő legátus is.¹¹⁹⁴

A rákövetkező 18-án pedig Francesco Taverna ezt írta Milánóba:

Más hír nincs errefelé, 4-i levél van a pápai legátusnál, amely azt írja, hogy a múlt hónap 29-én lezajlott az ütközet a török és a magyar király között és a magyar [király] seregét legyőzték, és hogy a királyt még látták a csata után, de folyó hó 4-ig nem találták meg.¹¹⁹⁵

¹¹⁹¹ ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, fol. 189. A levél magyar vonatkozású részeinek átírása az F.5.2. függelékben.

¹¹⁹² *Diarii* 42/635: „Vene il legato del Papa, et portò una lettera di Possonia, di 4 del presente, del nuntio pontificio Baron di ... qual li scrive di la rota data per turchi al campo di hongari. [...] Da poi ditto legato have audientia con li Cai di X.”

¹¹⁹³ Az utalt szövegrész (ASMo, ASE, Amb. Venezia, b. 16, fasc. 77.10, no. 52, p. 1.) lemosódott, szinte olvashatatlan. A levél bevezetője szerint szeptember 12-i innsbrucki értesüléseket tartalmaz, amelyhez hasonlók az osztrák főherceghez küldött velencei követ révén fennmaradtak Sanudónál: *Diarii* 42/644–645. Ezen kívül haloványan kivehetők a következő szavak: „soa maestà era morto in aqua”, de kontextusuk nem tárható fel teljes mértékben.

¹¹⁹⁴ ASMo, ASE, Amb. Venezia, b. 16, fasc. 77.10, no. 52, p. 2: „Questa illustrissima signoria m’hano dicto che ’l è morto et distructo tuto exercito ongaro, et dicendol’ io che ’l se diceva che ’l gran vaivoda d’Ungaria et quello de Transilvania vivevano et facevano come sopra m’hano dicto che ’l non è vero. Et questo medesimo m’ha confirmato lo reverendissimo legato.”

¹¹⁹⁵ ASMi, Cart. Sforz, PE Venezia, sc. 1275, settembre, pp. 112–114: „Altro qua non c’è di novo, sono littere del legato pontificio de 4, quale scrive a li 29 del passato esser fatto il conflitto tra il Turcho et il re ungharo, et lo exercito del ungharo esser rotto, che ’l re dopo la bataglia era stato visto, pur sino a li 4 del presente non si trovava.”

A kutatás jelenlegi állása szerint nem maradt fenn szeptember 4-én a pápának címzett levél Burgio tollából, csak a két 5-én Pozsonyban kelt levél. Ezeket a négy közvetett forrással együtt vizsgálva feltűnik, hogy bár Averoldi értesült II. Lajos valószínű haláláról, ezt sem ő sem a velencei kormányzat nem kommunikálta a lagúnák városában tartózkodó követek felé. A hír horderejére és Burgio határozott fogalmazására¹¹⁹⁶ tekintettel meglepő, hogy visszatartották ezt az értesülést. A jelenséget talán az magyarázza, hogy a cognac-i liga megerősítésén ügyködő Averoldi nem akarhatta, hogy az itáliai államok a török ilyen mértékű fenyegetésének hírére meginogjanak Habsburg-ellenes álláspontjukban. Ez az ekkorra a liga elkötelezett tagjaként működő *Serenissima* érdekében is állt, ezért egyeztethették Averoldival a követekkel közölhető értesülések körét.

Averoldi minden erőfeszítése ellenére Lajos király vesztének híre rövidesen bejárta Velencét. Malatesta már a Burgio-levelet idéző jelentésének összeállítása alkalmával bizonyosságot szerzett „bécsi értesülésekből” (valójában egy augsburgiból) a király haláláról,¹¹⁹⁷ amely értesüléseket haza is küldött másolatban. Bár a másolatok a levéltári csomóban mára elsodródtek a 16-i jelentés mellől, de a *Diarii* szigorú időrendje segít, hogy azzal a levéllel együtt legyenek feldolgozhatók és értelmezhetők, amelynek a mellékleteként eredetileg küldték ezeket. Az augsburgi értesülés már a Velencébe érkezése napján eljutott Tebaldihoz is, aki rögvest közölte is azt urával.¹¹⁹⁸ Ugyanezen a napon Taverna még óvatosabb volt, bár ő is megerősítette a vereség hírét és tájékoztatott Buda elhagyásáról,¹¹⁹⁹ de a királyról nem írt biztos értesülést.¹²⁰⁰

Ahogy Sanudónál olvasható, Dalmáciából is bőven érkeztek álhírek a szeptember 3-i Malatesta jelentés raguzaiján kívül is. Francesco di Grabia szeptember 16-i, a magyar fennhatóság alatt álló Zenggből küldött értesüléseit a magyar győzelemről a *Diarii*-ban megőrzöthöz¹²⁰¹ képest bővebben továbbította a milánói,¹²⁰² mantovai¹²⁰³ és a ferrarai

¹¹⁹⁶ B. SZABÓ-FARKAS 2020, p. 131: „Vannak ugyan, akik azt állítják, hogy a király tovább is eljutott, mint addig a patakig, amelybe a kamarás szerint belefulladt, de azért sokkal hihetőbb az előbbi magyarázat, mert a csata napja óta már egy hét eltelt, s Őfelségéről még mindig nem hallani semmit. Ha életben volna, akkor hírt is kapunk róla.” Bartoniek Emma fordítása.

¹¹⁹⁷ ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, foll. 196–197. A bécsi értesülés: ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, foll. 194–195. Kivonatuk Sanudónál: *Diarii* 42/629. A szövegek párhuzamos közlését lásd az F.5.3-as és az F.5.4-es függelékben.

¹¹⁹⁸ ASMo, ASE, Amb. Venezia, b. 16, fasc. 77.10, no. 51.

¹¹⁹⁹ Vö. ismeretlen levél Giuseppe Estaier/Hestetter részére (Bécs, 1526. szeptember 3.), *Diarii* 42/629 (szept. 15.), B. SZABÓ-FARKAS 2020, p. 126, F.5.3. függelék.

¹²⁰⁰ ASMi, Cart. Sforz, PE Venezia, sc. 1275, settembre, pp. 110–111.

¹²⁰¹ *Diarii* 42/667.

¹²⁰² ASMi, Cart. Sforz, PE Venezia, sc. 1275, settembre, pp. 120–122.

¹²⁰³ ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, fol. 191.

követ¹²⁰⁴ egyaránt, amelyek a mantovai jelentés szerint széles körben elterjedtek Velencében és nagy örvendezést váltottak ki. A mantovai követ csatolta ehhez a leveléhez a zenggi Giacomo Zaratino szemtanú jelentését is,¹²⁰⁵ amelyet szeptember 18-án ismertettek Velencében, és amelyet Sanudo is lemásolt.¹²⁰⁶

Taverna követ viszont azt írta Milánóba, hogy nem nagyon hitték – valószínűleg a tudatosabb hírfogyasztók – az említett értesüléseket, főleg, mivel csak egy helyről érkeztek. Az álhír terjesztésének célját ebben az esetben még nehezebb meghatározni, annyi bizonyos, hogy a jelentésekben Szapolyai János hős megmentőként szerepel, mint aki az első vereség után rendezti a magyar sorokat és elúzi a törököt, még Ibrahim nagyvezírt is elfogva. Ez lehetett halovány próbálkozás a királyt támadó Habsburg-propaganda ellensúlyozására, vagy török kísérlet a keresztény szövetségesek éberségének elaltatására, nehogy segítséget nyújtsanak a magyaroknak.

Több a Sanudónál is olvasható híreket ismétlő jelentést¹²⁰⁷ követően Giovanni Battista Malatesta szeptember 28-i levele ismét új forrást villant fel,¹²⁰⁸ Girolamo Rorario, az osztrák főherceg mellé delegált nuncius értesüléseit, amelyeket újfent másolatban továbbít.¹²⁰⁹ A lemásolt misszilis további másolatokra utal, melyekhez Malatesta nem fért hozzá, és már inkább az olyan aktuális eseményekről szólt, mint a német (osztrák) területek felé előrenyomuló török, semmint a mohácsi tragédiáról. Kétségtelenül szerepel a levélben II. Lajos halála és a magyar sereg szétverése, ez alapján Malatesta újfent határozottan és bizonyossággal tudatta Mantovával a király halálhírét, amelyet a Velencébe érkező török követ tolmácsa is megerősített. A tolmács a Mohácsról menekülő magyarok budai fosztogatásáról is szót ejtett, amelyről az Esték követe, Tebaldi is tudósított. Jelentésében kiemelte a királyné kifosztását, a magyarok állhatatlanságát („fényessége véleménye szerint a magyarok több kárt okoznak a kereszténységnek, mint a törökök”), és hogy már Bécs városát féltik a török előrenyomulástól.¹²¹⁰

A Velencéből küldött követjelentések leginkább hiánypótló darabját is Giovanni Battista Malatesta vetette papírra október 6-án.¹²¹¹ A naplóorozat 1526. október elejétől 1527.

¹²⁰⁴ ASMo, ASE, Amb. Venezia, b. 16, fasc. 77.10, no. 53, p. 2.

¹²⁰⁵ ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, foll. 211–212.

¹²⁰⁶ *Diarii* 42/645–648.

¹²⁰⁷ ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, foll. 192–193, 199–200, ASMo, ASE, Amb. Venezia, b. 16, fasc. 77.10, no. 55, 57.

¹²⁰⁸ ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, fol. 204. A magyar vonatkozású rész átírása az F.5.5. függelékben.

¹²⁰⁹ ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, fol. 213. A levél átírása az F.5.6. függelékben.

¹²¹⁰ ASMo, ASE, Amb. Venezia, b. 16, fasc. 77.10, no. 59, pp. 2–3. Az idézet: „per l’opinione de la serenità soa ungari farano più danno a’ christiani che non farano li turchi”.

¹²¹¹ ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, foll. 205–206. A levél kiadása: SZOVÁK 2022.

január végéig tartó kötetének kilencedik levelén bő bekezdésnyi üres papírfelület tátong az alábbi ígéretes szövegrész alatt:

Október 4-én, Szent Ferenc napján. Reggel a Bölcsék tanácsába jött egy magyarországi jövevény, *Zuan Stario* úr, óbudai prépost, trauai származású, aki Magyarországról jött, és ...-án indult...¹²¹²

A torzult vezetéknev ellenére a magyarországi jövevény azonosítható egyházi címe és származása alapján, Statileo Jánosról van szó.¹²¹³ Bár Statileo diplomáciai működése a Jagelló- és a Szapolyai-korszakban is kellőképpen dokumentált, hiszen nagy horderejű ügyekben járt el közvetítőként, az 1526-os év Mohács környéki zűrzavarában elenyésző forrás áll rendelkezésre hollétéről. Általánosan elfogadott, hogy Statileo II. Lajos mellett tartózkodott a Mohácsra vonulás idején, majd Szapolyai Jánoshoz küldték, hogy sürgesse a segélycsapatok érkezését.¹²¹⁴ Innentől viszont megoszlanak a vélemények Statileo hollétéről. Brodarics István szerint Szapolyai a csata előtt visszaküldte II. Lajoshoz Statileót, hogy az ütközet késleltetésére buzdítsa, és nem utal arra, hogy a megbízásnak ne tett volna eleget.¹²¹⁵ Botlik Richárd ezzel szemben állítja, hogy a prépost nem tért vissza a királyi táborba, sőt folyamatosan Szapolyai mellett tartózkodott a mohácsi csatát követően, de erre semmilyen egyértelmű forrást nem idéz.¹²¹⁶ Statileo mohácsi részvételének megítéléséhez újabb adalék Malatesta jelentése, mely szerint a prépost jelen volt a csatában („*el qual s'è ritrovato alla giornata*”), ettől függetlenül pedig Szapolyai melletti folyamatos tartózkodásának egyenesen cáfolata Sanudo tanúsága. A csatát követően lényegében az egyetlen Statileót említő írott forrás Brodarics István szeptember 10-én kelt levele, amelyben az óbudai prépost várható római útjáról értesítette a pápát.¹²¹⁷ Statileónak Mária királyné képviselőként Habsburg Ferdinánd részére kellett volna pápai támogatást kieszközölnie, de a misszióról eddig nem rendelkezünk további adatokkal, sőt Fraknói Vilmos szerint a küldetés elmaradt.¹²¹⁸ Fraknói értelmezését Sörös Pongrác és újabban Nemes Gábor¹²¹⁹ is elfogadta, Sörös felhívta arra is a figyelmet, hogy Statileo „János király

¹²¹² *Diarii* 43/20: „A dì 4, fo San Francesco. La matina in Collegio vene uno vien di Hongaria, domino Zuan Stario preposito di Buda vecchia, di nation tragurin, el qual vien di Hongaria, parti ...”.

¹²¹³ Statileo János (?–1542) dalmát származású főpap, diplomata. II. Lajos és I. János megbízásából fontos diplomáciai megbízásokat teljesített. Életéről bővebben lásd SÖRÖS 1916, újabban BOTLIK 2013.

¹²¹⁴ Lásd: SÖRÖS 1916, p. 11, BOTLIK 2013, p. 816.

¹²¹⁵ Lásd: B. SZABÓ–FARKAS 2020, p. 313.

¹²¹⁶ Lásd: BOTLIK 2013, p. 313.

¹²¹⁷ Lásd: BRODARICS 2012, pp. 146–147, a levél eredetijét említi: FRAKNÓI 1902, p. 698.

¹²¹⁸ Lásd: FRAKNÓI 1902, p. 698.

¹²¹⁹ Lásd: NEMES 2017, p. 125.

koronázó országgyűlésén még nem volt ugyan jelen”,¹²²⁰ de ennek háttérében inkább korábbi politikai oldalváltása sejtethető, semmint az országon kívül tartózkodása.

A Fraknoi által feltételezett követjárás teljes feltárásához hiányoznak a források, annyi azonban elmondható, hogy a küldetés szeptember 10-i bejelentését követő indulási időponttal és a törökveszély miatt biztonságosabb, észak-magyarországi indulási hellyel (a Brodarics-levélből kiindulva Pozsonnyal) reális az október 4-i érkezés Velencébe. Sanudo a követek érkezése kapcsán rendszeresen feljegyezte a fogadási ceremóniájukat, az eléjük küldött nemesek számát, öltözetüket stb., Statileo esetében azonban nem beszél erről. A főpap általános megnevezéséből (*uno*) arra következtethetünk, hogy ha rendelkezett is hivatalos követi megbízólevéllel, a Velencében nem uralkodói képviselőként lépett fel, noha a diplomatákat fogadó testület, a Bölcsök tanácsa hallgatta ki.

Malatesta jelentése szerint az ütközet elbeszélése kapcsán magyar kezdeményezésről beszélt Statileo, továbbá a vereséget a félresiklott kommunikációnak tulajdonította, a sereg nagy részével előretörő Battyányi Ferenc küldötteit a hátramaradó király menekülőknékk hitte, ezért maga is megfutamodott. A beszámoló hitelességét erősíti, hogy annak ellenére, hogy Statileo ekkor még a királyné környezetének megbízásából utazik – erre utal Brodarics levele –, a koholt királygyilkosságnak és a többi Szapolyait lejárató híresztelésnek nyoma sincs, sőt az aktuális állapotok kapcsán sem szépíti Ferdinánd helyzetét. Szapolyairól pedig egyedül annyit említett, hogy a „Duna túlpártján”, tehát a keleti parton gyűjtötte össze csatát túlélőket. A jelentés ebben a formájában tehát a Pozsonyban összegyűlt menekültek Mohács-narratíváját rögzíti.

Csak Malatesta október 18-i követjelentésével¹²²¹ együtt került a Gonzaga-udvarba annak a veszteséglistának egy példánya is, amely már I. Szulejmán szultán a velencei dózsénak küldött győzelmi híradásával együtt megérkezhetett Velencébe. Már a szeptember 28-i Malatesta-jelentésben szerepel a török követ érkezése, akit október 9-én fogadtak a Bölcsök tanácsában.¹²²² Noha Sanudo rajongott a listákért, a mohácsi elesettek felsorolása nem keltette fel a figyelmét, így a *Diarii*-ben csak a dózsénak címzett Szulejmán-levél szerepel a török követ kihallgatásának feljegyzése után. Viszont az Andrea Gritti dózsénak címzett levél másolata eljutott Angliába is, ahol a veszteséglistával együtt maradt fenn.¹²²³ 1526-ban egy hasonló

¹²²⁰ Lásd: SÖRÖS 1916, pp. 11–12.

¹²²¹ ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, fol. 220.

¹²²² *Diarii* 43/51. A követ érkezéséről 9-én Malatesta: ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, fol. 216, majd 12-én Taverna: ASMi, Cart. Sforz, PE Venezia, sc. 1275, ottobre, pp. 224–225.

¹²²³ Lásd az 5.3.1-es szakaszban.

veszteséglista több alkalommal is sajtó alá került német területen,¹²²⁴ ám ezek ettől eltérő névsort tartalmaznak. A nyomtatott listákhoz képest a kéziratos több túlélő nevét is tartalmazza tévesen,¹²²⁵ de elsősorban a lengyel és cseh eseteket tekintve bővebb annál. A vizsgált kéziratos listák közt az egyetlen eltérés az angliai másolat javára egy bizonyos cseh *Huberch* szerepeltetése, aki szerepel a felsorolt nyomtatott listákon is.

Velencében a mohácsi csata történetének (egyik) hivatalos változatát december 14-én Jozefics Ferenc zenggi püspök adta elő, aki Szapolyai János – immáron magyar király – követeként a *Serenissima* és a pápai állam támogatását elnyerni indult Itáliába. Első ünnepélyes, nyilvános kihallgatásáról Sanudo részletes bejegyzést hagyott hátra megörökítve a követ beszámolóját az ütközetről,¹²²⁶ ezt azonban már a három szomszédos állam követei közül egyik sem tartotta jelentésre méltónak, pusztán a követ érkezését adták megbízóik tudtára.¹²²⁷

A köztársaság szomszédos államainak követjelentéseit áttekintve érződik a különbség a szövetséges (Milánó), a titkos szövetséges (Mantova) és a gyakorlatilag ellenséges államnak (Ferrara) átadott információk között. A nem hivatalos forrásokból, kereskedőkön keresztül érkező információkhoz az összes követ hozzáfért és fel is használták ezeket, a *Diariiban* olvasható számos értesülés visszhangzik soraikban. Sőt, Malatesta olyan hírt is megszerzett, amelyet Sanudo nem. Ugyanakkor a hivatalos kommunikációra rányomja a bélyegét a politikai viszony, Ferrarával például jóval ridegebbnek tűnik a kapcsolat, amely követének, úgy tűnik, inkább csak megerősítik vagy cáfolják az értesüléseit. Sajátos, hogy a titkos szövetségesnél, Mantovánál maradt fenn a legtöbb és legjelentősebb információ Mohács kapcsán, de ez leginkább a küldő állam és uralkodó, valamint magának a követnek az érdeklődéséből következhet. Ebben az összetett politikai kapcsolati hálózatban különleges szerepet tölt be a pápa képviselője, Altobello Averoldi, aki a velencei kormányzattal együttműködve tudatosan manipulálja a követeknek átadott információkat.

A követjelentések összevetése a *Diariival* az egyes forráscsoportok jobb, teljesebb megértéséhez is hozzájárul, a levéltári iratkötegekben az évszázadok alatt szétszóródott, elkallódott levélcsomagok újrendezéséhez segíthet a Sanudo-napló. Cserébe a kevesebbet, de

¹²²⁴ Lásd: HUBAY 66, 66a, 66b, 69, továbbá az OSZK gyűjteményében 1948 utáni gyarapodásként: OSZK RNYT Röpl. 63e és Röpl. 66c (cop.).

¹²²⁵ Pl. Erdődi Simon *episcopus Sagabriensis*, Kretschmer Lőrinc *prepositus Albensis* és a lengyel Pileczki Miklós vagy János (*Pyletzki*).

¹²²⁶ *Diarii* 43/438–439. (F.6.23. függelék)

¹²²⁷ Benedetto da Corte december 15-én: ASMi, Cart. Sforz, PE Venezia, sc. 1275, dicembre, pp. 28–32, Tebaldi 13-án: ASMo, ASE, Amb. Venezia, b. 16, fasc. 77.10, no. 97, Malatesta 13-án: ASMn, AG, Est. Venezia, b. 1460, fol. 272.

talán megfontoltabban leíró és másoló követek olyan forrásokat is megőriztek, amelyeket Sanudo csak töredékesen tudott kivonatolni, vagy akár teljes egészükben nem tudott lemásolni.

6.4. I. János Mohács utáni útkeresésének nyomai

A *Diarii* kiterjedt forrásbázisa összetett politikai elemzéseket is megalapozhat. A naplósorozat eddig hungarika-szempontról szisztematikusan feltáratlan, 1526 utáni szakasza tálcán kínálja I. János magyar király külpolitikai helyzetére vonatkozó legfontosabb szövegeket. Nemcsak az uralkodó levelezésének fontos darabjait őrizte meg az utókornak Sanudo, hanem a velencei származású Alvise Gritti kormányzó ténykedését, a Habsburgok Szapolyairól közvetített képét és természetesen a Velencén átutazó, vagy oda küldött diplomaták követjárásait is.¹²²⁸ Így a *Diarii* segítségével egyszerre vizsgálhatók I. János személyes törekvései és azok a külső körülmények és tényezők, amelyek külügyi tevékenységét befolyásolták. Ezek közül két témára térek ki részletesen, először az uralkodói levelezésének a *Diarii*-ben megőrzött és említett darabjait ismertetem átfogóan, majd I. János uralkodásának kezdeti külügyi törekvéseit vizsgálom, az I. Ferdinánddal kiéleződő háborús konfliktus kezdetéig.

6.4.1. I. János levelei a *Diarii*-ben¹²²⁹

Szapolyai János magyar királyként folytatott külpolitikáját legújabbban Kasza Péter ismertette,¹²³⁰ aki négy szakaszra osztotta az uralkodó külügyi törekvéseit. Ezek közül a Sanudo-napló az első kettőről tanúskodik, vagyis az új uralkodó hatalma megszilárdítására irányuló kompromisszumkeresésének idejéről (1526–1527. július), majd a Habsburg Ferdinánddal folytatott nyílt polgárháború időszakának elejéről (1527. július–1533 tavasza).

Az első időszakból a Velencei Köztársaság területére írt két levél maradt fenn a naplóban, melyek a kalmárállam szövetségének és barátságának elnyerését célozzák. Az első, melyet I. János a koronázása után nem sokkal keltezett, a királlyá választásról és koronázásáról tájékoztatja Andrea Gritti dózsét, akinek jóindulatát is kéri.¹²³¹ Mindez teljesen egybevág a Kasza által a korai Szapolyai-diplomáciáról írottakkal, amelyek azonban nem tárgyalják a

¹²²⁸ A követek érkezését és bemutatását lásd az 5.1.1-es szakaszban.

¹²²⁹ A levelek jegyzetelve valamint a Sanudo-féle és más elérhető szövegváltozatokkal összevetve megjelentek: SZOVÁK 2021a. A naplóban elszórva ezeken a leveleken kívül is lehetnek említések I. János diplomáciai levelezéséről (pl. *Diarii* 55/347: követjelentés Rómából a mantovai hercegnek, amelyben említik a magyar király pápának írt levelének megérkezését), de ezek áttekintéses és pontosabban nem azonosítható volta miatt az efféle utalások vizsgálatától eltekintek.

¹²³⁰ KASZA 2020.

¹²³¹ *Diarii* 43/441–442, SZOVÁK 2021a, pp. 154–155, no. 1 (F.6.24. függelék).

Velencével kialakított kapcsolatot.¹²³² A dokumentumot Jozefics Ferenc zenggi püspök, magyar királyi követ adta át 1526. december 14-én a címzettnek első kihallgatása alkalmával, amikor előadta a mohácsi csata lefolyását és az azt követően Magyarországon történeteket. A dózse kedvezően fogadta a követet.¹²³³ A levélben János király elsősorban saját legitimitását hangsúlyozza, amelyet egyrészt népe egyöntetű akarataira alapoz („*unanimesi consensu omnium praelatorum et baronum totiusque nobilitatis*”), másrészt a választás és a koronázás rendes, törvényes menetére („*in regem Hungariae electi sumus et more praedecessorum nostrorum, divorum Hungariae regum sacro regio diademate insigniti*”). Bár a szöveg csak másolatban maradt ránk,¹²³⁴ az iratról azt is megtudjuk Sanudo naplójából, hogy papírra készült, Jozefics szabadkozott ugyanis, hogy a Magyar Királyság hiányt szenved többek közt pergamenből.¹²³⁵

A másik levelet, amely ebben az időszakban keletkezett, I. János Giovanni Battista Bonzagni 1527-es utazását¹²³⁶ megkönnyítendő írta.¹²³⁷ A levelet a címzett, Agostino Valier, Veglia *provveditoréja* juttatta el 1527. augusztus 22-i jelentése mellékleteként Velencébe,¹²³⁸ ahol Sanudo lemásolhatta. Valier jelentése egyébként megerősíti azt a feltevést, hogy Bonzagni a váradi káptalanba került,¹²³⁹ mivel a levél átadásával megbízott embere, Ercole da Pago váradi prépostként említi őt. Da Pago szálláscsinálóként tevékenykedett egy nappal a diplomata-főpap előtt járva, aki a levél átadásának idején még Szádrévben¹²⁴⁰ tartózkodott, és egy gyors járású velencei gályát kellett volna szereznie urának, amely eljuttatja Porečig. Valier csak egy egyszerű bárkát tudott felkínálni, viszont kihasználta a lehetőséget Bonzagni érkezéséig, hogy friss értesülésekhez jusson a Magyar Királyság területéről. Jelentése szerint da Pago elmondta neki, hogy a király Budán gyűjt sereget, a *Homo Negrót* (Cserni Jovánt) az új erdélyi vajda elfogta a Tiszánál (Tornyoson), majd fejét vették és azt elküldték a királynak.¹²⁴¹ Beszámolt arról is, hogy Ferdinándnak kevés katonája van, és Bécsből Csehországba készül. Végül

¹²³² Lásd: KASZA 2020, pp. 172–173. A korabeli velencei–magyar kapcsolatokra lásd JÁSZAY 1990, pp. 224–239.

¹²³³ Az audiencia leírását lásd *Diarii* 43/438–439 (F.6.23. függelék).

¹²³⁴ A másolat kalligrafikus igényességgel készült, jóval elegánsabb vonalvezetésű Sanudo írásánál, minden valószínűség szerint nem az ő keze munkája.

¹²³⁵ *Diarii* 43/439.

¹²³⁶ Velencébe 1527. augusztus 30-án érkezett (*Diarii* 45/686), ahol – a Sanudo-napló tanúsága szerint – 1529-ig maradt. Távozásának napját nem rögzíti a napló, de már március 29-én engedélyt kért a hazatérésre (*Diarii* 50/86), június 27-én pedig már Nándorfehérvárról írt levelet Velencébe: *Diarii* 51/124–126.

¹²³⁷ *Diarii* 45/671, SZOVÁK 2021a, pp. 155–156, no. 2. János király eredetileg Rómába küldte Bonzagnit, hogy a pápát I. Ferdinánd támadásáról informálja, de nem folytathatta útját, így a *Serenissimával* kezdett tárgyalásokba, lásd NEMES 2017, p. 122.

¹²³⁸ *Diarii* 45/670–671.

¹²³⁹ Lásd: KRISTÓF 2018, p. 162.

¹²⁴⁰ Ma: Bakar, Horvátország.

¹²⁴¹ Az új erdélyi vajda Perényi Péter volt, aki ugyan részt vett a rác parasztvezér legyőzésében, de valójában Török Bálint fogta el és végeztette ki, lásd SZAKÁLY 1979, pp. 235–236.

említette a francia király követének, Antonio Rincónnak¹²⁴² „gyümölcsöző” misszióját is, aki Lengyelországba ment tovább, és kifejtette abbéli reményüket, hogy ő rendezi az ország helyzetét. Valier eljárása a levél továbbításával és da Pago kifaggatásával jól példázta a velencei területek előjáróinak hírszerzési szerepét és módszereit, amely megalapozta a köztársaság információ-gazdagságát és áttételesen a Sanudo-napló forrásbőségét.

Ekkorra azonban már holtpontra jutottak az olműtzi¹²⁴³ béketárgyalások, 1527. szeptember 27-én Niklas Graf zu Salm Tokajnál megtámadta és legyőzte Szapolyai Jánost, aki ezzel teljesen a Tiszántúlra és Erdélybe szorult. Varasdót is ostrom alá vették a Habsburg erők, a Mohács utáni rendezésben fontos szerepet játszó Frangepán Kristóf is itt esett el.¹²⁴⁴ A további feltárt I. János-levelek ebből a polgárháborús időszakból származnak. Ezek közt érdemes elkülönítve tárgyalni a közvetlenül Velencébe küldött anyagokat és a közvetetten odajuttatott leveleket.

Az első, dózsénak írt levél 1528 májusában született, amikor János királyt kiszorították a magyar területekről. Tarnówban talált menedéket, és innen kért segítséget Velencétől.¹²⁴⁵ A levelet Bonzagni követ adta át, aki maga is kapott levelet a háború részleteivel és a Velence meggyőzésére használható érvekkel.¹²⁴⁶ A levelekben Szapolyai János egyfelől saját szerencsétlen helyzetét igyekezett palástolni, hazai és nemzetközi támogatással hengegett, lengyelországi menekülését pedig erőgyűjtésnek állította be:

Nem azért vagyunk itt, mert ne lenne szabad hatalmunkban az ország nagy része, vagy mert akárhány akadály által gátolva nem lehetnénk ott, hanem itt nagyobb erőt készítünk elő, amelyet azokhoz az erőkhöz adhatunk hozzá, amelyeket Magyarországon bírunk.¹²⁴⁷

Ferdinándot ugyanekkor feketíteni igyekeznek, aki túl azon, hogy nem váltotta be ígéretét, hogy addig nem koronáztatja meg magát, amíg vissza nem szerzi Jajcát, még saját területeit sem volt képes a török portyázástól megvédeni, sőt miközben színleg a török elleni háborúra kért pénzt szövetségeseitől, követei útján békéért folyamodott a szultánhoz. Saját maga és

¹²⁴² Katalán lázadóból lett zsoldos, francia szolgálatban álló diplomata, a Habsburg-ellenes szervezkedés kulcsfigurája. 1532-ben a szultánhoz megy tárgyalni a franciák nevében, de megbetegszik, ezért Cesare Cantelmo megy helyette. Az oszmán diplomácia sajátossága, hogy a követ személyének kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak, így a szultán nem fogadta jól Cantelmót és nem is teljesítette az általa tolmácsolt kérést, hogy ne támadja meg 1532-ben Bécset. 1541-ben Habsburg megbízásból megölik, vele sírba száll a szövetség is, lásd ALONGE 2019, pp. 9–10, 75–76, MATTINGLY 1955, pp. 234–235.

¹²⁴³ Olomouc, Csehország.

¹²⁴⁴ Lásd: PÁLFFY 2011, pp. 61–62.

¹²⁴⁵ *Diarii* 48/238–240, SZOVÁK 2021a, pp. 166–169, no. 5.

¹²⁴⁶ *Diarii* 48/240–243, SZOVÁK 2021a, pp. 169–172, no. 6.

¹²⁴⁷ *Diarii* 48/239, SZOVÁK 2021a, p. 168.: „Non sumus hic, quod non habeamus magnam regni partem in potestate nostra libere et absque impedimento adversari, quodque nobis esse ibi non liceret, sed hinc etiam paramus maiores vires, quas illis viribus, quas in Hungaria habemus, adiungere possimus in summa.”

Ferdinánd szembeállításai alkalmával azt is hangsúlyozza a király, hogy mindig nyitott volt a tárgyalásokra, még Ferdinánd testvére, a császár színe előtt is. A polgárháborúban elért sikereiről is Bonzagni útján tájékoztatta a Velencei Államot.¹²⁴⁸ A dózsének vagy a Velencei Köztársaságnak közvetlenül olyan horderejű, és külügyi viszonyait alapjaiban meghatározó ügyekben írt János király, mint a döntése, hogy hódolni fog a szultánnak,¹²⁴⁹ illetve ennek következtében az országa visszaszerzése.¹²⁵⁰ Buda 1530. évi ostromának visszaverése után is Velencének címezve írt,¹²⁵¹ a címzett megválasztásában szerepe lehet annak is, hogy a levélben kiemelte Alvise Gritti, a dózse törvénytelen fiának bátorságát és helytállását.¹²⁵²

Végül meg kell említeni a Verancsics Antal részére kiállított *credentialis* levelet,¹²⁵³ akinek 1532 elején a pápánál kellett kieszközölnie a támogatást a Szapolyai–Habsburg-fegyverszünet megkötéséhez, és ha már útba esett, Velencét is hasonló jellegű támogatásra kérte. A levelek fogadtatásáról kevés információt hagyott ránk Sanudo, Jozefics kihallgatása alkalmával jóindulatú fogadtatásról olvashatunk, Verancsics látogatásához viszont a „fenséges dózse nem vágott [...] jó képet”.¹²⁵⁴ A többi levél kapcsán Sanudo nem említi a reakciókat, de azt érdemes megjegyezni, hogy Bonzagnit még „népnyelvi, kedves szavakkal”¹²⁵⁵ fogadta a dózse az első audienciáján. A lagúnák városába küldött levelek kronológiailag megfelelő helyen, az érkezésük, átadásuk időpontjában kerültek a naplóba.

A közvetetten, kerülő úton Velencébe jutó levelek útvonala és a *Diarii*ba kerülése több esetben felfejthető, ha nem is mindig ilyen egyszerűen. Könnyen fel lehet térképezni annak a köszönőlevélnek az útját, amelyben I. János Pietro Zenónak, a konstantinápolyi *bailónak* hálálkodik, amiért ügyét támogatta a szultán előtt.¹²⁵⁶ A misszilit maga Zeno továbbította Velencébe saját rejtjelezett jelentéseivel együtt 1531. október 12-én, vagyis már aznap, amikor átvette a magyar követtől.¹²⁵⁷ Hasonlóképpen a lengyel királynak írt levél sorsa is pontosan megismerhető,¹²⁵⁸ Marcantonio Contarini velencei követ továbbította Regensburgból 1532. július 2-án,¹²⁵⁹ ahova június 29-én érkeztek értesülések a lengyel követ részére a magyar

¹²⁴⁸ *Diarii* 49/226–229 és 383, SZOVÁK 2021a, pp. 172–175 és 175–176, no. 7, 8.

¹²⁴⁹ *Diarii* 51/124, SZOVÁK 2021a, p. 176, no. 9.

¹²⁵⁰ *Diarii* 52/136, SZOVÁK 2021a, pp. 178–179, no. 11.

¹²⁵¹ *Diarii* 54/306, SZOVÁK 2021a, p. 179, no. 12.

¹²⁵² Az ostrom leírását Brodarics tollából – melyben Alvise Gritti szerepe ugyancsak ki van emelve – lásd *Diarii* 54/306–308, jegyzetekkel és regesztával: BRODARICS 2021, pp. 130–132, no. 4.

¹²⁵³ *Diarii* 55/343, SZOVÁK 2021a, pp. 188–189, no. 16.

¹²⁵⁴ *Diarii* 55/343: „Il serenissimo non li fece grata ciera...”, SZOVÁK 2021a, p. 189.

¹²⁵⁵ *Diarii* 45/693: „Il Serenissimo li usò, vulgar, grate parole...”.

¹²⁵⁶ *Diarii* 55/182–183, SZOVÁK 2021a, pp. 180–181, no. 13.

¹²⁵⁷ *Diarii* 55/182.

¹²⁵⁸ *Diarii* 56/569–573, SZOVÁK 2021a, pp. 189–193, no. 17.

¹²⁵⁹ Contarini jelentése: *Diarii* 56/560–562.

ügyekről is.¹²⁶⁰ A többi dokumentum, melyek közt uralkodóknak (V. Károly német-római császár és a német-római választófejedelem) és diplomatáknak (Paolo Casali)¹²⁶¹ címzett leveleket, illetve egy – nem is külpolitikai tartalmú – pátenst egyaránt találunk, a velencei diplomáciai hálózat különböző csomópontjain keresztül érkeztek a lagúnák városába, de útjaik mára nem nyomozhatók ki. A többi Szapolyai-levél¹²⁶² a köteteken belüli elhelyezkedése árulkodik arról, hogy Sanudo utólag, a napi gyűjtőmunkától elkülönült munkafázisban, a napló szövegébe be nem ágyazva helyezte el ezeket. Az egyik ugyanis az 56. kötet legvégére,¹²⁶³ a másik kettő pedig az 1529. májusi bejegyzések végére kerültek, mivel a két levél szövegét egy ebben az évben kinyomtatott röplapról¹²⁶⁴ másolta Sanudo.

I. János nyugat felé irányuló politikai kommunikációjának kulcselemei a levelek alapján világosan látszanak. A Szapolyai-család mint királyi dinasztia imázsépítése János rokonainak a Magyar Királyság érdekében hozott áldozataira alapszik, ezek a jegyek elsősorban a korai, legitimációt célzó levelekben figyelhetőek meg, például az 1528. április 13-án kelteztben, amelyben a levélíró felsorolja nagybátyja, Imre, apja, István, testvére, György és önmaga, János az ország megtartására irányuló küzdelmeit, mind az oszmánok, mind a Habsburgok ellen. Erre azért is volt szükség, mert János ellenfelei kifejezetten feketítették az új király felmenőit.¹²⁶⁵ Ezenkívül a Zsigmond lengyel királyhoz fűződő rokonságát is többször hangsúlyozza. Bár rokoni szálak nem kapcsolták a nagy elődhez, Hunyadi Mátyáshoz, János király rendszeresen utal arra, hogy az ő országlását akarja folytatni, ezt több követe útján jelezte Velencében is: Jozefics Ferenc szóban kommunikálta ezt,¹²⁶⁶ a Bonzagninak szóló utasítások közt pedig írásban is megjelenik.¹²⁶⁷ Emellett olyan egyetemes értékek őrzőjeként és megtartójaként tüntette fel magát I. János, mint az általános közjó és a kereszténység java, elkötelezett kereszténységét esetenként bibliai utalások is kifejezik.¹²⁶⁸ Továbbá a kárára Ferdinánd által elkövetett sérelmeket, követei letartóztatását a nemzetközi jog (*ius omnium gentium*) alapján is kifogásolta.

¹²⁶⁰ *Diarii* 56/581–582.

¹²⁶¹ A Casali-diplomatacsalád kevésbé ismert tagja, VIII. Henrik szentszéki követének (Gregorio) testvére. A neki címzett levél megszólítása alapján klerikus.

¹²⁶² *Diarii* 50/401–406, 55/362–363 és 56/1036–1039, SZOVÁK 2021a, pp. 156–163, 181–183 és 184–188, no. 3, 14, 15.

¹²⁶³ Ez a másolat sem Sanudo munkája, az ő írásánál átláthatóbb, humanista kurzív stílusú írás.

¹²⁶⁴ SZAPOLYAI János, *Litterae ad Carolvm caesarem declarantes iura ipsius et iniurias sibi illatas per Ferdinandvm, regem Bohemiae cum protestatione* (1529), RMK III. 275.

¹²⁶⁵ Lásd: NEUMANN 2020, pp. 14–15.

¹²⁶⁶ *Diarii* 43/439.

¹²⁶⁷ *Diarii* 49/226–229, SZOVÁK 2021a, pp. 172–175, no. 7.

¹²⁶⁸ SZOVÁK 2021a, p. 187.

6.4.2. I. János külpolitikájának kezdeti szakasza

Miután Szapolyai Jánost Székesfehérváron az országgyűlés királlyá választotta, 1526. november 10-én Podmanicki István nyitrai püspök koronázta meg. Innentől kezdve elsődleges feladata volt, hogy az európai fejedelmekkel elismertesse uralkodását.¹²⁶⁹ Számos követet delegált, Jozefics Ferencet a Velence-Róma (és a tervek szerint Franciaország¹²⁷⁰) útra, Bánffy Jánost és Chesius Andrást¹²⁷¹ pedig vetélytársához, Habsburg Ferdinándhoz, továbbá megbízottait elküldte Habsburg Máriához és a cseh rendekhez is.¹²⁷²

Követei dolgát alaposan megnehezítette, hogy Ferdinánd és Mária özvegy királyné igen korán elhatározta,¹²⁷³ hogy lejárató hírverést keltenek Szapolyairól, amelynek középpontjában a törökkel megalkuvás állt. Olyan konkrét vádakkal illették, mint az azóta is a köztudatban élő késelem a mohácsi csatából,¹²⁷⁴ az öncélú hatalomvágy, a Szentkorona elrablása stb.¹²⁷⁵ Az eszközökben nem válogatott a Habsburg diplomácia, német röplapokkal, latin versekkel igyekeztek a nemzetközi közvéleményt formálni, a magyar főurakat pedig Bátori István agitálta már a székesfehérvári gyűlésen is.¹²⁷⁶ De olyan mellékszálakkal is a király barbárságát hangsúlyozták, mint hogy Bécsbe se németül, se latinul beszélni nem tudó, vagy nem hajlandó követeket menesztett, ahogy azt a vonatkozó követjelentések összefoglalójában olvashatjuk.¹²⁷⁷ Súlyos gazdasági következményekkel járt, hogy a Ferdinánd-párti Turzó Elek az augsburgi Fuggereket meggyőzte, hogy Szapolyai János esélyei romlanak a trónért folyó küzdelemben, így a II. Lajossal kötött és az új királlyal meghosszabbított egyezményüket felmondták.¹²⁷⁸ Ezzel 1527 elejére sikerült a Habsburg-testvéreknek elszigetelni I. Jánost,¹²⁷⁹ aki egyedül a francia királytól számíthatott némi támogatásra, aki legalább viszonzta a követküldést.¹²⁸⁰

Mindeközben a déli határon újra török csapatok tűntek fel, akik I. János szerencséjére a magyar belterületek helyett Horvátországot és Krajnát fosztogatták.¹²⁸¹

¹²⁶⁹ Az ehhez használt eszközöket lásd az előző, levelezését ismertető szakaszban.

¹²⁷⁰ *Diarii* 43/627–629 (F.6.46-os függelék).

¹²⁷¹ Lásd: ESZTERGOM ARCHONT., p. 27.

¹²⁷² Lásd: ACSÁDY 1897, I, 2 (A könyv digitális másolatát, ezért fejezetszámmal hivatkozok a tartalmára.), BARTA 1977a, p. 8.

¹²⁷³ Lásd: ACSÁDY 1897, I, 1.

¹²⁷⁴ Lásd: PÁLFFY 2011, p. 53.

¹²⁷⁵ Vö. KASZA 2009.

¹²⁷⁶ *Diarii* 43/317–318 (F.6.13-as függelék), lásd még: BARTA 1977a, p. 23, PÁLFFY 2011, p. 53.

¹²⁷⁷ *Diarii* 43/474, 475–476 (F.6.32-es és F.6.34-es függelék).

¹²⁷⁸ Lásd: ERDÉLYI 2005, p. 38–39.

¹²⁷⁹ Lásd: PÁLFFY 2011, FODOR–OBORNI 2020, pp. 113–123.

¹²⁸⁰ Antonio Rincón, velencei bemutatása: *Diarii* 44/563 (F.6.100-as függelék), beszámolója Magyarországról a dózsénak: *Diarii* 45/544, 546–547 (F.6.140-es és F.6.141-es függelék).

¹²⁸¹ Erről részletesen: BARTA 1995.

I. János király utolsó kísérletét a Ferdinánddal éleződő konfliktus elkerülésére az olmützi tárgyalások jelentették 1527. június elején, ahol Zsigmond lengyel király közvetítése mellett tett kísérletet a Jagelló-örökségen osztozásra. Korábban a két magyar királyi aspiráns megbízottai, Ferdinánd részéről Leonhard von Harrach, I. Jánoséról Verböci István Trencsénben¹²⁸² egyeztettek, de az itt kialakított kompromisszum Olmützben már az asztalra sem került.¹²⁸³ A háború elkerüléséhez mindkét fél akaratára szükség lett volna, a velencei hírek szerint I. János nem is fegyverkezett, viszont Sanudónál bőven olvashatunk Ferdinánd ilyen tevékenységéről,¹²⁸⁴ aki az olmützi egyezkedések után azonnal meg is indította csapatait a Magyar Királyság területére.¹²⁸⁵

Szapolyai János uralkodásának a fentiekben összegzett kezdeti időszakát (1526. november 10-től 1527 júliusának végéig) a legátfogóbban Barta Gábor munkásságából ismerhetjük meg. Közleményeit eleinte jelentős részben Jászay Pál a *Diarii* is felhasználó forrásgyűjteményére alapozta,¹²⁸⁶ később pedig a teljes szövegkiadást is bevonta vizsgálataiba.¹²⁸⁷ A megjelölt időszakra vonatkozó Sanudo-bejegyzéseket és másolatokat áttekintve nyilvánvaló, hogy bár szisztematikus forrásfeltárást láthatóan sem a XIX. századi kutatók, sem Barta nem végzett, a legjelentősebb szövegrészeket megfelelően kiaknázták. A *Diarii* újabb vizsgálata nem befolyásolja érdemben Barta összegző megállapításait, ugyanakkor néhány részletet érdemes még kiemelni az 1526 végére és 1527 első felére vonatkozó naplókötetektől.

A legfontosabb adalékok talán Jozefics Ferenc követségének második velencei fejezetét érintik, amikor Rómából hazafelé visszatért a lagúnák városába,¹²⁸⁸ hiszen 1526 decemberében azzal bocsátotta útjára a *signoria*, hogy a magyar helyzet alaposabb megismerése után foglalnak állást Szapolyai János elismerése és támogatása ügyében.¹²⁸⁹ A diplomata-élet olyan mozzanataitól, mint a reprezentatív ünnepeken részvétel¹²⁹⁰ és az ajándékok átvétele,¹²⁹¹ eltekintve egy kulcsmozzanat került el eddig a magyar kutatás figyelmét, mégpedig hogy Ferdinánd komoly erőket mozgósított Jozefics elfogására. A trónkövetelő részéről nem példa

¹²⁸² Ma: Trenčín, Szlovákia.

¹²⁸³ Lásd: ACSÁDY 1897, I, 3.

¹²⁸⁴ Habsburg Ferdinánd fegyverkezésére lásd pl. *Diarii* 45/238–239, 45/368–370 (F.6.112-es és F.6.122-es függelék) stb.

¹²⁸⁵ Lásd: BARTA 1981, p. 185.

¹²⁸⁶ BARTA 1977a, 1977b, 1981.

¹²⁸⁷ BARTA 1995.

¹²⁸⁸ *Diarii* 43/749 (F.6.55-ös függelék).

¹²⁸⁹ *Diarii* 43/484 (F.6.38-as függelék), idézi JÁSZAY 1846, p. 362.

¹²⁹⁰ *Diarii* 44/7, 11 (F.6.57-es és F.6.58-as függelék).

¹²⁹¹ *Diarii* 43/454, 44/48 (F.6.27-es és F.6.65-ös függelék).

nélküli az eljárás, később a János királyhoz tartó pápai és francia követet¹²⁹² is üldözőbe vették.¹²⁹³ A zenggi püspök utáni hajtóvadászatról először az udinei helytartó értesítette Velencét,¹²⁹⁴ akik jó szövetségesként tájékoztatták is erről Jozeficset.¹²⁹⁵ Ő erre először Fiumébe kért hajós szállítást a Bölcsek tanácsától,¹²⁹⁶ majd Capodistriába,¹²⁹⁷ de végül Zengg felé indult.¹²⁹⁸ Ebből is nyilvánvaló Ferdinánd izoláló törekvése, amellyel végül belekényszerítette I. Jánost a török szövetségbe.

Bár a Szapolyai-ellenes propagandahadjárat minden egyes elemét szövetszerűen nem állt módomban feltárni, a törökökkel kapcsolatban legtöbbször előforduló *amicizia* (barátság), *accordo* (megegyezés) és *intelligenza* (titkos egyezkedés) vádak mellett János király állítólagos oszmán adófizetésének terjesztése is az eddig publikáltakhoz képest korán megjelenik a Sanudo-naplóban.¹²⁹⁹

Mindebből látszik, hogy új megközelítésekhez (például diplomáciatörténeti) további értékes forrásdarabokat lehet találni a *Diariiban*, ugyanakkor a politikatörténeti kutatásokat alapjaiban nem fogja újraírni a további adatkalászat, sem a rendszeres forrásfeltárás a naplóból.¹³⁰⁰ Ehhez természetesen hozzájárul az ilyen jellegű vizsgálatok igénye a – még a *Diariihoz* fogható méretű – szövegkorpusznál is kiterjedtebb forrásbázisra. A korábbi kutatók válogató módszere pedig rámutat a *Diarii* történetírási tökéletlenségére is, az utókornak kell elvégeznie azt a szelektáló munkát, amely lehetővé teszi, hogy a fennmaradt adatokból történelmi narratíva formálódjon.

¹²⁹² Pápai követ nem érkezett I. Jánoshoz (vö. NEMES 2017), valószínűleg úgy értelmezendő a mondat, hogy cognaci liga tagjaként a pápát is képviselő francia követ.

¹²⁹³ *Diarii* 45/360–360 (F.6.120-as függelék), lásd még: BARTA 1981, pp. 164, 170, 191.

¹²⁹⁴ Ugyancsak Udinéből érkezett később a hír, hogy egy Velencébe tartó magyart elfogtak Ferdinánd hívei, mert azt hitték, hogy ő Jozefics, lásd *Diarii* 44/108–109 (F.6.71-es függelék).

¹²⁹⁵ *Diarii* 44/43 (F.6.62-es függelék).

¹²⁹⁶ *Diarii* 44/43 (F.6.62-es függelék).

¹²⁹⁷ *Diarii* 44/44 (F.6.64-es függelék).

¹²⁹⁸ *Diarii* 44/58 (F.6.67-es függelék).

¹²⁹⁹ *Diarii* 44/396–398 (F.6.88. függelék).

¹³⁰⁰ A szakaszban idézett szöveghelyeket összegző, rendszeres forrásfeltárási kísérlet eredményét lásd az F.6-os függelékben.

Összegzés

A XIX. századig a feledés homályában állt a velencei Marin Sanudo, aki, ha tehetségére és művészi alkotókészségére nézve nem is vette fel a versenyt a humanista géniuszokkal, csökönys szorgalmával szó szerint beírta magát a Velencei Köztársaság kultúrájának történetébe. Monumentális kiterjedésű naplója és kisebb történeti művei a hatalma csúcsán álló *Serenissima* emlékművei. A köztársaság európai – a korszakban gyakorlatilag világszintű – híráramlásban elfoglalt helyzetére tekintettel annak története nem lenne teljes a rajta keresztül folyó hírek és értesülések nélkül, amelyek ugyancsak fennmaradtak a *Diarii* lapjain. Sanudo legfontosabb művei már megjelentek megbízható és a filológia modern követelményeinek megfelelő szövegkiadásokban, a velencei, olasz és nemzetközi tudományos közösség pedig sokoldalúan és behatóan foglalkozott a szerző személyével és alkotó tevékenységével.

Velencében gazdag, ugyanakkor célvezérelt, propagandisztikus történetírói hagyomány bontakozott ki a XVI. század elején, amely Sanudót ugyan alkotásra motiválta, de a kitűzött céllal nem tudott azonosulni. Bár velencei nemesként maga is a Köztársaság üdvét kívánta, de azt nem a kritikátlan dicsőítéssel akarta támogatni, hanem a szellemi és művészi értékek – és Burckhardttal nyugodtan műalkotásnak tekinthetjük magát a velencei államot és alkotóelemeit is – összegyűjtésével és közvetítésével, valamint a következő generációk tanításával, hogy elkerüljék a politikai élet visszasságait. Az előbbi sajátos listázó, gyűjtögető eljárásával igyekezett elérni, az utóbbit pedig a népnyelven alkotással és a közvetlen, kancelláriai fogalmazásmódhoz közeli stílus alkalmazásával. A velencei felsőbb igényeket figyelmen kívül hagyva életében nem is ért el nyilvános sikert Sanudo, ugyanakkor a politikai vezetés is felismerte a munkásságában rejlő értékeket, amelynek fontos szerepe van abban, hogy a *Diarii* épségben maradt fenn. A XVI. század végére pedig el is érkezett az a kulturális átalakulás, amely felkeltette az érdeklődést a Sanudo-féle városleíró írásokra, kvázi útikönyvekre. Ennek a műfajnak egyik kiemelkedő képviselője, Francesco Sansovino haszonnal is forgatta az elérhető Sanudo-műveket, elsősorban a *Cronachettát*.

Sanudo epigráfiai érdeklődésére és szöveggyűjteményeire, egyedülálló könyvtárára, valamint a lakását díszítő művészeti és tudományos különlegességekre együttesen tekintve a korábban száraz adathalmazként értékelt történetírói munkásságát, elsősorban a *Diarii*t is más szemmel értékelhetjük. A vendégszövegekkel gazdagon megtűzdelt napló forrásait áttekintve

nyilvánvaló, hogy Sanudo a különleges írásos, sőt alkalomadtán vizuális dokumentumok megőrzésére és katalogizálására is használta naplóját. Ennek fényében a *Diarii*t nem adathalmaznak, hanem kronologikusan rendezett, szöveges csodakamrának tekinthetjük, amelybe Marin Sanudo kora érdekességeinek széles skáláját gyűjtötte össze a megmagyarázhatatlan légköri jelenségekről és torzszülöttekről tudósító nyomtatványoktól kezdve a politikai verseken át Szulejmán szultán leveleinek különleges *intitulatió*jával bezárólag.

A gyűjtés és az idő múlása által biztosított rend sem pótolhatja azonban az egységes narratívát, amelyet a történetíróktól elvárt a közönségük. Éppen ezért Sanudo munkásságának, elsősorban a *Diarii*nak az értékelésekor a leggyakrabban az eseményeket összefüggéseiben el nem beszélő módszerét illetik kritikával, hiszen Benedetto Croce szerint „ahol nincs elbeszélés [...], ott nincs történelem sem”,* vagyis a morális jelentéssel bíró történetírás – amire a reneszánsz társadalomnak valóban igénye volt – az események cselekményesítésén, narrativizálásán keresztül valósulhat meg. Az újabb kutatások fényében azonban nem kényszerülünk ilyen elvágólagosan kizárni a *Diarii*t a történetírásból. A történeti események narrativizálási lehetőségeinek és technikáinak vizsgálata során Hayden White a történeti reprezentáció több szintjét határozza meg, a történetírást szűkebb értelemben, a legmagasabb szint megnevezéseként használja, amelynél alacsonyabb rendű a krónika, és mindkettőnél az évkönyv.† White a szűk értelemben vett történetírás négy kritériumát határozza meg: a teljes narratív sort, a bizonyítékok tárgyilagos kezelését, az események eredeti sorrendjének tiszteletben tartását és az események belső struktúrájának feltárását. Már ebből érezhető, hogy Sanudo a történeti reprezentáció alacsonyabb szintjére kerül, mert annak ellenére, hogy forrásait teljes tisztelettel és az elvárható tárgyilagossággal kezelte, az események belső szerkezetét, mozgatórugóit nem vizsgálta, az események eredeti sorrendjét csak a Velencében történtek esetében tudja garantálni, végül – és leginkább – pedig nem alkot narratív sort az eseményekből, nem cselekményesíti azokat. Ennek előfeltétele ugyanis bizonyos elemek kiemelése az összegyűjtött anyagból, eseményekből, amelyre Sanudo, mint láttuk, nem vállalkozott, a *Diarii* lapjain egyforma súllyal esnek latba hírek és álhírek, nyomtatványok és levelek, pletykák és követjelentések. Sanudo naplója tehát a történeti reprezentáció antinarratív formái közé sorolható, White fogalmai szerint évkönyvnek, legfeljebb naiv krónikának‡ nevezhetjük. Ezek is lehetnek elfogadható alternatívái a történetírásnak, amely szükségszerűen

* Idézi WHITE 1996, p. 102, Deák Ágnes fordítása.

† Lásd: WHITE 1996, 1997.

‡ Lásd: WHITE 1997, p. 90.

egy államhoz kötődik, és amelyet valamilyen társadalmi rendszer mozgat. Sanudo pályafutásának kudarcát éppen a velencei államtól való kritikus távolságtartása magyarázza, pedig lett volna igénye a moralizálásra, erkölcsi értékközvetítésre, ez érezhető célkitűzéseiben és a velencei intézményrendszer hibáira rámutató megjegyzéseiben. De ezt a valamely államot ideálisnak tekintő erkölcsi alap nélkül nem tehette meg, így megrekedt az egyedül az idő múlása által mozgatott, évkönyvjellegű történeti reprezentáció szintjén, amely ugyanakkor az események univerzális, kultúrához nem kötött kommunikációját tette lehetővé. Tehát amikor Sanudo naplóját degradálóan adathalmaznak nevezik a kutatók, olyan szerkesztői eljárásokat kérnek számon rajta, amelynek eredményéből csak fáradtságos munkával hámozhatnák ki a *Diarii*ban könnyen elérhető történeti tényeket.

Ezek ugyanis szinte primer forrásokként maradtak meg, gyakran államközi és a Velencei Köztársaságon belüli hivatalos levelezések és küldemények, a széles nyilvánosságnak szánt *avvisók* és magánlevelek formájában, amelyeket a velencei városi élet és a szájról szájra terjedő pletykák Sanudo-féle elbeszélése foglal keretbe. A befoglalt források vizsgálata során mégis kiemelt figyelemmel, filológiai akribiával kell eljárni, hiszen közvetett szövegváltozatokról van szó, amelyek eredményes értékelését olyan különleges helyzetek is nehezítik, mint például Sanudo veronai távolléte. Az ilyen időszakokban a naplóba jegyzett adatok forrásértékének pontos megítéléshez a szerző életrajzának és lehetséges köztes forrásainak ismerete szükséges. De a harminchét éven át tartó munka rutinszerűen felhalmozott anyagában is előfordul egy-egy szöveg több változata, amelyeket hasznos lehet összevetni, helyükre kell illeszteni részletekben fennmaradt másolatokat, különbséget kell tenni kivonatos másolatok és a Sanudo-féle bővebb összefoglalások között, valamint nem szabad figyelmen kívül hagyni a dokumentumok egyszerű kivonatait és említéseit sem, amelyek alapvető fontosságú adatokat tartalmaznak és további lehetséges forrásokra mutathatnak rá.

A Sanudo-napló jelentőségét időben felismerte a magyar tudományos közönség is, és eredményesen használták fel történelem-, irodalom- és kultúratudományi kutatásokhoz. A *Diarii*ban megőrzött források központi jelentőségét már Wenzel Gusztáv kiemelte a követek naplói, magyarországi főrangok jellemzése és az ország dolgainak állása szempontjából. A török hódítás időszakában különösen fontos a déli területvesztések nyomon követése, amelyet szintén hitelesen és részletesen meg lehet tenni. A releváns és hiteles adatok mellett a *Diarii* olyan történelmi slágertémákhoz is egyedi – bár minden valószínűség szerint téves – forrásokat nyújt, mint a legenda Dózsa György levágott fejének Szegedre küldéséről.* Ez és a mohácsi

* *Diarii* 18/479, WENZEL 1878, II, p. 261. A kérdéssel C. Tóth Norbert foglalkozik részletesen *Dózsa György – a soha nem volt népi hős* című, megjelenés előtt álló munkájában.

ütközet kapcsán előkerült álhírek határozottan rámutatnak a *Diarii* reflektálatlan használatában rejlő veszélyekre, amelyek azonban kiküszöbölhetők a mű összetettségét, Sanudo munkamódszerét és a korszak kommunikációs szokásait szem előtt tartva. Így pedig elveszettek hitt forrásokat, részletesebb életrajzokat, megalapozottabb diplomáciatörténeti kutatásokat, a későközépkori hírforgalom pontosabb képét és számos további eredményt nyerhetünk a *Diarii* további kutatásával.

Összefoglalás

Doktori kutatásaim keretében a velencei Marin Sanudo (1466–1536) *Diarii* címen ismert kortörténeti munkáját vizsgáltam, különös tekintettel annak magyar vonatkozásaira. A művet a szerző 1496 elejétől kezdve állította össze egészen addig, amíg egészségi állapota engedte, 1533. szeptember végéig. A lagúnák városának életét napi rendszerességgel elbeszélő, személyes tapasztalatokon alapuló naplószöveget számos a Velencei Köztársaságba érkező hivatalos dokumentum, levél másolata és kivonata gazdagítja. Az ezekben foglalt bizalmas információkra tekintettel a szerző halála után a velencei kormányzat elzáratta a kéziratot, ezért az jó állapotban maradt fenn, de a XIX. századig nem került a tudományos érdeklődés látóterébe.

A kutatás keretében áttekintettem a Sanudo munkásságával foglalkozó olasz, magyar és nemzetközi szakirodalmat, amelynek eredményeképpen a szerző munkáinak szerény irodalmi recepcióját és annál kiterjedtebb tudományos feldolgozását is sikerült felvázolni.

Dolgozatomban áttekintem a *Diarii* létrejöttének külső körülményeit, a Velencei Köztársaság történetírási programját, a szerző életét és életművét. Műfaj történeti szempontból nemcsak a historiográfiai céllal keletkezett naplók közt helyezem el Sanudo főművét, hanem az utókor világkrónika-értelmezésére is reflektálok, továbbá a reneszánszban erőre kapó eruditus történetírási áramlattal párhuzamosan, az antikvarianizmus szellemében létrejött tárgyi gyűjteményekhez, Wunderkammerekhez hasonlítom a különleges kézíratos és nyomtatott szövegek gyűjteményekhez hasonlóan a *Diarii*t.

A magyar vonatkozású források vizsgálata előtt áttekintem a naplóba illesztett vendégszövegek típusait és azokat a másolási, összefoglaló és utaló eljárásokat, amelyekkel Sanudo ezeket a főszövegbe kapcsolta. Az ezekből levont következtetések fényében tekinttem át az 1526 elejétől a napló sorozat végéig tartó időszakban keletkezett hungarika-forrásokat, amelyek alapján három esettanulmánnyal illusztrálom a *Diarii* tudatos használatával kivitelezhető életrajzi (Csulai Móré Fülöp főpap, diplomata), esemény- (a mohácsi csata hírei Velencében) és akár politikatörténeti (I. János külpolitikája) vizsgálatokban rejlő lehetőségeket.

A disszertációhoz függeléként a *Diarii* használatát megkönnyítő táblázatokon kívül Sanudo néhány 1526. őszen felhasznált forrásának a Mantovai Állami Levéltárban található változatait közlöm, továbbá az I. János uralkodásának elejére vonatkozó szöveghelyek magyar regesztáit.

On the Edge of Historiography: Sources and Hungarica in Marin Sanudo's diary – Summary

The aim of the present doctoral research, is the examination of the contemporary historical work known as *Diarii* of the Venetian Marin Sanudo (1466–1536), with special attention to its Hungarian aspects. The work was compiled from the beginning of 1496 until the end of September 1533, as long as the author's health allowed. The diary, which is based on Sanudo's personal experience and recounts the life of the city of Venice on a daily basis, is enriched by numerous copies and extracts of official documents and letters from the Republic of Venice. Because of the confidential information contained in them, the manuscript was sealed by the Venetian government after the author's death and therefore has survived in good condition for the past 500 years, but it did not come to the attention of literateurs and scholars until the 19th century.

This research included a review of Italian, Hungarian, and international literature on Sanudo's work, which resulted in a modest literary reception of the author's works and a more extensive scholarly treatment of them.

In my thesis, I review the external circumstances of the creation of *Diarii*, the historiographical program of the Republic of Venice, and the life and oeuvre of the author. From a genre-historical point of view, I will not only place Sanudo's masterpiece among the diaries produced for historiographical purposes, but also reflect on the interpretation of posterity as a world chronicle, and compare the *Diarii*, this collection of special manuscripts and printed texts with the erudite historiographical current that gained strength in the Renaissance, and to the collections of objects, a. k. a. Wunderkammer which was created in the spirit of antiquarianism.

Before examining the sources with Hungarian indentation, I analyse the types of guest texts inserted in the diary and the copying, summarising, and referencing procedures Sanudo used to link them to the main text. In the light of these results, I review the Hungarica sources from the beginning of 1526 to the end of the diary, and illustrate in three case studies the potential studies on biographies (prelate and diplomat Philippus More), on event history (news of the Battle of Mohács in Venice) and even on political history (the foreign policy of John I Szapolyai) that can be carried out through the conscious use of *Diarii*.

As an appendix to the dissertation, in addition to tables to facilitate the use of the *Diarii*, I include versions of some of Sanudo's sources used in the autumn of 1526, kept in the State Archives of Mantua, and Hungarian summaries of texts from the early part of John I's reign.

Bibliográfia és rövidítésjegyzék

Közgyűjtemények

ASMi	Archivio di Stato di Milano, Olaszország
Cart. Sforz.	Carteggio Sforzesco
PE	Potenze estere
ASMn	Archivio di Stato di Mantova, Olaszország
AG	Archivio Gonzaga
Est.	Dipartimento affari esteri
ASMo	Archivio di Stato di Modena, Olaszország
ASE	Archivio segreto Estense
Amb.	Carteggio ambasciatori
ASVer	Archivio di Stato di Verona, Olaszország
Bibl. Com., Verona	Biblioteca Comunale, Verona, Olaszország
Bibl. Marc.	Biblioteca Nazionale Marciana, Velence, Olaszország
Bibl. Univ., Padova	Biblioteca Universitaria di Padova, Olaszország
BnF	Bibliothèque nationale de France, Párizs, Franciaország
British Mus.	British Museum, London, Egyesült Királyság
MTAK	Magyar Tudományos Akadémia, Könyvtár és Információs Központ,
Budapest	
Mus. Corr.	Museo Correr, Velence, Olaszország
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
RNyT	Régi Nyomtatványok Tára
Ms	Kézirattár
TNA	The National Archive, Kew, Egyesült Királyság

Adattárak, adatbázisok és lexikonok

DBI

Dizionario Biografico degli Italiani, é. n. <https://www.treccani.it/biografico/>.

EDIT 16 CNCE

Censimento nazionale delle edizioni italiane del XVI secolo, é. n. <https://edit16.iccu.sbn.it/>.

EGER ARCHONT.

C. TÓTH Norbert. „Az egri káptalan archontológiája (1387–1526)”. *Turul* 88, 2 (2015): 48–71.

ENCIT

Enciclopedia Italiana, é. n. <https://www.treccani.it/enciclopedia/>.

ESZTERGOM ARCHONT.

C. TÓTH Norbert. *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája (1100–1543)*. Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 9. Budapest: MTA Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja, 2019.

GDLI

Grande dizionario della lingua italiana, é. n. <https://www.gdli.it/>.

GW

Gesamtkatalog der Wiegendrucke, é. n. <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>.

HIERARCHIA CATH.

EUBEL, Konrad. *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series*. 6 köt. Regensburg: Monasterii, 1914.

KALOCSA-BÁCS ARCHONT.

C. TÓTH Norbert. *A kalocsa-bácsi főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája*. Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 11. Kalocsa: Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2019.

MDKE 3

HARASZTI SZABÓ Péter és KELÉNYI Borbála. *Magyarországi diákok francia, angol, itáliai és német egyetemeken a középkorban (1100–1526)*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára és Levéltára MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport, 2019.

HUBAY

HUBAY Ilona. *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban (1480–1718)*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, XXVIII. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1948.

IMADY–COMMINS–LESCH 2021

IMADY, Omar, COMMINS, David és LESCH, David W. *Historical Dictionary of Syria*. 4. ed. Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield, 2021.

RF

Repertorium fontium historiae medii aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum. Roma, 2005.

RMK III.

SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. *Régi magyar könyvtár III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. Budapest: MTA, 1896.

VD 16

Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts, é. n. http://www.gateway-bayern.de/index_vd16.html.

VERESS 1941

VERESS Endre. *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai (1221–1864)*. Budapest: MTA, 1941.

VILÁGIRODALMI LEXIKON

Világirodalmi lexikon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970.

Teljes és válogató forráskiadványok Sanudo műveiből

Commentari

SANUDO, Marin. *Commentarii della Guerra di Ferrara tra li Viniziani ed il Duca Ercole d'Este nel MCCCCLXXXII, di Marin Sanuto*. Szerkesztette BETTIO, Pietro. Venezia: Giuseppe Picotti, 1829.

Cronachetta

CRONACHETTA 1880

SANUDO, Marin. *La cronachetta di Marin Sanudo*. Szerkesztette FULIN, Rinaldo. Venezia: Visentini, 1880.

CRONACHETTA 1980

SANUDO, Marin. *De origine, situ et magistratibus urbis Venetae ovvero La città di Venetia (1493–1530)*. Szerkesztette CARACCIOLLO ARICÒ, Angela. Milano: Cisalpino-Goliardica, 1980.

CRONACHETTA 2011

SANUDO, Marin. *De origine, situ et magistratibus urbis Venetae ovvero La città di Venetia (1493–1530)*. Szerkesztette CARACCIOLLO ARICÒ, Angela. Nuova edizione ampliata. Medioevo e Rinascimento. Testi 3. Venezia: Centro di studi medievali e rinascimentali „Emanuele Antonio Cicogna”, 2011.

Descrizione

SANUDO, Marin. *Descrizione della patria del Friuli*. Szerkesztette MANIN, Leonardo. Venezia: Pietro Naratovich, 1853.

Diarii

DIARII

SANUDO, Marin. *I Diarii di Marino Sanuto (1496–1533) dall'autografo Marciano Ital. Cl. VII Cod. CDXIX–CDLXXVII*. Szerkesztette FULIN, Rinaldo, STEFANI, Federico, BAROZZI, Nicolò, BERCHET, Guglielmo és ALLEGRI, Marco. 58 köt. Venezia: Marco Visentini, 1879–1903.

BALOGH 1929

BALOGH István. *Velencei diplomaták Magyarországról*. Szeged, 1929.

BROWN 1838

LUBBOCK BROWN, Rawdon. *Ragguagli sulla vita e sulle opere di Marin Sanuto detto il Juniore veneto patrizio e cronista pregevolissimo de secoli XV, XVI*. 3 köt. Venezia: Alvisopoli, 1837–1838.

CÉRÉSOLE 1864

CÉRÉSOLE, Victor. *La République de Venise et les Suisses*. Venezia: G. Antonelli, 1864.

CICOGNA 1852

SANUDO, Marin. *Della solenne processione fatta in Venezia per la lega conchivsa tra Carlo V. imp. e la Repubblica Veneta nel MDXXIII. Inedita narrazione di Marino Sanvto scrittore contemporaneo*. Szerkesztette CICOGNA, Emmanuele Antonio. Venezia: G. Antonelli, 1852.

CICOGNA 1853B

SANUDO, Marin. *Narrazione delle nozze di Paolo Contarini q. Zaccaria e di Vienna Gritti figliuola di Francesco succedute nel gennaio MDXXVI. e descritte da Marino Sanuto storico veneziano*. Szerkesztette CICOGNA, Emmanuele Antonio. Venezia: G. Grimaldo, 1853.

KUKULJEVIC-SAKCINSKI 1859

KUKULJEVIC-SAKCINSKI, Ivan. „Rapporti della Republica veneta coi slavi meridionali. Brani tratti dei Diarj manoscritti di Marino Sanudo (1496–1533)”. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* 5 (1859): 1–160.

LABALME 2008

LABALME, Patrizia H. *Venice, Città Excelentissima: Selections from the Renaissance Diaries of Marin Sanudo*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2008.

LASZOWSKI 1916

LASZOWSKI, Emilij. *Habsburški spomenici kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Köt. 1–2. Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 35. Zagreb: Tisak Dioničke Tiskare, 1914–1916.

MARGAROLI 1997

SANUDO, Marin. *I Diarii (1496–1533): pagine scelte*. Szerkesztette MARGAROLI, Paolo. Vicenza: Neri Pozza, 1997.

MARIN 2009

MARIN, Serban V. „Însemnări din jurnalul venețianului Marino Sanudo referitoare la ultimii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare. Ambasadele Moldovei la Veneția”. *Archiva Moldaviae* 1 (2009): 79–91.

MARIN 2013

MARIN, Serban V. „Moldavia and Wallachia in Marino Sanudo’s Diaries (I–IV)”. *Revista Arhivelor. Archives Review* 87–90, 2, 2, 2, 1–2 (2010–2013): 158–178, 163–187, 179–210, 268–285.

ROMEI 2016

SANUDO, Marin. *Diari del sacco di Roma*. Szerkesztette ROMEI, Danilo. Lulu, 2016.

SZEBELÉDI–SZOVÁK 2020

B. SZABÓ János és FARKAS Gábor Farkas, szerk. „I. Szulejmán levele Andrea Gritti velencei dózséhez (1526. szeptember 5–6. [?])”. In *Örök Mohács. Szövegek és értelmezések*, 134–136. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

SZOVÁK 2020A

SANUDO, Marin. „A mohácsi csatára vonatkozó részletek Marin Sanudo naplójából”. In *Örök Mohács. Szövegek és értelmezések*, szerkesztette B. SZABÓ János és FARKAS Gábor Farkas, fordította SZOVÁK Márton, DOMOKOS György és DALLOUL Zaynab, 26–28, 36–37, 39–40, 43, 46, 54–55, 57–58, 60–61, 65, 67–69, 71, 75, 86, 88, 97, 103–104, 107–108, 110, 114–115, 117, 120–126, 130, 138, 140, 142–148, 152, 155, 158, 160, 163–167, 173–174, 199–200, 216–218. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

SZOVÁK 2021A

SZOVÁK Márton. „Szapolyai-levelek Marin Sanudo naplójában”. *Lymbus. Magyarországtudományi forrásközlemények* 19, 1 (2021): 149–197.

THOMAS 1883

THOMAS, Georg Martin. *Martin Luther und die Reformationsbewegung in Deutschland vom Jahre 1520–1532 in Auszügen aus Marino Sanuto’s Diarien*. Ansbach: C. Brügel & Sohn, 1883.

WENZEL 1878

WENZEL Gusztáv, szerk. *Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai*. 3 köt. Magyar Történelmi Társaság 14, 24, 25. Budapest: Eggenberger, 1869–1878.

Itinerario

ITINERARIO 1847

SANUDO, Marin. *Itinerario di Marino Sanudo per la Terraferma Veneziana nell'anno MCCCCLXXXIII*. Szerkesztette LUBBOCK BROWN, Rawdon. Padova: Tipografia del Seminario, 1847.

ITINERARIO 1881

SANUDO, Marin. „Frammento inedito dell'Itinerario in Terra Ferma di Marino Sanuto”. Szerkesztette FULIN, Rinaldo. *Archivio veneto* XXII, 1 (1881): 1–48.

ITINERARIO 2008

SANUDO, Marin. *Itinerario per la terraferma veneta nel 1483*. Szerkesztette BRUNI, Roberto L. és BELLINI, Luisa. Vo': Terzomillennio, 2008.

ITINERARIO 2014

SANUDO, Marin. *Itinerario per la terraferma veneziana*. Szerkesztette VARANINI, Gian Maria. Roma: Viella, 2014.

Spedizione

SANUDO, Marin. *La spedizione di Carlo VIII in Italia*. Szerkesztette FULIN, Rinaldo. Köt. III. Archivio Veneto. Venezia: Marco Visentini, 1873.

Vite

VITE 1733

SANUDO, Marin. „Vitae ducum venetorum italice scripta ab origine urbis, sive ab anno CCCXXI. usque ad annum MCCCXCIII. auctore Marino Sanuto, Leonardi filio, patricio veneto nunc primum e manuscripto codice Bibliothecae Estensis luce donatur”. In *Rerum italicarum scriptores ab anno aerae christianae quingentesimo ad millesimumquingentesimum, quorum potissima pars nunc primum in lucem prodit ex Ambrosianae, Estensis, aliarumque insignium Bibliothecarum codicibus*, szerkesztette MURATORI, Ludovico Antonio, 399–1252. *Rerum Italicarum Scriptores* 22. Milano: Typographia Societatis Palatinae in Regia Curia, 1733.

VITE 1900

SANUDO, Marin. *Le vite dei dogi di Marin Sanudo*. Szerkesztette MONTICOLO, Giovanni. Città di Castello: Tipi dell'editore S. Lapi, 1900.

VITE 2001

SANUDO, Marin. *Le Vite dei dogi (1474–1494)*. Szerkesztette CARACCIOLO ARICÒ, Angela. 2 köt. Padova: Antenore, 1989–2001.

VITE 2004

SANUDO, Marin. *Le Vite dei dogi (1423–1474)*. Szerkesztette CARACCIOLO ARICÒ, Angela és FRISON, Chiara. 2 köt. Venezia: La Malcontenta, 1999–2004.

Egyéb Sanudo-kéziratok

JANIS 1881

JANIS, Francesco. „Viaggio in Spagna di Francesco Janis da Tolmezzo, compendiato da Marino Sanuto”. Szerkesztette FULIN, Rinaldo. *Archivio veneto* XXII, 1 (1881): 63–103.

SANUDO 1881

SANUDO, Marin „Torsello”. „Di una versione del Liber Secretorum Fidelium Crucis frammento conservato da Marino Sanuto”. Szerkesztette FULIN, Rinaldo. *Archivio veneto* XXII, 1 (1881): 49–62.

ZENO 1881

ZENO, Pietro. „Itinerario di Pietro Zeno oratore a Costantinopoli nel 1523, compendiato da Marin Sanuto”. Szerkesztette FULIN, Rinaldo. *Archivio veneto* XII, 1 (1881): 104–136.

Egyéb forráskiadványok

BRODARICS 2012

BRODERICUS, Stephanus. *Epistulae*. Szerkesztette KASZA Péter. Budapest: Argumentum – MOL, 2012.

BRODARICS 2021

FARAGÓ Dávid, KASZA Péter és SZOVÁK Márton. „Pótlások a Brodarics-kiadáshoz”. *Lymbus. Magyarásztudományi Forrásközlemények* 19, 1 (2021): 119–148.

B. SZABÓ–FARKAS 2020

B. SZABÓ János és FARKAS Gábor Farkas, szerk. *Örök Mohács: Szövegek és értelmezések*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020.

DOLFIN 1943

DOLFIN, Piero. *Annalium Venetorum*. Szerkesztette SAMBIN, Paolo és CESSI, Roberto. Diarii Veneziani del secolo Decimosesto 1/1. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 1943.

FRAKNÓI 1884

FRAKNÓI Vilmos, szerk. *Relationes oratorum pontificiorum: Magyarországi pápai követek jelentései. (1524–1526)*. Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia, Ser. 2, tom. 1. Budapest: Franklin Társulat, 1884.

MACHIAVELLI 1909

MACHIAVELLI, Niccolò. *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*. Milano: Sonzogno, 1909.

CSULAI MÓRÉ 1876

CSULAI MÓRÉ Fülöp. „Oratione”. In *Commissiones et relationes Venetae*, szerkesztette LJUBIC, Simeon, 165–167. Zagreb, 1876.

SIMONETTA 1950

SIMONETTA, Cicco. „I Diari di Cicco Simonetta”. Szerkesztette NATALE, Alfio Rosario. *Archivio Storico Lombardo* VIII, 1–2 (1949–1950): 80–114, 157–180.

SZOVÁK 2022

SZOVÁK Márton. „A mohácsi ütközet Statileo János szemével”. *Lymbus. Magyarásztudományi forrásközlemények*, 2022, 191–198.

ZAMBOTTI 1900

ZAMBOTTI, Bernardino. *Diario ferrarese dall'anno 1476 sino al 1504*. Szerkesztette PARDI, Giuseppe. *Rerum Italicarum Scriptores* 24. Bologna: Zanichelli, 1900.

Szakirodalom

ÁBEL 1880

ÁBEL Jenő. „Galeotto Marzio életrajza”. In *Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon*, 231–294. Budapest: MTA, 1880.

ACSÁDY 1897

ACSÁDY Ignác. *Magyarország három részre oszlásának története (1526–1608)*. Szerkesztette SZILÁGYI Sándor. *A magyar nemzet története* 5. Budapest: Atheneum, 1897. (<https://mek.oszk.hu/00800/00893/html/>)

ÁGOSTON 2014

ÁGOSTON Gábor. „Információszerzés és kémkedés az Oszmán Birodalomban a XV–XVII. században”. In *Európa és az Oszmán hódítás*, 90–109. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014.

ALONGE 2019

ALONGE, Guillaume. *Ambasciatori: Diplomazia e politica nella Venezia del Rinascimento*. Roma: Donzelli Editore, 2019.

AVESANI 1970

AVESANI, Rino. „La professione dell'„umanista" nel Cinquecento”. *Italia medioevale e umanistica* XIII (1970): 205–232.

B. SZABÓ 2006

B. SZABÓ János, szerk. *Mohács*. Nemzet és emlékezet. Budapest: Osiris, 2006.

B. SZABÓ 2018

B. SZABÓ János. „Jóban-rosszban, szomszédságban”. In CROWLEY, Roger, *Kalmárköztársaság*, 439–455. Budapest: Park, 2018.

BABINGER 1922

BABINGER, Franz. „Marino Sanuto's Tagebücher als Quelle zur Geschichte der Safawija”. In *A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Browne*, szerkesztette ARNOLDT, Thomas Walter és NICHOLSON, Reynold A., 28–50. Cambridge: Cambridge University Press, 1922.

BÁRÁNDY 1999

BÁRÁNDY Gergely. *Velence fénykora: A Velencei Köztársaság államberendezkedésének kialakulása és kora*. Budapest: Scholar Kiadó, 1999.

BÁRÁNDY 2016A

BÁRÁNDY Gergely. „Velence, a fékek és ellensúlyok rendszerének úttörője: A Velencei Köztársaság államberendezkedése a XII. század közepétől a XIV. század első feléig, hatalomelméleti megközelítésben”. *Jogtörténeti Szemle*, 1 (2016): 66–75.

BÁRÁNDY 2016B

BÁRÁNDY Gergely. „A tanácsok rendszerének kiteljesedése; fékek és ellensúlyok rendszerének eróziója Velencében: A Velencei Köztársaság államberendezkedése a XII. század közepétől a XIV. század első feléig, hatalomelméleti megközelítésben”. *Jogtörténeti Szemle*, 2 (2016): 71–79.

BAROZZI 1897

BAROZZI, Nicolò. „Federico Stefani: Discorso funebre”. *Nuovo Archivio Veneto* 13, 1 (1897): n.n.

BARTA 1981

BARTA Gábor. „A Sztambulba vezető út”. *Századok* 115, 1 (1981): 152–205.

BARTA 1995

BARTA Gábor. „Az elfelejtett hadszíntér 1526–1528: Megjegyzések a török-magyar szövetség előtörténetéhez”. *Történelmi Szemle* XXXVII, 1 (1995): 3–36.

BARTA 1977A

BARTA Gábor. „Illúziók esztendeje”. *Történelmi Szemle* 20, 1 (1977): 1–30.

BARTA 1977B

BARTA Gábor. „Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után: Szapolyai János király kormányzása 1526 november – 1527 augusztus”. *Századok* 111, 4 (1977): 635–680.

BELLAVITIS 2013

BELLAVITIS, Anna. *Identité, mariage, mobilité sociale: Citoyennes et citoyens à Venise au XVIe siècle*. Collection de l'École française de Rome. Rome: Publications de l'École française de Rome, 2013.

BENCZE–SZEKÉR 1993

BENCZE Zoltán és SZEKÉR György. *A budaszentlőrinci pálos kolostor*. Monumenta historica Budapestinensia 8. Budapest: Budapesti Történelmi Múzeum, 1993.

BENISCH 1903

BENISCH Artúr. *Marino Sanuto „Diarii”-jének magyar művelődéstörténelmi vonatkozásai*. Művelődéstörténelmi értekezések 9. Budapest: Pátria, 1903.

BENZONI 1996

BENZONI, Gino. „Scritti storico-politici”. In *Il Rinascimento. Politica e cultura, 757–788*. Storia di Venezia. Dalle Origini alla caduta della Serenissima 4. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 1996.

BERCHET 1902

BERCHET, Guglielmo. *Prefazione*. I Diarii di Marino Sanuto (1496–1533) dall'autografo Marciano Ital. Cl. VII Cod. CDXIX–CDLXXVII. Venezia: Visentini, 1902.

BERENGO 1994

BERENGO, Marino. „Carlo Cipolla e Rinaldo Fulin tra «Archivio veneto» e Deputazione”. In *Carlo Cipolla e la storiografia italiana fra Otto e Novecento. Atti del convegno di studio Verona 23–24 novembre 1991.*, 85–96. Verona: Accademia di Agricoltura, Scienze e Lettere di Verona, 1994.

BERZEVICZY 1908

BERZEVICZY Albert. *Beatrix királyné (1457–1508): Történelmi élet- és korrajz*. Magyar Történelmi Életrajzok. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1908.

BETTIO 1828

BETTIO, Pietro. *Intorno ai Diarii Veneti scritti da Marino Sanuto il Giovane in volume LVIII: Documenti per la prima volta pubblicati in occasione delle nozze Martinengo-Malipiero*. Venezia: Picotti, 1828.

BILLANOVICH 1979

BILLANOVICH, Myriam. „Michele Ferrarini, Aldo Manuzio, Marin Sanudo”. *Italia medioevale e umanistica* 22 (1979): 525–529.

BORGATTI 1917

BORGATTI, Mariano. „Commento ai Commentarii della guerra di Ferrara tra li Viniziani ed il duca Ercole d’Este nel MCCCCLXXXII di Marino Sanuto”. *Rivista di artiglieria e genio* XXXIV, 219–256 (1917).

BORSA 1989

BORSA Gedeon. „Hess nyomtatványainak papírja és kötése”. *Magyar Könyvszemle*, 1989, 1–19.

BOTLIK 2013

BOTLIK Richárd. „Statileo János diplomáciai küldetései János király (1526–1540) uralkodásának idejéből”. *Századok* 147, 4 (2013): 813–854.

BOWD 2000

BOWD, Stephen D. „The Republics of Ideas: Venice, Florence and the Defence of Liberty (1525–1530)”. *History* 85, 279 (2000): 404–427.

BREISACH 2004

BREISACH, Ernst. *Historiográfia*. Osiris tankönyvek. Budapest: Osiris, 2004.

BRUNETTI 1923

BRUNETTI, Mario. „Marin Sanudo: Profilo storico”. *Ateneo Veneto* 46 (1923): 51–67.

BRUNETTI 1950

BRUNETTI, Mario. „Banche e banchieri veneziani nei Diarii di Marin Sanudo”. In *Studi in onore di Gino Luzzatto*, II:26–47. Milano, 1950.

BUONOPANE 2014

BUONOPANE, Alfredo. „Marin Sanudo e gli »antiquissimi epitaphii«”. In SANUDO, Marin, *Itinerario per la terraferma veneziana*, 95–104. Szerkesztette VARANINI, Gian Maria. Roma: Viella, 2014.

BURCKHARDT 1945

BURCKHARDT, Jacob. *Az olasz renaissance műveltsége*. Fordította ELEK Artúr. Budapest: Dante Könyvkiadó, 1945.

CANTÙ 1858

CANTÙ, Cesare. *Storia degli italiani*. Köt. II. Torino: L’Unione Tipografico-Editrice, 1858.

CANTÙ 1888

CANTÙ, Cesare. „Diarj di Marin Sanudo”. *Archivio Storico Lombardo* 15 (1888): 49–68.

CARACCILO ARICÒ 1979

CARACCILO ARICÒ, Angela. „Marin Sanudo il Giovane precursore di Francesco Sansovino”. *Lettere Italiane* 31, 3 (1979): 419–473.

CARACCILO ARICÒ 1990

CARACCILO ARICÒ, Angela. „Una testimonianza di Marin Sanudo umanista: L’inedito De Antiquitatibus et Epitaphis”. In *Venezia e l’archeologia. Un importante capitolo nella storia del gusto dell’antico nella cultura artistica veneziana*, 32–34. Supplementi alla Rivista di Archeologia 7. Roma: Giorgio Breitschneider, 1990.

CARACCILO ARICÒ 1996

CARACCILO ARICÒ, Angela. „La più vasta silloge di iscrizioni spagnole del primo Cinquecento italiano: il Codice Marciano, Lat. Cl. XIV, CCLX (=4258)”. In *Venezia, l'archeologia e l'Europa. Venezia 27–30 Giugno 1994*, szerkesztette FANO SANTI, Manuela, 26–33. Supplementi alla Rivista di Archeologia 17. Roma: Giorgio Breitschneider, 1996.

CARACCILO ARICÒ 2008A

CARACCILO ARICÒ, Angela. „Inattesi incontri di una visita alla biblioteca di Marin Sanudo il Giovane”. In *Humanistica Marciana. Saggi offerti a Marino Zorzi*, szerkesztette PELUSI, Simonetta és SCARSELLA, Alessandro, 79–91. Milano: Biblion, 2008.

CARACCILO ARICÒ 2008B

CARACCILO ARICÒ, Angela. „Marin Sanudo il giovane: Le opere e lo stile”. *Studi veneziani* 55 (2008): 351–390.

CARACCILO ARICÒ 2011

CARACCILO ARICÒ, Angela. „Il terzo visitatore nella biblioteca di Marin Sanudo il giovane e nelle sue camere”. *Studi veneziani* 62 (2011): 375–418.

CARACCILO ARICÒ 2013A

CARACCILO ARICÒ, Angela. „Codici e libri sanudiani approdati alla Biblioteca Colombina di Siviglia”. *Quaderni Veneti* 2 (2013): 287–298.

CARACCILO ARICÒ 2013B

CARACCILO ARICÒ, Angela. „E in campagna erba! Tra Sanudo e Ruzante negli anni di Agnadello”. *Studi veneziani* 68 (2013): 395–405.

CARILE 1969

CARILE, Antonio. *La cronachistica veneziana (secoli XIII–XVI) di fronte alla spartizione della Romania nel 1204*. Firenze: Olschki, 1969.

CASAGRANDE–PULINI 2018

CASAGRANDE, Aurelia és PULINI, Chiara. *Archivio Segreto Estense, Cancelleria ducale, Carteggio ambasciatori, Venezia (1406–1796 e s.d., fasc. 994)*, 2018.

CASINI 2005

CASINI, Matteo. „Venezia: L'Italia e l'Oriente”. In *Il Rinascimento italiano e l'Europa: Storia e storiografia*, szerkesztette FANTONI, Marcello, 1:355–386. Treviso – Costabissara: Fondazione Cassamarca – Angelo Colla, 2005.

CHAMBERS 1977

CHAMBERS, David Sanderson. „Marin Sanudo, Camerlengo of Verona (1501–1502)”. *Archivio Veneto* CIX (1977): 37–66.

CICOGNA 1853a

CICOGNA, Emmanuele Antonio. *Delle iscrizioni veneziane raccolte ed illustrate*. Köt. 6.2. 6 köt. Venezia: Tipografia Andreola, 1853.

COLLINGWOOD 1987

COLLINGWOOD, Robin George. *A történelem eszméje*. Budapest: Gondolat, 1987.

CONTÒ 1994

CONTÒ, Agostino. „Ancora sui libri di Marin Sanudo”. *La Bibliofilia* 96 (1994): 195–199.

COZZI 1968

COZZI, Gaetano. „Marino Sanudo il Giovane: Dalla Cronaca alla Storia”. *Rivista Storica Italiana* 80, 2 (1968): 297–314.

COZZI 1997

COZZI, Gaetano. „Cultura, politica e religione nella «pubblica storiografia» veneziana del '500”. In *Ambiente veneziano, ambiente veneto. Saggi su politica, società, cultura nella Repubblica di Venezia in età moderna*, 13–86. Venezia: Marsilio, 1997.

COZZI–KNAPTON 1986

COZZI, Gaetano és KNAPTON, Michael. *La Repubblica di Venezia nell'età moderna*. 2 köt. Storia d'Italia 12. Torino: UTET, 1986.

CRESCINI 1885

CRESCINI, Vincenzo. „Marin Sanudo precursore del Melzi”. *Giornale storico della letteratura italiana* 5 (1885): 181–185.

CRIFÒ 2016

CRIFÒ, Francesco. *I «Diarii» di Marin Sanudo (1496–1533): Sondaggi filologici e linguisitici*. Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 393. Berlin: De Gruyter, 2016.

CSAPODI 1961

CSAPODI Csaba. „Mikor pusztult el Mátyás király könyvtára?” *Magyar Könyvszemle* 77, 4 (1961): 399–421.

CSAPODINÉ 1965

CSAPODI Csabáné. „Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában”. *Magyar Könyvszemle* 81, 4 (1965): 359–365.

CSONTOSI 1884

CSONTOSI János. „A velencei könyvtár hazai vonatkozásu latin kéziratai”. *Magyar Könyvszemle* VIII, 1–4 (1884): 164–203.

CSUKOVITS 2009

CSUKOVITS Enikő. „Források, műfajok, lehetőségek: A középkori Magyarország-kép elemei”. *Korall* 10, 38 (2009): 5–29.

CSUKOVITS 2015

CSUKOVITS Enikő. *Magyarországról és a magyarokról: Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*. Budapest: MTA BTK, 2015.

DA MOSTO 1904

DA MOSTO, Andrea. „I Diarii di Marino Sanuto”. *Rivista delle Biblioteche e degli Archivi* 15, 6–7 (1904): 110–111.

DA MOSTO 1937

DA MOSTO, Andrea. *L'Archivio di Stato di Venezia, Indice generale, storico, descrittivo ed analitico, Archivi dell'amministrazione centrale della Repubblica Veneta e archivi notarili*. Köt. I. Bibliothèque des „Annales Institutorum”, V. Roma: Biblioteca d'Arte, 1937.

DE LEVA 1888

DE LEVA, Giuseppe. „Marino Sanuto il giovane e le opere sue”. *Archivio veneto* XXXVI (1888): 109–126.

DI BARI 2017

DI BARI, Alessandro. „Luxemburgi Zsigmond Friaulban őrzött kiadatlan levelei (1411–1418)”. *Történelmi Szemle* LIX, 2 (2017): 326–339.

DOMOKOS 2009

DOMOKOS György. „A metafonézis az olasz nyelvjárásokban: Egy hangtani jelenség leírásának módszertana”. In *Nyelvelmélet és dialektológia*, szerkesztette É. KISS Katalin és HEGEDŰS Attila, 73–82. Piliscsaba: PPKE BTK, 2009.

DOMOKOS 2019

DOMOKOS György. *A jámbor Herkules: Estei Hippolit bíboros egri kormányzója, Ercole Pio beszámolói Magyarországról (1508–1510)*. Budapest: Balassi, 2019.

E. KOVÁCS 1990

E. KOVÁCS Péter. „Egy törökellenes szövetség tervezete 1502-ből”. *Levéltári Szemle* 40, 1 (1990): 49–61.

ECO 2011

ECO, Umberto. „A lista mámore”. In *Ellenséget alkotni és más alkalmi írások*, fordította SAJÓ Tamás, 132–155. Budapest: Európa, 2011.

ÉLES 1993

ÉLES Csaba. „Az önismeret irodalmi és művészi tükre: a napló”. *Alföld* 44, 2 (1993): 69–73.

ERDÉLYI 2005

ERDÉLYI Gabriella. *I. Ferdinánd és Thurzó Elek levelezése (1526–1532)*. Lymbus kötetek 1. Budapest: Balassi Bálint Intézet, Magyar Országos Levéltár, Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, Országos Széchényi Könyvtár, 2005.

ERNST 1951

ERNST, Fritz. „Über Gesandtschaftswesen und Diplomatic an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit”. *Archiv für Kulturgeschichte* XXXIII, 1 (1951): 64–95.

EUFE 2003

EUFE, Rembert. „Politica linguistica della Serenissima: Luca Tron, Antonio Condulmer, Marin Sanudo e il volgare nell'amministrazione veneziana a Creta”. *Philologie im Netz* 23 (2003): 15–43.

F. MOLNÁR 2019

F. MOLNÁR Mónika. „Az itáliai államok hadszervezete és hadseregei (1494–1526)”. In *Új korszak határán. Az európai államok hadügye és hadseregei a mohácsi csata korában*, szerkesztette B. SZABÓ János és FODOR Pál, 121–138. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest: MTA BTK, 2019.

FARKAS 2015

FARKAS Gábor Farkas. *Régi könyvek, új kalandok: 12 történet a könyvtárak mélyéről*. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2015.

FARKAS–SZEDELÉDI–VARGA 2016

FARKAS Gábor Farkas, SZEDELÉDI Zsolt és VARGA Bernadett, szerk. „Nekünk mégis Mohács kell...”: *II. Lajos király rejtélyes halála és különböző temetései*. Budapest: MTA BTK, OSZK, 2016.

FAZEKAS 2015

FAZEKAS István. *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*. Budapest: MNL OL, 2015.

FEDELES 2007

FEDELES Tamás. „Egy Jagelló-kori humanista pályaképe”. *Levéltári Közlemények* 78, 1 (2007): 35–84.

FEDI 1994

FEDI, Andrea. „Stile e struttura nei «Diarii» di Marin Sanudo”. University of Toronto, 1994.

FERENCZI 2009

FERENCZI Ilona. „Poetry of Power. Queen Mary of Hungary (1382–1395) in a Venetian Mirror”. *Annual of Medieval Studies at CEU XV* (2009): 103–112.

FERGUSON 2007

FERGUSON, Ronnie. *A Linguistic History of Venice*. Biblioteca Dell' "Archivum Romanicum." 57. Firenze: L.S. Olschki, 2007.

FINLAY 1980

FINLAY, Robert. „Politics and History in the Diary of Marino Sanuto”. *Renaissance Quarterly* 33, 4 (1980): 585–598.

FIORIN 1997

FIORIN, Alberto. „Nascita e sviluppo delle lotterie a Venezia”. In *Homo ludens : internationale Beiträge des Institutes für Spielforschung und Spielpädagogik der Universität Mozarteum Salzburg*, VII:101–128. München, Salzburg: Katzschler, 1997.

FIRNHABER 1848

FIRNHABER, Friedrich. *Vincenzo Guidoto's Gesandtschaft am Hofe K. Ludwig's von Ungern (1523–1525)*. Bécs, 1848.

FODOR–OBORNI 2020

FODOR Pál és OBORNI Teréz. „Két nagyhatalom között: A Szapolyaiak magyar királysága”. In *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: A Szapolyaiak*, szerkesztette VARGA Szabolcs, 113–144. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest: MTA BTK, 2020.

FÓGEL 1912

FÓGEL József. „Velencei diplomaták Budán a XVI-ik század elején”. In *A budapesti VI. kerületi magyar királyi állami főgymnasium tizennegyedik évi értesítője az 1911-1912-ik iskolai évről*, szerkesztette BARNA Mihály, 6–24. Budapest, 1912.

FORTINI BROWN 2000

FORTINI BROWN, Patricia. „Acquiring a Classical Past: Historical Appropriation in Renaissance Venice”. In *Antiquity and Its Interpreters*, szerkesztette KUTTNER, Ann L., PAYNE, Alina és SMICK, Rebekah, 27–39. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

FORTINI BROWN 2017

FORTINI BROWN, Patricia. „»Under Our Dominion and Faith« Marin Sanudo, Istria, and Venice's Classical Past”. In *Dialogo. Studi in Memoria Di Angela Caracciolo Aricò*. Venezia: Centro di studi medievali e rinascimentali „Emanuele Antonio Cicogna”, 2017.

FRAKNÓI 1878

FRAKNÓI Vilmos. *II. Lajos és udvara*. Budapest: Franklin Társulat, 1878.

FRAKNÓI 1901

FRAKNÓI Vilmos. „A Korvina-könyvtárban másolt kéziratok Emich Gusztáv gyűjteményében (egy melléklettel és a szöveg közt három hasonmással)”. *Magyar Könyvszemle* 9, 4 (1901): 337–348.

FRAKNÓI 1902

FRAKNÓI Vilmos. *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal: A konstanci zsinattól a mohácsi vészig (1418–1526)*. Budapest: Szent István Társulat, 1902.

FULIN 1881

FULIN, Rinaldo. „Ai lettori”. *Archivio Veneto* XII (1881): V-XXII.

FULIN 1873

FULIN, Rinaldo. „Indice delle pubblicazioni di E. A. Cicogna”. *Archivio veneto* V (1873): 156–173.

FULIN 1877

FULIN, Rinaldo. „Programma per la edizione dei Diari di Marino Sanudo”. *Archivio veneto* XIV (1877): 441–445.

G. ETÉNYI 2004

G. ETÉNYI Nóra. „Nyomtatott hírek a 17. században: Információk Magyarországról korabeli német újsághírekben”. In *Információáramlás a kora újkorban*, 47–56. Információtörténelem. Budapest: Gondolat, 2004.

GAETA 1980

GAETA, Franco. „Storiografia, coscienza nazionale e politica culturale nella Venezia del Rinascimento”. In *Storia della cultura veneta, III/1. Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento*, szerkesztette ARNALDI, Girolamo és PASTORE STOCCHI, Manlio, 1:1–91. Vicenza: Pozza, 1980.

GAR 1843

GAR, Tommaso. „Nuova Serie di Codici trasmessi a Vienna dalla Biblioteca di Brera in Milano, l'anno 1837”. *Archivio Storico Italiano* 5 (1843): 453–470.

GERÉZDI 1945

GERÉZDI Rabán. „Aldus Manutius magyar barátai”. *Magyar Könyvszemle* 69 (1945): 38–98.

GÉVAY MS

GÉVAY, Anton von. „Urkunden und Actenstücke zur Geschichte von Ungern im letzten Drittel des Jahres 1526”. Wien, 1845.

GÖRÖMBEI 1993

GÖRÖMBEI András. „A naplóformai mai változatai”. *Alföld* 44, 2 (1993): 56–61.

GRANZOTTO 2006

GRANZOTTO, Orfea. „Marin Sanudo e la stampa: Bandi, manifesti, fogli volanti, opuscoli e stampe popolari fra le pagine dei Diarii”. Università degli Studi di Udine, 2005/2006.

GYÖRKÖS 2016

GYÖRKÖS Attila. *Reneszánsz utazás: Anna királyné 1502-es fogadtatásának ünnepségei Észak-Itáliában és Magyarországon*. Scriptores rerum Hungaricarum 9. Máriabesnyő: Attraktor, 2016.

GYÖRKÖS 2019

GYÖRKÖS Attila. „Egy francia nő Budán: Anna királyné, II. Ulászló felesége (1502–1506)”. In *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*, szerkesztette SZOVÁK Kornél és ZSOLDOS Attila, 173–186. Székesfehérvár: Városi Levéltár és Kutatóintézet, 2019.

HARRIS 1994

HARRIS, Neil. „Marin Sanudo, forerunner of Melzi”. *La Bibliofilia* XCV–XCVI, 1–2, 1 (1993–1994): 1–37, 101–145, 15–42.

HERMANN 1981

HERMANN Zsuzsanna. „Egy pénzügyi tervezőtől a Hármaskönyvig”. *Századok*, 1 (1981): 108–151.

INFELISE 2007

INFELISE, Mario. „From Merchants’s Letters to Handwritten Political Avvisi”. In *Correspondence and Cultural Exchange in Europe 1400–1700*, szerkesztette BETHENCOURT, Francesco és EGMOND, Florike, 33–52. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

JAKAB 2020

JAKAB Péter. „Hatalmi harcok Róma városában Antonio di Pietro dello Schiavo naplója alapján (1404–1417)”. *Micae Mediaevales* IX (2020): 93–106.

JÁSZAY 1982

JÁSZAY Magda. *Párhuzamok és kereszteződések a magyar-olasz kapcsolatok történetéből*. Budapest: Gondolat, 1982.

JÁSZAY 1990

JÁSZAY Magda. *Velence és Magyarország: Egy szomszédság küzdelmes története*. Budapest: Gondolat, 1990.

JÁSZAY 1996

JÁSZAY Magda. *A kereszténység védőbástyája olasz szemmel: Olasz kortárs írók a XV–XVIII. századi Magyarországról*. *Italianistica Debreceniensis* 3. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.

JÁSZAY 1840

JÁSZAY Pál. „Gévay’ oklevélgyűjteményéről”. *Figyelmező* 4, 31, 35–36 (1840): 481–489, 551–556.

JÁSZAY 1846

JÁSZAY Pál. *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után*. Köt. 1. Pest: Hartleben Konrád Adolf, 1846.

JORDAN 2014

JORDAN, Peter. „Rich boys and poor clowns / Marin Sanudo”. In *The Venetian origins of the Commedia dell’arte*, 89–90. London, New York: Routledge, 2014.

KANÁSZ 2022

KANÁSZ Viktor. „Magyarország és a Szentszék a 16. század közepén: Girolamo Martinengo nuncius és a Magyar Királyság (1550–1554)”. PhD, Pécsi Tudományegyetem, 2022.

KARDOS 1951

KARDOS Tibor. „Velencei vonatkozású gazdaságtörténeti adatok a Jagelló-korból”. *Századok*, 1951, 434–442.

KARDOS 1964

KARDOS Tibor. „Hír 1527-ből I. János király választását dicsőítő népénekről”. *Filológiai Közlöny* X, 3–4. (1964): 394–397.

KARDOS 1970

KARDOS Tibor. „A Gritti-játék keletkezése”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 74, 5–6 (1970): 547–559.

KASZA 2009

KASZA Péter. „»Öszeillik e két parázna szépen« Néhány észrevétel egy Szapolyai János ellen írt gúnyvers kapcsán”. In *Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek: Humanizmus és gratuláció*, 169–178. Budapest: Balassi, MTA ITI, 2009.

KASZA 2020

KASZA Péter. „Útkeresés kényszerpályán: Szapolyai János diplomáciai törekvései”. In *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: A Szapolyaiak*, szerkesztette FODOR Pál és VARGA Szabolcs, 171–181. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest: MTA BTK, 2020.

KELLNER 2006

KELLNER Anikó. „A tökéletes követ: Elmélet és gyakorlat a kora újkori politikai kultúra tükrében”. *Korall* 7, 23 (2006): 86–115.

KNAPTON–LAW 2014

KNAPTON, Michael és LAW, John E. „Marin Sanudo e la Terraferma”. In SANUDO, Marin, *Itinerario per la Terraferma veneziana*, 9–80. Szerkesztette VARANINI, Gian Maria. Roma: Viella, 2014.

KÓKAY 1997

KÓKAY György. *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Budapest: Balassi, 1997.

KOSÁRY 1978

KOSÁRY Domokos. *Magyar külpolitika Mohács előtt*. Gyorsuló idő. Budapest: Magvető, 1978.

KOVÁTS 1902

KOVÁTS Ferenc. *Nyugatmagyarország áruforgalma 15. században a pozsonyi harmincadkönyv alapján*. Budapest: Politzer, 1902.

KRISTÓF 2018

KRISTÓF Ilona. „Giovanni Battista Bonzagno pályája”. *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy nominatae. Sectio historiae. Nova Series* 45 (2018): 155–163.

LABALME 1999

LABALME, Patrizia H. „How to (and How Not to) Get Married in Sixteenth-Century Venice”. *Renaissance Quarterly* 52, 1 (1999): 43–72.

LAKATOS 2010

LAKATOS Bálint. „A tatai országgyűlés és diplomáciai háttere (1508–1510)”. In *A diplomácia választóján*, szerkesztette LÁSZLÓ János, 29–65. *Annales Tataienses*, VI. Tata: Tata Város Önkormányzata–Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Múzeumainak Igazgatósága, 2010.

LAKATOS 2017

LAKATOS Bálint. „Ordo regum: Precedencialisták a pápai udvarban és a magyar király rangja a középkor végén”. In *Magyarország és a római szentszék*, szerkesztette TUSOR Péter, SZOVÁK Kornél és FEDELES Tamás, II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században: 137–172. Budapest, Roma, 2017.

LAKATOS 2019

LAKATOS Bálint. „A király diplomatái: Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). I. rész. Kutatási vázlat”. *Történelmi Szemle* LXI, 4 (2019): 593–616.

LAKATOS 2020

LAKATOS Bálint. „A király diplomatái: Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). II. rész: Adattár”. *Történelmi Szemle* LXII, 1 (2020): 281–362.

LANE 2003

LANE, Frederic Chapin. *Storia di Venezia*. 13. kiad. Einaudi Tascabili. Saggi. Torino: Einaudi, 2003.

LAW 2005

LAW, John E. „L’Inghilterra vittoriana e il Rinascimento italiano”. In *Il Rinascimento italiano e l’Europa: Storia e storiografia*, szerkesztette FANTONI, Marcello, 1:547–562. Treviso – Costabissara: Fondazione Cassamarca – Angelo Colla, 2005.

LAW 2014

LAW, John E. „Marin Sanudo: Le opere, la fortuna storiografica”. In *Itinerario per la terraferma veneziana*, szerkesztette VARANINI, Gian Maria, 81–94. Roma: Viella, 2014.

LEADER 1866

LEADER, John Temple. *Libro dei Nobili Veneti ora per la prima volta messo in luce*. Firenze: Tipografia delle Murate, 1866.

LENCI 2011

LENCI, Angiolo. „Angadello: La battaglia”. In *L’Europa e la Serenissima. La svolta del 1509. Nel V centenario della battaglia di Agnadello*, szerkesztette GULLINO, Giuseppe, 75–114. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2011.

LEPSCHY 1996

LEPSCHY, Anna Laura. „La lingua dei «Diarii» di Sanudo”. In *Varietà linguistiche e pluralità dei codici nel Rinascimento*, 33–51. Firenze: Olschki, 1996.

LIEN-SHENG 1961

LIEN-SHENG, Yang. „The Organisation of Chinese Official Historiography: Principles and Methods of the Standard Histories from the Thang through the Ming Dynasty”. In *Historians of China and Japan. Historical Writing on the Peoples of Asia*. London: University of London, School of Oriental and African Studies, 1961.

LUKINICH 1935

LUKINICH Imre. *A MTA Történettudományi Bizottság másolat- és kéziratgyűjteményének ismertetése*. Budapest, 1935.

LUZIO 1886

LUZIO, Alessandro. „Rime del Berni trascritte da M. Sanudo”. *Giornale storico della letteratura italiana* VIII (1886): 322–323.

MAGRIS 1988

MAGRIS, Claudio. *A Habsburg-mítosz az osztrák irodalomban (Részletek)*. Fordította SZÉKELY Éva. Mérleg. Budapest: Európa, 1988.

MÁRKI 1917

MÁRKI Sándor. *Horváth Mihály*. Magyar Történelmi Életrajzok. Budapest, 1917.

MARTIN 1993

MARTIN, John Jeffries. *Venice’s hidden enemies: Italian heretics in a Renaissance city*. Studies on the history of society and culture 16. Berkeley: University of California Press, 1993.

MARZO MAGNO 2020

MARZO MAGNO, Alessandro. *L’inventore di libri: Aldo Manuzio, Venezia e il suo tempo*. I Robinson / Letture. Roma, Bari: Laterza, 2020.

MARZO MAGNO 2021

MARZO MAGNO, Alessandro. *La splendida: Venezia (1499–1509)*. Economica Laterza. Roma, Bari: Laterza, 2021.

MATTINGLY 1955

MATTINGLY, Garrett. *Renaissance Diplomacy*. Harmondsworth, 1955.

MÉSZÁROS 1967

MÉSZÁROS István. „Egy XV. század végi tankönyv példaszövegei Mátyás királyról”. *Magyar Könyvszemle* 83 (1967): 357–364.

MIGLIORINI 1955

MIGLIORINI, Bruno. „Lutero”. *Lingua nostra* XVI (1955).

MIKÓ 2014

MIKÓ Gábor. „Ismeretlen országgyűlési emlék a Jagelló-korból: Adatok az 1507 és 1514 közötti országgyűlések történetéhez, valamint Werbőczy Hármaskönyvének elkészültéhez”. *Történelmi Szemle* 56, 3 (2014): 455–480.

MIKÓ 2015A

MIKÓ Gábor. „Az 1514. évi Lukács-napi országgyűlés”. In *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*, 271–318. Budapest: MTA BTK TTI, 2015.

MIKÓ 2015B

MIKÓ Gábor. „A parasztság költözési jogának szabályozása II. Ulászló király 1514. évi törvénykönyvében: Hamis értelmezések nyomában”. In *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*, 319–332. Budapest: MTA BTK TTI, 2015.

MILAN–POLITI–VIANELLO 2003

MILAN, Catia, POLITI, Antonio és VIANELLO, Bruno, szerk. *Guida alle magistrature: elementi per la conoscenza della Repubblica Veneta*. Sommacampagna: Cierre Edizioni, 2003.

MONFASANI 2005

MONFASANI, John. „Umanesimo italiano e cultura europea”. In *Il Rinascimento italiano e l'Europa: Storia e storiografia*, szerkesztette FANTONI, Marcello, 1:49–70. Treviso – Costabissara: Fondazione Cassamarca – Angelo Colla, 2005.

MONFASANI 2006

MONFASANI, John. „The Renaissance as the Concluding Phase of the Middle Ages”. *Bullettino Dell'Istituto Storico Italiano per Il Medio Evo* 108 (2006): 165–186.

MORRESI 2016

MORRESI, Ilaria. „Una visita alla biblioteca di Marin Sanudo”. *Rinascimento* 56 (2016): 167–210.

MOSCHINI 1842

MOSCHINI, Giannantonio. *La chiesa e il seminario di S.ta Maria della Salute in Venezia*. Venezia: Giuseppe Antonelli, 1842.

MURARI 1898

MURARI, Rocco. „Marin Sanudo e Laura Brenzoni-Schioppo”. *Giornale storico della letteratura italiana - Supplemento* 1 (1898): 145–157.

NEERFELD 2006

NEERFELD, Christiane. *Historia per forma di diaria: La cronachistica veneziana contemporanea a cavallo tra il Quattro e il Cinquecento*. Memorie / Classe di scienze morali, lettere ed arti 114. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2006.

NEMES 2017

NEMES Gábor. „Folytonosság vagy újrakezdés? Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatainak alakulása Mohács előtt és után”. In *Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században*, 105–134. *Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis*, XVII. Pécs, 2017.

NEMETH–PAPO 2010

NEMETH Gizella és PAPO, Adriano. „Il ‘Magnus Ludus’ su Ludovico Gritti e le feste di Carnevale dei mercanti di Pera”. *Quaderni Vergeriani* VI, 6 (2010): 82–92.

NEUMANN 2020

NEUMANN Tibor. „Két nádor és egy vajda, avagy a Szapolyaiak útja a királyi trónig”. In *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia: A Szapolyaiak*, szerkesztette FODOR Pál és VARGA Szabolcs, 13–45. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest: MTA BTK, 2020.

NEUMANN–C. TÓTH–PÁLOSFALVI 2019

NEUMANN Tibor, C. TÓTH Norbert és PÁLOSFALVI Tamás. „Két évszázad a sztereotípiák fogságában: Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról”. In *Több mint csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerkesztette FODOR Pál és VARGA Szabolcs, 11–74. Mohács 1526–2026. Rekonstrukció és emlékezet. Budapest: MTA BTK, 2019.

NOVÁK 1999

NOVÁK Veronika. „»Párizsban mindenki erről beszélt...« Hírek egy 15. századi Párizsi Polgár naplójából”. *Aetas* 14, 4 (1999): 100–122.

NOVÁK 2004

NOVÁK Veronika. „A tudás forrása: Hivatalos kihirdetés és nem hivatalos kommunikáció Párizsban a 15. század elején”. In *Információáramlás a kora újkorban*, 20–46. Információtörténelem. Budapest: Gondolat, 2004.

ÓVÁRY 1894

ÓVÁRY Lipót. *A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai: A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai*. Köt. 2. Budapest: MTA Történelmi Bizottsága, 1894.

PADOAN 1970

PADOAN, Giorgio. „La raccolta di testi teatrali di Marin Sanudo”. *Italia medioevale e umanistica* 13 (1970): 181–203.

PÁLFFY 2011

PÁLFFY Géza. *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. História könyvtár. Monográfiák 27. Budapest: História, 2011.

PÁLOSFALVI 2009

PÁLOSFALVI Tamás. „Bajnai Both András és a szlavón bánóság: Szlavónia, Európa és a törökök (1504–1513)”. In *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*, szerkesztette NEUMANN Tibor és RÁCZ György, 251–300. *Analecta Mediaevalia* 3. Budapest, Piliscsaba: MTA TTI, PPKE BTK, 2009.

PARRY 1995

PARRY, Graham. *The Trophies of Time: English Antiquarians of The Seventeenth Century*. Oxford, New York: Oxford University Press, 1995.

PASTORE STOCCHI 2011

PASTORE STOCCHI, Manlio. „Riflessi letterari della battaglia di Agnadello”. In *L’Europa e la Serenissima. La svolta del 1509. Nel V centenario della battaglia di Agnadello*, szerkesztette GULLINO, Giuseppe, 337–348. Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2011.

PERTUSI 1970

PERTUSI, Agostino. „Gli inizi della storiografia umanistica nel Quattrocento”. In *La storiografia veneziana fino al secolo XVI. Aspetti e problemi*, 269–332. Civiltà Veneziana. Saggi 18. Firenze: Olschki, 1970.

PILCH 1937

PILCH Jenő, szerk. *A hírszerzés és kémkedés története*. Budapest: Franklin Társulat, 1937.

PRETO 2016

PRETO, Paolo. *I servizi segreti di Venezia: Spionaggio e controspionaggio ai tempi della Serenissima*. La Cultura 1030. Milano: Il Saggiatore, 2016.

RAZZOLINI 1977

RAZZOLINI, Adriana. „Considerazioni sulla più antica cronaca veneziana in volgare (ms. Correr 1499, sec. XIV)”. *Archivio Veneto* CIX (1977): 5–35.

ROSAND 2001

ROSAND, David. *Myths of Venice: The Figuration of a State*. Bettie Allison Rand Lectures in Art History. Chapel Hill, NC: Univ. of North Carolina Press, 2001.

SABBADINI 1922

SABBADINI, Remigio. *Il metodo degli umanisti*. Firenze: Le Monnier, 1922.

SAMBIN 1945

SAMBIN, Paolo. „Di una ignorata fonte di Diarii di Marin Sanuto”. *Atti dell'IVSLA, Classe di scienze morali e lettere* 104 (1944–1945): 21–53.

SARDELLA 1948

SARDELLA, Pierre. *Nouvelles et spéculations a Venise au début du XVIe siècle*. Cahiers des Annales 1. Paris: Armand Colin, 1948.

SASSU 2012

SASSU, Giovanni. „»All'uso degli imperatori romani« L'incoronazione di Carlo V”. *Iconocrazia*, 0 (2012. gennaio).

SÖRÖS 1916

SÖRÖS Pongrác. „Statileo János életéhez”, Köt. 1915–1916. A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve. Pannonhalma, 1916.

SZABÓ 1909

SZABÓ Dezső. *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest: MTA, 1909.

SZABÓ 1911

SZABÓ Dezső. „Válasz Szekfű Gyulának „A magyar országgyűlések története II. Lajos korában” című könyvről szóló bírálatára”. *Századok* 55 (1911): 553–555.

SZAKÁLY 1979

SZAKÁLY Ferenc. „Honkeresők: Megjegyzések Cserni Jován hadáról”. *Történelmi Szemle* 22, 2 (1979): 227–261.

SZÉKELY 1964

SZÉKELY György. „Olasz színész budai útjai (1527–1532)”. *Filológiai Közöny* X, 3–4 (1964): 387–389.

SZEKFŰ 1911a

SZEKFŰ Gyula. „Szabó Dezső: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában (recenzió)”. *Századok* 55 (1911): 448–451.

SZEKFŰ 1911b

SZEKFŰ Gyula. „Szabó Dezső válaszára”. *Századok* 55 (1911): 654–655.

SZOLNOKI 2021

SZOLNOKI Zoltán. „A vendetta szerepe az elbeszélő forrásokban: Politikai/társadalmi ideológia és családi stratégia Toszkánában 1289 és 1424 között”. PhD, Szegedi Tudományegyetem, 2021.

SZOVÁK 2018

SZOVÁK Márton. „Bernardino Zambotti naplójának magyar vonatkozásai”. In *Vestigia II. Magyar források Itáliából*, 203–218. Piliscsaba: Vestigia Kutatócsoport, 2018.

SZOVÁK 2020b

SZOVÁK Márton. „Újabb adatok Csulai Móré Fülöp diplomáciai pályájához”. In *Vestigia III. Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről*, 197–215. Budapest: Balassi Kiadó, 2020.

SZOVÁK 2021b

SZOVÁK Márton. „Vendégoldalak: Mediális átvételek Marin Sanudo naplójában”. In *Közvetítők és közvetítés. A kulturális transzfer a hosszú reformáció kontextusában*, 39–53. Reciti Konferenciakötetek 12. Budapest: Reciti, 2021.

TABORELLI 2005

TABORELLI, Giorgio. „Il teatro nel Rinascimento”. In *Il Rinascimento italiano e l'Europa: Storia e storiografia*, szerkesztette FANTONI, Marcello, 1:459–474. Treviso – Costabissara: Fondazione Cassamarca – Angelo Colla, 2005.

TEKE 1968

TEKE Zsuzsanna. „A velencei külpolitika főbb vonásai a XV. században”. *Történelmi Szemle* 11, 3 (1968): 209–225.

TOMASIN 2018

TOMASIN, Lorenzo. „I Nomi Di Lutero e Dei Protestanti Tra Sanudo, Ruzante e i Dialetti Moderni”. In «*parole Assasonè, Paie, Slettrane*» *Omaggio a Marisa Milani*, 137–154. Padova: Padova Cleup, 2018.

TOMASIN 1999

TOMASIN, Lorenzo. „Marin Sanudo: I Diarii (1496–1533) - Pagine scelte a cura di Paolo Margaroli, Vicenza, Neri Pozza, 1997, pp. 689. (recenzió)”. *Italianistica* 28, 1 (1999): 122–124.

TOMASIN 2010

TOMASIN, Lorenzo. *Storia linguistica di Venezia*. Quality paperbacks 324. Roma: Carocci, 2010.

VALENTINELLI 1864–1866

VALENTINELLI, Giuseppe. *Regesta documentorum Germaniae Historiam illustrantium: Regesten zur deutschen Geschichte aus den Handschriften der Marcusbibliothek in Venedig*. 2 köt. München: Verlag der kaiserliche Akademie, 1864–1866.

VALENTINELLI 1872

VALENTINELLI, Giuseppe. *La R. Biblioteca Marciana di Venezia*. Venezia: Visentini, 1872.

VARANINI 1981

VARANINI, Gian Maria. „Altri documenti su Marin Sanudo e Verona”. *Studi storici veronesi Luigi Simeoni*, 30–31 (1980–1981): 290–302.

VERCI 1796

VERCI, Giovanni Battista. „Marino Sanuto”. *Nuovo Dizionario istorico ovvero Storia in compendio*. Bassano: Remondini, 1796.

VERES 1993

VERES András. „Egy műfaj a gyorsuló időben”. *Alföld* 44, 2 (1993): 46–49.

VIALLON-SCHONEVELD 2001

VIALLON-SCHONEVELD, Marie. „Infortune et fortune d’un historiographe vénitien: Marin Sanudo”. In *L’histoire et les historiens au XVIe siècle. Actes du VIIIe colloque du Puy-en-Velay*, 27–41. Saint-Étienne: Publications de l’Université de Saint-Étienne, 2001.

WAGNER 1971

WAGNER, Klaus. „Sulla sorte di alcuni codici mansocritti appartenuti a Marin Sanudo”. *La Bibliofilia* 73 (1971): 247–262.

WAGNER 1972

WAGNER, Klaus. „Altre notizie sulle sorte dei libri di Marin Sanudo”. *La Bibliofilia* 74 (1972): 185–190.

WAGNER 1981

WAGNER, Klaus. „Nuove notizie a proposito dei libri di Marin Sanudo”. *La Bibliofilia* 83 (1981): 129–131.

WENZEL 1850

WENZEL Gusztáv. *Werböczy István velencei követsége 1519: Marino Sanuto eredeti főljegyzéseiből*. Budapest: Eisenfels-Emich, 1850.

WENZEL 1871

WENZEL Gusztáv. „Marino Sanuto Magyarországról 1496–1501-ben”. *Századok* 5, 1–3 (1871): 1–11, 73–93, 165–179.

WENZEL 1877

WENZEL Gusztáv. „II. Ulászló magyar és cseh királynak házas élete (1501–1506)”. *Századok*, 1877, 630–641, 727–757, 816–840.

WHITE 1996

WHITE, Hayden. „A narrativitás szerepe a valóság reprezentációjában”. *Aetas* 11, 1 (1996): 98–118.

WHITE 1997

WHITE, Hayden. *A történelem terhe*. Budapest: Osiris, 1997.

Z. VARGA 2020

Z. VARGA Zoltán. „Naplóirodalom és önéletírás-kutatás”. *Pécsi Tudományegyetem. Bölcsész Akadémia*, 4 (2020): 329–357.

ZORZANELLO 1956

ZORZANELLO, Pietro. *Venezia-Marciana, Mss. italiani - Classe VII (nn. 1–500)*. Inventari dei manoscritti delle biblioteche d’Italia, LXXXI. Firenze: Olschki, 1956.

ZORZI 1961

ZORZI, Giangiorgio. „Notizie di arte e di artisti nei diarii di Marino Sanudo”. *Atti dell’IVSLA, Classe di scienze morali e lettere* 119 (1960–1961): 471–604.

ZORZI 1988

ZORZI, Marino. *Collezioni di antichità a Venezia nei secoli della repubblica (dai libri e documenti della Biblioteca Marciana)*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, 1988.

ZORZI 1990

ZORZI, Marino. „La circolazione del libro a Venezia nel Cinquecento: biblioteche private e pubbliche”. *Ateneo Veneto* 28 (1990): 117–189.

ZORZI 2021

ZORZI, Perialvise. *Storia spregiudicata di Venezia: Come la serenissima pianificò il suo mito*. I colibrì. Il tempo storico. Vicenza: Neri Pozza, 2021.

Függelék

A függelékekkel részben a disszertációba foglalt eredmények ellenőrizhetőségét igyekszem biztosítani, részben a további Sanudóval kapcsolatos kutatásokat szeretném megkönnyíteni. Ezt a célt a leginkább az első függelék szolgálja, az autográf és a szövegkiadás köteteinek számozása közti eltéréseket összegzem egy átlátható táblázatban, amelyben feltüntetem a mikrofilmmásolatok és a Donà-másolat jelzeteit is. A kéziratok esetében a szakrendi (*manoscritti italiani, classe VII: Istoria ecclesiastica e civile veneziana*) jelzet mellett a modern, helyrajzit is feltüntetem, a Szent Márk-könyvtár dokumentumainak használatához, szakszerű hivatkozásához mindkettő szükséges.

Ezt követi a napló szerkezetének és összeállításának vizsgálata során összegyűlt adatok rendezett bemutatása, a havi szövegmennyiség a munka intenzitásának változásait mutatja, a címsorok elhelyezkedése pedig a szerző előtt álló kihívásokat a monumentális mű összefogása, rendezése során. Bár ez a két adatsor önmagában csekély tudományos hozadékú, az összegyűjtött adatokat mégis kár lenne veszni hagyni. A havi szövegmennyiség adataiból pedig felületesen lehet következtetni, hogy tetszőleges időszakhoz kapcsolódóan milyen mennyiségű forrás várható Sanudónál, mekkora fáradtságot venne igénybe megkutatni. A disszertációban bemutattam, hogy a velencei államot vagy Sanudo magánéletét érintő események milyen intenzíven befolyásolták a források mennyiségét, ez az adatsor további hasonló, világpolitikai stb. párhuzamok vonásához is segítséget nyújthat. Figyelemre méltó például, hogy az 1526–1533-as hungarika források száma és a *Diarii* levélben vagy hasámban mérhető anyagmennyisége egyformán kiugró az 1526, 1529 és 1532-es a szultáni hadjáratok idején, ez is mutatja, hogy Sanudo gyűjtőmunkája követte a velencei hírforgalom nemzetközi események által meghatározott volumenét.

A négyes függelék az esetleges könyv- és könyvtártörténeti érdeklődésű olvasónak nyújthat segítséget, felhívja a figyelmet a Sanudo könyvtárával foglalkozó cikkek összefüggéseire és ütközéseire, csak a négy jelzett cikkel együtt használható.

Az ötös függelék a 7.3-as fejezethez kapcsolódó vizsgálatok ellenőrizhetőségét hivatott biztosítani. A mohácsi ütközet Sanudónál olvasható híreit kiegészítő fontosabb, másutt publikálatlan mantovai jelentések hungarika-vonatkozású részeit írom át, ahol pedig lehetőség nyílik rá, összehasonlítom a Sanudo és a mantovai követ által is lemásolt szövegeket.

Végül a 7.4-es fejezet alapját képező Sanudo-szöveghelyeket ismertetem. A politikatörténeti fókuszú vizsgálathoz szükséges a források legalább áttekintő értelmezése, ezt földrajzi- és személynévmutatóval nem tudtam volna pótolni, a 141 szövegrész lefordítása

pedig túlságosan idő- és helyigényes lett volna. Így regeszták formájában ismertetem a forrásrészleteket, kivéve azokat, amelyek fordítása már elérhető.

A disszertáció összeállítása során – és a továbbiakban – összegyűjtött magyar vonatkozású szöveghelyeket terjedelmi okokból a sanudologia.weebly.com weboldalon teszem hozzáférhetővé, az „Adattábla” aloldal háttéranyagát képező táblázathoz akadályoztatásom esetére a PPKÉ Doktori és Habilitációs Irodájának hagyok hozzáférést.

F.1. A *Diarii* autográf, másolt és kiadott köteteinek konkordanciája

Vol. Ed.	Hónaptól	Hónapig	Autográf Bibl. Marc. Ms. It.		Mikro- film Pos. Marc.	Donà-másolat Bibl. Marc. Ms. It.	
			Cl. VII.	Helyrajz		Cl. VII.	Helyrajz
1	1496. január	1498. február	228	9215	294	419	10065
	1498. március	1498. szeptember	229	9216	294	420	10066
2	1498. október	1499. szeptember	230	9217	295	421	10067
3	1499. október	1501. március	231	9218	296– 297	422	10068
4	1501. április	1503. március	232	9219	298	423	10069
5	1503. április	1504. március	233	9220	299	424	10070
6	1504. április	1507. február	234	9221	300	425	10071
7	1507. március	1509. február	235	9222	301	426	10072
8	1509. március	1509. július	236	9223	302	427	10073
9	1509. augusztus	1510. február	237	9224	303	428	10074
10	1510. március	1510. július	238	9225	304	429	10075
11	1510. augusztus	1511. február	239	9226	305	430	10076
12	1511. március	1511. szeptember	240	9227	306	431	10077
13	1511. október	1512. február	241	9228	307	432	10078
14	1512. március	1512. augusztus	242	9229	308	433	10079
15	1512. szeptember	1513. február	243	9230	309	434	10080
16	1513. március	1513. augusztus	244	9231	310	435	10081
17	1513. szeptember	1514. február	245	9232	311	436	10082
18	1514. március	1514. augusztus	246	9233	312	437	10083
19	1514. szeptember	1515. február	247	9234	313	438	10084
20	1515. március	1515. augusztus	248	9235	381	439	10085
21	1515. szeptember	1516. február	249	9236	314	440	10086

Vol. Ed.	Hónaptól	Hónapig	Autográf Bibl. Marc. Ms. It.		Mikro- film	Donà-másolat Bibl. Marc. Ms. It.	
			Cl. VII.	Helyrajz	Pos. Marc.	Cl. VII.	Helyrajz
22	1516. március	1516. szeptember	250	9237	315	441	10087
23	1516. október	1517. február	251	9238	316	442	10088
24	1517. március	1517. szeptember	252	9239	317	443	10089
25	1517. október	1518. augusztus	253	9240	318	444	10090
26	1518. szeptember	1519. február	254	9241	319	445	10091
27	1519. március	1519. szeptember	255	9242	320	446	10092
28	1519. október	1520. június	256	9243	321	447	10093
29	1520. július	1521. február	257	9244	322	448	10094
30	1521. március	1521. július	258	9245	323	449	10095
31	1521. augusztus	1521. szeptember	259	9246	324	450	10096
32	1521. október	1522. február	260	9247	325	451	10097
33	1522. március	1523. február	261	9248	326	452	10098
34	1523. március	1523. szeptember	262	9249	327	453	10099
35	1523. október	1524. február	263	9250	328	454	10100
36	1524. március	1524. szeptember	264	9251	329	455	10101
37	1524. október	1525. február	265	9252	330	456	10102
38	1525. március	1525. május	266	9253	331	457	10103
39	1525. június	1525. szeptember	267	9254	332	458	10104
40	1525. október	1526. február	268	9255	333– 334	459	10105
41	1526. március	1526. június	269	9256	335	460	10106
42	1526. július	1526. szeptember	270	9257	336	461	10107
43	1526. október	1527. január	271	9258	337	462	10108
44	1527. február	1527. április	272	9259	338	463	10109
45	1527. május	1527. augusztus	273	9260	339	464	10110
46	1527. szeptember	1528. február	274	9261	340	465	10111
47	1528. március	1528. május	275	9262	341	466	10112
48	1528. június	1528. szeptember	276	9263	342	467	10113
49	1528. október	1529. február	277	9264	343	468	10114
50	1529. március	1529. június	278	9265	344	469	10115
51	1529. július	1529. szeptember	279	9266	345	470	10116

Vol. Ed.	Hónaptól	Hónapig	Autográf Bibl. Marc. Ms. It.		Mikro- film	Donà-másolat Bibl. Marc. Ms. It.	
			Cl. VII.	Helyrajz	Pos. Marc.	Cl. VII.	Helyrajz
52	1529. október	1530. február	280	9267	346	471	10117
53	1530. március	1530. szeptember	281	9268	347	472	10118
54	1530. október	1531. szeptember	282	9269	348	473	10119
55	1531. október	1532. március	283	9270	349	474	10120
56	1532. április	1532. szeptember	284	9271	350	475	10121
57	1532. október	1533. március	285	9272	351	476	10122
58	1533. április	1533. szeptember	286	9273	351	477	10123

F.2. Sanudo munkatempója a hónapok során

Hónap	Fólió	Hasáb	Hónap	Fólió	Hasáb
1496. január	14	29	1498. február	13	27
1496. február	12	27	1498. március	25	37
1496. március	19	37	1498. április	21	27
1496. április	19	39	1498. május	20	26
1496. május	31	59	1498. június	22	28
1496. június	15	32	1498. július	18	21
1496. július	16	33	1498. augusztus	30	38
1496. augusztus	14	30	1498. szeptember	42	49
1496. szeptember	23	51	1498. október	33	81
1496. október	16	31	1498. november	32	78
1496. november	11	23	1498. december	52	122
1496. december	25	52	1499. január	40	105
1497. január	22	50	1499. február	37	97
1497. február	16	36	1499. március	31	79
1497. március	17	40	1499. április	37	98
1497. április	22	41	1499. május	41	109
1497. május	11	26	1499. június	35	95
1497. június	12	31	1499. július	46	125
1497. július	13	31	1499. augusztus	73	189
1497. augusztus	18	41	1499. szeptember	78	206
1497. szeptember	24	56	1499. október	16	42
1497. október	7	15	1499. november	6	15
1497. november	5	12	1499. december	4	12
1497. december	10	21	1500. január	9	22
1498. január	7	14	1500. február	16	42

Hónap	Fólió	Hasáb
1500. március	17	41
1500. április	34	99
1500. május	32	84
1500. június	31	78
1500. július	58	132
1500. augusztus	60	131
1500. szeptember	58	152
1500. október	59	152
1500. november	42	111
1500. december	46	127
1501. január	40	117
1501. február	43	116
1501. március	61	167
1501. április	12	26
1501. május	7	15
1501. június	20	37
1501. július	3	8
1501. augusztus	7	16
1501. szeptember	17	38
1501. október	13	28
1501. november	3	6
1501. december	11	23
1502. január	15	29
1502. február	3	7
1502. március	6	12
1502. április	4	9
1502. május	5	10
1502. június	6	13
1502. július	6	13
1502. augusztus	6	12
1502. szeptember	11	22
1502. október	34	82
1502. november	35	83
1502. december	37	87
1503. január	45	106
1503. február	36	81
1503. március	54	117
1503. április	13	24
1503. május	14	24
1503. június	3	4
1503. július	2	4
1503. augusztus	7	16
1503. szeptember	16	32
1503. október	56	129

Hónap	Fólió	Hasáb
1503. november	90	201
1503. december	101	198
1504. január	79	156
1504. február	71	138
1504. március	66	144
1504. április	5	14
1504. május	5	10
1504. június	4	11
1504. július	3	7
1504. augusztus	6	13
1504. szeptember	4	10
1504. október	8	19
1504. november	7	17
1504. december	6	13
1505. január	6	11
1505. február	4	8
1505. március	4	9
1505. április	6	13
1505. május	8	16
1505. június	6	15
1505. július	9	17
1505. augusztus	8	15
1505. szeptember	9	19
1505. október	5	10
1505. november	6	13
1505. december	7	14
1506. január	7	12
1506. február	6	14
1506. március	9	19
1506. április	5	10
1506. május	5	12
1506. június	10	22
1506. július	8	17
1506. augusztus	10	22
1506. szeptember	13	27
1506. október	15	35
1506. november	17	34
1506. december	9	16
1507. január	12	23
1507. február	9	21
1507. március	15	36
1507. április	15	27
1507. május	15	27
1507. június	8	18

Hónap	Fólió	Hasáb
1507. július	6	12
1507. augusztus	12	19
1507. szeptember	6	13
1507. október	10	19
1507. november	28	49
1507. december	8	16
1508. január	14	29
1508. február	25	55
1508. március	22	53
1508. április	27	60
1508. május	43	98
1508. június	15	32
1508. július	12	30
1508. augusztus	12	28
1508. szeptember	10	21
1508. október	5	11
1508. november	8	19
1508. december	16	33
1509. január	12	26
1509. február	18	35
1509. március	28	58
1509. április	41	90
1509. május	90	180
1509. június	62	140
1509. július	52	108
1509. augusztus	65	115
1509. szeptember	52	105
1509. október	31	63
1509. november	34	71
1509. december	35	75
1510. január	34	71
1510. február	46	88
1510. március	30	66
1510. április	86	167
1510. május	120	241
1510. június	95	200
1510. július	103	220
1510. augusztus	118	244
1510. szeptember	112	232
1510. október	47	91
1510. november	50	85
1510. december	33	55
1511. január	41	72
1511. február	36	71

Hónap	Fólió	Hasáb
1511. március	46	92
1511. április	35	61
1511. május	28	58
1511. június	27	56
1511. július	28	49
1511. augusztus	61	120
1511. szeptember	107	220
1511. október	96	183
1511. november	58	96
1511. december	49	83
1512. január	35	61
1512. február	60	105
1512. március	34	67
1512. április	60	109
1512. május	55	91
1512. június	71	176
1512. július	51	90
1512. augusztus	67	115
1512. szeptember	87	153
1512. október	85	146
1512. november	33	64
1512. december	44	77
1513. január	45	81
1513. február	35	59
1513. március	56	111
1513. április	47	87
1513. május	60	115
1513. június	67	121
1513. július	79	139
1513. augusztus	63	113
1513. szeptember	67	106
1513. október	92	161
1513. november	47	79
1513. december	49	87
1514. január	47	84
1514. február	44	67
1514. március	44	82
1514. április	51	87
1514. május	36	62
1514. június	49	86
1514. július	52	89
1514. augusztus	46	86
1514. szeptember	60	99
1514. október	52	89

Hónap	Fólió	Hasáb
1514. november	65	105
1514. december	34	51
1515. január	41	65
1515. február	38	59
1515. március	48	86
1515. április	43	71
1515. május	49	79
1515. június	70	109
1515. július	53	87
1515. augusztus	91	152
1515. szeptember	103	186
1515. október	44	76
1515. november	44	70
1515. december	62	98
1516. január	35	60
1516. február	31	52
1516. március	55	94
1516. április	53	85
1516. május	43	74
1516. június	51	80
1516. július	38	55
1516. augusztus	79	113
1516. szeptember	100	179
1516. október	80	141
1516. november	68	116
1516. december	70	137
1517. január	84	148
1517. február	42	64
1517. március	74	133
1517. április	40	61
1517. május	68	120
1517. június	54	99
1517. július	59	107
1517. augusztus	54	96
1517. szeptember	52	94
1517. október	32	58
1517. november	32	57
1517. december	34	55
1518. január	36	55
1518. február	23	39
1518. március	39	68
1518. április	24	40
1518. május	43	60
1518. június	47	75

Hónap	Fólió	Hasáb
1518. július	36	64
1518. augusztus	65	117
1518. szeptember	44	80
1518. október	49	91
1518. november	30	57
1518. december	52	93
1519. január	47	85
1519. február	60	100
1519. március	69	121
1519. április	57	100
1519. május	67	117
1519. június	51	93
1519. július	57	94
1519. augusztus	46	70
1519. szeptember	50	91
1519. október	24	42
1519. november	30	57
1519. december	27	48
1520. január	45	78
1520. február	51	79
1520. március	53	94
1520. április	43	75
1520. május	54	92
1520. június	68	115
1520. július	54	82
1520. augusztus	40	59
1520. szeptember	69	109
1520. október	45	85
1520. november	59	101
1520. december	38	65
1521. január	58	99
1521. február	39	74
1521. március	43	71
1521. április	69	107
1521. május	61	105
1521. június	96	170
1521. július	102	170
1521. augusztus	202	335
1521. szeptember	98	167
1521. október	57	83
1521. november	76	105
1521. december	80	129
1522. január	74	115
1522. február	58	96

Hónap	Fólió	Hasáb
1522. március	70	111
1522. április	66	95
1522. május	40	63
1522. június	37	61
1522. július	39	66
1522. augusztus	15	25
1522. szeptember	24	44
1522. október	15	27
1522. november	19	31
1522. december	20	34
1523. január	22	39
1523. február	19	38
1523. március	51	86
1523. április	16	29
1523. május	58	117
1523. június	25	46
1523. július	31	65
1523. augusztus	25	42
1523. szeptember	54	93
1523. október	84	148
1523. november	57	89
1523. december	41	67
1524. január	45	76
1524. február	57	100
1524. március	81	139
1524. április	87	137
1524. május	56	100
1524. június	42	75
1524. július	30	48
1524. augusztus	33	58
1524. szeptember	42	71
1524. október	71	117
1524. november	93	150
1524. december	69	117
1525. január	73	120
1525. február	107	168
1525. március	91	134
1525. április	69	108
1525. május	104	142
1525. június	65	144
1525. július	112	120
1525. augusztus	66	106
1525. szeptember	83	118
1525. október	112	173

Hónap	Fólió	Hasáb
1525. november	150	211
1525. december	121	186
1526. január	121	183
1526. február	92	137
1526. március	80	121
1526. április	99	141
1526. május	109	159
1526. június	222	339
1526. július	184	282
1526. augusztus	167	242
1526. szeptember	157	256
1526. október	79	143
1526. november	119	201
1526. december	122	198
1527. január	139	222
1527. február	114	178
1527. március	138	224
1527. április	132	194
1527. május	161	245
1527. június	121	178
1527. július	96	145
1527. augusztus	100	136
1527. szeptember	96	140
1527. október	70	116
1527. november	52	78
1527. december	66	102
1528. január	67	102
1528. február	92	128
1528. március	112	168
1528. április	108	155
1528. május	155	243
1528. június	140	181
1528. július	109	140
1528. augusztus	75	106
1528. szeptember	85	113
1528. október	89	118
1528. november	63	90
1528. december	76	106
1529. január	67	96
1529. február	71	104
1529. március	67	97
1529. április	96	144
1529. május	104	165
1529. június	124	174

Hónap	Fólió	Hasáb
1529. július	133	215
1529. augusztus	154	230
1529. szeptember	119	183
1529. október	109	158
1529. november	110	154
1529. december	79	119
1530. január	73	116
1530. február	79	131
1530. március	57	98
1530. április	47	79
1530. május	37	64
1530. június	40	66
1530. július	49	76
1530. augusztus	86	139
1530. szeptember	32	54
1530. október	45	91
1530. november	28	54
1530. december	28	53
1531. január	44	77
1531. február	21	39
1531. március	23	47
1531. április	22	45
1531. május	24	45
1531. június	18	35
1531. július	16	30
1531. augusztus	25	52
1531. szeptember	28	58
1531. október	44	92
1531. november	51	113
1531. december	51	98
1532. január	60	116
1532. február	60	133
1532. március	60	140
1532. április	57	146
1532. május	63	158
1532. június	78	192
1532. július	67	164
1532. augusztus	83	211
1532. szeptember	60	169
1532. október	60	179
1532. november	48	117
1532. december	35	91
1533. január	29	86
1533. február	32	86

Hónap	Fólió	Hasáb
1533. március	41	117
1533. április	29	96
1533. május	47	144
1533. június	46	143
1533. július	45	125
1533. augusztus	42	128
1533. szeptember	31	110

F.3. Címsorok a *Diarii* szövegfolyamában

Bibl. Marc. Ms. It. Cl. VII.	Kötet száma címsor szerint	Kéziratos kötet száma sorrendben	Eltérés	Hónap
228	1	1	0	1496. január
229	–	2	–	1498. március
230	–	3	–	1498. október
231	–	4	–	1499. október
232	– (köteten belül) <i>Diarii</i> 4/329.	5	–	1502. október
233	5	6	-1	1503. április
233	– (köteten belül) <i>Diarii</i> 5/109.	6	–	1503. október
234	–	7	–	1504. április
236	8	9	-1	1509. március
253	–	26	–	1517. október
253	26 (köteten belül) <i>Diarii</i> 25/269.	26	0	1518. március
254	25 (köteten belül) <i>Diarii</i> 26/85.	27	-2	1518. október
255	27	28	-1	1519. március
256	– (köteten belül) <i>Diarii</i> 28/309.	29	–	1520. március
257	28 (köteten belül) <i>Diarii</i> 29/255.	30	-2	1520. október
258	29	31	-2	1521. március
259	1	32	–	1521. július
261	31	34	-3	1522. március
262	32	35	-3	1523. március
266	37	39	-2	1525. március
281	53	54	-1	1530. március

F.4. Sanudo könyvtárának maradékai a sevillai Biblioteca Colombinában

Az első két oszlopban azok a könyvjegyzéki számok állnak, amelyeket Wagner és Caracciolo Aricò szerint Sanudo adott a könyveinek.

Sanudo- jegyzék CARACCIOLO ARICÒ 2013	WAGNER			Sanudo- jegyzék CARACCIOLO ARICÒ 2013	WAGNER		
	Sanudo- jegyzék	1971	1972		1981	Sanudo- jegyzék	1971
32			8	61			7
32(!)			17	64			16
46		1		66			11
46(!)		23		77			13

Sanudo- jegyzék CARACCIOLO ARICÒ 2013	WAGNER			
	Sanudo- jegyzék	1971	1972	1981
291			14	
694	14			
764	4			
1158	20			
1298			26	
1401			3	
1501			9	
1600	10			
1688	15			
1699			28	
	1699(!)		22	
	1835	18		
	1979	19		
	1986	12		
2445	5			
2474	21			
2562	6			
	2671	17		
2680			27	
2729	8			
2808	2			
2815	3			
3005			4	
3029			4	
3322			30	
3417			32	

Sanudo- jegyzék CARACCIOLO ARICÒ 2013	WAGNER			
	Sanudo- jegyzék	1971	1972	1981
3508			25	
3703			13	
3800			10	
4008			11	
447...			18	
4502			12	
4679		9		
4718			24	
55...			19	
	6757			2
	6758			3
	6759			4
	6760			5
	6761			6
	[?] [?]		29	
	[?]		1	
	[?]		2	
	[?]		5	
	[?]		6	
	[?]		7	
	[?]		15	
	[?]		16	
	[?]		20	
	[?]		21	
	[?]		31	
	[?]			1

F.5. A Mantovába küldött jelentősebb híradások a mohácsi csatáról

F.5.1. ASMn, Archivio Gonzaga, Dipartimento affari esteri, Venezia, b. 1460, fol. 182.

[recto ...] Hozì è gionto in questa terra un raguseo [qu]al¹ dice venir di Ungaria, et dice per certo che ungari hanno rotto lo exercito del turco appresso Cinquechiese,² havendone amazato gran numero delli turchi, et fatto pregione Embraim bassà,³ et toltagli tuta l'artilliarìa,

¹ Fizikai sérülés a levél közepén.

² Pécs.

³ Pargali Ibrahim.

et il signor turcho⁴ cum gran difficultà se n'è fugito. Ma perché non se ne ha nova da altro locho, non si da fedde a questo raguseo. [...] Di Venetia, alli 3 de settembre 1526 [...] Giovanni Battista Mallatesta

[verso] Allo illustrissimo [...] marchese de Mantova [...]⁵

F.5.2. ASMn, Archivio Gonzaga, Dipartimento affari esteri, Venezia, b. 1460, fol. 189.

[recto ...] Già tri giorni sono venute lettere in questa terra da diversi lochi, le quali certificavano che alli 29 del passato l'ungaro⁶ era stato rotto dal turcho in una giornata fatta al pasar della Drava, et anchorché fussero contrarie in li particolari, pur tute concordavano del giorno et della rotta. Et benchè alcuni non gli prestasse fede, pur el serenissimo ha sempre creduto tal nova. Questa sera alle 23 hore essendo io cum monsignore legato qui,⁷ gli è gionto un plico del nuncio⁸ che era residente apresso l'ungaro, el qual è direttivo a nostro signore⁹ *datum* alli 4 del presente apresso Buda. Et in una lettera al predito legato scrive solo queste imfrascritte parole: „Questo re è stato rotto et fugato dal Turcho dopo l'haver combatuto longa et valorosamente et secondo la comune relatione sua maestà si è salvata verso Albaregale,¹⁰ lontano da Buda quaranta miglia.” Ma per alcuni avisi che si hanno qui da Vienna si ha che l'è anegata. Io non ho voluto scrivere questa mala nova sinché non l'ho havuta certa. [...] Di Venetia alli 16 de settembre 1526.

Mando alla eccellenza vostra coppie delli avisi sopradeti per maggior sua satisfattione, ma tengo certo che per la via de Romma (!) l'haverà li particolari del comflitto. [...] Giovanni Battista Malatesta.

[verso] Allo illustrissimo [...] marchese de Mantua [...]

⁴ I. Szulejmán szultán.

⁵ II. Federico Gonzaga mantovai örgróf.

⁶ II. Jagelló Lajos magyar király.

⁷ Altobello Averoldi.

⁸ Antonio Giovanni da Burgio.

⁹ VII. Kelemen pápa.

¹⁰ Székesfehérvár.

F.5.3. Értésülések a mohácsi csatáról, Bécs, 1526. szeptember 2–3.

ASMn, Archivio Gonzaga, Dipartimento affari esteri,
Venezia, b. 1460, fol. 194.

Diarii 42/629

[recto¹¹] Reporto tolto delle lettere dei respondenti de domino Isepo Hestetter, marcadante in Fontego, datum de do et 3 del instante in Vienna

Come el campo del serenissimo re de Hungaria essendo stato a dì 29 de avosto alle mano cum el campo del signor turco era stato rotto, et questo haver inteso dal conte Zuanne Hardech,¹² baron de Alemagna, qual se ha trovato in questo conflictio, et è venuto a Vienna cum cinque feride. Et et (!) da altri nuntii de Hungaria quali hanno significato al tutto alli commissarii del serenissimo archiduca¹³ gionti li, a Vienna a dì 2 del instante, et questo suo respondente non scrive altra particolarità del successo salvo che de la maestà del re quello ne sia non se intende. Et che 'l signor turco veniva adretura verso Albaregal, dove era la serenissima regina 40 miglia distante da Buida (!), et che ognuno scampava da Buda, et che 'l castello era aperto et abandonato, et de altro dice non haver aldviso alcuno.

Di Viena, fo letto una lettera di 2 et 3 di questo, scritta a Iseppo Estaier todesco mercadante in Fontego. Il campo del re di Hongaria fo a le man a dì 29 del passato, et hongari è stà rotti; et è venuto uno Zuane Aidebech era capitano in campo, et è venuto a Vienna con 5 feride, et è stà scritto a li comessari di qui tal nova, et del Re non si sa dove el sia. El Turco va verso Alba regal qual è mia 40 da ... et la Rezina è li, et il castello è aperto et è stà abandonà, *ut in ea*.

F.5.4. Értésülések a mohácsi csatáról, Augsburg, 1526. szeptember 10.

ASMn, Archivio Gonzaga, Dipartimento affari esteri,
Venezia, b. 1460, fol. 196.

Diarii 42/629

[recto¹⁴] Exemplum – A dì 10 septembrio 1526, in Augusta¹⁵ Carissimi parenti, sapiati questi dì vi ho scripto per via de Vegler¹⁶ per causa de litere da mandar a Roma. Se accadeva, non scio, se serà accaduto, a hora ve mandi queste lettere per mandar a casa nostra per el primo messo che vada per far intender del gionger de li nostri che sum gionti qui, me fareti grandio apiacer.

Item da novo havemo qui una mala nova, come lo Turco ha rotto el re de Hungaria, et lo re morto, cioè rimasto in bataglia, et lo Turco piglia tuta la Hungaria.

Item, uno altro capitolo di lettere di 10, di Augusta, scritto a uno mercadante todesco in Fontego. Scrive la rota del campo di hongari. È morto il re in bataia, lo Turco va per tutta l'Hongaria.

Dio voglia non vada più inanci.

Dio voia non vadi più avanti.

Item ne sarà de piacer che facciate dar queste alligate in Fontego che sian ben date.

Et non altro, se non prego Dio ve guardi da ogni malo et tuti ve conservi. Vostro Zuan Antonio

¹¹ A 194–195. bifólióból csak az első levél rectója beírt.

¹² Johann Hardegg.

¹³ I. Habsburg Ferdinánd.

¹⁴ A 196–197. bifólióból csak az első levél rectója beírt.

¹⁵ Augsburg, Németország.

¹⁶ Ausztriai családnév, pontosabban nem sikerült azonosítani.

F.5.5. ASMn, Archivio Gonzaga, Dipartimento affari esteri, Venezia, b. 1460, fol. 204.

[recto...] Finalmente heri sera si è havuta la certeza della pessima nova della rotta del ungaro dal noncio¹⁷ de nostro signore residente appresso lo serenissimo archiduca, el qual sucintamente ne scrive a monsignore legato qui. Come la eccellenza vostra vederà per la coppia qui alligata, tratta dalla sua lettera de parola in parola.

Parimente heri sera questi signori furno avisati che a Sebenicho era gionto uno ambasciatore del signore turcho, qual suo signore manda qui ad allegrarse della vittoria havuta secondo il solito. Et dal suo interprete s'è inteso che 'l re di Ungaria fugendo armato a tute armi cascò con lo cavallo in uno palude. Et essendo smontati alcuni suoi servitori ad aiutarlo et affaticato per bon spacio in solearlo al cavarli lo elmo de testa lo trovorno morto. Et in quel furore essi ungari andorno a Buda et sachegiati et amazati tuti li mercanti così ungari, come forestieri et anche tute le case delli richi de quella citate. Se sono salvati in bon numero verso Boemia. [...] Di Vinegia alli 28 de settem[brio] 1526. [...] Giovanni Battista Malatesta.

[verso] Allo illustrissimo [...] marchese de [Mantova]

F.5.6. ASMn, Archivio Gonzaga, Dipartimento affari esteri, Venezia, b. 1460, fol. 213.

[recto¹⁸] Reverendissimo monsignor mio colendissimo!

Scrissi al ultimo del passato a vostra signoria reverendissima indirizandoli una per monsignore il datario¹⁹ della quale et della presente gli mando copia. Desidero saper che siano bene capitate per esser cosa che importa.

La rota et perdita d'Ungaria con morte del re et inter[f]etioni del essercito l'hara intesa per altra via et più presto et per quanto non mi extenderò, se non in fargli intendere che 'l turcho fa di continuo progresso verso Alemagna et dapertuto vien brusando et amazando fin le donne et putti, ne gli vedo remedio de resistergli, se Dio non pone la man ad esstinguere lo incendio d'Italia. A vostra signoria reverendissima humilmente me racomando. Augustae, die 17. Septembris 1526.

¹⁷ Girolamo Rorario.

¹⁸ A verso üres.

¹⁹ Gian Matteo Giberti (1495–1543), Verona püspöke, *datarius*.

F.6. Hungarika-források a *Diariiban* 1526. november 10-től 1527. július végéig

F.6.1. Diarii 43/222. (1526.11.12.²⁰)

Egy Bécsből tíz napja indult ifjú velencei közli Venzone kapitányával, Antonio Bidernuzióval hogy Habsburg Ferdinánd ott tartózkodik, és terjed a hír, hogy a török sereg visszavonul a déli határ és az elfoglalt várak felé. A magyarok már visszatérőben vannak Budára és környékére, Szulejmán pedig hazatért, mert háborút indítottak ellene a Szafavidák.

F.6.2. Diarii 43/223. (1526.11.12.)

Bibliográfia: FARKAS–SZEDELÉDI–VARGA 2016, p. 199, B. SZABÓ–FARKAS 2020, pp. 199–200.²¹

F.6.3. Diarii 43/225. (1526.11.12.)

Carlo Contarini, az osztrák főherceghez küldött követ jelenti, hogy Szulejmán Nándorfehérvár és Pétervárad²² között megállt, záskmányát hajón küldte Konstantinápolyba. Budára visszatérnek a magyarok. Ferdinánd cseh király lesz, Szapolyai pedig magyar, ezzel ő elégedett is. A főherceg Bécsset erősíti bástyákkal. II. Lajos gyászszertartását fényes keretek közt megtartották, de Contarinit nem hívták meg.

F.6.4. Diarii 43/225–229. (1526.11.12.)

Bibliográfia: B. SZABÓ 2006, pp. 116–119, FARKAS–SZEDELÉDI–VARGA 2016, p. 200, B. SZABÓ–FARKAS 2020, pp. 201–203.

F.6.5. Diarii 43/241. (1526.11.14.)

Egy Pozsonyból nyolc napja indult személy közli Venzone kapitányával, hogy Habsburg Mária Pozsonynál van, de azt Bornemissza János várnagy nem engedi át sem neki, sem Ferdinándnak. A testvérpár Hainburgban találkozott tárgyalni, majd Ferdinánd Bécsbe tért vissza. Ferdinándnak ezen a környéken tízezer katonája van, és azt mondják, hogy cseh királlyá választották. Szulejmánról köztudott, hogy elhagyta Magyarországot, csak Péterváradon és Nándorfehérvárott hagyott őrseget. Szapolyai terjeszti, hogy november 5-én Székesfehérvárott országgyűlést tart, hogy királlyá választassa magát, Budára már el is küldte az embereit. Néhányan úgy tartják, hogy Szapolyai Szulejmánnal szövetkezik, mert az elfogott embereit Szulejmán szultán szabadon bocsátotta.

Bibliográfia: GÉVAY MS, JÁSZAY 1846, p. 148.

F.6.6. Diarii 43/245–246. (1526.11.16.)

Öt lengyel utazó közölte a venzonei kapitánnyal, hogy Ferdinándot cseh királlyá választották, de a megkoronázása előtt még Itáliába kell csapatokat küldenie. Zsigmond lengyel király udvarában sok magyar nemes van, de nem tudni, miről tárgyalnak. Ferdinánd Bécsben van, ahol megtartotta II. Lajos gyászszertartását.

²⁰ A szöveg Sanudo-naplóba kerülésének napja.

²¹ Ahol a szöveg fordítása vagy regesztája megjelent már nyomtatásban, ott csak bibliográfiai hivatkozást közlök.

²² Ma: Petrovaradin, Szerbia.

F.6.7. Diarii 43/247. (1526.11.16.)

Vicenzából levelek érkeztek Velencébe, melyek szerint biztos forrásból tudni, hogy Trentóból Feltre felé landsknechtek készülnek.

F.6.8. Diarii 43/247. (1526.11.16.)

Altobello Averoldi pápai legátus szerint ezek a gyalogosok (→ F.6.7.) kevesen vannak és Magyarország felé tartanak.

F.6.9. Diarii 43/248–249. (1526.11.17.)

Marco da Parre levélben tájékoztatja apját, hogy Sovere-beli kereskedők Lengyelország felől érkezve elmondták, hogy Szulejmán távozott Magyarországról seregével.

F.6.10. Diarii 43/274–282. (1526.11.20.)

Bibliográfia: WENZEL 1878, III, pp. 381–390, B. SZABÓ 2006, pp. 111–116, FARKAS–SZEBELÉDI–VARGA 2016, p. 198, B. SZABÓ–FARKAS 2020, pp. 192–198.

F.6.11. Diarii 43/303–304. (1526.11.24.)

Krakkóból érkezett emberek elmondják a venzonei kapitánynak, hogy Magyarország romlásának okai a bárók, akik behívták a szultánt az országba. Ferdinánd és Szapolyai is meg akarják szerezni a magyar trónt, a bárók nagy része az utóbbit támogatja, aki megegyezett a törökkel. Ferdinánd november 5-e körül Hainburgba ment.

F.6.12. Diarii 43/304. (1526.11.24.)

Francesco da Pordenone kereskedő, aki Fiuméből indult november 17-én, beszámol Giovanni Moro udinei helytartónak, hogy Frangepán Kristóf Ferdinándhoz ment. Korbáviai Jánossal együtt négyszáz könnyűlovasuk van, Zágrábot²³ és a környező vidéket a választandó magyar király nevében tartják. Azt mondják, hogy Szapolyai Budán van és erődítésbe kezdett, sok báró királynak hívja.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, p. 149.

F.6.13. Diarii 43/317–318. (1526.11.25.)

Az udinei helytartó Giovanni nevű kéme Székesfehérváron járt november 8-án, ahol négy napig tartó zavargás volt és kifosztottak néhány cseh és német kereskedőt, mert a királyné török elől elrejtett holmijai voltak náluk. A magyar ügyek Szapolyai javára alakulnak, Bátori István viszont a királyné pártján áll, és azt terjeszti, hogy Szapolyai egyezkedett Szulejmánnal. A nádor Ferdinándot akarja királynak a bécsi egyezmények miatt. A vajda serege 15-ére Esztergomban lesz, a főherceg pedig Pozsony felé tart, és bár kis létszámú, de erős tüzérsége van.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, pp. 147, 150.

²³ Ma: Zagreb, Horvátország.

F.6.14. Diarii 43/325. (1526.11.26.)

Carlo Contarini jelenti, hogy Ferdinánd rövidesen indul Hainburgba hatezer gyalogossal és kétszáz könnyűlovassal, hogy Bornemissza Jánostól kicsikarja Pozsonyt Mária királynénak. Értesültek, hogy Budát a szultán felégette, de csak Péterváradot erősíti meg, ahol megállt, de mások azt mondják, hogy Vukovárig²⁴ ment, megint mások szerint visszatért Konstantinápolyba.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, p. 145.

F.6.15. Diarii 43/340–341. (1526.11.30.)

Guido, az udinei helytartó Laibachba küldött kéme jelenti, hogy november 20-án Adelsbergben hallotta, ahogy a Frangepán Kristóf Fleguer nevű helytartójának szolgálói egymás közt és a fogadóssal szláv nyelven beszélgetnek. Megtudta, hogy Frangepán Varasdról írt Fleguernek, és Magyarországra kell mennie, hogy találkozzon a királynéval. A grófnak Varasd és Zágráb környékén háromezer gyalogosa és lovasa van. Tájékoztatta Fleguert, hogy mit fog intézni a királynéval, majd pedig Bécsbe megy a főherceghez. A kém 22-én ért Laibachba, ahol több emberrel is beszélt, egy *radakovazi* (?) ismerőse megerősítette, hogy Frangepán valóban a királynéhez ment.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, p. 188.

F.6.16. Diarii 43/350–352. (1526.12.01.)

Andrea Panbon, az udinei helytartó kéme, aki november 15-én indult Bécsből, jelenti, hogy Ferdinánd kilovagolt Pozsony felé a seregéhez 14-én. Ez a következőkből áll: ötezer cseh gyalogos és landsknecht, ezeröttszáz könnyűlovas, közülük kétszáz burgundi módra fegyverzett, nyolcszáz könnyűlovas puskákkal. Van még annyi egyéb gyalogosa, hogy a sereg összesen tízezer főre tehető, vezérük Niklas Graf zu Salm. Panbon nem tudja, merre tartanak. Ferdinánd erősítetteti Bécset és Bécsújhelyet, az előbbi helyre hordatta nyolcvanezer rénes forint értékben a templomokból lefoglalt kincseket. Magyar királynak is nevezi magát, de a magyarok nem akarnak német királyról hallani. Szapolyai János tizenötezer lovasa Esztergomnál van némi gyalogsággal, ő maga Pesten tartózkodik, sürgeti Buda helyreállítását és szintén magyar királynak tartja magát. Őt a magyarok támogatják, de szinte bizonyos, hogy paktál Szulejmánnal. Támogatja Zsigmond lengyel király is, de azt mondják, hogy ő látni akarja, hogy megütközik Ferdinánddal. Pozsonyban, ahol a királyné van, országgyűlést készítenek elő számos báróval, ahova Szapolyai is el fogja küldeni a követeit. Vannak, akik Székesfehérvárott, vannak, akik Budán tartanak a diétát, de a királyné nem akar eljönni Pozsonyból. A török sereg utóvédje Pécs környékén nagy károkat okozott, de lassanként már költöznek haza az emberek. Levelek érkeztek a főherceg udvarába, melyek szeirnt Vilmos bajor herceg kétszázézer rénes forint adót vetett ki, hogy ebből hadjáratot szervezzen a török ellen, de kételkednek benne, hogy ez bármilyen hatást is elérne. Frangepán Kristóf követei útján értesítette Szapolyait, hogy Zengg a kezében van, úgy tartják, hogy őt fogja szolgálni. Maga Frangepán Zágráb környékén van, a területet a leendő magyar királynak fogja átadni.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, pp. 145, 149, 223, BARTA 1977b, p. 636.

F.6.17. Diarii 43/378. (1526.12.05.)

Luca, az udinei helytartó Adelsbergbe küldött kéme jelenti, hogy Pettauból november 26-án indult haza. A környéken mindenki arról beszél, hogy Szapolyait megválasztották királynak

²⁴ Ma: Vukovar, Horvátország.

Székesfehérvárott, aki személyesen Budán van kevés hadinéppel és néhány magyar báróval. Seregének maradéka Erdély határán van, kb. húszezer fős, nagy részük lovas. A magyarok semmiképpen nem akarnak Ferdinándról hallani, mint királyukról, inkább vetik maguk alá a törököknek. Viszont a csehek királlyá választották őt, tízezer fős serege Pozsony és Bécs között áll. A csehek nagyszámú gyalogost ajánlottak neki, hogy megszerezze a magyar koronát. Frangepán Kristóf Szapolyai pártjára állt, aki neki fogja adni Zengget és más birtokokat. A grófnak kevés lovasa van, Pettautól az velencei területek felé nincs serege.
Bibliográfia: JÁSZAY 1846, p. 185.

F.6.18. Diarii 43/398. (1526.12.08.)

Az azonosítatlan feladójú, keltezésű levél szerint Battyányi Ferenc horvát bán első embere, *Tomaso Comarlich* elmondta, hogy november 18-án Ferdinánd még Bécsben tartózkodott, ahova a cseh követek elhozták királlyá választásának híret. Az erdélyi vajda meg tudja tartani a koronát, mert őt támogatja a két román vajda, és az összes magyar báró királynak hívja, kivéve magát a bánt és még néhány nemest. Azt állítja, hogy Mária királyné szeretne összeházasodni Szapolyaival, amelyet ez nem fogad el, hacsak Ferdinánd nem mond le a trónigényéről. A magyarok nem akarják királyuknak a lengyel királyt sem, hozzátéve, jó, hogy II. Lajos és apja is meghaltak, mert semmi jót nem tettek az országnak, kevesen sajnálják a Jagellók vesztét. A jelentéstevővel utazik egy firenzei, aki be akar számolni valamiről Velencében, de nem mondja el miről. Szerinte Szapolyainak huszonötezenél több katonája van, és, ha Ferdinánd rátámadna, visszaverné és az osztrák területeket is elpusztítaná.
Bibliográfia: JÁSZAY 1846, pp. 188, 308.

F.6.19. Diarii 43/407. (1526.12.10.)

A Szenátus elé járult a horvát bán Tamás nevű követe (→ F.6.18.), aki az előző este érkezett Velencébe Francesco della Sedával. Bemutatta *credentialis* levelét, mely novemberben kelt. Előadta, hogy megbízza a velencei állam tanácsát kéri, tekintettel arra, hogy Szapolyai János és Ferdinánd is magyar király akar lenni. Viszont egy bizonyos várat mindketten akarnak a bántól. A dózse azt válaszolta, hogy tanácskozik a Bölcsék tanácsával az ügyben.

F.6.20. Diarii 43/422. (1526.12.11.)

Alvise Minio, Capodistria²⁵ előjárója jelenti, hogy Jozefics Ferenc hat lovassal oda érkezett, aki azt mondja, hogy az újonnan megválasztott magyar király követe, akit Szent Márton napján Székesfehérvárott megkoronáztak. Velencébe tart követségbe fontos dolgok ügyében. Nem írják, hogy ki a király, de úgy tartják, hogy Szapolyai.
Bibliográfia: JÁSZAY 1846, p. 309.

F.6.21. Diarii 43/427. (1526.12.12.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy este megérkezett Jozefics Ferenc, az új magyar király követe. A San Francesco della Vigna ferences kolostorban szállásolták el. Elmondta, hogy november 11-én Székesfehérvárott Szapolyai Jánost királlyá választották és koronázták hét püspök jelenlétében.
Bibliográfia: JÁSZAY 1846, pp. 309–310.

²⁵ Ma: Koper, Szlovénia.

F.6.22. Diarii 43/428–429. (1526.12.12.)

Antonio Bidernuzio jelenti, hogy Villachból érkezett egy lakosuk, aki egy magyar kereskedőtől megtudta, hogy a Dunától keletre mindenki engedelmeskedik I. Jánosnak, viszont a nyugatra nem, csak Pozsonyt tartják még, amelyet nem akartak Máriának átadni. Elmondja azt is, hogy titokban már terjed, hogy János királyt és Máriát össze akarják házasítani. Úgy hallotta, hogy I. Jánosnak huszonötezer, Ferdinándnak nyolc-kilencezer katonája van, de naponta apad a sereg húsz-harminc fővel. Bidernuzio utóiratként közli, hogy egy vendéglősük beszámolt arról, amit egy pettaui kereskedő vendégétől hallott: Ferdinánd, vagy a katonái elfoglaltak Pozsony közelében egy helyet a Duna mentén, de nem tudják a nevét. Az ottani magyarokat mind levágták. Ferdinánd a csehek segítségével készül a háborúra, egyrészt nem akarja megvárni Szulejmán következő hadjáratát, másrészt I. János ellen. Hidakat és hajókat készített.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, pp. 188, 309.

F.6.23. Diarii 43/438–439. (1526.12.14.)

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, p. 312, BARTA 1981, pp. 162, 180, B. SZABÓ–FARKAS 2020, pp. 216–218.

F.6.24. Diarii 43/441–442. (1526.12.14.)

Bibliográfia: GÉVAY MS, JÁSZAY 1846, p. 186, VALENTINELLI 1866, II, no. 896, ÓVÁRY 1894, II, no. 13, BARTA 1981, p. 162, SZOVÁK 2021a, no. 1.

F.6.25. Diarii 43/444–445. (1526.12.15.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy Jozefics Ferenc a Bölcsék tanácsa elé járult Sebastiano Foscarini és Alvisé Bon kíséretében magánkihallgatásra. Előadta, hogy I. János nem akar se aranyat, se ezüstöt Velencétől, csak békét kér és két követet tanácsadónak. Tud küldeni húst, szőrmét és más dolgokat, amelyek korábban a német területek felől érkeztek. Ismét részletezi Ferdinánd és a csehek viszonyát. Megnevez három bárót, akik elégedetlenek Szapolyai János megválasztásával. Frangepán Kristóf a király első embere, főkapitánya.

Bibliográfia: GÉVAY MS, JÁSZAY 1846, p. 313, BARTA 1981, pp. 168, 180.

F.6.26. Diarii 43/454. (1526.12.16.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy Tamás, a horvát bán követe választ kért a Bölcsék tanácsától (→ F.6.19.). A dózse azt felelte, hogy a Köztársaságnak nincs pénze háborúba szállni I. Jánossal.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, p. 314.

F.6.27. Diarii 43/454. (1526.12.16.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy a Bölcsék tanácsa úgy döntött, hogy Jozefics Ferencnek 15 dukát értékben vigyenek ajándékot: viaszt, édességeket, fűszereket és muskotálybort.

F.6.28. Diarii 43/454–455. (1526.12.18.)

Az udinei helytartó kéme jelenti, hogy Ferdinánd táborából hazatérő birtokosokkal találkozott. Ezek elmondták, hogy Ferdinánd és János király fegyverszünetet kötött, és utóbbi feleségül fogja venni Mária királynét, Ferdinánd pedig Csehországba megy a koronázására.

F.6.29. Diarii 43/459. (1526.12.16.)

Marcantonio Venier követ jelenti, hogy VIII. Henrik huszonötezer dukátot küld I. Jánosnak, hogy ezzel segítse a török elleni küzdelmet.

Bibliográfia: BARTA 1981, p. 181.

F.6.30. Diarii 43/465. (1526.12.18.)

Venzone kapitánya jelenti, hogy két lengyel utazó szerint, akik december elején indultak Bécsből, Ferdinánd onnan számos német és cseh lovas- és gyalogoskatonát küldött Magyarország felé, háborúba kezdett I. János ellen.

F.6.31. Diarii 43/473–474. (1526.12.21.)

Pietro Zeno, a konstantinápolyi *bailo* jelenti, hogy megérkezett Aiasz pasa a szultán táborából, és hirdeti, hogy Szulejmán nyolc-tíz nap múlva megérkezik Drinápolyba.²⁶ A magyar király százötvenezer (!) katonával szállt szembe vele, a szultán pedig nem akarta tönkretenni a királyi várat. Zeno meglátogatta a pasát és gratulált a győzelemhez. A pasa elmondta, hogy II. Lajosnak százötvenezer katonája volt, Szulejmán pedig nem akarta lerombolni Budán a királyi palotát.

F.6.32. Diarii 43/474. (1526.12.21.)

Utalás Carlo Contarini jelentésére. → F.6.33.

F.6.33. Diarii 43/475. (1526.12.21.)

Carlo Contarini jelenti, hogy november 11-én Székesfehérvárott magyar királlyá koronázták Szapolyai Jánost. Ferdinánd Pozsony körül nyolcezer gyalogost és kétezer lovas gyűjtött össze, hadjáratra akar indulni, de még semmit nem csinált. Elküldte Frangepánt Győrbe kétezer gyalogossal és ezer lovassal, de amikor meghallotta, hogy I. János is arra tart, visszavonta Frangepánt.

F.6.34. Diarii 43/475–476. (1526.12.21.)

Carlo Contarini jelenti, hogy János magyar király két követe is Bécsbe érkezett. Azt beszélik, hogy meg akarnak egyezni Ferdinánddal. Frangepán Kristóf átállt I. János pártjára. A követeket még nem fogadták kihallgatáson és házi őrizetben vannak. Később egy templomban rendeztek fogadást a magyar követeknek, hogy kezet csókolhassanak Ferdinándnak cseh királyként a magyar király nevében, de Ferdinánd nem akarta, legfeljebb az erdélyi vajda nevében csókolhattak neki kezet. Ezután a követek magyarul adták elő a mondanivalójukat, nem tudtak se latinul, se németül beszélni, ezért Ferdinánd elküldte őket, hogy kerítsenek egy tolmácsot, és őriztette őket továbbra is. A követek azt mondják, hogy Szulejmán meghalt, azért vonult vissza a serege. Úgy tűnik, hogy a két követ Szapolyai János és Mária házasságát akarja elrendezni.

Bibliográfia: GÉVAY MS, JÁSZAY 1846, pp. 193, 270, 298–299, BARTA 1981, p. 167.

F.6.35. Diarii 43/476. (1526.12.21.)

Marin Sanudo feljegyzí, hogy a Tízek tanácsa magánkihallgatáson fogadta Jozefics Ferencet, akit Sebastiano Foscarini és Alvise Bon kísért be.

²⁶ Ma: Edirne, Törökország.

F.6.36. Diarii 43/481. (1526.12.22.)

Utalás a horvát Piero jelentésére. → F.6.37.

F.6.37. Diarii 43/483–484. (1526.12.22.)

Piero, az udinei helytartó kéme beszámol arról, hogy tíz napja indult Bécsből, jelenti, hogy I. János Budán van a magyar bárók nagy támogatásával. Az udvarában van egy török követ ötven lovassal és Frangepán Kristóf saját embereivel és hatezer szerbvel. Bécsben viszont azt mondják, hogy Szapolyai Magyarország vesztének oka, és bemutatták a II. Lajosnak írt leveleit, melyek szerint Erdélyben kell maradnia, hogy ott őrizze az országot, semmiképp nem tud a király segítségére sietni. A főherceg még tartja Pozsonyt és Hainburgot. Azt mondják, hogy Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén kell majd a cseh koronázására mennie, de három feltételt teljesítenie kell: meg kell hagynia a vallásszabadságot, nem adhat spanyoloknak cseh javakat és tisztségeket, végül vissza kell szereznie az elzálogosított cseh területeket. I. János két követet küldött Ferdinándhoz, hogy gratuláljanak cseh királlyá választásához és tudassák vele, hogy magyar királlyá koronázták. A Habsburg Máriával tervezett házasságát se a magyar bárók, se Ferdinánd nem támogatják, úgy gondolják, hogy I. Jánosnak egy cseh báró, *Bressanich* lányát kellene feleségül vennie, akit Szapolyai György nejének szántak. Szulejmán már csak négy várat tart: Péterváradot, Nándorfehérvárat, Szabácsot és Újlakot.²⁷
Bibliográfia: GÉVAY MS, JÁSZAY 1846, pp. 346, 348, 351, BARTA 1981, p. 161.

F.6.38. Diarii 43/484. (1526.12.23.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy miután Jozefics Ferenc választ kapott a dózsétól és a Bölcsek tanácsától a Tízek tanácsa és a *Zonta* előző napi határozata szerint, hogy feleljenek neki támogatólag, reggel elindult Rómába a pápához, hogy folytassa követségét. Kéri, hogy visszatérőben is álljon meg Velencében, addigra alaposabb választ tudnak neki adni. A dózse meg akarta hívni a Szent István-napi vacsorára, de Jozefics szó nélkül Chioggia felé indult, ahol kíséretével a lovaikat hagyták.
Bibliográfia: GÉVAY MS, JÁSZAY 1846, p. 362.

F.6.39. Diarii 43/547. (1527.01.01.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy a *Fontegóba* az a hír érkezett bécsi kereskedőktől, hogy Bécsből 60 mérföldre összegyűltek Magyarország bárói és királlyá választották Ferdinándot, ezért úgy tűnik, János király koronázása nem igaz.

F.6.40. Diarii 43/552–553. (1527.01.01.)

Venzone kapitánya jelenti, hogy egy magyar diák beszélt az egyik lakosukkal. Kilenc napja indult Bécsből, akkor érkezett oda hatszáz cseh lovas, hogy a koronázására kísérik Ferdinándot. Hazaküldték Bécsből I. János követeit, azt mondják, három hónapra fegyverszünetet kötöttek.

F.6.41. Diarii 43/553–554. (1527.01.01.)

Radkersburgból jelentik az udinei helytartónak, hogy Ferdinánd olyan leveleket kapott V. Károly császártól, hogy kímélje embereit és békéljen meg I. Jánossal. Andrea Rauber kapitány

²⁷ Ma: Ilok, Horvátország.

elmondja, hogy János király követei gratuláltak Ferdinánd cseh királlyá választásához, tudni akarják, hogy háborút vagy békét akar-e. Frangepán Kristóf 3000 dukátot kapott Ferdinándtól, majd Budára ment, hogy találkozzon I. Jánossal, ezért sok rosszat mondanak róla. Ferdinánd kihirdette, hogy fejvesztés terhe mellett tilos takarmányt vagy bármi mást szállítani a magyaroknak.

F.6.42. Diarii 43/557–558. (1527.01.02.)

Carlo Contrini jelenti, hogy Pozsonyban azok a bárók, akik nem vettek részt Szapolyai János királlyá választásában, királlyá választották Ferdinándot. Erre ő elbocsátotta Szapolyai követeit, Pozsonyból pedig az ő követei is hazatértek. A császár békére inti Szapolyaival. Bibliográfia: JÁSZAY 1846, p. 350, BARTA 1981, p. 169.

F.6.43. Diarii 43/578. (1527.01.04.)

Golling várából jelentik az udinei helytartónak, hogy Ferdinánd tájékoztatása szerint december 14-én Pozsonyban országgyűlést tartottak, ahol a királyné és a Ferdinándhoz húzó bárók voltak jelen. Királlyá választották Ferdinándot, ami rossz hír, mert már majdnem megbékélt János királlyal, katonái pedig hazatértek, csak négyezer embere maradt Pozsony környékén.

F.6.44. Diarii 43/596. (1527.01.07.)

A konstantinápolyi *bailo* jelenti, hogy visszatért a török hadsereg Magyarországról. Szulejmán hajlott volna a békére, ha II. Lajos követet küldött volna hozzá. Bibliográfia: BARTA 1981, p. 163.

F.6.45. Diarii 43/619–620. (1527.01.10.)

Carlo Contarini jelenti, hogy I. János, miután megtudta, hogy Ferdinándot cseh királlyá választották, öröm jeleit adta és hat lovast küldött Pozsonyba, a királyné pedig a laibachi püspököt (Christophorus Rauber) küldte Szapolyaihoz. János király horvát bánná nevezte ki Frangepán Kristófot, a bárókat pedig hazaküldte karácsonyra. Kihirdette, hogy megbocsát mindenkinek, viselhetik tovább a hivatalukat. Contarini azt írja, bár nem biztos benne, hogy a szultán követet küldött I. Jánoshoz ötven lovassal, és fegyverszünetet kötöttek. Bibliográfia: JÁSZAY 1846, pp. 291, 349, 351, BARTA 1977b, p. 672–673.

F.6.46. Diarii 43/627–629. (1527.01.11.)

Niccolò velencei kém beszámol, hogy Szapolyai november 5-re hívta össze az országgyűlést Székesfehérvárra. Majk Pált küldte előre kétszáz lovassal, a fehérváriak készséggel fogadták őket. Ide Ferdinánd is elküldte két követét, akik szerint meg akarja magát koronáztatni, de nem hagyták őket felszólalni Szapolyai megkoronázása előtt. Az országgyűlés résztvevőit Verbőci István megkérdezte, akarják-e Ferdinándot királynak, akik egyöntetűen elutasították, Szapolyait akarták. Rögtön el is küldték Jozeficset Velencébe, Rómába, majd Franciaországba követnek. A szultán elküldte követét János királyhoz, tizenöt évre fegyverszünetet ajánlott, amelyet azonnal el is fogadtak. I. János Frangepánt horvát-szlavón bánná és főkapitánnyá, Várdai Pált esztergomi érseknek, Erdődi Simont egri püspöknek nevezte ki. Elrendelte, hogy minden magyar nemes és báró tizenöt napon belül fogadjon hűségen neki. Ferdinánd támogatói (Bátori István nádor, Battyányi Ferenc horvát bán, Turzó Elek kincstárnok, Szalaházi Tamás veszprémi püspök) ezt nem tették meg, hanem összegyűltek Pozsonyban és őt választották királynak. Ferdinánd előbb Csehországba megy a koronázására, majd Magyarországra jön

seregével. De János király csak a két román vajdától és a töröktől tart. Szapolyai János megfenyítettette esztergomi várnagyot,²⁸ aki kirabolta a királynét. Bécsben kihallgatták Niccolòt, hogy nem velencei pénzt hozott-e a magyaroknak, de tagadta, azt állította, magánügyben járt. A nála lévő papírok miatt is gyanakodtak rá, de bátran helytállt a kihallgatáson. A gyanú miatt végül nem ment Contarini követhoz, hanem Giovanni della Sedát küldte maga helyett.

Bibliográfia: GÉVAY MS, JÁSZAY 1846, pp. 296, 349, 365–366, 415, BARTA 1977b, pp. 656, 673, BARTA 1981, pp. 161–162.

F.6.47. Diarii 43/638. (1527.01.13.)

Venzone kapitánya jelenti, hogy egy lakosuk német föld felől érkezve elmondta, beszélt egy magyarral, aki elmondta, hogy I. János Esztergomban van, és elfogatta a várnagyot, aki kirabolta a királynét. Frangepánt horvát bánná nevezte ki, aki most Zágrábban tartózkodik. Ferdinánd Bécsben van, Csehországba készül a koronázására.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, pp. 297, 366, 414.

F.6.48. Diarii 43/638–639. (1527.01.13.)

Neumarktból jelentik az udinei helytartónak, hogy Ferdinánd a magyar királlyá választása miatt halasztja a cseh koronázást. December 26-án úgy döntött tanácsadóival, hogy előbb Csehországba megy, majd az ő segítségével tér vissza Magyarországra I. János elen. Andrea Rauber szerint az osztrák tartományok nem akarnak magyar háborút, mert hosszú és drága lesz. Két nemest küldtek Frangepán Kristófhhoz, hogy jelenjen meg Ferdinánd előtt, de nem akar menni.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, pp. 400, 411.

F.6.49. Diarii 43/644. (1527.01.14.)

Utalás Niccolò kém jelentésére. → F.6.46.

F.6.50. Diarii 43/672–673. (1527.01.18.)

Az udinei helytartó jelenti, hogy egyik lakosuk Venzonében beszélt magyarokkal, akik megerősítik, hogy Bécsből január 7-én elindult Ferdinánd a cseh koronázására. Megerősítették a pozsonyi országgyűlés hírére is. Úgy tartják, háború lesz Ferdinánd és János király között.

F.6.51. Diarii 43/694. (1527.01.22.)

Andrea Navagero, a császárhoz küldött követ jelenti, hogy V. Károly megerősítette az angol király követének, hogy részt akar venni a török elleni hadjáratban a magyar támadás miatt.

F.6.52. Diarii 43/704–705. (1527.01.23.)

Pásztor Gáspár tájékoztatja Francesco della Sedát, hogy I. János megparancsolta, tilos bármiféle holmit német föld felé szállítani, ezért marhát sem tudnak Velencébe hajtani. Frangepán Kristóf Zágrábban van. Szlavóniában is gyűlés volt, a király pedig horvát-szlavón bánná nevezte ki Frangepánt és nekiadta a zenggi prépostságot, amelyet a gyűlés megerősített. Kapott birtokokat Szapolyai magánbirtokaiból és az ellenszegülőktől elkobzottak közül is. Érződik, hogy háború lesz Ferdinánd és I. János között, Korbáviai János és a horvátok Ferdinándnak esküdtek hűséget. Bátori István és Battyányi Ferenc is vele tart.

²⁸ Orbánc András.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, p. 414, BARTA 1981, p. 168.

F.6.53. Diarii 43/709. (1527.01.24.)

Sankt Veitből a korábbiakhoz hasonló értesítéseket jelentenek Udinébe Andrea Raubertől a készülődő háborúról.

F.6.54. Diarii 43/729. (1527.01.26.)

Bibliográfia: FARKAS–SZEBELÉDI–VARGA 2016, p. 200, B. SZABÓ–FARKAS 2020, p. 206.

F.6.55. Diarii 43/749. (1527.01.30.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy Jozefics Ferenc visszatért Rómából, és várja a távozásakor (→ F.6.38.) ígért választ.

F.6.56. Diarii 43/750. (1527.01.30.)

Venzonéból jelentik, hogy bécsi kereskedők elmondták, Ferdinánd elindult Bécsből ezernyolcszáz lovassal a koronázására. I. János Frangepánnak adományozott tizennégy várat. Azt beszélik, háború lesz Ferdinánd és János király között.

Bibliográfia: JÁSZAY 1846, p. 349.

F.6.57. Diarii 44/7. (1527.02.01.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy a dózse kíséretében Jozefics Ferenc is részt vett a Gyertyaszentelő vigíliáján tartott szertartáson a Santa Maria Formosa templomban.

F.6.58. Diarii 44/11. (1527.02.02.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy a dózse kíséretében Jozefics Ferenc is részt vett a Gyertyaszentelő ünnepi szertartáson.

F.6.59. Diarii 44/15. (1527.02.02.)

A venzonei kapitány jelenti, hogy egy Bécsből jövő bergamói szerint Ferdinánd elindult Csehországba, és nem akarta, hogy a velencei követ elkísérje.

F.6.60. Diarii 44/16. (1527.02.02.)

Az udinei helytartó megküldi Andrea Panbon kém beszámolóját, mely szerint január 17-ig Ferdinánd nem hagyta el Bécset, mert nincs pénze.

F.6.61. Diarii 44/42–43. (1527.02.06.)

Venzone jelenti, hogy egy magyarul tudó lakosuk szerint Frangepán az osztrák határon van hatszáz emberrel, de nem támad. A törökök Péterváradot erődítik, és Budára huszonöt-ötven lovas jár, amiért úgy tartják, hogy János király a törökkel egyezkedik.

Bibliográfia: BARTA 1981, p. 161, BARTA 1995, pp. 3, 21.

F.6.62. Diarii 44/43. (1526.02.06.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy a Bölcsék tanácsa tájékoztatta Jozefics Ferencet, hogy Maranóban el akarják fogni, aki ezt megköszönte és kérte, hogy egy *fusta* vigye el egészen Fiuméig. Azt mondják, János király zágrábi püspöknek nevezte ki Jozeficset.

F.6.63. Diarii 44/43. (1527.02.06.)

Az udinei helytartó jelenti, hogy Maranóban előkészítenek egy bárkát és lovasokat küldtek ki, hogy elfogják Jozeficset.

F.6.64. Diarii 44/44. (1527.02.07.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy felolvasták az udinei helytartó levelét Jozefics elfogásáról, aki ezért Capodistria felé akar távozni.

F.6.65. Diarii 44/48. (1527.02.07.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy a dózse tanácsosai, a Tízek és a Bölcsék tanácsa úgy határozta, Jozeficsnak adnak 100 dukát aranyat.

F.6.66. Diarii 44/51. (1527.02.08.)

Udinéből jelentik, hogy Ferdinánd a birodalmi gyűlésre megy, hogy pénzt szerezzen a János király elleni hadjáratra.

F.6.67. Diarii 44/58. (1527.02.10.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy a Bölcsék tanácsában megjelent Jozefics Ferenc, akinek már felszerelték a hajóját, hogy Zenggbe vigye.

F.6.68. Diarii 44/64–65. (1527.02.12.)

A konstantinápolyi *bailo* jelenti, hogy Ibrahim pasa elmondása szerint Szulejmán sajnálja, hogy Buda leégett. János királlyal békében van, Ferdinánddal háborúban. Ha élve fogta volna el II. Lajost, szabadon ereszté és meghagyja királynak. Kivonult Magyarországról, csak Péterváradot akarja megtartani.

Bibliográfia: BARTA 1981, p. 163.

F.6.69. Diarii 44/80. (1527.02.13.)

Venzone kapitánya jelenti, hogy két lengyel pap szerint Zsigmond éppen nem visel háborút senkivel, az udvarában számos követ van: török, I. János királyé és Ferdinándé. Zsigmond nem akarja elfogadni Jánost magyar királynak.

F.6.70. Diarii 44/81. (1527.02.14.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy előző este távozott Jozefics Ferenc egy hajóval. A Bölcsék tanácsának levelét viszi magával, amelyben gratulálnak I. János királlyá választásához.

Bibliográfia: BARTA 1981, p. 180.

F.6.71. Diarii 44/108–109. (1527.02.18.)

Az udinei helytartó jelenti, hogy a maranói kapitány elfogta I. János követét, de kiderült róla, hogy csak egy Velencébe tartó magyar. Frangepántól tartanak az osztrák területeken.

F.6.72. Diarii 44/114. (1527.02.20.)

Andrea Navagero követ jelenti, hogy V. Károlyt aggasztja a törökök magyarországi tevékenysége, ezért Kasztíliaába ment pénzt szerezni ellenük.

F.6.73. Diarii 44/125. (1527.02.21.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy Giovanni Battista Cipellinél magyarok (Niccolò Ungaro → F.6.46. (?) és apja) közreműködésével fel akartak olvasni egy *Instituta* című műből több követ jelenlétében, de végül nem hagyták.

F.6.74. Diarii 44/147. (1527.02.24.)

Az udinei helytartó továbbítja Venzone jelentését, mely szerint egy Budáról indult bergamói kereskedő bizton állítja, hogy I. János levelet kapott, hogy a Szerémségbe hétezer török lovas érkezett. A helytartó hozzáteszi, hogy a csehek örömmel fogadták Ferdinándot és támogatják a magyar vállalkozásában.

F.6.75. Diarii 44/151. (1527.02.25.)

Marcantonio Venier, az angol királyhoz küldött követ jelenti, hogy VIII. Henrik attól tart, a császár Itáliában fog háborúzni a török ellen gyűjtött pénzből. Sürgeti a francia királyt, hogy támogassa I. Jánost.

Bibliográfia: BARTA 1981, p. 189.

F.6.76. Diarii 44/169–170. (1527.02.27.)

Johannes Hefer levele a horvátországi török betörésről.

Bibliográfia: BARTA 1995.

F.6.77. Diarii 44/170. (1527.02.27.)

Gorizia kapitányának jelentése a horvátországi török betörésről az udinei helytartónak.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 5.

F.6.78. Diarii 44/192–193. (1527.03.02.)

Jurij és Luca horvát felderítők beszámolnak a horvátországi török betörésről az udinei helytartónak.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 5.

F.6.79. Diarii 44/198. (1527.03.03.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy Ferdinánd követe és a dózse a keresztények békéjéről tárgyaltak.

F.6.80. Diarii 44/235–236. (1527.03.09.)

Jozefics Ferenc tájékoztatja Giovanni Antonio Dandolót, hogy szerencsésen megérkezett Horvátországba kilenc nappal velencei indulása után. Frangepán Kristóf házasodni készül egy bizonyos Kanizsai-özvegygel (Drágfi Anna²⁹), Jozefics érkezésének idején a törökök dúltak a környéken.

F.6.81. Diarii 44/287–288. (1527.03.16.)

Venzonéból jelentik, hogy egy nürnbergi kereskedő szerint Ferdinándot teljes egyetértéssel cseh királlyá koronázták. Két lengyel szerzetes szerint, akik Bécsből jöttek, erődítik Bécset a töröktől való félelem miatt, mert sokan érkeztek Péterváradra, és mert félnek, hogy megegyeztek János királlyal, hogy osztrák területre törhetnek.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 21.

F.6.82. Diarii 44/317–318. (1527.03.20.)

Az udinei helytartó kéme jelenti, hogy Ferdinánd rendkívüli adót vetett ki a török elleni készülétre. Ferdinándot megkoronázták Csehországban. Bécsben azt beszélnek, hogy Nándorfehérváron és Péterváradon húsz-huszonötezer török van, ezért nagyon félnek. Frangepán Kristóf a felesége egyik várában van, tőle is félnek. I. Jánosról azt mondják, hogy tizennégy-tizenötezer embere van, de sokan azt mondják, hogy megbékélnék a magyar dolgok és Velence ellen fog fordulni Ferdinánd.

Bibliográfia: ACSÁDY 1897, I, 1.

F.6.83. Diarii 44/322–323. (1527.03.21.)

Venzone jelenti, hogy egy lakosuk fia Bécsből írja, hogy nagy a félelem a városban, Szent György napjára török támadást várnak. Azt beszélnek, hogy János király megállapodott a törökkel. Ferdinánd tiltja a kereskedelmet Buda felé, amelyet a háború egyértelmű előjelének tartanak.

Bibliográfia: BARTA 1981, pp. 168–169.

F.6.84. Diarii 44/351. (1527.03.25.)

Az udinei helytartó értesüléseket küld Ferdinándról, aki sereget küld a török ellen.

F.6.85. Diarii 44/360. (1527.03.27.)

Venzone jelenti, hogy bécsi értesülések szerint csapatok gyűlnek a töröktől való félelem miatt a városba, azt beszélnek, János király megegyezett a szultánnal.

F.6.86. Diarii 44/360. (1527.03.27.)

Gemona jelenti, hogy egy bécsi kereskedő ügynöke szerint Ferdinánd még Prágában van és nem mozdult János király ellen, akinek körülbelül tizenkétezer embere van, és mindenre előbb kész, minthogy Ferdinándnak hagyja az országot. A szultán jó barátságban van vele.

²⁹ KANÁSZ 2020, p. 118.

F.6.87. Diarii 44/383–384. (1527.03.30.)

Carlo Contarini beszámolója a Ferdinánd melletti követségéről. Úgy tudja, I. János megegyezett a szultánnal, szándékosan késett el Mohácsról, ellenséges Ferdinánddal.

F.6.88. Diarii 44/396–398. (1527.03.31.)

Egy ágostonrendi prior tájékoztatja a rend generálisát számos egyéb hír mellett a törökök horvátországi pusztításáról, hogy János király bitorolja a magyar koronát, és hogy azt mondják, a szultán adófizetője lett.

F.6.89. Diarii 44/413–414. (1527.04.03.)

Gemona jelenti budai értesülés alapján, hogy I. János magabiztosan tartja a várost, a nép támogatja, nem félnek Ferdinándtól. Frangepán Kristófot nagyra becsüli a király. Terjed egy ének a nép között, amelyben megköszönik Istennek, hogy megtartotta az országot az idegen nemzettől. Még bőségesen van hús az országban. Mária Pozsonyban van ötezer emberrel, de kevés élelemmel. Frangepán Kristóf és egy másik báró fognak tárgyalni vele egy lehetséges házasságkötésről, azt mondják, a királyné hajlik elfogadni. Ferdinánd a birodalmi gyűlésre tart Csehországból, ahol örömmel fogadták a bécsiek szerint. A levél utóirata szerint a szultán Karintia, Ausztria és Csehország ellen készül.

Bibliográfia: KARDOS 1964, BARTA 1977b, p. 676.

F.6.90. Diarii 44/414–415. (1527.04.03.)

Venzone jelenti, hogy lengyel kereskedők szerint a lengyel udvarban van János király követe. Bizonyosak benne, hogy háború lesz Ferdinánd és János király között, továbbá megerősítik, hogy török csapatok érkeztek a magyar határra.

F.6.91. Diarii 44/415–416. (1527.04.03.)

Vittore Barbarigo zárai előljáró levele a török horvátországi betöréséről, ötszáz török lovas tört Obrovacra, Korbáviai János várára. Frangepán bevonult Zenggbe.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 5.

F.6.92. Diarii 44/418. (1527.04.03.)

Utalás a zárai előljáró levelére. → F.6.91.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 5.

F.6.93. Diarii 44/442. (1527.04.05.)

Az udinei helytartó kéme beszámol arról, hogy Bécsben magyarokkal beszélt. Szerintük Nándorfehérvár környékén nagyszámú török van és I. János megállapodott a szultánnal. János király megparancsolta, hogy jószágvesztés terhe mellett mindenki térjen vissza a birtokára, sokan Bécsből el is indultak Budára. Országgyűlést szervez Budára. Az özvegy királyné Pozsonyban van, ő oda szervez gyűlést, ahova Verbőcit is várják. Frangepán Kristófot nagyra becsülik az egész országban. Zsigmond lengyel király igyekszik megbékíteni Ferdinándot és János királyt. Bécsben nagyon félnek a töröktől.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 21.

F.6.94. Diarii 44/442–443. (1527.04.05.)

Venzone jelenti, hogy egy osztrák területről érkező kereskedő szerint Ferdinánd a regensburgi gyűlésen a magyar vállalkozásra kér pénzt, de a német tartományok nem akarják ezt támogatni. A budai és pesti polgárok nyugodtan hazaköltözhetnek és helyreállíthatják házaikat, János király nem tart a töröktől, csak Ferdinándtól, bár nem tartja nagyra. Ausztriában és Zengg környékén is nagyon félnek a töröktől.

F.6.95. Diarii 44/450–451. (1527.04.06.)

Zára előljárói (Vittore Barbarigo és Zaccaria Valaresso) jelentik, hogy Niccolò Trevisan dalmáciai *provveditore* ajándékot küldött az Obrovacot ostromló Murádnak, erről levélben tájékoztatta a záraiakat. Obrovac tucatnyi lövés után megadta magát, a várnagy ezért jó pénzt kapott, a vár körül kétezer török van.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 6.

F.6.96. Diarii 44/451. (1527.04.06.)

Veglia előljárója, Agostino Valier jelenti, hogy Korbáviai János Zengghez érkezett, hogy elfoglalja, hiszen Ferdinánd neki adományozta, de a helyiek nem engedték be.

F.6.97. Diarii 44/463–464. (1527.04.08.)

Zára előljárói jelentik az obrovaci történeteket. Murád, a török vezér írt a dalmáciai *provveditorének*, hogy jó szomszédja lesz, folytathatják a kereskedelmet. Félnék, hogy Klisszát³⁰ hasonlóképpen elvesztik.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 6.

F.6.98. Diarii 44/506. (1527.04.15.)

Marcantonio Venier jelenti, hogy VIII. Henrik akkor fogja támogatni Ferdinándot a török elleni háborúban, ha a keresztény fejedelmek mind megbékéltek és közösen lépnek fel.

F.6.99. Diarii 44/543–544. (1527.04.23.)

Marco Antonio Longino *secretario* jelenti Velencének, hogy bécsi értesülések szerint János király megállapodott a törökökkel. Egy bizonyos Ali bég hatvanezer katonával felvonult egészen Mohácsig, Ibrahim pasa pedig Nándorfehérváron van nyolcvanezer emberrel, egy harmadik pasa pedig Szlavóniába és Horvátországba tört be, akik egyszerre akarnak Ferdinándra törni. Ferdinánd erődített Bécset, különadót vetett ki.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 21.

F.6.100. Diarii 44/563. (1527.04.27.)

Marin Sanudo feljegyzi, hogy a Louis Canossa francia követ bemutatta a Bölcsék tanácsában a francia király I. Jánoshoz menesztett követét, Antonio Rincónt.

³⁰ Ma: Klis, Horvátország.

F.6.101. *Diarii 44/592–593. (1527.04.30.)*

Marin Sanudo feljegyzi, hogy a *savi agli ordini* határoznak, hogy a pápa és a francia király I. Jánoshoz küldött követeit hajón vigyék Zenggebe, hogy biztonságban utazhassanak.

Bibliográfia: BARTA 1981, p. 183.

F.6.102. *Diarii 45/11–12. (1527.05.02.)*

A dalmáciai *provveditore* jelenti, hogy Zenggebe a török és I. János emberei érkeztek. Obrovacba két török hajó érkezett.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 6.

F.6.103. *Diarii 45/30. (1527.05.03.)*

Veglia helytartója jelenti, hogy Zenggeből húsz török fogoly megszökött, de kettőt megölve elfogták a többi. Klisszát el akarják foglalni a törökök.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 7.

F.6.104. *Diarii 45/31. (1527.05.03.)*

A dalmáciai *provveditore* jelenti, hogy Klisszát el akarja foglalni a török.

F.6.105. *Diarii 45/93–94. (1527.05.13.)*

Venzonéból jelentik, hogy értesültek arról, hogy Ferdinándnak Olmützbe kellene mennie, ahol tárgyalni fognak a Magyar Királyság sorsáról. Ott lesz a lengyel király is, hogy közvetítsen János és Ferdinánd között. De úgy tartják, hogy nem lesz béke, mert János király nem fog lemondani a koronáról. Bécs erősítését folytatják.

F.6.106. *Diarii 45/94–95. (1527.05.13.)*

Venzonéból jelentik, hogy egy Budáról érkezett kereskedő elmondja, János király Budán van Annibale d'Estével együtt. Elküldte követeit a lengyel királyhoz, de a német földre küldött emberét lefogták. A lengyel király lovakat és ajándékokat küldött I. Jánosnak. Frangepán Kristóf a felesége egyik várában tartózkodik. Erdélyben hétezer fős felkelés tört ki Cserni Jován vezetésével. Buda és Bécs között zajlik a kereskedelem, még a korábban felfüggesztett marhaforgalom is. Viszont kenyérből hiány van Magyarországon.

Bibliográfia: BARTA 1981, p. 170.

F.6.107. *Diarii 45/110–111. (1527.05.15.)*

Az udinei helytartó kéme jelenti, hogy Villach környékére érkezett Siegmund von Dietrichstein, hogy Ferdinánd pártjára állítsa Frangepán Kristófot. A magyar háborúra pénzt gyűjtenek, János király Budán van kevés emberrel.

F.6.108. *Diarii 45/159. (1527.05.20.)*

A vegliai *provveditore* jelentésének csonka kivonata.

F.6.109. *Diarii 45/197. (1527.05.26.)*

Bassano előljárója, Marco da ca' da Pesaro jelenti, hogy Francesco di Castellaltónak nyolcezer embert kell kiállítania, azt mondja, Magyarország ellen.

F.6.110. *Diarii 45/223–224. (1527.05.30.)*

Venzonéból jelentik, hogy érkezett egy firenzei Cseh- és Magyarország felől. Elmondja, hogy János király Budán van, akitől saját fülével hallotta, hogy „Vagy ön- és barátaim erejéből, vagy a török hatalmával, de Magyarország királya akarok maradni, vagy meghalok.” Elégséges katonája van, ehhez egy lengyel úr, aki ötven lovassal érkezett, tízezer katonát ajánlott még. Ferdinánd Olmützbe érkezett, ahol tárgyalni fognak, a császár három, a lengyel király kettő, I. János öt követet küld, hogy elsimítsák Magyarország ügyét. Ha nem sikerülne a béke, a magyarok akkor sem csatáznának a németekkel, hanem fosztogatnának. Bécs erősítésén főleg cseh árkászok dolgoznak.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 7.

F.6.111. *Diarii 45/224–225. (1527.05.30.)*

Az udinei helytartó kéme jelenti, hogy három szandzsáknyi török betört Horvátországba fosztogatni, de gyorsan visszatértek. Frangepán a Száván túl van és embereket gyűjt.

F.6.112. *Diarii 45/238–239. (1527.05.31.)*

A Ferdinándhoz küldött pápai nuncius, Girolamo Rorario levelében tájékoztatja Contarini volt velencei követet, hogy Ferdinánd a magyar hadjáratra készül, amelyre tízezer cseh és morva katonát ajánlottak neki. Tirolból ötezer gyalogost kap hat hónapra. Ír Cserni Jován lázadásáról Perényi Péter ellen. Jován követe Ferdinándnál van, abban maradtak, hogy június közepén találkoznak Magyarországon.

F.6.113. *Diarii 45/239–240. (1527.05.31.)*

Girolamo Rorario levele a volt velencei követhoz, melyben megemlékszik Mátyás királyról. A készülődést tekintve Ferdinánd biztosan elfoglalja Magyarországot.

F.6.114. *Diarii 45/281. (1527.06.07.)*

Capodistria előljárója, Alvise Minio jelenti az osztrák csapatmozgásokat, kétszáz cseh gyalogos érkezik, hogy Zengbe menjen.

F.6.115. *Diarii 45/281. (1527.06.07.)*

Az udinei helytartó jeletni, hogy Laibachból értesülnek, hogy az ott gyülekező emberek Magyarország ellen készülnek. Ferdinánd még Bécsben van. Niccolò da Torre gradiscai kapitány lovasokkal készül Magyarországra.

F.6.116. *Diarii 45/287. (1527.06.09.)*

Venzonéból jelentik, hogy egy lakosuk tizenkét szekérenyi tüzérséget látott Bécs felé haladni.

F.6.117. Diarii 45/287–288. (1527.06.09.)

Az udinei helytartó kéme jelenti, hogy három rendelkezést adtak ki: az osztrák tartományok földesurai álljanak hadrendbe pünkösdre, Sankt Veitből vigyék a tüzérséget Bécsújhelyre és fejezzék be tizenöt napon belül a betakarítást. Ferdinánd pünkösd másnapján indul Bécsbe számos cseh gyalogossal, akik pusztán élelmezés fejében mennek két hónapra harcolni a magyarok ellen. Cserni Jovánhoz Ferdinánd megbízottakat küldött ajándékokkal, akik pénzt ajánlottak neki, de elutasította. Andrea Rauber hamarosan indul az összegyűjtött pénzzel.

F.6.118. Diarii 45/303–304. (1527.06.12.)

Az udinei helytartó kéme jelenti az osztrák tüzérség állapotát, Niklas Graf zu Salm tízezer tapasztalt katonát akar, újoncokról hallani sem akar. Más kapitányok is készülnek a magyar vállalkozásra. Gabriele von Salamanca megjött az angol király pénzével Ferdinándhoz. János király viszont nem készül a háborúra a fegyverszünet miatt. Félnék, hogy lepaktált a szultánnal. Marburg³¹ környékén húshiány van, nem jön marha Magyarországról.
Bibliográfia: BARTA 1981, p. 170.

F.6.119. Diarii 45/332. (1527.06.16.)

Az udinei helytartó gemonai levélre hivatkozva jelenti, hogy Jagelló Anna hamarosan Bécsbe érkezik, Ferdinánd pedig még Prágában van. Amint ő is Bécsbe ér, Magyarországra indul, amely vállalkozásra már összegyűjtötte Bécs közelében nagyszámú gyalogosát, lovasát, szekereit és hajóit. I. János viszont nem készül, bízik Cserni Jován embereiben.

F.6.120. Diarii 45/360–361. (1527.06.20.)

Egy megbízható ember jelentése szerint Budáról jött emberektől úgy tudni, hogy I. János Budán van és sereget szervez. Még nem tartott szemlét, de úgy tartják, hogy szép serege lesz, ennek felállítására külön adókat vetett ki. A múlt hónapban a török követe Budán járt, János király és a bárók hálásan fogadták. A kihallgatása másnapjára ígértek neki választ, de az éjjel a király az emberei megkérdezése nélkül, titokban válaszolt a török követeknek és hazaengedte őket. Ezért úgy gondolják, megegyezett a szultánnal. A lengyel király hagyja, hogy alattvalói magyar hadba álljanak. Battyányi Ferenc úgy csinált, mintha Ferdinánd pártjára állna, fölvette a pénzt, majd németeket fosztogatott, sokan ezt csinálják. Ferdinánd cseh gyalogosok nélkül érkezett Bécsbe, mert ők mindenhol fosztogatnak, és nem akarja felprédálni Magyarországot. Németekből viszont nagy sereget szervez. Mielőtt Ferdinánd megindulna, elküldte két követét a lengyel király két követével együtt és két magyarral (köztük Verböci), hogy ha ők nem tudják elsimítani a királyság dolgát, majd a fegyverek. Cserni Jován megbízottja Pettaun át Grazba tart, hogy tárgyaljon Ferdinánddal. A pápa és a francia király követének érkezésének hírére kétszáz gyalogost küldtek az elfogásukra.
Bibliográfia: BARTA 1981, pp. 164, 191.

F.6.121. Diarii 45/367–368. (1527.06.22.)

Venzonéból jelentik, hogy egy lengyel kereskedő elmondta, hogy Zsigmond király nem tudta kibékíteni Ferdinándot és János királyt. Az utóbbi zsoldjába sok lengyel áll, így szép serege gyűlik. Bizonyosak benne, hogy a magyarok hamarosan osztrák területre törnek. Beszámol a bécsi hadi készületekről. Egy másik levelük szerint minden tüzérséget Bécsbe szállíttatnak.

³¹ Ma: Maribor, Szlovénia.

F.6.122. *Diarii 45/368–370. (1527.06.22.)*

Az udinei helytartó kéme jelenti, hogy Ferdinánd még nem ért Bécsbe, de a tüzérség gyűlik. I. János nem készül, nem számít a csehekre, akik pedig meg akarják bosszulni a királyuk halálát. Péterváradra viszont tizenkétezer török érkezett. Ferdinánd megtiltotta, hogy élelmiszerrel, fegyverrel, vassal és salétrommal kereskedjenek a magyarokkal.

F.6.123. *Diarii 45/383. (1527.06.24.)*

Veglia *provveditoréja* jelenti, hogy Ferdinánd bevonult Budára, János király pedig Erdélybe menekült.

Bibliográfia: BARTA 1981, p. 170.

F.6.124. *Diarii 45/386. (1527.06.25.)*

Utalás egy magyarországi kém be nem másolt jelentésére.

F.6.125. *Diarii 45/388. (1527.06.25.)*

Marin Sanudo feljegyzi, hogy Bergamóból, Bresciából, Veronából és Bassanóból érkeznek hírek a Habsburg-sereg gyűjtéséről, amelynek célját még nem tudják: Magyarország vagy Itália.

F.6.126. *Diarii 45/392. (1527.06.26.)*

Veglia *provveditoréja* jelenti, hogy Zengg hűséget esküdött Ferdinándnak, mint magyar királynak, így már nem tudnak onnan több evezőt szerezni a velenceiek.

F.6.127. *Diarii 45/398. (1527.06.28.)*

Az udinei helytartó jelenti az osztrák készülődés híreit. Egy milánóitól úgy tudják, I. János megegyezett a szultánnal, az ország határán tíz-tizenkétezer török van. Egy bergamói kereskedő szerint Frangepán Kristóf Zágráb közelében van egy várában, János király pedig magához rendelte, úgy tartják, a háború miatt.

F.6.128. *Diarii 45/423–424. (1527.06.30.)*

Az udinei helytartó kéme jelenti, hogy Patria del Friuli ellen készül egy spanyol kapitány.

F.6.129. *Diarii 45/446. (1527.07.03.)*

Velencei kereskedők jelentik Budáról, hogy I. János ott tartózkodik. Lengyel, havasalföldi és moszkvai követek érkeztek hozzá, várják, hogy János követei hazatérjenek Olmützből. Radics Bosics Cserni Jován nevében tárgyal János királlyal, néhányan úgy tartják, Szapolyai György él és a rácokkal tart. Csehek is gyűlnek I. János mellé, például II. Lajos volt helytartója, aki maga is a koronára pályázott és Ferdinánd ellensége. Bécsben látták Ferdinándot, amint Bécsújhelyre indul a tüzérséget szemlélni.

F.6.130. *Diarii 45/449–450. (1527.07.05.)*

Venzone jelenti, hogy egy milánói Budáról elmondta, I. János és a szultán két követe ott tartózkodik. Kevés katonája van ott, de Erdélyben és más helyeken sok. Bécsben látta, hogy ott

van Ferdinánd sok lovassal és kevés gyalogossal. Pozsonyban ezer gyalogos van, és azt mondják, a birodalom minden részéről jönnek németek.

Bibliográfia: BARTA 1981, pp. 164, 191.

F.6.131. *Diarii 45/474–475. (1527.07.12.)*

Vicenza előljárói (Giacomo di Cavalli és Giovanni Contarini) jelentik, hogy Ferdinánd levelet írt Tirolba, küldjenek tízezer gyalogost Bécsbe, ha meg akarják bosszulni a magyaroktól elszenvedett vereséget.

F.6.132. *Diarii 45/488–489. (1527.07.14.)*

Venzone jelenti, hogy oda érkezett Girolamo Rorario. Kíséretének egy tagja elmondta, hogy Bécsből indultak nyolc napja, akkor Ferdinánd ott volt és még nem ütközött meg a magyarokkal. Serege napról napra nőtt, de még nem gyűlt teljesen össze. Budáról nem jött készülődés híre, de azt mondják, János királynak húszezer embere van Buda körül, akiket Cserni Jován vezet (!). Várja a tatárok és törökök segítségét.

Bibliográfia: BARTA 1981, p. 170.

F.6.133. *Diarii 45/489. (1527.07.14.)*

Az udinei helytartó kéme jelenti, hogy találkozott Girolamo Rorarióval. Ferdinánd a Bécsből indulásuk másnapján elindult Magyarországra, Pozsony várát kezdte lövetni.

F.6.134. *Diarii 45/489–490. (1527.07.14.)*

Az udinei helytartó kéme jelenti, hogy osztrák területen már nem látott készülődést, csak százötven gyalogost Pettau felé, akik Magyarországra készültek. Horvátországból tizenötezer törököt jelentettek tizenöt ágyúval. Cserni Jován Budától másfél napra van sok emberrel, akiről nem tudni, hogy kapcsolatban áll-e Ferdinánddal vagy Jánossal. Ferdinánd Bécs fölött van, ezt a János királytól jövő bergamói Giorgio mérnök közölte. Állítja, a király Budán van tíztizenkétezer emberrel, úgy tűnik, meg fognak egyezni.

Bibliográfia: BARTA 1995, p. 7.

F.6.135. *Diarii 45/504. (1527.07.18.)*

A vegliai *provveditore* jelentésének csonka összefoglalója szerint valaki fegyverkezik a török ellen Scardona felé, továbbá egy zenggi török rajtaütésről ír.

F.6.136. *Diarii 45/509–510. (1527.07.19.)*

Venzonéból jelentik, hogy Ferdinánd nem kapta meg az ígért cseh csapatokat, négyezer emberrel indult Pozsony ellen. Niklas Graf zu Salm Ferdinánd mellett van.

F.6.137. *Diarii 45/511. (1527.07.20.)*

A konstantinápolyi *bailo* jelenti, hogy a szultán segítséget akar küldeni I. Jánosnak Ferdinánd ellen.

Bibliográfia: BARTA 1981, p. 191, BARTA 1995, p. 28.

F.6.138. *Diarii 45/527–528. (1527.07.23.)*

Az udinei helytartó venzonei hírforrásokra hivatkozva jelenti, hogy Villachból híre jött, Frangepán Kristóf elfoglalta Varasdot, ahol négyszáz lovasnyi őrseget hagyott. A környéken nagyon félnek tőle.

F.6.139. *Diarii 45/528. (1527.07.23.)*

Egy szövetkereskedő jelenti az udinei helytartónak, hogy Bécs felé ötven ágyút látott szállítani. Frangepán Kristóf elfoglalta Varasdot, akitől nagyon félnek. Ferdinánd elindította csapatait Pozsony felé, már egyszer meg is ostromolta. János király nem készült a háborúra, csak Cserni Jován van némi sereggel a közelében. Ő egy darabig Ferdinánd pártján állt, most állítja, hogy Jánost támogatja. Nándorfehérvárra sok török érkezett, mindenki úgy tartja, János király megegyezett a szultánnal és Jovánnal. A lengyel király is támogatja.
Bibliográfia: BARTA 1995, p. 21.

F.6.140. *Diarii 45/544. (1527.07.27.)*

Utalás Antonio Rincón levelére. → F.6.141.

F.6.141. *Diarii 45/546–547. (1527.07.27.)*

Antonio Rincón levélben tájékoztatja a Andrea Gritti dózsét, hogy I. János és a bárók örömmel fogadták. Nem állnak rosszul a dolgaik, kis segítséggel János király nemcsak békében uralkodhat, hanem még az örökös tartományokra is rátörhet. Hálával fogadta a francia király és a cognaci liga támogatási ajánlatát. Rincón hamarosan továbbmegy a lengyel királyhoz. A két román vajda támogatja János királyt, Cserni Jovánt viszont le kellett győzni, mert Ferdinánd pártjára állt.
Bibliográfia: BARTA 1981, p. 184.